

Gedeon Magdolna

Abszolutisztikus törekvések a magyarországi ércbányászat és
kohászat terén a 18. században

Gedeon Magdolna

**Abszolutisztikus törekvések a magyarországi ércbányászat és
kohászat terén a 18. században**

Miskolci Egyetemi Kiadó
2020

Lektorálta:
Dr. habil. Balogh Judit

© 2020 Gedeon Magdolna
© 2020 Miskolci Egyetemi Kiadó

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés	9
I. Bányajogi alapvetések	13
1. Bányafelség, bányaregálé.....	13
2. Az uralkodó bányaregáléból eredő jogosultságai.....	19
2.1. A bányaszabadság	19
2.2. A fenntartott bányatermékek.....	22
2.3. Felhatalmazás bányászati tevékenység folytatására.....	23
2.4. Az uralkodó nemesérc-monopóliuma	25
3. A Miksa-féle bányarendtartás bevezetése és hatása	31
4. Az erdővédelem szabályozása.....	38
4.1. A fa felhasználási köre	38
4.2. Az erdők jogi védelme	41
5. A bányaregálé szerepe a magyar uralkodók kölcsönügyleteiben.....	47
II. Az ércbányászat és kohászat igazgatása	53
1. Kamarális igazgatás.....	53
2. A központi bányai igazgatás a 18. században	56
2.1. A bányai igazgatás változásai a Habsburg-udvarban	56
2.2. A főkamagróf	62
2.2.1. A főkamagróf „kormányzó” hatalma	63
2.2.2. A főkamagróf „igazságszolgáltató” hatalma	69
2.2.3. A főkamagróf „pénzügyi” hatalma.....	71
3. A bányabíráskodás	73
3.1. A bányabíráskodás jellemzői a Miksa-féle bányarendtartás előtt	73
3.2. A bányabíráskodás jellemzői a Miksa-féle bányarendtartás bevezetése után	74
3.3. II. József bányabírószági reformjai	78
4. Területi igazgatás	80
4.1. Az alsó-magyarországi bányakerület	80
4.1.1. Az alsó-magyarországi bányai igazgatás történetének vázlata.....	80
4.1.2. Az alsó-magyarországi bányai igazgatás változásai a 18. században.....	85
4.1.3. Az alsó-magyarországi bányai igazgatás a 18. század második felében.....	89
4.1.3.1. Selmezbánya.....	89
4.1.3.2. Körmöcbánya	91

4.1.3.3. Besztercebánya.....	93
4.1.4. Az alsó-magyarországi bányabíráskodás.....	94
4.2. A felső-magyarországi bányakerület.....	101
4.2.1. A felső-magyarországi bányai igazgatás történetének vázlata..	101
4.2.2. A felső-magyarországi bányai igazgatás változásai a 18. században.....	104
4.2.3. A felső-magyarországi bányapolgárság.....	109
4.2.4. A bányabíráskodás Felső-Magyarországon.....	109
4.3. Az északkeleti bányakerület.....	112
4.3.1. Az északkeleti bányavidék történetének vázlata	112
4.3.2. Az északkeleti bányai igazgatás 18. századi változásai	113
4.3.3. A bányabíráskodás az északkeleti bányakerületben	115
4.4. A bánáti bányakerület.....	118
4.4.1. A bánáti bányakerület kialakítása.....	118
4.4.2. A bánáti főbányahivatal szervezése.....	121
4.4.3. A magánbányászat szabályozása a bánáti bányakerületben.....	123
4.4.4. A Temesi Bánság bányászatának sorsa a terület Magyarországhoz való csatolása után.....	126
4.4.5. A bányabíráskodás a Bánságban	127
5. Az erdélyi bányakerület.....	129
5.1. Az erdélyi bányavidék történetének vázlata.....	129
5.2. Az erdélyi bányai igazgatás változásai a 18. században.....	131
5.3. A magánbányászat körzeti igazgatása.....	138
5.4. A bányabíráskodás Erdélyben.....	139
III. A „bányaszemélyek”	146
1. A bányatársulatok.....	146
1.1. A bányatársulatok kialakulása.....	146
1.2. A bányatársulatok szervezete	149
1.3. A Direktionsprinzip kérdése.....	151
1.4. A bányarészek adásvétele.....	154
1.5. A bányarészek öröklése.....	157
1.6. A bányanyitás szabályai	159
1.7. Az Andrássy család „bányapere”	164
2. A bányászati hivatalokban alkalmazott tisztviselők.....	170
2.1. A tisztviselők kinevezésére vonatkozó szabályok.....	170
2.2. A hivatalnokok jogviszonyával és összeférhetetlenségével kapcsolatos szabályok	173
2.3. A hivatalnokok anyagi és büntetőjogi felelőssége	178
2.3.1. A reverzálisok.....	178
2.3.2. A kaució.....	182

2.3.3. Büntetőjogi felelősség	183
2.4. A tisztviselők képzése	184
2.5. A tisztviselők javadalmazása	187
2.5.1. Fizetés.....	187
2.5.2. Nyugdíj.....	189
2.5.3. Egyéb juttatások	192
3. A munkások	194
3.1. A munkásokra vonatkozó jogforrások	194
3.2. A munkások rangsora és bérezése.....	196
3.3. Munkabéren kívüli juttatások.....	200
3.3.1. A társládák (Bruderladen)	200
3.3.2. A nyugdíj (provízió).....	203
3.3.3. Orvosi ellátás	203
3.3.4. A munkások élelmezése	204
3.4. Bányamunkára ítélt bűnözők.....	205
IV. Bányajogi kodifikációs törekvések a 18. század végétől	213
Összegzés	219
Felhasznált irodalom	221

BEVEZETÉS

Zsámboki László szerint a középkor idején a lakosságon belül a bányász-kohász elem kb. fél százalékra volt tehető, ami az eltartottakkal együtt 15–20 ezer fő lehetett, és ez a „vékony réteg” biztosította az államháztartás 30–50 százalékának bevételeit, azaz majdnem annyit, mint a lakosság kb. 90 százalékát kitevő jobbágyság.¹ Ennek a gazdasági ágazatnak az irányítása, és a belőle származó bevételek biztosítása aprólékos közigazgatási jogi szabályozást igényelt. A tevékenység veszélyes volta miatt ezen a területen jelentek meg a korai munkajogi és szociális jellegű előírások is. Emellett a bányászathoz szükséges jelentős befektetések a magánjogi szabályok útmutatásait igényelték.

A bányászattal összekapcsolódott a pénzverés, kohászat és erdőgazdálkodás is, amelyek együttvéve a montanisztika fogalmkörébe esnek. A pénzverés szabályozása azonban a többi területtől lényegesen eltér, ezért a bányászat-kohászat és a fenntartásukhoz szükséges erdőgazdálkodás igazgatásának és összefüggő szabályozásának bemutatása áll az ezzel a gazdasági ágazattal foglalkozó szakirodalom középpontjában. A rendelkezésre álló forrásokban is ez utóbbi három területre vonatkozó jogi szabályozás képez egy külön csoportot.

A bányászati tevékenység Magyarországon az államalapítás óta kiemelt jelentőséggel bírt, hiszen a nemesfémek a pénzérmék alapanyagát képezték. Ennél fogva Szent Istvántól kezdve az ércbányászatból származó termékek jogi sorsának rendezése az államhatalom rendelkezési jogának megalapozására irányult. A helyzetet azonban bonyolította, hogy a bányászati-kohászati tevékenység nagy szakértelmet és jelentős tőkebefektetést igényelt, amivel az uralkodók nem rendelkeztek. Ez a kényszerűség vezetett az uralkodó és a bányavállalkozók közötti együttműködéshez és az ezen alapuló szabályozásban fellelhető számos kompromisszumhoz.

A Habsburgok trónra lépésével ez az együttműködés felbomlott. A vonatkozó forrásokból egyértelműen kiderül, hogy a központosítási törekvések a bányászati tevékenység igazgatásában hamarabb megjelentek, mint más területeken. Így az udvar erőfeszítései, hogy az ebből a gazdasági ágazatból eredő bevételeket az osztrák uralkodók csak a saját igényeik és akaratuk szerint, a rendek beleszólása nélkül tudják felhasználni, már a 16. századtól nyomon követhetők.

---

¹ ZSÁMBOKI 2005b, 57.

Ennek a törekvésnek az első állomása a Maximilianische Bergordnung (a Miksa-féle bányarendtartás) kihirdetése volt 1573-ban. A vonatkozó szakirodalom egységes abban, hogy ezzel a rendtartással a bányajog és a bányagazgatás fejlődése is új szakaszba lépett. A bányarendtartás bányafelséggel és bányaregáléval kapcsolatos szabályai azonban számos félreértéshez és téves következtetés levonásához vezettek a kutatók körében, amelyek sajnálatos módon követőkre találtak. A félreértések és téves következtetések az alapvető fogalmak tisztázásának hiányából, valamint az összefüggések feltáratlanságából is adódnak. Ezért egyik céloom az volt, hogy az alapvető fogalmak tisztázásával, az egyes jogintézményeknek a szabályozás változásában betöltött szerepének bemutatásával ezeket a félreértéseket tisztázzam.

A másik céloom az volt, hogy a bányászat-kohászat igazgatási szervezetének 18. században bekövetkezett változásait részletesen bemutassam. Ebben a részben Erdély bányagazgatásának ismertetése is szerepel, hiszen területén, a Magyar Királysághoz való csatolása után, önálló bányakerületet alakítottak ki.

Míg a korábbi századokra jellemző kamarális igazgatásról számos munka született, éppen az országosan egységes, központosított igazgatási rendszert, megvalósításának okait és részleteit bemutató művet nem olvashatunk, ebben a tárgykörben eddig csak vázlatos áttekintések születtek. Ez nem véletlen, hiszen a központosítás az uralkodók és a központi szervek által kibocsátott rendeletek tömegével valósulhatott meg. Ezek a rendeletek a Schmidt-féle gótbetűs, korabeli német nyelven és latinul megírt jogszabálygyűjteményben mintegy 5000 oldalt tesznek ki. Ezek a dekrétumok egymásra épülnek, feldolgozásuk egy hatalmas kirakós játék összeillesztésének folyamatához hasonlítható, amelyben minden darabkának jelentősége van.

A bányajog történetének legjelentősebb kutatója, Wenzel Gusztáv, a 18. századi változásokkal kapcsolatban a következőket jegyzi meg: „A magyar bányászatra vonatkozó törvények és rendeleteknek, Schmidt Ferenc Antal által közzétett gyűjteményében Mária Terézia kora nyolcz (VII–XIV), II. József kora pedig negyedfél (XV–XVIII) kötetet² foglal el. Anélkül, hogy ezeknek

---

² SCHMIDT 1832–1839, VII–XVIII. A Schmidt-féle „okmánytár hármas csoportosításban, összesen 39 kötetben, mintegy 20 000 oldalnyi terjedelemben, időrendbe szedve adta közre a bécsi levéltárakban található, bányászatra, kohászatra és erdőszetre vonatkozó, és ezen belül is elsősorban e szakterületek kincstári igazgatásával összefüggő, máig kevésbé ismert, és csak részben feldolgozott korabeli törvényeket, rendeleteket, utasításokat, illetve egyéb okiratokat. A bányajoggal kapcsolatos jogszabályokat időrendben foglalja össze” (Izsó 2009, 4). A bécsi levéltárakban való kutatásokon alapuló tanulmányok megfelelően tükrözik, hogy a Schmidt-féle gyűjtemény feleslegessé teszi

részleteibe bocsátkoznánk, röviden csak azt jegyzem meg, hogy a bányaigazgatás alsó, vagyis localis és vidéki organumai hivatalos hatalmukból nagyobbára kivetkőztettek, s hogy e hatalom királyi tisztekre lett ruházva.”³ Ha a rendeletek lényegét feltárjuk, kirajzolódik előttünk, hogyan és mi okból lettek a helyi organumok „hivatalos hatalmukból kivetkőztetve”, és az abszolutizmus egyik legfőbb működési elvére is példát kapunk. Lényegében arra, hogyan lehet egy gazdasági területen a rendek beleszólási jogát kizárni, és az uralkodó rendeleteit feltétel nélkül végrehajtó hierarchikus bürokráciát kiépíteni. Ezzel összefüggésben feltárul előttünk az a mechanizmus is, amellyel a Habsburg uralkodók elérték, hogy a bányaregálé elvének Magyarországon kezdetben érvényesülő – a Szent Korona-tan közjogias szemléletének megfelelő – értelmezését a nyugat-európai magánjogias hűbéri felfogásával váltsák fel. Mindennek megértése hozzájárulhat ahhoz, hogy a mai szakirodalomban elterjedt félreértéseket kiküszöböljük.

A bányászati igazgatás ismertetésével egy fejezetben szerepel a bányabíráskodás változásainak bemutatása, hiszen az összefonódott az igazgatási tevékenységgel, ezért a területi elhelyezkedésük az igazgatási szervekével egyezett meg. Mivel a bányabíráóságok feladatához tartozott a bányászati engedélyek kiadása, a Habsburg uralkodók arra törekedtek, hogy a bányabíráskodást a bányavárosok autonómiájától elválasszák, és azt teljes egészében szintén a saját hatalmuk alá vonják. A bányabíráskodásról szóló újabb szakirodalomban (a források ismeretének hiánya miatt) számos félreértés és hiányosság tapasztalható, amelyek a rendelkezésünkre álló dekrétumok alapján korrigálhatóak. A 18. századi változtatások megértéséhez elengedhetetlen a bányavidékek történetének vázlatos bemutatása.

Az abszolutisztikus törekvések teljes bemutatásának részét képezi a „bányaszemélyek” jogi helyzetének a feltárása is. Ebbe a körbe tartoznak a bányatársulatok mint jogi személyek, a hivatalnokok, valamint a bánya- és kohóművekben dolgozó munkások. A bányatársulatokkal és a működtetésükben részt vevő vállalkozókkal kapcsolatban számos olyan rendelet született, amelyek arról tanúskodnak, hogy a Habsburg uralkodók felfogása szerint a köztük lévő magánjogias hűbéri viszonyban kizárólag a saját rendeleteik érvényesülhettek. A bányászati hivatalnokokra szintén ez a szabály vonatkozott. A nemesi hivatalnokoknak éppen ezért nemesi előjogaikról is le kellett mondaniuk.

---

az eredeti iratok tanulmányozását, hiszen azáltal új, jogilag releváns forrásokat, kutatási eredményeket nem lehet felmutatni. Ezt a megállapítást azok a témával kapcsolatos igen részletes és elismert munkák is alátámasztják, amelyeket alkotójuk kizárólag a gyűjteményben található jogszabályok alapján írt meg. Ld. például Mihalovits János műveit.

³ WENZEL 1880, 248.

Míg a bányatársulatokkal és a hivatalnokokkal kevés tanulmány foglalkozik, a munkásokat megillető jogokat – mint a szociális és munkajog történetének kiemelkedő területét – többen is részletesen feldolgozták. A jogforrások sokfélesége miatt azonban így is található még olyan adatok, amelyek figyelembevételével az eddigiekhez képest is új következtetéseket lehet levonni. Ilyen adatokat nyújtanak például a Diósgyőri Vasgyárral kapcsolatban fennmaradt források, amelyek számos rendelkezés közelebbi megvizsgálásához is megfelelő adalékkal és helytörténeti kitekintéssel szolgálnak. A bányamunka-büntetés eddig teljesen kívül esett a kutatók érdeklődési területén, pedig tanulmányozása a munkabüntetések alapvető céljának meghatározásához is segítséget nyújt.

Az abszolútizmussal járó önkényt a 18. század végén a joganyag kodifikációjával próbálták kiküszöbölni. A bányajog magyar kodifikációját azonban a bányaügy többféle értelmezése, és a szén bányászatának szabályozása körüli vita több mint egy évszázadra megakadályozta. A törvényalkotásra való törekvések bemutatása azonban azt is megfelelően tükrözi, hogy a bányászati-kohászati tevékenységből származó nyereségért való küzdelem miatt kevés esély volt kompromisszumokra.

Mindebből kiderül, hogy a bányászat-kohászat területére vonatkozó joganyag az abszolutisztikus uralkodás valódi működését, elveit és céljait is megvilágítja. Eközben pedig elénk tárul egy szinte zárt világ, ahol a természeti erővel való küzdelem és a föld mélyének kincsei utáni hajsza során az eredmény eléréséhez a szaktudás, a szorgalom, és a becsületes jellem is elengedhetetlen volt.

I. FEJEZET

BÁNYAJOGI ALAPVETÉSEK

1. BÁNYAFELSÉG, BÁNYAREGÁLÉ

Ha a bányászattal kapcsolatos joganyagot vizsgáljuk, észrevehetjük, hogy ennek a gazdasági ágazatnak az irányításában az uralkodót számos jogosítvány illette meg. A szabályokból kiviláglik, hogy a király első számú vezetője volt a montángazdaság körébe eső tevékenységeknek, tehát irányítása alá tartozott a bányászat, a kohászat, sőt az erdőgazdálkodás is. A koronázással a király nemcsak az állam vezetőjévé, hanem a bányászati-kohászati tevékenység irányítójává is vált, ő volt a legfőbb bányaúr, az oberster Bergherr.⁴ A bányászat sajátos szükségletei megkívánták, hogy legyen valaki, aki az egész ágazatot egy személyben, mint legfőbb bányaúr a kezében tartsa.

Az uralkodót azonban nemcsak a bányászat irányítása illette meg, hanem a bányatermékek feletti rendelkezési jog is. Jogi szempontból ezért a legmeghatározóbb kérdés az, hogy milyen alapon tarthatott igényt az uralkodó a bányakincsekre, tehát miért vált el egymástól a földfelszín és a benne talált ércek tulajdonjoga. Ebből a szempontból a szakirodalom két nagyobb korszakot állapít meg: a tatárjárás előtti és utáni korszakot. Az utóbbi korszakban a királyt már a bányaregálé elvénél fogva illette meg a föld kincseinek tulajdonjoga, az első korszakra vonatkozóan azonban e kérdés megválaszolására alapvetően három felfogás létezik.

Az egyik nézet szerint – amelyet Wenzel Gusztáv, Péch Antal, Hóman Bálint, Eckhart Ferenc képvisel – a királynak magától értetődő joga volt a föld méhének kincseire. Ez a felségjogban gyökerezett és további magyarázatot nem is igényelt.

Paulinyi Oszkár *A sóregálé eredete Magyarországon* című munkájában kifejti, hogy a sóregálé hazánkban csak a 14. század elején alakult ki, addig a só a föld tartozéka volt. Az Árpádok korábbi sóbányászati adományai mind saját birtokra vonatkoztak, tehát tulajdonképpen nem uralkodói, hanem földesúri jogosítvány alapján lehetett a sóvágásra engedélyt szerezni.⁵ Zsámboki László ennek alapján azt a következtetést vonta le, hogy ez a tétel nemcsak a só, hanem egyéb

---

⁴ WENZEL 1866, 73.

⁵ PAULINYI 2005a, 633.

bányatermékek tekintetében is igaz, tehát az uralkodó nem az őt megillető bányaregálé miatt tarthatott igényt a föld méhének kincseire, hanem a bányatermékek – legalábbis a 14. század előtt – a föld tartozékát képezték,⁶ és az uralkodó is csak a saját földjében talált kincsek felett rendelkezhetett.⁷

Lányi Bertalan szerint a közérdek alapozza meg, hogy a földfelszínhez és a bányatermékekhez való jogosultságok elváltnak egymástól. A bányák kiterjedése ugyanis eltér a földbirtokok kerületétől, és ezért a bányatermékek kiaknázását el kell választani a felszíni tulajdonosi körtől, azok felett az állam a közjó érdekében rendelkezhet. A földfelszínhez való tulajdonjogot tehát Lányi szerint az állam közérdekből korlátozhatja, és emiatt nem a földfelszín tulajdonosa – aki lehet, hogy a sok költség miatt nem is élne a lehetőséggel – rendelkezhet a földben talált kincsekkel.⁸

Véleményem szerint mindhárom felfogás tartalmaz igazságot, azonban koronként eltérő mértékben. A szakirodalom egyetért abban, hogy hazánk területén már a honfoglalás idején foglalkoztak bányászattal, korai oklevelek is megemlékeznek az itt talált ezüsbányákról.⁹ Szent István trónra lépése után Esztergomban pénzverőműhelyt állítottatott, amelyben olyan minőségű ezüstpénzt veretett, amit még Észak- és Nyugat-Európában is szívesen használtak.¹⁰ Szent István idejében az Árpádok az ország kétharmadát a saját kezükben tartották. Tudjuk, hogy az erdős, hegyes, határmenti területek az ő birtokaikhoz tartoztak. Ha megnézzük a bányákat feltüntető térképet, észrevehetjük, hogy azok éppen ezeken a területeken helyezkedtek el. Így elvileg igaza is lehetne Zsámboki Lászlónak, hogy a király ekkor saját földesúri jogon tarthatott igényt a földben talált nemesércekre, és mivel nézete szerint a fémek ekkor még a föld tartozékának számítottak, a bányászati jogot, mint földesúr, másnak is átengedhette. Zsámboki azonban nem veszi figyelembe, hogy a hangsúly éppen a „másnak is átengedhette” kitétlen van, mert az első Árpád-házi királyok a birtokadományozás által sem engedték át másnak a bányászati jogát.

Véleményem szerint a király jobbra magának tartotta meg ebben az időszakban a bányákkal rendelkező földterületeket, és azt saját embereivel aknáztá

---

⁶ Ezt a feltevést Paulinyi konkrétan ki is mondja (PAULINYI 2005a, 15).

⁷ ZSÁMBOKI 1997a, 32.

⁸ LÁNYI 1897, 54.

⁹ Egy korabeli orosz évkönyv szerint a magyarok ezüstöt szállítottak Oroszországba, ami valószínűleg selmeci ezüst volt (ld. ZSÁMBOKI 2005a, 11). A magyarok 953-ban a morvákkal csehországi ezüsbányákat foglaltak el a Zdiari-hegységben, valamint bányászathoz, kohászathoz értő embereket vásároltak a rabszolgapiacon (ld. ZSÁMBOKI 2005c, 72).

¹⁰ Vö. HÓMAN 2012, 103, 113.

ki, akiket a magyarok egyes oklevelek tanúsága szerint a rabszolgapiacon vásároltak. Valószínűleg a bányászati tevékenységre alakult első formációk, a bányatelepek is az uralkodó tulajdonába tartozó területeken jöttek létre, így azok közvetlenül a király alá tartoztak, az ott dolgozók a király emberei voltak.¹¹ Későbbi törvényekből, és egyes oklevelekből pedig arra lehet következtetni, hogy az uralkodó, ha egy földesúr birtokán nemesfémbányát találtak, azt a maga részére kisajátíthatta.¹² Így az első, tatárjárás előtti korszakban maga az uralkodó végezte a bányászati tevékenységet, a második korszakban pedig már a bányaregálé elvénel fogva tartott igényt a mások birtokában álló földterületeken lévő bányák kincseire, vagy azok egy részére.

Szent István dekrétumaiban azonban a következő törvényt olvashatjuk: „Regalia et fisci res, sint intactae. Volumus quidem ut sicut caeteris facultatem dedimus dominandi suarum rerum; ita etiam res, militae, servi, et quidquid ad nostram Regalem dignitatem pertinet, permanere debet immobile.”¹³ Ebben a törvényhelyben tehát már szerepelnek a királyi javak, a regália. A Schmidt-féle gyűjteményben ez a törvény az első helyen szerepel egyes sorszám alatt.¹⁴ Ez azért is érdekes, mert az okmánytár a bécsi levéltárban található, a montanisztikával kapcsolatos anyagot adja közre,¹⁵ amiben 1035-re datálva találjuk István király törvényét. A bécsi kamarában tehát úgy gondolták, hogy ez a dekrétum valamilyen módon kapcsolódott a bányászati és kohászati tevékenységhez. Hóman Bá-

---

¹¹ Vö. WENZEL 1880, 25.

¹² Pl. „IV. László király Chermele helység fejében, hol aranybánya nyitattott, Mátyás Endre fiának Nadaser helységet adományozta 1277-ben: Amicis suis Reuerendis Conuentui Ecclesie de Turuch Nicolaus de Gara Regni Hungarie Palatinus et Iudex Coraanorum amiciam paratam cum henore stb. Noueritis, quod cum ob contradictorium inhibitionem metarum ereccionis possessione Nadaser vocate in Comitatu de Turuch existentis set, vt in conambium terre sue Chermele vocate, iuter fluuios Chermele et Jarek in Lyptho existentis, quam ab ipso abstulisset, quia in ipsa terra aurifodina fuisset reperta, quandam terram Nousy vocatam iu Twrueh existentem de sua Regia Maiestate sibi conferre dignaretur, et per Byter Comitem in corporalem possessionem dicte terre faceret eundem introdnei. Consideratis itaque ipse Ladislaus Rex, petitionem ipsius...” Az oklevél szövegét ld. WENZEL 1874, 199–201, vö. EMBER 1946, 286.

¹³ „A király és kincstár javai sértetlenek legyenek. Akarjuk azt is, hogy valamint másoknak adtunk hatalmat az ő javaikat bírniok, úgy a mi javaink is, vitézeink, szolgálaink, és valamelyek a mi királyi méltóságunkhoz tartozandók épségben maradjanak” (Szent István dekrétumainak II. könyve, 6, CJH 1899, I, 24–25).

¹⁴ SCHMIDT 1832–1839, I, 1.

¹⁵ IZSÓ 2009, 4.

lint szerint Szent István korában a regálé-jövedelmek valamilyen ellenszolgáltatás fejében szedett díjaknak voltak tekinthetők, tehát például a pénzverési díjat a pénzverés költségeinek megtérítése fejében fizették. A Hóman által felsorolt regáléjövedelmek között azonban az urbura nem szerepel,¹⁶ az csak a tatárjárás utáni években jelent meg a forrásokban.¹⁷ Véleményem szerint a 13. század elejéig a király birtokain fekvő bányákból kitermelt nemesfém a kincstárat illette, a bányafelség alapján a res fisci körébe tartozott.¹⁸ Hóman szerint pedig a magánosok és a kincstár veretlen nemesfémének feldolgozásáért kapott a király pénzverési illetéket.¹⁹

Későbbi rendelkezésekből²⁰ arra következtethetünk, hogy ha valakinek a telkén bányát találtak, az állami bányafelség elve alapján azt elvették tőle. Ha a bányatermékek a föld tartozékát képezték volna, milyen alapon lehetett volna a bányákat a földbirtokkal együtt elvenni a földbirtokosoktól? A király tehát az összes bányával rendelkező földbirtokot meg akarta kaparintani, egyrészt a nemesfémek megszerzése, másrészt – a Lányi-féle felfogás alapján – a bányászat fenntartása céljából. A földfelszín és a fenntartott ásványok feletti rendelkezési jog elválasztása ténylegesen ezt a célt szolgálta.

A szakirodalom egységes abban a feltevésben, hogy a bányaregálé intézményét Németországból vettük át. Heiner Lück szerint a bányajog megjelenése a

---

¹⁶ HÓMAN 2012, 103–104.

¹⁷ WEISZ 2015a, 8.

¹⁸ Erre utal a korabeli oklevelek szóhasználata is. A II. András által kiállított oklevélben, melyben a Barcaságot a német lovagrendnek engedi át például a következő szerepel: *Praeterea eis concessimus, quod si aurum vel argentum ibi in praedicta terra Borza inventum fuerit, una pars ad fiscum pertinebit, reliqua ad eos devolvetur.* (Az oklevél szövegét ld. FEJÉR 1829, 106–108.)

¹⁹ HÓMAN 1916, 410–411.

²⁰ Mivel ez az eljárás a bányák eltitkolásához vezetett, I. Károly 1327. május 17-én kiadta az első fennmaradt országos bányajogi rendelkezést: „bárkinek, akár a szerzetes és világi egyházak főpapjainak, akár a nemeseknek a földjein és pusztáin találnak is arany- és ezüsbányákat, amíg a tulajdonosok nem tagadják el azok létezését és megnyitását, földjeiknek, amelyekben az arany- és ezüsbányák vannak, háborítatlan és örökös birtokában maradjanak, és azokkal éljenek, sőt még a földjeikben talált arany- és ezüsbányákból a bányászok régi szokása szerint befolyó királyi jövedelmeknek a harmadrészét is kapják meg teljességgel, úgy, hogy örökké rendelkezni fognak afölött” (ld. IZSÓ 2006, 16–17). Majd később erre utal I. Lajos 1351-ben kiadott decretumának XIII. cikke is: „Ha pedig a nemesek birtokaiban arany vagy ezüst, réz, vagy vasbányák, avagy egyéb bányák lennének, ezeket megfelelő csere mellőzésével nem szabad elvenni; hanem ha a király akarja, az említett nemeseknek, efféle aranyérczet termő birtokaikért hasonló értékű birtokokat adományozzon” (CJH 1899, I, 175).

Német-római Birodalomban éppen a bányaregálé kialakulásával van összefüggésben, amivel első ízben a roncgialiai gyűlésen találkozhatunk 1158-ban. Ez a gyűlés arról ismert, hogy a császár a iustinianusi törvénykönyvekből hatalma alátámasztására szolgáló elveket olvastatott ki a jogtudósokkal.²¹ Lück is megemlíti, hogy a bányaregálé intézményét a roncgialiai törvényekben a római jogászok közreműködésével rögzítették. A 19. századbeli, a témával kapcsolatos német szakirodalom nagy része arról vitázik, hogy a bányaregálé levezethető-e a római jogból. Az igenlők a Digestában található Ulpianus-helyet hozzák fel bizonyítékként: Dig. 50.16.17.1 Ulpianus 10 ad ed.: *Publica vectigalia intellegere debemus, ex quibus vectigal fiscus capit: quale est vectigal portus vel venalium rerum, item salinarum et metallorum et picariarum.* (Publica vectigaliának azt az adót kell tekinteni, amelyből kap a fiscus: ilyen a kikötői vectigal, vagy az eladott dolgoknak a vectigalja, mint a sónak és fémeknek és szurokfőzőknek az adója.) A bányaregálé sajátosságaihoz tartozik ugyanis, hogy ha a regáléjogosult nem maga él a bányászat jogával, azt másoknak átengedheti, amiért megkapja a hozam egy részét, általában a tizedét.

Egy Ulpianus által megválaszolt jogesetből (D. 8,4,13,1) azonban arra lehet következtetni, hogy a földben lévő nyersanyagok a tulajdonost illették. Az „urbura” azonban itt is megjelent, hiszen ha szokásjogi vagy jogügyleti alapon más illett meg a kitermelés joga, a kibányászott nyersanyag 10 százaléka a tulajdonost illette. A források szerint a principátus korától az uralkodók az ezüst- és aranybányák „államosítására” törekedtek.²² Mindez azonban arra utal, hogy az uralkodók a bányaműveket kívánták megszerezni a földdel együtt, és nem jutottak el a földtulajdon és a benne lévő kincsek tulajdonának elválasztásáig, ami a bányaregálé alapját képezi.

A bányaregálé kialakulásával kapcsolatos másik fontos megjegyzés szintén a német szakirodalomban, hogy az akkor került megfogalmazásra, amikor a pápaság és a császárság harcában egyértelművé kellett tenni, mi tartozik az egyházi és mi a császári vagyonhoz.²³ Ha a magyarországi viszonyokat nézzük, a 13. században kezdődik el a királyi földbirtokok nagyobb arányú eladományozása, és egyértelművé kellett tenni, hogy az esetlegesen a földbirtokban talált nemesfémek kihez tartoznak. Így pl. a bányaregálé alapján az uralkodót a bányatermékek után megillető rész első említése éppen abban az 1211-es oklevélben található, amelyben II. András a Német Lovagrendnek adományozza a Barcaságot az arany- és ezüstabányák nyitására való jogosultsággal együtt. Tehát

---

²¹ LÜCK 2015, 111. A Digestából kiolvasott elvek: Ulp. D. 1.4.1 pr.: *Quod principi placuit, legis habet vigorem.* Ulp. D. 1.3.31: *Princeps legibus solutus est.*

²² Erről bővebben ld. JAKAB 2013, 317.

²³ Ld. ASRIH 2012, 154.

egyértelművé kellett tenni, hogy ha az eladományozott területen nemesfémbányákat találnak, a kitermelt érc egy részét az uralkodónak kell átengedni, de az oklevél még nem jelöli meg, mekkora ez a rész. Mivel, mint tudjuk, a Német Lovagrendet nem a bányászat kedvéért, hanem határvédelmi célokból csalogatta II. András a Barcaságba, ezért, egyes véleményektől eltérően,²⁴ ennek a meg egyezésnek valójában nem az lehetett a célja, hogy a lovagrendiek szabadon kutassanak ércek után, hanem a németországi példához hasonlóan rögzítették, hogy a nemesfémek a királyt illetik, de kiaknázásukért cserébe kapnak egy részt belőle a Német Lovagrend tagjai is.

A Német Birodalomtól átvett bányaregálé intézménye – a bányatermékekkel való rendelkezési jog mellett – számos jogosítvánnyal ruházta fel az uralkodót. Wenzel Gusztáv szerint a regáléjogokat el kell választani a felségjogoktól. A bányafelség az államot illeti, az állam eszméjében gyökerezik, és a végrehajtó, törvényhozó és igazságszolgáltató hatalomban jut kifejeződésre. Más kérdés, hogy ezeket a hatalmi jogosítványokat a királyság első évszázadaiban egyedül maga a király gyakorolta. A regáléjogok azonban a király számára fenntartott haszonvélteli jogok közé tartoztak, magát a királyt illették, a bányászat sajátos szükségleteiből és nem az állam eszméjéből eredtek. A király a bányászat területén, mint legfőbb bányaur (oberster Bergherr) gyakorolta az öt megillető jogokat.²⁵

A király számára fenntartott jogokról már a Tripartitum bevezetőjében is olvashatunk.²⁶ Nyugat-Európában azonban a bányaregálé a hűbéri rendszer szerint működött, az uralkodó saját tulajdonaként irányította az egész bányászatot, és a befolyó jövedelmek felhasználásáról is a saját belátása szerint döntött. A Habsburg uralkodók szerették volna ezt a felfogást Magyarországon is törvényként meghonosítani, ami azonban a bányavárosok és a magyar rendek ellenállásába ütközött. A magyar felfogás szerint ugyanis a király a bányászatot nem saját tulajdonjoga alapján irányíthatta, hanem mindenkor a törvények betartásával, lényegében a rendekkel együtt, a bányavárosok szokásjogát összefoglaló jogkönyvek tiszteletben tartásával. Egyes felfogások szerint a bányászattal kapcsolatos törvények meghozatalára éppen azért volt szükség a helyi bányajogok mellett, hogy a királyt a bányaregálé jogának gyakorlásában korlátozni tudják.²⁷

---

²⁴ WEISZ 2015a, 5.

²⁵ WENZEL 1866, 74.

²⁶ HK Praef. 10. 6. §: „[...] nisi consuetudo induceretur in his, quae sunt reservata principi in signum supremae potestatis (A szokás ne oly ügyekben keletkezzék, melyek a fejedelem részére vannak fõntartva)” (HK 45).

²⁷ BALKAY-SZEÖKE 1901, 5. Köleséri Sámuel, aki a Habsburgokhoz hű tisztviselő volt, a regáléjogosultságot a hűbérjogokhoz sorolta: „Ez a regáléjog a földesuraknak vagy a közösségeknek a hűbéri jog vagy valamilyen, a kiemelkedő hatalom által előírt

2. AZ URALKODÓ BÁNYAREGÁLÉBÓL EREDŐ JOGOSULTSÁGAI

Az uralkodó bányaregáléból eredő jogosultságainak kiindulási alapja, hogy a fenntartott bányakincsek tulajdonjoga elvált a földtulajdontól, azaz nem képezte a földbirtok részét, hanem az a legfőbb bányaurat illette.²⁸ Az irányadó szokás-jog szerint – amint arról az előbb szó volt – a király azt a birtokot, ahol bányát találtak, egy másik birtokért cserébe vehette igénybe. Mivel a földesurak meg akarták tartani saját területeiket, ezért inkább eltitkolták, hogy birtokaikon bányák találhatóak. Az uralkodó a földesurak bányászatban való érdekeltségének megteremtése érdekében megengedte, hogy az urbura egy részét megtartsák.²⁹ Így Károly Róbert már 1327-ben megengedte – hogy „az istentől az emberek hasznára rendelt kincsek napvilágra jöjjenek” – a földesurak a birtokuk mellett a bányajövedelem egyharmadát is megtarthatták.³⁰ A későbbi törvénycikkek is megerősítették a király földcseréhez való jogát, azonban előírták a földesurak beleegyezését is.³¹ Faber Antal szerint a *ius regale minerale* (*subterraneum*) magában foglalta a kutatás, bányaművelés és a rendelkezés jogát.³²

2.1. A bányaszabadság

II. Ulászló az 1492. évi XXX. törvénycikkben megengedte a földesuraknak, hogy a birtokaikon található nemesfémeket szabadon bányásszák,³³ azaz a földesúri bányaszabadságot hirdette ki. A törvénycikk egyes interpretációi szerint

---

szabályzat alapján engedhető csupán át, de csak avval a megszorítással, hogy amennyit a fejedelmek ebből a jogból átengednek, éppen ugyanannyi joggal illeti meg őket a jog átengedése fejében járó szolgálat” (KÖLESÉRI 2015, 101).

²⁸ WENZEL 1866, 77.

²⁹ IZSÓ 2006, 17.

³⁰ Ld. 20. lj.

³¹ 1351: XIII; 1405: XIII; 1486: XLIX (ld. CJH 1899, I, 175, 237, 447).

³² FABER 1824, 33.

³³ „1492. évi XXX. törvénycikk a királynak bármely országlakos fekvő jászágaiban felfedezett bármiféle ásványokat, a só kivételével, nem szabad maga részére lefoglalni, hanem azoktól, kik a bányákat művelik, szedesse be a királyi bányajövedelmet: Továbbá végeztük, hogy ha bárhol és bárkinek, akár a főpapoknak és báróknak, akár nemeseknek és más bármily rendű birtokos embereknek földjében, területén és határaiban arany vagy ezüst, réz, vasércet vagy bármiféle fémeket és aknákat találunk (kivéven a sóaknákat a melyek egyedül a királyi felség uralmának és haszonvételeinek vannak föntartva), azoknak és azok örökösének, a kiknek birtokterületén

ezzel a nemesfémek a földbirtok részévé váltak, azaz a földbirtokos tulajdonába kerültek.³⁴ Ez a megállapítás azonban szerintem nem igaz. Ez a felfogás a bányaszabadság helytelen értelmezésén alapszik, azt a nézetet tükrözi, hogy a bányaszabadság a bányák szabad felkutatását és művelését jelentette, lényegében az uralkodó lemondott az őt megillető jogokról.

Ezzel szemben a bányaszabadság fogalma helyesen a következő: „A bányaszabadság a bányaregáléval rendelkező személy (Regalherr) jogát jelenti arra, hogy a regálé alá eső ásványokat – tekintet nélkül a földfelszíni tulajdonviszonyokra – bányászhatja. Ez a jog magában foglalta annak jogát is, hogy a regálé jogosultja a bányászatot másnak engedje meg. Ebben az esetben azonban a regálé jogosultja által megadott feltételeket be kellett tartani.”³⁵

A bányaszabadság ilyen értelmében a király, mint Regalherr, ezzel a törvénycikkkel megengedte a földesuraknak, hogy a saját birtokaikon maguk aknázzák ki a nemesfémeket, ezt a tevékenységet, amint az a törvényben is szerepel, azonban csak az általa meghatározott feltételek mellett, azaz az urbura befizetésével, bányahatósági felügyelet alatt gyakorolhatták. Ennek a törvénynek így inkább az volt a célja, hogy a földesurak a birtokaikon található bányákat ne titkolják el attól való félelmükben, hogy az uralkodó, aki maga akarta a nemesfémeket kiaknázni, elveszi tőlük a földbirtokot.³⁶ Ezt a nézetet támasztja alá az

---

azokra ráakadtak, álljon jogukban és szabadságukban az ilyen aknákat és bányákat ásni és mivelni és a jövőben mindenkor mivelnetni, ugyszintén azoknak hasznát és jövedelmét huzni.

1. § Mindazonáltal akképen, hogy a királyi jogra tartozó és azokból folyó királyi haszonvételt, vagyis a bányajövedelmet, így kívánván ezt más bányák szokása, a királyi felség részére hűségesen át kell szolgáltatni.

2. § És mivel a főpap urak, bárók és ez ország előkelői és tehetősebb nemesei között többen vannak, a kik megdicsőült elődeinknek, Magyarország királyainak adományozásából és beleegyezéséből saját földeiken arany-, ezüst-, réz-, vas- és különféle más érczbányákat mivelnek és munkáltatnak: álljon jogukban és hatalmukban azokat az előbb említett királyok engedélye, adományozása és beleegyezése értelmében és kiváltságaik tartalmához képest szabadon és minden akadály nélkül mivelni és megmunkáltatni, valamint azok jövedelmét húzni” (ld. CJH 1899, I, 499–501).

Ezt a törvénycikket Schmidt is felvette a bányajogi gyűjteményébe (ld. SCHMIDT 1832–1839, I, 50).

³⁴ Azt a hibás nézetet, hogy a földesúri bányaszabadság kihirdetése után a bányatermékek a föld részének voltak tekinthetők, Szabó Béla vetette fel: SZABÓ 1994, 69. E téves felfogás a szakirodalomban követőkre talált: SZEMÁN 1997, 153.

³⁵ LÜCK 2015, 118 (ford. G. M.).

³⁶ Ezt a nézetet képviseli Hóman Bálint is (HÓMAN 2003, 198).

is, hogy egyes földesurak a bányaszabadság törvényi kihirdetése után is kértek és kaptak az uralkodótól bányászati kiváltságleveleket.³⁷

Az a szabály, amely szerint a bányakincsek nem képezték a földbirtok részét, a Tripartitumból is levezethető. Werbőczy ugyanis felsorolja azokat a dolgokat, amelyek birtokát a nemesek a királytól megszerezhették. A kimerítő felsorolásban a bányatermékeket még a tartozékok között sem találjuk meg.³⁸

A szénbányászat későbbi szabályozása szintén alátámasztja, hogy a nemesfémek a földesúri bányaszabadság nyomán nem váltak a föld részévé. 1788-ban ugyanis egy kamarai dekrétum kivette a szenet a bányahatósági felügyelet köréből, ami által a szén valóban a föld részévé, ezáltal a földbirtokos tulajdonává vált, így az urburát sem kellett utána befizetni.³⁹ A rendelet szövege azonban ezt egyértelműen leszögezi, míg az előbbi törvénycikk ennek az ellenkezőjét rögzíti.

Az 1523. évi XXXIX. törvénycikkben, amely a bányaszabadságot mindenki számára kihirdette, a következőket olvashatjuk: „Ut aurum et argentum in copia habeatur Majestas Regia committat fodinas minerarum auri et argenti, ac cupri et aliorum metallorum libere omnibus colere.” („Hogy arany és ezüst bőven legyen: engedje meg a királyi felség, hogy az arany- és ezüst-, valamint a réz és más érczbányákat mindenki szabadon művelje.”)⁴⁰ A törvénycikk megfogalmazása jól mutatja, hogy a rendek maguk kérték az uralkodótól az általános bányaszabadság törvény általi kihirdetését. Mi lehetett az alapja ennek a kérésnek? Miért nem akarták a földesurak maguknak fenntartani a bányák felkutatásának és kiaknázásának lehetőségét? Mi történhetett a két törvény közt eltelt 31 esztendő alatt?

Véleményem szerint e törvénycikk mögött gazdasági megfontolások álltak. Egy bányüzem fenntartása és üzemeltetése nagyon sok pénzt, szakismeretet, felszerelést és szakembert igényelt. A földesurak, akiknek a földjén bánya volt, maguk ezekkel a feltételekkel nem rendelkeztek, mégis profitálni akartak az

---

³⁷ Vö. EMBER 1946, 287. Ilyen privilégiumlevelet kapott például Andrassy Miklós 1669-ben. Az oklevél szövegét ld. WENZEL 1880, 394.

³⁸ HK I. 24. § (101–104).

³⁹ Az Udvari Kamara rendelete, 1788. június 20.: „Steinkohlen Anbrüche führohin bey dem Berggericht gemuthet werden dürfen, folglich sowohl von der landesfürstlichen Belehnung, als von der berggerichtlichen Jurisdiction überhaupt ganz freygelassen, und jedem Grund-Eigenthümer freystehen soll, dortlandes derley Steinkohlen Anbrüche aufzusuchen und zu benutzen.” („A szénbányákat, amelyeket korábban a bányabíróóság adományozott, a továbbiakban kivesszük a királyi adományozás és a bányabíróósági hatóság alól, és minden földesúr szabadon kutathatja és művelheti azokat.” Ford. G. M.). SCHMIDT 1832–1839, XVII, 445.

⁴⁰ CJH 1899, I, 819. Ember Győző tévesen állapítja meg, hogy ez a törvény a földesúri bányaszabadságot hirdette ki (EMBER 1946, 287).

esetleges bányakincsekből. Ha az uralkodó és a bányaművelők közötti jogviszonyt megfigyeljük, láthatjuk, hogy az lényegében egy sajátos kötelemnek felelt meg. Ebben a jogviszonyban az uralkodó annak engedte át a kibányászott termékek tulajdonát, aki az elnyert engedélyek alapján kitermelte azokat. Ebben a kötelemben így a király megspórolta a hatalmas befektetést, amellyel saját maga tudta volna a bányákat kiaknázni, a bányavállalkozó pedig megszerezte a kitermelt bányatermékeknek az urbura levonása utáni részét.⁴¹ Az általános bányaszabadság értelmében mindenki, aki az előírt engedélyeket beszerezte, szabadon kutathatott és bányászhatott, a földesurak pedig úgy gondolhatták, hogy ebben az üzletben ők is nyereségre tehetnének szert⁴² jelentős beruházások nélkül. Péch Antal maga is örömmel számolt be az általános bányaszabadság meghozataláról szóló törvénycikkről, hiszen abban a bányászat fellendülésének lehetőségét látta.⁴³

2.2. A fenntartott bányatermékek

A földbirtokosnak tehát megfelelő engedélyek nélkül semmilyen joga nem volt a fenntartott bányatermékekhez. Milyen ásványok tartoztak ebbe a körbe? Ezt nem rögzítették taxatívén, a törvénycikkekben csak példálózó felsorolásokat találunk, amelyekből az arany- és ezüstércek azonban sohasem hiányoznak. Például az 1492. évi XXX. törvénycikkben a következőket találjuk: „[...] aliquae minerae auri, vel argenti [...] aut quaevis metalla [...]” („[...] arany-, ezüst- [...] és miféle ércek”).⁴⁴ Köleséri Sámuel szerint a fenntartott ásványok közé tartozott minden fém, különösen az arany, ezüst, higany, továbbá a só, a kén, és a nátron.⁴⁵ A sóra azonban a bányaszabadság egyáltalán nem vonatkozott, a sónak a bányászatát és forgalmazását a király nem engedte át.⁴⁶

1724-ben az urbura megfizetésének a kötelezettségét a vasércre is kiterjesztette az uralkodó, és előírta, hogy ha a vasérc kitermelője nem akarja megfizetni

---

⁴¹ A király számára fizetendő urbura az arany esetében egytizede, ezüst esetében pedig egynyolcada volt a kibányászott nemesfémeknek (vö. IZSÓ 2006, 11).

⁴² Itt elsősorban a földesuraknak a bányatársaságokban való részvételére kell gondolni. Valószínűleg a földjeik használatáért megfelelő értékű kuxot, vagyis részjegyet követeltek maguknak.

⁴³ PÉCH 1884, I, 94.

⁴⁴ Ld. CJH 1899, I, 498, 499.

⁴⁵ KÖLESÉRI 2015, 101.

⁴⁶ Ezt a körülményt az 1492. évi XXX. tc. is hangsúlyozza: „[...] demptis fodinis salium, quae solius Regiae Majestatis domino, et usui, reservatae essent [...]” („Kivéve a sóaknákat, melyek az uralkodó hatalmának és használatának tartatnak fenn.” Ld. CJH 1899, I, 498–499).

az urburát, az ügyet nem a rendes megyei bíróságokon vagy a királyi táblán, hanem a bányabíróságon kell megtárgyalni.⁴⁷

Faber Antal szerint az urbura alá eső bányatermékeket a törvények és a szokásjog határozta meg. A törvények szerint ebbe a körbe tartozott az arany, ezüst, réz, vas és egyéb fémek. A szokásjog szerint az antimon, kobalt, a zöld fémek, timsó, kén és a vitriol.⁴⁸

2.3. Felhatalmazás bányászati tevékenység folytatására

A bányászattal kapcsolatos jogokat – a kutatást, bányanyitást, bányaművelést – tehát csak a legfőbb bányász, azaz a király felhatalmazása alapján lehetett gyakorolni. A felhatalmazás történhetett az előbb említett törvények mellett privilégiumlevél útján is, amit az uralkodó bányavárosoknak vagy egyes magánszemélyeknek adott. A privilégiumról a Tripartitum részletes leírást tartalmaz.⁴⁹ A jogkönyv szerint a privilégium lehetett generale és speciale. A generale privilégiumot városok, kapitulusok s konventek kaphatták. Ilyen privilégium alapján jöttek létre a bányavárosok is, mint pl. Selmecebánya. A speciális privilégiumot pedig magánszemélyek részére adhatta az uralkodó, mint pl. 1492-ben Rozgonyi Istvánnak, aki azt a kiváltságot is megszerezte, hogy tíz éven keresztül nem kellett a bányavámot fizetnie.⁵⁰ Emellett Andrassy Miklós 1669-ben elnyert privilégiuma érdemes említésre, mivel ez a kiváltság hosszú pereskedéshez vezetett.⁵¹

Generale privilégiumot kapott Selmecebánya is. Ebben a privilégiumlevélben olvashatjuk: „[...] vnd gebn In vnd verleihnn, Recht vnd freyheitt als hernoch geschribnn set, Die der heilignn Krön vnd ihrem nwtz wol fuegnn vnd frwmmen.” („[...] és adunk nekik jogot és szabadságot az alább leírtak szerint, melyek a Szent Koronának és hasznának javára és üdvére vannak.”)⁵²

---

⁴⁷ Királyi leirat, 1724. április 10. SCHMIDT 1832–1839, VI, 221.

⁴⁸ FABER 1824, 35.

⁴⁹ HK II. 7. 3-4. §: „Kétféle pedig a kiváltság, tudniillik: általános és különös. Általános, mely személyösszességnek, vagy testületnek, úgymint városnak, káptalannak, vagy konventnek engedtetik. És ez örökké tartó. Különös ellenben az, mely csak személynek adományoztatik. És ez elenyészik magával a személlyel, ha csak a kiváltságlevélben nincs intézkedés téve az iránt, hogy ahtása a kiváltságos személy örökösire és jogutódaira is átszármazzék. Mert ily módon az örökösöknek és jogutódoknak is nyilván javokra szolgál” (293).

⁵⁰ PÉCH 1884, I, 32, 74.

⁵¹ Erről a privilégiumról bővebben ld. az *Andrassy család „bányapere”* című fejezetet (III. 1. 7).

⁵² FUCHS 2009, 15.

A Szent Koronára való hivatkozás tehát már Werbőczy előtt is megjelent a forrásokban. Egy korai említését éppen a IV. Béla által Selmecebánya részére kiállított privilégiumlevélben találjuk. Timon Ákos szerint ebben az időben „a Magyar nép az államot, mint az összesség érdekében szervezett társadalmat, mint szerves egységet a szent koronában látta megtestesítve”.⁵³ Ezt a felfogást tükrözi a selmecebányai privilégiumlevél is.

A Szent Korona-tan továbbfejlesztett változatát találjuk a Tripartitumban: „Miután [...] Őt önként királyukká választották és meg is koronázták: a nemesítésnek s következőképen a nemeseket ékesítő és a nem nemesektől megkülönböztető birtok adományozásának jogát s teljes hatalmát az uralkodással és országgal együtt a község a maga akaratóból, az ország szent koronájának joghatósága alá helyezte és következőképen fejedelmünkre és királyunkra ruházta; ettől fogva Ő tőle ered minden nemesítés és e két dolog mintegy a viszonyos átruházásnál és a kölcsönösségnél fogva, annyira szorosan függ egymástól mindenha, hogy egyiket a másiktól külön választani és elszakítani nem lehet s egyik a másik nélkül nem történhetik.”⁵⁴

Werbőczy nyomán a Szent Korona-tan azt jelentette, hogy bár az állam élén a király állt, hatalmát a Szent Korona tagjai mégis korlátozni tudták. A Szent Korona tagjai pedig azok voltak, akik birtokaikat a Szent Koronától származtatták, a nemesek mellett a történelmi egyházak és a városok, amelyek területeiket szintén a királytól kapták: „És az ily nemesek az imént magyarázott kapcsolat és részesedés alapján a szent korona tagjainak tekintendők.”⁵⁵

Ebben az értelemben találjuk meg a Szent Koronára való utalást az 1514. évi I. törvénycikkben: „[...] a királyi szent korona valóságos és igaz jövedelmeit eddigelé különböző emberek részére lekötötték s időlegesen elidegenítették. [...] mindenek előtt határoztuk: hogy a királyi felség összes jövedelmeit, [...] a bányákat és minden sókamarát, arany- és ezüsbányákat meg a királyi városokat tényleg vissza kell adni.”⁵⁶ Tehát a rendek ezen a területen is, mint a Szent Korona tagjai, korlátozhatták a király jogait. Ez a törvénycikk szintén bizonyítja azt a magyar felfogást, hogy az uralkodó, a nyugati hűbéri viszonyoktól eltérően, nem egyedül, hanem a rendekkel együtt gyakorolhatta a bányaregáléból eredő jogosultságait. Mint látni fogjuk, a Habsburg uralkodók éppen ezen az elven kívántak változtatni, és a bányászattal kapcsolatos jogaikat a magánjogi

---

⁵³ TIMON 1906, 490.

⁵⁴ HK I. 3. 6. § (66).

⁵⁵ HK I. 4. 1. § (67). Ld. még erről BRUCKNER 1913, 82–83.

⁵⁶ CJH 1899, I, 707.

jellegű, hűbéri viszonyok közé kívánták sorolni, hogy a rendek ellenőrzési jogát ezen a területen megszüntessék.⁵⁷

2.4. Az uralkodó nemesérc-monopóliuma

A bányaregálé alapján tehát a bányászati vállalkozók a kitermelt ezüst nyolcadát, az arany tizedét a királynak adták, a többit maguknak tarthatták meg, és azzal szabadon rendelkezettek. Ennek következtében a nyers nemesfém gyakran külföldre került, ezáltal a fémek értéke a külföldi kereslettől függött.⁵⁸ Károly Róbert reformjai körében ezt a szabad rendelkezést szüntette meg 1325-ben a királyi nemesérc-monopólium bevezetésével. Ez azt jelentette, hogy a bányavállalkozók az arany- és ezüstérceket egy bizonyos fizikai előkészítés után nem adhatták el szabadon, hanem kizárólag az erre felállított kamarákban értékesíthették azokat. A megállapított ár természetesen alacsonyabb volt, mint a piaci ár. A nemesérc-monopóliumra az első pozitív adatunk 1335-ből való, de Hóman Bálint szerint kétségtelen, hogy azt már korábban, 1325-ben, de legalábbis 1327-ben, a bányaszabadsággal egy időben életbe léptették, mert a valuta- és a bányareformmal való szoros kapcsolata nyilvánvaló. Emellett szól az is, hogy a pápai adószedők már 1332-ben sem tudtak hazánkban aranyhoz jutni. A nemesfémek feldolgozását is állami felügyelet alá vonták. A bányavárosokban királyi beváltó és finomító műhelyeket állítottak fel, ahová a kibányászott arany- és ezüstérceket be kellett szállítani. Az oklevelek tanúsága szerint az e szabály ellen vétők vagyonekobjázzal és becsületük elvesztésével bűnhődtek.⁵⁹

A büntetéssel való fenyegetéssel kívül úgy próbálták a titkos magánolvastók működtetését megakadályozni, hogy a nemesfémek egyéb ércektől való elválasztásához szükséges ólom kereskedelmét is állami monopólium alá vonták, és az ólom fogyásából következtetni tudtak arra, hogy valahol titkosan kohósítják az ezüstöt.⁶⁰

---

⁵⁷ Eckhart Ferenc és Timon Ákos Szent Korona-tanról szóló eltérő nézeteinek tekintetében a Habsburg uralkodók bányaregáléval kapcsolatos eljárása az utóbbi kutató igazát – tehát a Szent Korona uralkodótól elkülönülő közjogias felfogását – támasztja alá. A bányaregálé alapján befolyó jövedelmek ugyanis eleinte nem az uralkodó, hanem közjogi alapon a Szent Korona javát szolgálták. A Habsburgok azonban a 18. században elérték, hogy a bányaregáléval kapcsolatos jogosultságok a nyugat-európai szellemű hűbérrendszernek megfelelő magánjogi színezetet nyerjenek, ezáltal pedig az azokból származó hasznok csak őket illessék meg. A Szent Koronával kapcsolatos nézetek összefoglalását ld. TÓTH 2008.

⁵⁸ EMBER 1946, 289.

⁵⁹ HÓMAN 2003, 127–128. Ezen a helyen Hóman a vonatkozó forrásokat is közli.

⁶⁰ PAULINYI 2005c, 69.

A Maximilianische Bergordnung⁶¹ szerint az ércek kamarákon kívüli eladása bűncselekménynek minősült. A bányamestereknek kellett felügyelnie, nehogy valaki titokban adja el az érceket. Nemcsak az eladót, hanem a vevőt is őrizetbe kellett venni. A tettest átadták a városi vagy a megyei bíróságnak, amely főbenjáró ítéletet is kiszabhatott. Ha valaki magánál tartotta az ércet, és nem mutatta be a bányamesternek, még ha az illető hivatalnok is volt, büntetésben részesült (MBO XXI. 3. §). „Leib und Gut” ítélték azt is, aki az aranyfinomító műhelyekből adta el vagy vette meg az aranyat (MBO XXXIX. 2. §).

A bányarendtartás részletesen szabályozta az arany és az ezüst kamarákba történő beszolgáltatását Selmechányán és Körmöcön. A hivatalnokok felügyeleti tevékenységének erősítése céljából a bányarendtartás előírta, hogy ha a hivatalnok a titkos érceleadási ügyletet nem tudta leleplezni, a kamara ebből eredő kárát neki kellett megtérítenie (MBO XLI. 4. §).

Az ércebeváltással kapcsolatos szabályok a későbbiekben is részletesen, minden körülményre vonatkozóan igyekeztek a kincstár jogait biztosítani. Így pl. 1700. január 19-én I. Lipót kiadott egy latin nyelvű pátenszt. Ez a pátens kimerítően részletezi az „auri et argenti vivi” (természetes, még feldolgozatlan arany és ezüst) kamarákon kívüli eladójának és vevőjének büntetését. A pátens értelmében az arany- és ezüstércek kamarákon kívüli értékesítése „delictum qualificatum”-nak minősült, amely miatt „poena arbitraria”⁶² volt kiszabható. Mivel a kereskedők legtöbbször zsidók vagy görögök voltak, szigorú büntetés mellett megtiltották a zsidóknak és a görögöknek, hogy olyan települések hétmérföldes körzetében tartózkodjanak, ahol bányaművek voltak. Ha a zsidók vagy görögök tiltott ügyletekben vettek részt, halálbüntetéssel (poena in corpore et sanguine) sújtották őket (4). A megtalált ezüstöt elkobozták, és a tetteseken kívül az érc birtokosát is négyszeres értékben marasztalták (4). Ha valaki az aranyat más anyaggal keverte, pénzmellékbüntetést kellett fizetnie (6). Kisebb pénzbüntetést szabtak ki, ha az eladott arany gyengébb minőségű volt (8).⁶³ E pátens szerint tehát a kényszerbeváltás elkerülése súlyos bűncselekménynek minősült, amit szigorúan büntettek. A bíró nagy mérlegelési szabadsága, valamint a be nem váltott ércek minőségének figyelembevétele azonban méltányos, minden körülményre tekintettel lévő büntetés kiszabását tette lehetővé.

A kötelező beváltásra vonatkozó szabályok többsége a beváltási árat határozta meg. A beváltási ár megállapításával az udvar segítséget nyújthatott azoknak a

---

⁶¹ A bányarendtartás keletkezéséről, magyarországi bevezetésének körülményeiről bővebben ld. a következő fejezetet (I. 3).

⁶² A „poena arbitraria” vagy „poena extraordinaria” bizonytalan büntetés volt, amelynél a bíró mérlegelése rendkívüli jelentőséggel bírt (vö. MAASBURG 1885, 4).

⁶³ Királyi pátens, 1700. január 19. SCHMIDT 1832–1839, V, 649.

vállalatoknak, amelyeknek pénzügyi problémáik voltak. Ezek a vállalatok átmenetileg magasabb összeget kaptak a beszolgáltatott nemesfémekért, különben nem tudták volna kiadásukat tovább fedezni. 1739-ben III. Károly elrendelte, hogy 10 éven keresztül a beváltott ezüstért magasabb árat kell fizetni a bányászati tevékenység fellendítése érdekében. A király cserébe azonban elvárta, hogy az uralkodói jogok ne szenvedjenek csorbát.⁶⁴

A Maximilianische Bergordnung nem jelölte meg, milyen bűncselekménynek minősült, ha valaki az érceket nem a kamaráknak akarta eladni. Az 1700-ban kiadott királyi leirat harmadik pontjában egy érdekes tényállásról olvashatunk. E passzus szerint azok is büntetésben részesültek, akik a zűzművüket⁶⁵ bérbe adták, az aranyat a bérlőtől visszavásárolták, ezt az aranyat azonban nem szolgáltatották be a kamarákba. Itt a „furtive redimunt” kifejezést találjuk, tehát a leirat ezt a cselekményt lopásnak minősítette. Mivel a bányászatban részt vevő vállalkozók a kibányászott ércek tulajdonosainak voltak tekinthetők, ők tulajdonképpen a királyt megillető részeket, azaz az urburát és a kényszerbeváltásból származó nyereséget lophatták el. A források legtöbbször „Verschwärzung des Goldes und Silbers” kifejezést használják, amely minden, az arany- és ezüstércekkel kapcsolatos visszaélést magában foglalt.

A bányászati vállalkozóknak a kitermelt nemesfémeken történő tulajdonszerzését az Udvari Kamara egyik 1738-ban kiadott dekrétuma is bizonyítja.⁶⁶ A rendelet arra a kérdésre adott választ, mi legyen a sorsa azoknak a kamarákban lévő „verschwärtzen” arany- és ezüstérceknek, amelyeknek eredete bizonytalan, amelyeket tulajdonosától elvettek, vagy amelyeket valahol találtak. A dekrétum különbséget tett elidegenített (entfremdete) és talált (gefunden) ércek, valamint a mindennapi élet számára alkalmas és nem alkalmas, tehát a már feldolgozott és a feldolgozatlan arany és ezüst között. Az előbbieket ugyanis nem kellett kötelezően beszolgáltatni. Az elidegenített arany és ezüst értékét a tulajdonos részére kellett kifizetni, ha az ismeretlen volt, elkobozták az érceket. A talált arany és ezüst értéke a találót illette, kivéve, ha a tulajdonos ismert volt. A feldolgozott nemesfémeket a tulajdonosnak vagy a találónak kellett visszaadni. A tulajdonos és a találó jogi helyzete közti különbségtétel a római jog szabályainak felelt

---

⁶⁴ Királyi leirat, 1739. június 24. SCHMIDT 1832–1839, VI, 543.

⁶⁵ A bányából kifejtett ércek még nem alkalmasak közvetlenül kohászati feldolgozásra. Az érceket először kézi munkával összetörték és szortírozták, majd ezekből a zűzművekben finom, lisztszerű, ún. zűzfövenyt (Schlich) készítettek. Ezt a zűzfövenyt lejtős asztalokon vízzel mosták, ahol a víz az oldódó vagy könnyebb kőzetdarabokat elmosta, a nehezebb ércek pedig az asztalok barázdás felületén maradtak (ld. részletesebben KACSKOVICS 2005, 123–133).

⁶⁶ Az Udvari Kamara dekrétuma, 1738. október 31. SCHMIDT 1832–1839, VI, 537.

meg.⁶⁷ Ebben a rendeletben arról is olvashatunk, hogy a büntetéspénzek kétharmada a kamarákat, egyharmada a bányabírókat illette. A bíróságok ezt a pénzt az ülnökök között osztották szét.

A bányákban gyakran találtak különleges ércdarabokat, úgynevezett stufákat, melyeket a bányászati vállalkozók a magasabb rangú hivatalnokoknak ajándékoztak, vagy a stufa-kereskedőknek adtak el, habár ezeket az érceket is a kamarákba kellett volna beszolgáltatniuk.⁶⁸ Ezért több olyan rendeletet is találunk a forrásokban, melyek megtiltják a stufák ajándékozását és eladását.⁶⁹

1767-ben az Udvari Kamara elrendelte, hogy a bányákban minden beszolgáltatandó stufáról jelentést kell készíteni, melyben a találás helyét és idejét fel kell tüntetni.⁷⁰ 1780-ban a különleges érc kristályok beszolgáltatását részletesebben szabályozták. Az Udvari Kamara ezt a rendeletét a hivatalnokok visszaélései miatt bocsátotta ki. A dekrétumból ugyanis kiderül, hogy a hivatalnokok a stufakereskedők segítségével gyakran elidegenítették az érc kristályokat az utánuk járó urbura befizetése nélkül. A rendelet ezért megtiltotta, hogy a hivatalnokok a felettesük engedélye nélkül igazolást adjanak ki a stufákról. A papírok birtokában ugyanis a kereskedők szabadon forgalmazhatták volna az ércdarabokat. A kereskedőknek ezért azt is megtiltották, hogy a hivatalnokok közelében tartózkodjanak. Azok a tisztviselők, akik felettesük tudta nélkül állították ki a papírokat, elvesztették hivatalukat, és valószínűleg pénzbüntetést kellett fizetniük. Ha azonban valaki egy ritka stufát talált, és nem akart azzal kereskedni, annak lepecsételése, és a megfelelő igazolások kiállítása mellett megtarthatta az ércdarabot, ha az urburát befizette utána. A gyűjtők azonban – mint látni fogjuk – nem szereztek tulajdont ezeken a különleges érceken. A legszebb darabokat be kellett szolgáltatni az udvari természettudományi kabinet (Hof-Naturalien-Cabinet)⁷¹ számára.

Ebben a korszakban Magyarországon természetesen nem voltak a római joghoz hasonló, részletes magánjogi szabályok, mégis több olyan bányajogi rendeletet találunk, melyek a *ius commune* ismeretére utalnak. Ez nem meglepő, hiszen az osztrák jogtudósok már a 16. század óta megpróbálták a magánjogi normákat a római joggal összhangba hozni. Ez a törekvés éppen Mária Terézia kodifikációs törekvéseinek idején kapott újabb lendületet.⁷²

---

⁶⁷ BENEDEK – PÓKECZ KOVÁCS 2019, 195.

⁶⁸ IZSÓ 2009, 28.

⁶⁹ Pl. 1543-ban és 1625-ben. Ld. királyi pátens, 1543. március 1. SCHMIDT 1832–1839, XI, 149; az Udvari Kamara dekrétuma, 1625. július 24. SCHMIDT 1832–1839, IV, 442.

⁷⁰ Udvari Kamara dekrétuma, 1767. május 4. SCHMIDT 1832–1839, XII, 487.

⁷¹ Udvari Kamara dekrétuma, 1780. augusztus 11. SCHMIDT 1832–1839, XV, 4.

⁷² HAMZA 2014, 183.

Az ércek adásvételével kapcsolatosan több kérdés vetődik fel. Azok eredeti tulajdonosa ugyanis a király volt, aki az urbura megfizetéséért átengedte tulajdonát a bányászati vállalkozóknak. A Waldbürger tehát munkájuk és az urbura fejében tulajdont szereztek az általuk kibányászott érceken. A bányaművelők hiába voltak azonban tulajdonosai a kitermelt bányakincseknek, azokat nem tarthatták meg, és nem is kereskedhettek velük szabadon. A királynak ugyanis az arany- és ezüstérceken kereskedelmi monopóliuma volt még külföldön is.⁷³ A külföldi illegális érckereskedelem megakadályozása miatt többször megtiltották az ércek külföldre való kivitelét.⁷⁴

A *ius commune* ismeretét tükrözi egy 1789-ben kiadott főkamagrófi rendelet, amely különbséget tesz birtokos és tulajdonos között.⁷⁵ Ez a rendelet részletesen előírja, hogyan lehet a magángyűjteményekben fellelhető különleges érc kristályokat értékesíteni. A fent említett 1780-ban kiadott rendelet szerint a stufák csak az urbura megfizetése után maradhattak a magángyűjteményekben. Az 1789-es főkamagrófi rendelet szerint azonban ezeknek az ércdaraboknak a tulajdonosa a király volt, azok pedig, akik ezeket a gyűjteményükben tartották, csak birtokosnak voltak tekinthetők.⁷⁶ A rendelet szerint a különleges ércdarabokat egy lezárt rekeszben ki kellett állítani.⁷⁷ Ha valamelyik eladásra került, a hivatalnokoknak részletesen kellett dokumentálniuk a stufa tulajdonságait és árát, valamint a vevő adatait. Az ércdarabot átadták a vevőnek, az addigi birtokos pedig megkapta az általa korábban kifizetett urbura összegét. A rendelet nem jelöli meg a vevő dologi jogi helyzetét, mivel azonban kifizette a stufa árát, valószínűleg tulajdont szerzett rajta.

---

⁷³ A 16. század elején a keresztény kereskedőknek megtiltották, hogy muzulmánokkal kereskedjenek. A kereskedelem így a Földközi-tengeren megakadt, az afrikai arany sem érte el Európa partjait. Az aranykrízis akkor ért véget Európában, amikor I. Lajos az évtizedek alatt felhalmozott aranykészletét piacra dobta (ld. BÁNKI – MOLNÁR 1997a, 77).

⁷⁴ Pl. a következő években: 1565, 1569, 1680. Ld. királyi pátens, 1565. december 30. SCHMIDT 1832–1839, II, 141; Királyi mandátum, 1569. január 1. SCHMIDT 1832–1839, XXXII, 161; Királyi pátens, 1680. február 12. SCHMIDT 1832–1839, V, 418. A felsorolásból kitűnik, hogy az ügy fontossága miatt maga a király tiltotta meg az ércek kivitelét.

⁷⁵ Ld. főkamagrófi hivatali rendelet, 1789. október 14. SCHMIDT 1832–1839, XVIII, 261.

⁷⁶ A rendelet bevezető részében a következőket olvashatjuk: „[...] die Eigentümer oder vielmehr Besitzer derselben, da es um eine in das Bergwerks Regale einschlagende und einen besonderen Consens voraussetzende Sache zu thun ist.” („[...] ezeknek a tulajdonosa vagy sokkal inkább birtokosa, mivel egy bányaregálé alá eső és különleges megegyezést előfeltételező dologról van szó.” Ford. G. M.)

⁷⁷ Római jogi szempontból a stufa ily módon való tartásának előírása a letéti szerződéshez áll közel, melyben a letéteményes detentornak minősül (vö. BENEDEK – PÓKECZ KOVÁCS 2019, 330).

A stufa találójának birtokosi helyzetét támasztja alá egy 1742-ben történt eset. Egy munkás 28 kg súlyú ezüstdarabot talált, amit leadott a kamarában és 700 forint jutalmat kapott érte.⁷⁸ A munkás tehát nem az ércötmb árát kapta meg mint tulajdonos, hanem jutalomban részesült, amiért a királynő stufáját megtalálta.

A források a kamarák ércebeváltási jogát mint elővásárlási jogot is említik (reservierte preemption).⁷⁹ Ha azonban az elővásárlási jog szabályait vesszük alapul, az uralkodónak nem egy általa meghatározott árat, hanem a nemesfémek piaci árát kellett volna megfizetnie. Magánjogi elővételi jog esetén, ha a dolgot a jogosult nem akarja megvásárolni, azt az eladó másnak adhatja el. A nemesfémek esetében azonban azt az eladót, aki nem az elővásárlásra jogosultnak adta el az érceket, súlyos büntetéssel fenyegették. Érthető módon nem ismerünk olyan esetet, amikor a király ne kívánta volna megvenni az arany- és ezüstérceket.

A kényszerbeváltást még az 1854-ben bevezetett osztrák bányatörvény is tartalmazta [123. § (2)]. Ezt az intézményt 1856. október 24-én a császár egy pátenst törölte el.⁸⁰ Ezentúl önkéntesen lehetett az érceket a kincstárban beváltani. Bár maga az uralkodó nem indokolta döntését, a termelés visszaesése miatt valószínűleg már nem érte meg a finomító műhelyeket fenntartani.

---

⁷⁸ ZSÁMBOKI 1997c, 213.

⁷⁹ Ld. pl. királyi leirat, 1747. december 9. SCHMIDT 1832–1839, VII, 434.

⁸⁰ A pátenst ld. Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Oesterreich, 19 März 1857, XII. Stück, 147–149.

3. A MIKSA-FÉLE BÁNYARENDTARTÁS BEVEZETÉSE ÉS HATÁSA

A fentiekből látható, hogy az uralkodók és a montángazdaság résztvevői között üzleti megfontolásokból érdekszövetség alakult ki, amelyben a felek a bevételek növelését tűzték ki célul. Ebben az érdekszövetségben mindkét fél jól járt. Az uralkodó ugyanis megspórolta a bányászathoz szükséges költséges felszerelést, a szakemberek beszerzését, az urbura és a kényszerbeváltás révén azonban jelentős bevételre számíthatott. A bányászati vállalkozók pedig a kitermelt nemesfémek meghatározott százalékát szerezhették meg, emellett a tevékenységük nyomán kialakuló bányavárosokban jelentős hatalomra tehetek szert, valamint meglehetősen függetlenséget élvezhettek az államhatalomtól.⁸¹ A 16. századra azonban megváltoztak a körülmények. A mélyebben fekvő rétegekből egyre költségesebbé vált a kitermelés, ezért az uralkodók és a bányászati vállalkozók között versengés indult meg a minél nagyobb nyereség megtartása érdekében, ami a bányajog változásában is tetten érhető. Az uralkodók ugyanis az állami felügyelet kiterjesztésével, a bányavárosok függetlenségének megnyirbálásával szerették volna a bányaregálé alapján őket megillető részek biztosítását elérni.

Amint az előző fejezetben említésre került, a bányászati vállalkozók a kötelező nemesfémbeváltás elkerülésével próbálták bevételeiket növelni. A bányajoghatóság centralizációjának első kísérletét és okait Paulinyi Oszkár leírásából ismerjük.⁸² Ezek szerint, amikor 1541-ben a törökök elfoglalták Budát, a tehetős bányászati vállalkozók családtagjaikat a bányavárosokból a szomszédos országokba költöztették, főként Lengyelországba, Krakkóba és Boroszlóba. Mivel a kötelező kamarai érbeváltás bevezetésével egyidejűleg a nemesfémek külföldre való szállítását is megtiltották, a bányavállalkozók nemcsak családtagjaikat, hanem a – helyzetet kihasználva – a nyers ezüstöt is megpróbálták külföldre vinni, ahol nem az előre meghatározott alacsony beváltási áron, hanem piaci értéken szerették volna az érceket értékesíteni. A megözvegyült Mária királyné⁸³ rájött erre az

---

⁸¹ Ebből a szempontból a bányavárosoknak adott egyes privilégiumok konkrét tartalma, részletszabályai valószínűleg az uralkodó és a bányavállalkozók megegyezésétől függttek, azokból általános megállapításokat levonni – mint ahogy azzal Weisz Boglárka próbálkozik – felesleges és nem is célszerű (vö. WEISZ 2008, 141–161; Uő. 2015b, 31–57).

⁸² PAULINYI 1980, 3–25.

⁸³ Mária királyné 1522-ben II. Lajostól házassági ajándékba kapta az alsó-magyarországi bányavárosokat az arany- és ezüstbányákkal együtt (ld. II. Lajos nyilatkozata 1522. február 22. SCHMIDT 1832–1839, I, 85–88).

eljárásra, és ezzel ürügyet talált a bányászati felügyelet centralizálására. A királyné 1545. július 2-án rendeletben tiltotta meg a nemesfémek külföldre való csempészését, emellett elhatározta egy új bányarendtartás megalkotását. Ez a terve azonban a selmecbányaiak miatt, akik a megbeszélésekről távol maradtak, meghiúsult.

Miért fejtett ki ellenállást Selmecbánya a királyné törekvéseivel szemben? Az új bányarendtartás a bányagazgatást kivette volna a városi tanács kezéből, és a bányamestert a négy esküdtel együtt a Hofkammer és a kamaragrófok felügyelete alá helyezte volna. Ezáltal a bányavállalkozók elvesztették volna befolyásukat a bányagazgatásban.⁸⁴ Habár a selmecbányaiak elérték céljukat, és Mária királyné nem tudta tervét megvalósítani, az udvar nem adta fel a küzdelmet.

1548-ban Mária királyné átadta I. Ferdinándnak a bányavárosokat. A bányászati egységes igazgatása céljából az uralkodó létre akarta hozni a főkamagróf (Oberstkammergraf) hivatalát, egyidejűleg egy új bányarendtartás kiadásán fáradozott.⁸⁵ Kérdésként merülhet fel, hogy az uralkodó, aki privilégiumokkal biztosította a bányavárosokat saját joganyaguk alkalmazásában, megtehetette-e, hogy később rendeletben új szabályokat erőltessen rájuk.

A rendeletekről Werbőczy azt írja, hogy a király néhány esetben constitutiókat ad ki. Ha a 16. században még meglehetősen szokatlannak számítók, a bányászatra vonatkozó rendeleteket vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy azokat többnyire technikai kérdésekben, a személyzettel kapcsolatos esetekben adták ki. Ilyen volt például Mária királyné 1523-ban kiadott rendelete, amelyben előírta, hogy az arany- és ezüstérceket csak a királyi kémlelés vizsgálhatja meg.⁸⁶ Törvényeket csak azokban az esetekben hoztak, amelyekben a királyi regáléjogok gyakorlása sértette a rendek jogait, így amint azt láttuk, ha a földesurak birtokait egy bánya részére igénybe akarták venni.⁸⁷

A Miksa-féle bányarendtartás főként technikai szabályokat tartalmaz, de található benne olyan előírások is, amelyek az udvari centralizációs törekvéseknek megfelelően a bányavárosok jogait korlátozták. Ezért a bányavárosok el akarták érni, hogy a rendtartást a rendek is jóváhagyják. Véleményem szerint a városok azt remélték, hogy az országgyűlés a rendtartást el fogja utasítani. I. Ferdinánd is

---

⁸⁴ PAULINYI 1980, 20.

⁸⁵ ECKHART 1914.

⁸⁶ PÉCH 1884, I, 18. 109.

⁸⁷ Amikor Mária Terézia az abszolút monarchia megvalósítására törekedett, regáléjogait – Werbőczy korában még szokatlan – rendeletek segítségével gyakorolta, mint egy „oberste Bergfrau”. Delius művében is azt olvashatjuk, hogy a regáléjogok a király számára közvetlenül fenntartott jogok (DELIUS 1972b, 455).

éppen azt szerette volna elérni 1548-ban, hogy a rendtartást törvényként fogadtassa el. A rendek szerint azonban ez a kérdés a bányavárosok hatáskörébe tartozott.⁸⁸ Ebben igazuk is volt, és ezt a szokást a Tripartitum is megerősíti.

A Hármaskönyv szerint ugyanis egy privilégiumot mint *lex specialist* egy *lex generalis* csak abban az esetben helyezhet hatályon kívül, ha ezt kifejezetten tartalmazza: „De az a kiváltság, melyet ellenkező törvény vagy országos végzés nem törölt el kifejezetten, nem veszti erejét.”⁸⁹ Ennek alapján a bányavárosok akár a törvényként kihirdetett bányarendtartás ellenében is megtarthatták jogaikat.

Érdekes módon az uralkodók nem próbálkoztak akaratauk önkényes végrehajtásával. Valószínűleg tartottak attól, hogy a bányászati vállalkozók kiváltságaik megnyirbálása miatt felhagynak tevékenységükkel és így megfosztják az uralkodót egyik fő bevételi forrásától.

Többszöri átdolgozás után az új bányarendtartás, a Maximilianische Bergordnung, 1560-ban készült el, és számos próbálkozás után II. Miksa császár hirdette ki 1565. február 10-én.⁹⁰ Ez az új bányarendtartás azonban nem lépett hatályba, mivel a bányavárosokkal a császár nem tudott egyezsége jutni, habár már 1564-ben rendeletet adott ki, hogy a bányarendtartást a bányavárosokban ki kell hirdetni, és 32 példányban ki kell osztani.⁹¹ A Maximilianische Bergordnungot a hét alsó-magyarországi bányavárosban végül 1573. február 16-án sikerült kihirdetni,⁹² miután a bányavárosok régi bányajogai alapján összeállított ún. „felvilágosító szabályokat” (*Erläuterungen*)⁹³ a bányarendtartáshoz függelékként csatolták. A bányarendtartás szerint szabályait csak akkor lehetett alkalmazni, ha a felvilágosító szabályok nem tartalmaztak az esetre megfelelő előírást, azaz csak szubszidiárius jelleggel érvényesültek (MBO I. 5. §).

A Miksa-féle bányarendtartás számos, a korabeli bányászathoz szükséges gyakorlati rendelkezést tartalmaz, kiegészítve a sok helyen már elavult, helyi bányajogok szabályait. Ezekre az új szabályokra azonban nem feltétlenül volt

---

⁸⁸ BALKAY – SZEŐKE 1901, 8.

⁸⁹ HK II. 8. 4. (294–295), vö. ZLINSZKY 1993, 375.

⁹⁰ Kundmachungspatent, 1565. február 10. SCHMIDT 1832–1839, II, 1.

⁹¹ Királyi leirat, 1564. szeptember 10. SCHMIDT 1832–1839, I, 412.

⁹² Kundmachungspatent, 1573. február 16. SCHMIDT 1832–1839, II, 224. Ezen a helyen a bányarendtartás szövege is olvasható.

⁹³ A szakirodalom a bányarendtartáshoz fűzött magyarázatokat hagyományosan „felvilágosító szabályzatnak” vagy „felvilágosító szabályoknak” nevezi (ld. például WENZEL 1880, 243).

szüksége a bányászati vállalkozóknak, hiszen a hiányzó előírásokat különféle megállapodásokkal is pótolni tudták az érintettek.⁹⁴

Az új rendtartással azonban a Habsburgok egy új felfogást akartak Magyarországon bevezetni, amely a későbbi jogfejlődésre is rányomta bélyegét. Az eddigi-ekből kitűnik, hogy a magyar felfogás szerint a montángazdaságból befolyó jövedelem felhasználásáról az uralkodó nem dönthetett egyedül. A bányák a Szent Korona bevételeit gyarapították, amelyek felhasználásáról az uralkodónak elvileg mindig ki kellett volna kérnie a rendek véleményét. Paulinyi Oszkár azonban arra hívta fel a figyelmet, hogy bár az új rendtartás a bányászat és kohászat fejlődését szolgálta, a bányakincsek nem az országot gazdagították. A döntéseket idegen hivatalnokok hozták a Habsburg-ház érdekében, a bevételeket már Mária királyné is külföldön költötte el, csak az alsóbb kamarák maradtak magyar hivatalnokok kezében.⁹⁵

A Miksa-féle bányarendtartás első oldalán a következőket olvashatjuk: „minden bányamű és felnyitandó kutatójárat az azok eredményes műveléséhez szükséges erdőkkel és vizekkel a királyi kamarát illetik, ezért régi oklevelek előírásai szerint minden egyházi vagy világi főúrnak és nemesnek, városnak és községnek megtiltjuk, hogy bányaművelést kezdjen, s ne merjenek különös királyi engedély nélkül sem bányát felkeresni, sem művelni, s a kincstári bányászoktól vagy bányahivatalnokoktól bányavámost vagy bányabért követelni” (MBO I. 1. §). Delius szerint ez azt jelentette, hogy „a bányaregálé közvetlenül a fejedelemnek van fenntartva”.⁹⁶ Az új bányarendtartás tehát azt az idegen elvet akarta az országba bevezetni, amely szerint az uralkodó a bányaregáléval kapcsolatos ügyekben önállóan, mindenki mást kizárva intézkedhetett.

Mihalovits János, Delius e művének fordítója azonban ehhez a megjegyzéshez a következőket fűzi: „A külföldi bányajogoknak visszhangja, melyek a bányaurjogot patrimoniális alapon a fejedelem »fenntartott« jogának nyilvánították; a magyar alkotmányjog azonban »fenntartott« felségjogokat sohasem ismert és a királynak a bányászatra vonatkozó felségjoga is csak a magyar törvények keretei között, a törvényes szervek útján és az országgyűlés ellenőrzése mellett gyakorolható.”⁹⁷ Habár az idegen elv bevezetése a bányaszabadság elvét nem csorbította, hiszen aki a szükséges engedélyeket beszerezte, a szabályoknak

---

⁹⁴ Központi probléma volt például, kié a talált érc, ha két eltérő tulajdonban lévő járat összehalmozott és összenyitották őket. Habár erre az esetre a selmecbányai jogkönyv (8. §) is tartalmazott rendelkezést, a bányászati vállalkozók ezekre az esetekre is kötöttek megállapodásokat (vö. PÉCH 1884, I, 233).

⁹⁵ PAULINYI 1980, 21.

⁹⁶ DELIUS 1972b, 455.

⁹⁷ DELIUS 1972b, 129. lj.

megfelelően szabadon folytathatott bányaművelést,⁹⁸ a bányarendtartás alapján a Habsburg uralkodók a befolyó hasznokat saját belátásuk szerint, saját céljaik megvalósítására használhatták fel. Ember Győző szerint a rendek maguk sem akarták ebben a jogában az uralkodót korlátozni.⁹⁹ Ennek a felfogásnak azonban ellentmond, hogy az uralkodó és a rendek közötti eltérő álláspont képvisellete ebben a kérdésben megakadályozta a magyar bányajog későbbi, hazai kodifikációját.¹⁰⁰

Az alsó-magyarországi bányavárosok ellenállása nem volt alaptalan. A bányarendtartás ugyanis – a Mária királyné idejében hozott tervezethez hasonlóan – a bányavárosok önállóságának megszüntetését célozta. A régi szabadság ugyanis Selmecbánya városi joga alapján azt jelentette, hogy a város bíróját a városi tanács esküdtjei választották azok közül, akik már egy éve részt vettek a városi tanácsban (8. §). A város bányajoga alapján a legfontosabb bányahivatalnokot, a bányamestert, a városi bírót és a városi tanács választotta, a bányamester a hivatali esküjét a városi tanácsnak tette le (2. §). A bányászati engedélyeket a bányamester és az esküdtek a város pecsétjével utalták ki (3. §). Így a városi bírót és a bányamestert lényegében a bányászati vállalkozók érdekeit szolgálta, akiknek a képviselői a városi tanácsban ültek.¹⁰¹

A Miksa-féle új bányarendtartás szerint a bányamestert továbbra is a városi tanács választotta, a hivatali esküjét azonban ezentúl a királyt képviselő főkamaragrófnak volt köteles letenni (MBO I. 4. §).¹⁰² Mindez jól mutatja, hogy

---

⁹⁸ Teljesen félreérti a bányaszabadság elvét Varga Endre és Stipta István, akik úgy vélik, hogy a Habsburg uralkodók a bányaregálé alapján felszámolták a bányák szabad felkutatásának és kitermelésének lehetőségét (ld. VARGA 1974, 213; STIPTA 1997, 83).

⁹⁹ EMBER 1946, 299.

¹⁰⁰ Erről ld. bővebben a IV. fejezetet.

¹⁰¹ Ld. FUCHS 2009.

¹⁰² Alapvetően téves Weisz Boglárkának az a nézete, amely szerint a bányamester királyi tisztviselőnek tekinthető, mivel a selmecbányai jogkönyv szerint az uralkodótól kapta a fizetését (WEISZ 2015, 42). A jogkönyv szerint, mint láthattuk, a bányászati tevékenység legfontosabb tisztviselőjét a városi tanács választotta, előtűk tette le az esküt, ezzel lényegében a bányavállalkozók megbízottjaként az ő érdekeiket képviselte. Ha a bányamester már eddig is a király érdekeit szolgálta volna, a selmeciek nem tiltakoztak volna annyira az új bányarendtartás ellen. Ezt a feltevést igazolja, hogy a Miksa-féle bányarendtartás szerint a bányamesternek az esküt a királyi hatalmat képviselő főkamaragróf előtt kellett a továbbiakban letennie, ami ténylegesen jelzi, hogy ezek után a Bergmeister valóban a király érdekeit képviselte a bányavárosokban (MBO XLVI. 1–13. §). A korábbi időkben a királytól kapott bányamesteri

ezek után a Bergmeister feletti befolyásolási lehetőség a bányászati vállalkozóktól az uralkodóhoz került. A selmecebányai jogkönyvben találunk egy szabályt, amely szerint a kamaragróf csak a városi bíróval és az esküdtekkel léphetett be egy házba házkutatás céljából (7. §), a bányarendtartás bevezetésével azonban az egész városi igazgatás és a hivatalnokok feletti felügyelet a főkamaragróf kezébe került.¹⁰³

Ha a Selmecebánya által összeállított felvilágosító szabályokat megvizsgáljuk, láthatjuk, hogy azok tartalma technikai jellegű, nem a városi igazgatásra vonatkoznak. Ezek a szabályok azonban túlélték a Miksa-féle bányarendtartás alkalmazását. Bár a bányarendtartást eleinte nem fogadták el törvényként, a törökök kiszorítása után a hét alsó-magyarországi bányavároson kívül az ország többi bányászati területén is kihirdették.

1723-ban pedig a CVIII. törvénycikkben, a bányarendtartást, mint a bányabíróságokon használatos *lex privatát*, törvényként ismerték el: „*Judicia Montanistica, secundum privatas eorum leges, ultra seculum stabilitas, in suo esse manebunt.*” („1723. évi CVIII. törvénycikk a bányai bíróságoknak az ország törvényeihez idomításáról. A bányabíróságok, azoknak több mint egy század előtt megállapított magán-törvényei szerint, mostani állapotukban fognak maradni.”)¹⁰⁴ Wenzel Gusztáv szerint e törvénycikknek az volt a célja, hogy a partikularitást felszámolja, és a bányabíróságok egységes eljárását biztosítsa.¹⁰⁵ E megállapítás mellett véleményem szerint a törvényben alkalmazott *lex privata* kifejezés azt jelenti, hogy a Habsburg uralkodók elfogadtatták a rendekkel, hogy a bányaregáléval kapcsolatos ügyek a nyugati hűbéri viszonyokhoz hasonlóan magánjogi jelleget öltsenek. Ezzel a Habsburgok elérték, hogy a bányajövedelmek felett a rendek nélkül dönthettek, nem kötötték őket ezen a téren a törvények sem, az egész ágazatot rendeletekkel irányították.¹⁰⁶

A törvény megfogalmazása azonban félreértésekhez is vezetett, ezért az Udvari Kamara ezzel kapcsolatban értelmező rendelet adott ki a Szepesi Kamara

---

fizetés valószínűleg szintén a bányászati vállalkozók és az uralkodó közötti megállapodás részét képezte. Paulinyi Oszkár is lényegében erre a következtetésre jut, és a bányamestert nem sorolja a kamarai alkalmazottak közé (PAULINYI 1980, 282).

¹⁰³ A városi igazgatás és a hivatalnokok felügyeletének a főkamaragrófhhoz való kerülését bizonyítja az első főkamaragróf, David Haag részére kiadott királyi instrukció (ld. 1598. február 28. SCHMIDT 1832–1839, III, 286–299, PÉCH 1887, II, 378).

¹⁰⁴ CJH 1901, VII, 647.

¹⁰⁵ WENZEL 1880, 245.

¹⁰⁶ A bányászattal kapcsolatos jogviszonyok hűbéri, magánjogi jellegét egy későbbi rendelet konkrétan ki is nyilvánítja (ld. Udvari Kamara dekrétuma, 1779. december 24. SCHMIDT 1832–1839, XIV, 292. Erről bővebben ld. *A bányarészek öröklése* című fejezetet: III. 1. 5).

részére.¹⁰⁷ Az 1723. évi törvényben ugyanis a *judicia montanistica* kifejezés szerepel, amit tévesen a szőlőhegyekkel foglalkozó jogként (*de Vinealibus Judiciis, de Juribus Montanis Vinealibus*) értelmeztek. Az Udvari Kamara a bányászat elősegítésével, és a kincstár bevételeinek növelésével magyarázta, hogy a bányászattal kapcsolatos szabályokat be kell tartani Nagybányán és a környékén is. Ezért a Hofkammer elrendelte, hogy Nagybánya hivatalos ügyeiben a főtanácsos és számvevő mester, Ternyei is azokat a szabályokat alkalmazza, éppúgy, mint a bányabíróság. (Ez a megállapítás Wenzel Gusztáv nézetét is alátámasztja.) A király szintén megerősítette, hogy rossz értelmezés volt a törvényt a szőlőhegyekkel kapcsolatos szabályokra érteni, hanem azt, mint *iudicium montanicum minerale* kell érteni és a megyékben alkalmazni. A rendelet felsorolja a vármegyéket is: Gömör, Sáros, Szepes, Abaújvár, Szatmár vármegyék. Nagybányát pedig külön kiemeli, valószínűleg ott okozott gondot a törvény értelmezése. A *Glossarium Mediae et Infimae Latinitatis Regni Hungariae* is felhívja a figyelmet arra, hogy a szőlőhegyekkel kapcsolatos jogot meg kell különböztetni a bányajogtól.¹⁰⁸

A partikuláris bányajogok alkalmazását azonban a Miksa-féle bányarendtartás sosem tudta kiszorítani. A bányarendtartás betartatására még Mária Terézia korában is rendeletben kellett figyelmeztetni a hivatalnokokat.¹⁰⁹

A Miksa-féle bányarendtartás kihirdetésétől a szakirodalom egybehangzó megállapítása szerint új szakaszba lépett a magyarországi bányajog fejlődése. Ezzel ugyanis a magyar bányajog belső fejlődése megakadt, azt a Habsburg uralkodók a saját felfogásuknak megfelelően, saját anyagi érdekeik szerint alakították.

---

¹⁰⁷ Udvari Kamara dekrétuma, 1733. június 16. SCHMIDT 1832–1839, VI, 453.

¹⁰⁸ BARTAL 1901, 360.

¹⁰⁹ Ld. például: Pénzverés- és Bányagazgatási Udvari Kollégium dekrétuma, 1755. október 23. SCHMIDT 1832–1839, X, 272.

4. AZ ERDŐVÉDELEM SZABÁLYOZÁSA

4.1. A fa felhasználási köre

Az ércbányászathoz és az ezzel összefüggő kohászathoz szorosan kapcsolódott az erdőgazdálkodás is. Magyarországon a fának három fő felhasználói köre volt a középkorban: a katonaság, a bányászat és a hamuzsírforrás. Ehhez járult még a lakosság tüzelő, építkezési anyag és bútortartó igénye, és bár ez főleg a városokban tetemes lehetett, mégis szinte elhanyagolható volt az előbbiekhöz képest.

A katonaság jelentősebb fafelhasználása még a törökökkel való hadviselés idején kezdődött. A várak megerősítése palánkokkal történt, amihez nagy mennyiségű fát használtak fel. Ehhez járult még a löporgyártáshoz szükséges salétrom és a faszén előállításához szükséges famennyiség, de nem volt elhanyagolható a katonaság tűzifaigénye sem, amit kamarai kimutatások alapján 100 ezer szekér fölé lehet telenként becsülni.¹¹⁰ Nem véletlen, hogy később, Mária Terézia udvarában a Haditanács vetette fel először az erdők felhasználásának szabályozását.

Georgius Agricola 1550-ben a következőket írta: „A bányászat ellenzői még a következőket hánytorgatják fel: [...] A bányaépítkezés, a gépek és kohók miatt egész erdőket és ligeteket tarolnak le, mert a bánya rengeteg fát nyel el. Az erdőirtások következtében kipusztulnak a madarak és olyan állatok, amelyeknek húsa az emberi táplálkozást szolgálja.” Agricola szerint azonban a kibányászott „fémek hiányában az emberek csak a legnyomorultabbban, legmegalázóbbban tengetnék életüket a vadállatok között. [...] Ahol kénytelenek erdőket és ligeteket letarolni, ott a cserjék és fák gyökereinek kiirtása után gombát vetnek, s ezek az új termőterületek rövid időn belül oly gazdag termést hoznak, hogy a kár, melyet a lakosság a fabeszerzés megdrágulása folytán szenved, busásan megtérül.”¹¹¹

¹¹⁰ Ld. RÁCZ 2008, 151–152. Ezen a helyen olvashatjuk, hogy a palánkot a föld gerendák közé döngölésével készítették, valamint „a budai török löpormalom évi 55–160 tonnás löportermeléséhez felhasznált salétrom kifőzésekor 500–1500 tonna, a löporhoz szükséges faszén előállításához pedig további 50–150 tonna fát kellett elégetni, és a budai nem az egyetlen löpormalom volt az országban”.

¹¹¹ AGRICOLA 1985, 50. Agricolának ez a pár sora is tükrözi a következő találó megállapítást: „Georgius Agricolát sokoldalú képzettségének, nagy tudásának köszönhetően filozófusként, teológusként, orvosként, pedagógusként, történészként, nyelvészként, a merkantilizmus úttörőjeként, várospolitikusként, numizmatikusként, az ásványtan atyjaként, a műszaki tudományok megalapozójaként, a bányászati és kohászati szakirodalom legkiválóbb művelőjeként tisztelték. A róla szóló irodalmat

Eltekintve attól, hogy a gombák természetése is leginkább az erdőben lehet eredményes, az erdők pusztulásának egyik forrása éppen az volt, hogy az erdők kirtása után nem erdőket ültettek, hanem mezőgazdasági célokra használták fel a területet. Nagy veszélyt jelentett az erdőkre az állattenyésztés is, hiszen főleg a kecskéket az erdőkbe hajtották legelni.

A bányászat során kitermelt ércet kohókban olvasztották ki, amelyeket faszénnel fűtöttek.¹¹² 1526-ban II. Lajos, akinek a törökökkel való hadakozáshoz szüksége volt a Fugger-bank kölcsöneire, szerződést kötött a Fuggerekkel, amely szerint a magyar rézbányák művelését a hozzájuk tartozó erdőkkel együtt 15 évre 20 000 forintért bérbe adta.¹¹³ És bár a Fuggerek többször panaszkodtak a bányák kimerülésére, az erdőbirtokosokkal való viszályokra,¹¹⁴ a minél több érc kitermelése érdekében nem kímélték a magyarországi erdőket. Ha egy területen, a fa már elfogyott és ahol nem tudtak már elegendő faszenet előállítani a kohókhoz, az olvasztót otthagytva egyszerűen továbbálltak, és máshol kezdték az erdőt pusztítani. Még a 16. század közepén is tele voltak az erdők ilyen elhagyott kohókkal. Az erdőgazdálkodás terén csak akkor történt változás, amikor 1546-ban az uralkodó a bányákat saját kezelésébe vette vissza, és az alsó-ausztriai kamara felügyelete alá helyezte azokat.¹¹⁵

A kohók működtetése mellett a bányászati tevékenység másik fő problémáját képezte a járatok víztelenítése. A víztelenítésre alkalmazott berendezéseket emberi erővel vagy lovakkal működtették. Ez nagyon alacsony határfokkal működő, túlzottan költséges megoldás volt.¹¹⁶ Ezért mindennél fontosabb feladatot jelentett az állati és emberi erőt gépekkel felváltani. 1722-ben az angol Isaac Potter gépész állította fel az első tűzgéppel hajtott szivattyúját¹¹⁷ a Selmecbánya mellett fekvő

---

kutatva, bizonyára kiderülne, hogy a felsorolás nem teljes. Az azonban bizonyos, hogy erdészként, az erdőgazdálkodás tudoraként nem emlegették őt – legnagyobb fájdalomkúra – pedig tevékenysége ezernyi szállal kötődött az erdőhöz, a fához” (MASTALIR 1994, 61).

¹¹² Egy kg faszén előállításához 5–10 kg fára volt szükség. A felhasznált fa mennyiségére következtethetünk abból, hogy Selmecbányán pl. Sali Konrád kohói hetente 100 szekér faszenet fogyasztottak (ld. RÁCZ 2008, 152).

¹¹³ Ld. MEO I, 34.

¹¹⁴ Ld. Merz Györgynek, a Fuggerek főbányafelügyelőjének Ferdinand király és Mária királyné biztosaihoz intézett jelentését az erdők állapotáról (MEO I. 38, vö. PÉCH 1884, I, 159–160).

¹¹⁵ MEO I, XVI, császári leirat, 1546. március 28. SCHMIDT 1832–1839, I, 166.

¹¹⁶ A 18. században alkalmazott víztelenítési technikákhoz ld. DELIUS 1773, 379–388, vö. PÉCH 1887, II, 332–342.

¹¹⁷ JACOB 1725. A IX. fejezetben a szerző részletes leírást ad az Újbányán felállított gőzgépről.

Újbányán, amely Magyarországon az első, a kontinensen a másodikként felállított víztelenítésre alkalmazott gőzgép volt, amit feltalálója után Newcomen tűzgépnek, vagy a felállítója után Potter-féle gőzgépnek is neveztek.¹¹⁸

A selmeci bányákban 1734 és 1771 között további hat gőzgépet helyezett üzembe Fischer von Erlach. Ezek a gépek lehetővé tették a folyamatos, vízállástól független munkát.¹¹⁹ A technikai fejlődés és az új nemesfémhányak felfedezése a 18. század közepén felvirágoztatta Selmecebányán a bányászati tevékenységet, ami a kincstár számára a bevételek jelentős növekedését eredményezte. A gőzgépek működtetése azonban nagyon sok tüzelőanyagot igényelt. A Newcomen gőzgépeknél különösen hátrányt jelentett, hogy a vízemelő berendezést a befecskendezett víz lehűtötte, ezért a tüzelőanyag nagy része arra ment el, hogy a hengerek falát újra felfűtse.¹²⁰

A gépek meghibásodására is számítva a selmeci bányagépszet háromszintes rendszere épült ki a bányák víztelenítése céljából. A rendszer alapvetően a legolcsóbb energiát felhasználó vízmeghajtású gépekre támaszkodott, amelyhez előzetesen meg kellett építeni a vízgyűjtő tavak láncolatát. Vízihiány esetén a szivattyúk meghajtására a nagyobb költségű, de jobb teljesítményű gőzgépeket alkalmazták. Ha műszaki probléma miatt ezek sem működtek, a legnagyobb költségű lójárgányokat alkalmazták.¹²¹

A harmadik terület, ahol nagy mennyiségű fát használtak fel, a hamuzsír készítése volt. A magyarországi hamuzsír minősége az előállítási technika miatt olyan jó volt, hogy azt nagy mennyiségben szállították még Angliába is. A 18. században kb. 200 kemencében folyt a hamuzsír égetése, és például 1764-ben Magyarországról 36 865 mázsa hamuzsírt szállítottak ki főleg Ausztriába. Ez a mennyiség kb. 20 millió köbméter fa hamuját jelentette.¹²²

---

¹¹⁸ PETHE 1929, 29.

¹¹⁹ JACOB 1725, 26, 97.

¹²⁰ Leupold Jacob leírása szerint az újbányai gőzgép 24 óra alatt 10 m³ fát égetett el (JACOB 1725, 26, 97).

¹²¹ ZSÁMBOKI 1997c, 207–213. Selmecebányán a kincstári bányászatban így a következő gépek működtek a 18. század közepén: 6 gőzgép, 1 léggép, 6 vízoszloposgép, 11 rudasszivattyú, 6 lójárgányos vízemelő, 3 fékmű, 13 lójárgányos aknaszállító.

¹²² Vö. SZÓKEFALVI NAGY 1963, 110–116. Más számítások szerint: „A vasgyártás mellett a hamuzsír főzés okozta erdőpusztítás mértékét jelzi, hogy egyetlen mázsa fa elégetése során csak 0,2–2,0 kg hamu keletkezik. Egy mázsa hamuból 10 kg szalajkát (hamuzsírt) lehet előállítani, egy mázsa szalajka elkészítéséhez pedig mintegy 4–5 vagon, vagyis 40–50 tonna fa szükségeltetett. Fényes Elektől származó adat szerint 1750–1850 között a magyar királyság területén 4,4 millió kat. h. erdőt irtottak ki, ez metrikus mértékben számolva 25 344 km²-t tett ki” (Id. PORKOLÁB 2003, 19).

4.2. Az erdők jogi védelme

Az erdők védelmére már Mária Terézia előtt is történtek lépések, amelyekről számos írásos forrást tanúskodik. Az Országos Erdészeti Egyesület választmányának 1893. december 3-án tartott ülésén ugyanis az az indítvány született, hogy az ország ezeréves fennállásának közelgő ünnepére is tekintettel „gyűjtesenek össze mindazon kiadott vagy kiadatlan okiratok, amelyek a magyar erdőgazdaság fejlődését a honfoglalástól kezdve 1867-ig feltüntetik”.¹²³ A munkával Tagányi Károly történészt, a Magyar Királyi Levéltár munkatársát bízták meg. Tagányi két év alatt három kötetben foglalta össze az erdőkre vonatkozó írásos források anyagát, ami *Magyar erdészeti oklevéltár* címen 1896-ban jelent meg. A gyűjteményben található források latin, német és magyar nyelvűek. Az oklevéltárból nemcsak az erdővédelemre vonatkozó joganyag fejlődése tárul elénk, hanem képet kapunk az erdők tulajdoni viszonyairól, és az egyes jogszabályok megszületésének körülményeiről is.

Ha közelebről megvizsgáljuk az oklevéltár anyagát, kiderül, hogy más jogterületekhez hasonlóan az erdőkre vonatkozó joganyag is partikuláris volt. Az egész országra kiterjedő jogszabályt, főleg törvényt keveset találunk. A jelentősebb törvények nagyrészt a 16. században születtek, amelyekkel a katonai célú fafelhasználást kívánták biztosítani.¹²⁴ Mivel az uralkodónak a legnagyobb haszna a bányászatból folyt be, a bányaépítésekhez és a kitermelt ércek kohósításához pedig nagy mennyiségű fára volt szükség, az erdők védelme a bányászat biztosításával hozható összefüggésbe.

Elsőként ezen a területen is olyan szabályokat találunk, amelyek a bányák közelében fekvő erdőbirtokosokat arra kötelezték, hogy az erdeikben tűrniük kell a bányászathoz szükséges famennyiség kitermelését. A változás, amint azt korábban már említettem, a Fuggerek távoztával következett be. Ekkor I. Miksa erdőrendtartása, már az erdők kezelésének szabályait is tartalmazta (igaz, hogy csak a besztercebányai rézmű erdeire vonatkozóan).¹²⁵

---

¹²³ MEO I, III.

¹²⁴ Például az „1563. évi 22. tc. az uraknak és nemeseknek minő erdői, és mely véghe-lyek megerősítésére vághatók szabadon? Megállapították azt is, hogy úgy az uraknak, mint a nemeseknek a megerősítésre váró helyekkel szomszédos erdőit, a véghe-lyeknek (ha tudniillik ezeknek elegendő saját erdejük nincsen), erdősítési építmé-nyeire és falazataira, — de csakis erre és nem egyéb szükségletekre — szabadon vág-hassák” (CJH 1900, III, 493). A végvárak ilyen felhatalmazását többször törvényben erősítették meg (vö. JAKAB 1879, 175).

¹²⁵ Ezt a törekvést a rendtartás címe is tükrözi: „I. Miksa római császárnak, Magyaror-szág és Csehország királyának rendtartása, mely szerint a magyar királyi bányavá-

A II. Miksa által kihirdetett új bányarendtartásban is találunk az erdőkre vonatkozó fejezetet. A rendtartás értelmében a bányavidékeken az erdőket a király számára kellett fenntartani, és bárki birtokában is voltak, egyezkedni kellett az erdőbirtokosokkal a bányákhoz szükséges fa kitermelése érdekében.¹²⁶ A rendtartás szerint az erdőigazgatás nem különült el a bányászati igazgatástól, hiszen a helyiek favágására szánt helyet a bányamester jelölhette ki, a vágásra vonatkozó rendelet megalkotása pedig a főkamagróf vagy helyettesének a feladata lett.¹²⁷

A bányarendtartás erdőkre vonatkozó szakaszai mellett a 18. században a bányaigazgatás körében más rendeletek is születtek az erdőkre vonatkozóan, amelyek az erdőgazdálkodást a bányászat faszükségletének megfelelően szabályozták. Ezek a rendeletek partikuláris jellegűek voltak, az adott terület bányászatához és az erdők birtokosi viszonyaihoz igazodtak. A rendeletek az erdőpusztítást büntetéssel fenyegették, tiltották az állatok erdőkben való legeltetését, valamint szabályozták a bányászat és a helyi lakosok faszükségletének kielégítését. Ez utóbbi rendeleteknek az volt a célja, hogy az erdők elsősorban a bányászat szükségleteit elégítsék ki, és a városok minél kevesebb fát használjanak. A rendeletek sorából érdemes azt kiemelni, amelyben a Helytartótanács utasította az alsó-magyarországi bányavárosokat, hogy a mocsaras és nedves helyeken a tűzifahiány kialakulásának megelőzésére fákat ültessenek. A rendelet elsősorban a fűzfa ültetését javasolta, annak gyors növekedése miatt.¹²⁸

A bányahatóságok részeként az erdőkkel foglalkozó erdőhivatalokat is létrehozta.¹²⁹ A fák vágására alkalmas időpontokat az erdőhivatalok a főkamagróffal közösen állapították meg.¹³⁰ Az erdőmesterek számára személyre szóló instrukciókat adtak ki. Ezekben az instrukciókban az első helyen szerepelt, hogy erdőmester csak becsületes, keresztény életvitelű személy lehetett. Elsődleges feladatuk pedig a tiltott favágások elkövetőinek üldözése és megbüntetése volt.¹³¹

A királynő az erdőhivatalnokok képzéséről és pótlásáról is gondoskodni kívánt. Ennek érdekében a selmecbányai Bányászati Akadémia alapító okiratát

---

rosok a birtokukban és joghatóságukban lévő erdőket, ligeteket és legelőket kitermelni, kezelni és gyarapítani tartoznak. 1565.” A 16. század közepén folyó erdőgazdálkodás szabályozásáról bővebben ld. MASTALIR 1994, 61–66.

¹²⁶ MBO XLIV, 1. §.

¹²⁷ MBO XLIV, 3–5. §.

¹²⁸ Ld. Helytartótanács dekrétuma, 1755. május 10. SCHMIDT: 1832–1839, X, 263, vö. TOMCSÁNYI 1895, 1183.

¹²⁹ Az alsó-magyarországi erdőhivatalokról ld. bővebben a bányakerület igazgatásáról szóló részt (II. 4. 1. 3).

¹³⁰ MEO II, 158.

¹³¹ Ld. például a szomolnoki erdőmester, Fridrich Perger részére 1750. október 12-én kiadott instrukciót: SCHMIDT 1832–1839, VIII, 303.

aazzal írta alá, hogy az erdészetet is tanítani kell olyan mértékben, amennyire az a bányászathoz szükséges.¹³² Az első tantervben az erdőgazdálkodás (Forst-Oeconomie) oktatását a harmadik évben tervezték. Az erdészeti tudományok oktatására azonban csak 1807-ben alapítottak önálló intézetet (Forst-Institut), amelynek megnyitására 1808. február 12-én került sor.¹³³

Az erdővédelem átfogó szabályozását Mária Terézia híres erdőrendtartása valósította meg 1770-ben. Az erdőrendtartás megalkotásának körülményeit tartalmazó okiratokat Jakab Elek ismertette az *Erdészeti Lapokban*.¹³⁴ E cikk szerint a királynő a haditanács javaslatára a magyarországi hamuzsírfezés felmérését kérte a Helytartótanáctól még 1749-ben, mivel a hamuzsír előállítása okozta a legnagyobb erdőpusztítást. A felhívást a királynő még négyszer megismételte, de a Helytartótanács azt válaszolta, hogy az erdők védelmének a szabályozását a megyék hatáskörében kell hagyni: egy egységes, az egész országra kiterjedő rendtartás bevezetése a földrajzi viszonyok különbözősége miatt sem lenne lehetséges. A Magyar Erdészeti Oklevéltár anyagát vizsgálva láthatjuk, hogy a megyék éltek is a szabályozás jogával, Mária Terézia pedig szinte valamennyi bányaváros részére külön szabályzatot adott ki az erdőkre vonatkozóan.¹³⁵

Végül 1767 januárjában a királynő utasította a Helytartótanácsot, hogy a kecskéket tiltsák ki az ország erdeiből, a megyék nevezzék ki erdőfelügyelőt, és az iskolákban az erdészeti ismereteket is oktassák. Bár a Helytartótanács ismét azt kérte az uralkodótól, hogy a szabályozás lehetősége a megyék hatáskörében maradjon, és a gazdasági bizottság 20 pontból álló javaslatát is felterjesztették, Mária Terézia a magyar udvari kancellária javaslatát fogadta el, és 1769. december 22-én aláírta az osztrák erdőrendtartás mintájára megalkotott *A fáknak és erdőknek neveléséről és megtartásáról való rendelet*et, amit 1770 elején ki is hirdettetett.¹³⁶

---

¹³² „Ich begnehmige diesen entworfenen Plan und gereichet anbei des Commissions-Präsidis hierunter bezeugter Eifer zu meiner besonderen Zufriedenheit; es ist aber auch auf den Unterricht in der Waldcultur der sorgsame Bedacht mitzunehmen, zumalen diese Cultur dem Bergbau ohnumgänglich nöthig ist. Maria Theresia m. p.” Ld. Resolutio Regia, 1770. április 14. SCHMIDT 1832–1839, XIII, 180. Fordítását ld. ZSÁMBOKI 1985, 85: „Jóváhagyom ezen elkészített tervet, de különös meglepéssel tölt el a bizottság elnökének az ügy iránt tanúsított buzgalma, azonban az erdők művelésére is különös gondnal legyenek, mert az erdőkre a bányászathoz és kohászathoz feltétlenül szükség van.”

¹³³ Ld. FALLER 1871, 17–18.

¹³⁴ Ld. JAKAB 1879, 181–188.

¹³⁵ Ld. MEO II.

¹³⁶ Az erdőrendtartás szövegét ld. latinul MEO II, 296–314, magyarul: TÓTH 1983. A mi-niatúr könyv Mária Terézia rendeletének Pozsonyban, 1770-ben kiadott magyar és

Az erdőrendtartás aprólékos utasítást adott a meglévő erdők gondozására, az erdőtelepítésre, az erdők felmérésére. A rendelet megtiltotta az erdőkben az állatok legeltetését, a házépítést, a tűzgyújtást.¹³⁷ A nagy mennyiségű fa felhasználásával járó tevékenységek – mint az ércbányászat, salétrom-, üvegyártás és hamuzsír főzés – nem kerültek ugyan betiltásra, de kezdeményezésüket be kellett jelenteni.

Az erdőrendtartás azonban nem tudta megakadályozni az erdők pusztulását, mivel a földesurak, akiknek az erdők nagy része a kezében volt, nemesi előjogaik csorbítását látták a szabályozásban, és nem törekedtek a betartására. Így igaza lett a Helytartótanácsnak, amely erre előre figyelmeztette a királynőt. A szabályok betartatását nehezítette, hogy többszöri próbálkozás ellenére sem sikerült az erdők felmérése és térképezése.

Az erdők védelmét szolgálták azok az intézkedések is, amelyek más erőforrások felhasználására ösztönöztek. Így elrendelték, hogy a bányák biztosításánál ne fát használjanak, hanem kötámaszokat építsenek.¹³⁸ A királynő a faszén felváltására szolgáló szén és tőzeg kutatására jutalmat tűzött ki. A felhívás szerint az, aki szénbányát talált 24 dukátot kapott, aki pedig az olvasztókhöz szenet használt, 100 dukát jutalomban részesült.¹³⁹

A jutalom reményében többen is köszén után kezdtek kutatni. Így például Fazola Henrik, aki nemcsak köszénre, hanem érclelőhelyekre is bukkant, aminek alapján régi tervének megvalósításához, egy vasgyár megalapításához kezdhették. A vasgyárat természetesen olyan helyen kellett felépíteni, ahol megfelelő mennyiségű fa állt rendelkezésre a vaskohók fűtéséhez, hiszen a köszén folyamatos utánpótlására még nem lehetett számítani. Így esett a választás az akkor még szinte érintetlen erdősséggel rendelkező Bükk hegység területére, amint arra Mária Terézia a vasgyár alapító okiratának tekinthető pozsonyi magyar kamarához intézett leiratában utal: „Kincstárunk hasznát és édes magyar hazánk javát vasbánya kiaknázásával óhajtjuk előmozdítani, ezért elhatároztuk, hogy a bősé-

---

német nyelvű szövegének hasonló kiadását tartalmazza. Az *Erdőrendtartás* bővebb ismertetését ld. SALI 1969, 529–533.

¹³⁷ Egyes erdészeti jelentésekből kiderül, hogy ezek a tevékenységek mennyi kárt okoztak az erdőkben. Pl. 1745. június 25-én egy József nevű erdőkerülő felsorolta, hogy a parasztok az erdőkben az állataik legeltetésével, építkezéseikkel, a faüszítató berendezések megrongálásával sok kárt okoztak, ezért javasolta, hogy a büntetéspénzeket legalább a harmadával emeljék meg, „mert a mostani büntetéseket a parasztok fel sem veszik” (ld. PÉCH 1967, III, 1025–1026).

¹³⁸ Vö. MOLNÁR 1982, 337.

¹³⁹ Udvari Kamara dekrétuma, 1766. szeptember 9. SCHMIDT 1832–1839, XII, 444.

ges faanyaggal rendelkező diósgyőri kamarai uradalom területén vasgyár létesíttessék. [...] Úgy értesültünk, hogy a diósgyőri uradalom területén üveget és hamuzsírát készítenek. Ezek az üzemek 350 forint évi bérösszeg ellenében minden évben 4–5000 ölt használnak fel. Ezért elrendeljük, hogy ha nem is szüntetik be egészen az üvegyár üzemét és a hamuzsírát, legalább korlátozzák azok üzemét oly mértékig, hogy a diósgyőri erdőségek faanyagát tartsák fenn a vasgyár számára, mely a közérdeket nagyobb mértékben fogja szolgálni.”¹⁴⁰

A leirat szövegéből kiderül, hogy az erdőknek elsődlegesen a bányák és a vasgyárak szükségleteit kellett kielégíteniük, ennek érdekében a hamuzsír termelése is háttérbe szorult. Az ómassai vasolvasztó kohót, amely akkoriban az ország legnagyobb kohójának számított, 1772. március 19-én fűtötték be először. De nemcsak a kohóhoz kellett nagy mennyiségű faanyag, hanem a vasverő hámorok fűtéséhez is. A faanyaggal oly módon is próbáltak spórolni, hogy a faszénégetőket szigorú normaelőírásokkal tették érdekeltté a faszén minél gazdaságosabb előállításában, a hámoroknál pedig, ha a kiutalt mennyiségnél több faszén fogyott, a hiányt adósságként a vasverők bérére terhelték.¹⁴¹

A királynő 1772. április 25-i rendeletében – tehát a vasgyártás beindulása után – megtiltotta a hamuzsírőzést a diósgyőri uradalom területén, és az üveghuta is csak a vasgyártó üzem kibővüléséig maradhatott fenn. Az uradalom által a vasolvasztó számára eladott fa árát pedig az uralkodó próbálta lejjebb szorítani.

A diósgyőri vasgyár példája is jól tükrözi, hogy az uralkodó az erdőgazdálkodást nem természetvédelmi megfontolásokból, hanem elsősorban a bányászat és a kohászat fenntartása érdekében kívánta szabályozni. Az udvarnak ugyanis jelentős haszna származott az urburból és a nemesfémek kötelező beváltásából. A diósgyőri vasgyárban előbb a részvények negyedét szerezte meg az udvar, majd az egész vasgyár kincstári kezelésbe került. Ebből kifolyólag a kohászat fejlesztése is az uralkodó bevételeinek a gyarapítását szolgálta.¹⁴²

A fafelhasználás visszaszorítása végül más anyagok alkalmazásával valósult meg. A hamuzsírőzést a mesterséges szódagyártás váltotta fel, melyhez sót használtak alapanyagként.¹⁴³ A faszénnel való tüzelésről pedig a közszenre tértek át.¹⁴⁴

---

¹⁴⁰ PORKOLÁB 2003, 16–17.

¹⁴¹ PORKOLÁB 2003, 19. Ugyanitt olvashatjuk, hogy „100 kg (egy bécsi mázsa 56 kg) kovácsvas előállításához, 45–500 kg faszénre volt szükség. Répáshután 800 kg fából, ami egy m³-nek felel meg, átlagosan 160 kg faszénnel állítanak elő. [...] Diósgyőrben, ebben az időben, 3–5 ezer, majd később tízezer mázsa vasat termeltek”.

¹⁴² PORKOLÁB 2003, 20, 21, 25.

¹⁴³ SZŐKEFALVINAGY 1963, 116.

¹⁴⁴ Az első szénbányák felfedezéséről ld. BERTALANFY 1986, 18.

Az erdőbirtokosok vitái miatt bekövetkező erdőpusztítást csak az 1790/1791. évi LVII. törvénycikk tiltotta meg.¹⁴⁵ Az ennek alapján történő részletesebb rendezésre pedig az 1807. évi XXI. törvénycikkben került sor. Ezek a törvények azonban nem rendelkeztek olyan aprólékosan az erdők ápolásáról és fenntartásáról, mint a királynő erdőrendtartása, amely iránymutatásul szolgált későbbi korok számára is.

---

¹⁴⁵ „1790/91. évi LVII. törvénycikk az erdők pusztításának megakadályozásáról: A közállományra káros erdőpusztítások megakadályozása végett, addig is, míg ezen dologról külön törvények alkotásával gondoskodva lesz, a karok és rendek Ő szent felsége jóváhagyásának hozzájárulásával határozták, hogy akár pazarlás okából, akár mivel a birtokjog kétes per vagy határjárású vita alatt áll, akár végül azért, mivel a közbirtoklás nincs szabályozva, bárkitől eredjen az erdők pusztítása: a vármegyék, a dolog törvényszerű és hathatós megvizsgálása után, a pusztító ellen indított ügyészi kereset terhe alatt, a szükséghez képest zárlatot is alkalmazván, akadályozzák meg a pusztítást; épségben maradván a vármegye által meghatározandó mérsékelt használat és a törvény útja” (ld. CJH 1901, VII, 198–199).

5. A BÁNYAREGÁLÉ SZEREPE A MAGYAR URALKODÓK KÖLCSÖNÜGYLETEIBEN

A bányaregáléból eredő jogosultságokat jól példázzák a Habsburg-udvar pénzszerzési törekvései és kölcsönügyletei. Az uralkodó a bányaregálénál fogva maga rendelkezhetett a bányatermékek és az urbura felett. Ez a jogosítvány lehetővé tette a király számára, hogy ha sürgősen pénzre volt szüksége, megszeresse a szükséges összeget. A király ugyanis elzálogosíthatta a bányákat, vagy más módon, a bányászati tevékenység révén kölcsönhöz juthatott. A kölcsönfelvétel egy módjának tekinthetjük, hogy Mátyás 1469-ben a határ mentén lévő táborok rendbetételéhez Ernust Jánostól hatezer aranyat kapott, amiért a király „örök időkre” elengedte az Ernust Újbányán lévő ezüstabányái után fizetendő urburát.¹⁴⁶

Emellett az európai bankházak is felismerték a bányászatban rejlő lehetőségeket. Paulinyi Oszkár hangsúlyozza, hogy a bányászati tevékenység már a középkorban nélkülözte a szükséges tőkét. Ez a helyzet oda vezetett, hogy a bányaiiparon kívül keletkezett tőke áramlott be mindenek előtt a beszercebányai réztermelésbe, amely azonban a kisebb bányaműveket elnyomta, és a bányászati tevékenység egy kézben koncentrálódott.¹⁴⁷ Ezt a megállapítást a másik oldalról, a bankházak tevékenységi körének leírásában is megtaláljuk: „A vállalkozások alapja a nemzetközi távolsági kereskedelem, a bányászati beruházások, a nemzetközi szállítások, és a kölcsönök nyújtása a császárok és királyok számára.”¹⁴⁸

Ezeket a tevékenységeket üzte például a Fugger család, amely 1488-ban vált híressé, „amikor egy ezüstabánya használatát a tiroli Schwarzban – Zsigmond főherceg számára nyújtott kölcsön fejében – zálogként kapta meg. Mivel sem Zsigmond, sem az utódja, Maximilian, az adósságot nem tudta visszafizetni, és a Habsburg uralkodók további kölcsönöket vettek fel Jakob Fuggertől (1459–1525), felügyeletük alá vontak más bányászati vidékeket is, így a réztermelést Felső-Magyarországon (Beszercebányán) és a higanybányákat Kasztíliában (Almadén).”¹⁴⁹

---

¹⁴⁶ Az ügyletről szóló oklevelet ld. WENZEL 1880, 163. Ernust Jánost Mátyás 1464-ben a rézbányák felügyeletével bízta meg. Ernust betöltötte a kincstárnok tisztségét is, Szlovénia bánja és több megye főispánja volt (ld. ÚJVÁRI 1929, 239).

¹⁴⁷ PAULINYI 2005b, 43.

¹⁴⁸ NORTH 2014, 39 (ford. G. M.).

¹⁴⁹ NORTH 2014, 39 (ford. G. M.). A szerző téved, mert Beszercebánya nem Felső-, hanem Alsó-Magyarországon volt.

A Fuggerek részvétele a magyar rézkereskedelemben szintén a királynak nyújtott kölcsönre vezethető vissza. II. Ulászlónak ugyanis 200 000 forintra volt szüksége Beatrix királynő (Mátyás özvegye) hozományának visszafizetésére. Ezt az összeget Thurzó János¹⁵⁰ – valószínűleg a Fuggerek segítségével – kölcsönként nyújtotta az uralkodó rendelkezésre, amelyért a hét alsó-magyarországi bányavárost és Zólyom várát kapta zálogba.¹⁵¹ Mivel a bányavárosok privilégiumokat IV. Bélától kapták – tehát királyi bányavárosok voltak – és a mindenkori uralkodó a bányászatból származó haszonvételi jogokat másnak szerződésben átengedhette, a bányavárosokat, amelyek a regáléjogok gyakorlásának átengedése alapján keletkeztek, fedezetként nyújthatta kölcsönök felvételéhez. Thurzó, aki 1496-tól Besztercebányán volt főkamaragróf, közös rézkereskedelmi hálózatot alapított a Fuggerekkel. Ez a rézkereskedelmi hálózat egész Európára kiterjedt.

A magyar királyok regáléjogaikat ebben az időben még nem gyakorolhatták a rendek felügyelete nélkül. Ezt a megállapítást azzal is bizonyítani lehet, hogy a Fuggerek kereskedelme az országgyűlésen is többször beszédtema volt. Wenzel Gusztáv szerint az általános bányaszabadságot kihirdető törvénybe (1523: XXXIX. törvénycikk) éppen a Fuggerek visszaélései miatt vették fel a következő szakaszokat: „1. § És azok művelésére idegen országokból is hívasson be munkásokat és bányászokat és ezt nyilvános rendeletben tétesse közhírré. 2. § És aztán méltóztassék úgy azokat, mint a mostaniakat az ő régi szabadságaikban megtartani és minden megtámadó ellenében megvédeni.”¹⁵²

II. Lajos is kötött kölcsönszerződéseket a Fuggerekkel. Az uralkodó 1526. július 19-én 15 évre évi 25 000 forint bérleti díj fejében bérbe adta a Fuggereknek Ernust bányáit, amelyek időközben – mivel Ernust utód nélkül hunyt el – a

---

¹⁵⁰ Thurzó János krakkói polgár 1475-ben kötött szerződést a hét bányavárossal a Garam völgyében víztelenítő berendezések működtetésére. Ezt a szerződést Mátyás is megerősítette. Mátyás halála után Thurzó több rézbányát vett Magyarországon. A rézkereskedelemben szükséges tőkét a Fugger-bankháztól szerezte be. 1495 március 16-án Thurzó a Fuggerekkel szerződést kötött Pozsonyban, amely alapján a Fugger-bankház Besztercebányán a rézbányászatot finanszírozta. Thurzó János fia, Georg feleségül vette Ulrich Fugger lányát, Annát. II. Ulászló Thurzót abban a privilégiumban részesítette 1496. április 6-án, hogy az elválasztásból származó ezüstöt megtarthatja, és szabadon kereskedhet a rézzel és az ezüsttel (ld. BÁNKI – MOLNÁR 1997, 124).

¹⁵¹ WENZEL 1882, 19. Wenzel a következőket idézi a Fuggerek házi krónikájának kéziratából: „Ulrich Fugger fivéreivel kereskedelmi tevékenységet folytatott egy társaságban, és a kereskedelmet fűszerekkel, selyem és gyapjúruhákkal és más ritka árukkal Itáliában, Tirolban, Hollandiában és Németországban mindenütt, Magyarországon és Lengyelországban üzte” (ford. G. M.). Uo. 8.

¹⁵² Ld. CJH 1899, I, 819.

királyra szálltak vissza. Anton Fugger 50 000 forint kölcsönt nyújtott a királynak, amely a bérleti díj elengedésével került törlesztésre.¹⁵³ A bérleti szerződés 1541. április 15-én lejárt, Anton Fugger azonban I. Ferdinánddal újabb bérleti szerződést kötött öt évre.¹⁵⁴ A török veszély és a bányászatból befolyó jövedelem csökkenése miatt a Fuggerek nem akarták az 1546-ban lejáró szerződést meghosszabbítani.¹⁵⁵ Mivel a Fuggerek – jól kiépített kereskedelmi kapcsolataik miatt – a magyar rézkereskedelemből a kincstár számára is jelentős bevételt tudtak biztosítani, I. Ferdinánd a továbbiakban is szerződéseket szándékozott velük kötni. A Fuggerek azonban befejezték rézbányászattal kapcsolatos tevékenységüket, I. Ferdinánd pedig kénytelen volt átvenni a rézkereskedelmet és a bányák finanszírozását.¹⁵⁶ Az uralkodó a rézkereskedelem folytatásához további kölcsönöket kívánt felvenni a Fuggerektől, Anton Fugger azonban csak egyszer adott az uralkodónak 30 000 forintot két évre. Ezt a kölcsönt 1547-ben egy Krakába küldött rézszállítmánnyal törlesztette az uralkodó.¹⁵⁷

Az uralkodó adósságait 1546–47-ben rézzel fizette ki, mivel az udvar még nem talált másik kereskedőt, aki a Fuggerek után a rezet értékesítette volna. 1548-ban az udvar Matthias Manlichhal kötött szerződést. A szerződés szerint a besztercebányai rézvállalatnak három év alatt 24 180 mázsa rezet kellett a kereskedő által nyújtott kölcsönök törlesztésére szállítania. Az uralkodó – súlyos adósságai miatt – a későbbiekben további előnytelen szerződéseket kötött különféle kereskedőkkel. Ezért e kereskedők a magyar réztermelésből tetemes haszonra tettek szert, mialatt a rézvállalat Besztercebányán tőkehiányban szenvedett, és a bányászok bérét egyáltalán nem, vagy csak rendszertelenül tudták kifizetni.

A magyar rendek ebben az időben a Magyar Kamarán keresztül még valamennyire befolyásolni tudták az uralkodó bányászattal kapcsolatos döntéseit. Amikor a nyugat-európai piacok befulladtak, a kereskedők a rezet Törökországba akarták szállítani. A Magyar Kamara azonban ezt az országgyűlés határozata nyomán természetesen megtiltotta, mivel Magyarország nem akarta saját ellenségét a katonai szempontból fontos érccel támogatni. Mannlich azonban megfenyegette az uralkodót, hogy ha nem szállíthat rezet Törökországba, nem ad több kölcsönt. Ebben a nehéz helyzetben I. Ferdinándot a gazdag selmeci polgár, Rubigalli Pál segítette ki kölcsönrel. A következő években azonban mégis szállítottak rezet Magyarországról Törökországba.¹⁵⁸

---

¹⁵³ WENZEL 1882, 32.

¹⁵⁴ PÉCH 1884, I, 184. Ezen a helyen a szerződés szövege is szerepel.

¹⁵⁵ PÉCH 1884, I, 197.

¹⁵⁶ SZEMÁN 1997, 159.

¹⁵⁷ WENZEL 1882, 52.

¹⁵⁸ SZEMÁN 1997, 177–178.

Ha az udvar elég pénzzel rendelkezett, a magánvállalkozásokat a kincstár számára próbálta megszerezni. Ennek egyik egyszerű módja az volt, hogy a kincstár a pénzügyi problémákkal küzdő bányászati vállalkozásokat dotációban (a korabeli terminológia szerint Verlagban) részesítette, azzal a kikötéssel, hogy ha a vállalkozás tudja, visszafizeti a kölcsönt. A bányák, amelyek a kölcsönként felvett dotációt nem tudták visszafizetni, adósságaik miatt a kincstár tulajdonává váltak. A kincstár tehát – kihasználva a bányaregálé alapján a bányák felett gyakorolt felügyeleti jogosultságait – a kölcsönszerződések alapján több bányavállalatot megszerezett.¹⁵⁹

A magánkézben lévő felső-magyarországi bányaművek a 18. század elején állami tulajdonba kerültek. A kincstárnak azonban rengeteg pénzre volt szüksége ennek a gazdasági ágazatnak a konszolidálásához. Srbik felvázolja, miként próbálta az udvar holland bankházak segítségével a szükséges pénzeszközöket a bányák számára nyújtandó Verlaghoz előteremteni. A részletes beszámoló úgy lehetne összefoglalni, hogy a holland bankárok az általuk nyújtott Verlag fejében megszerezték a magyar rézzel való kereskedés jogát. Srbik a kincstár e szerződéseit – véleményem szerint helyesen – a regáléjogokkal hozza összefüggésbe: „Természetét tekintve a rézregálé története a következő időben (1715 után), mivel a kincstár a saját kereskedelmi jogáról mondott le, inkább az igazgatás és termelés, mint a kereskedelem története.”¹⁶⁰

Még teljesebb képet kapunk az udvar 18. századi kölcsöneiről és rézkereskedelméről Takács Sándor tanulmányából, aki levéltári források alapján ismereti a Habsburg uralkodók és a bankházak, valamint a kereskedők közötti ügyleteket.¹⁶¹ Takács megerősíti a fentebbi megállapításunkat: „Az udvari kamara nagyobb összegeket vett fel anticipatio címén, s a kölcsönadó rendelkezett a réztermeléssel addig, míg a felvett kölcsön a rézből ki nem fizettetett. A 17. század utolsó évtizedeiben a beszercebányai rézet még mindig a Joanelli család tartotta kezében. Az évi termés ekkor 2–3000 mázsa között ingadozott. A rézet Joaneli Boroszlón át Hamburgba, s onnét Amsterdamba vitette. Az Amsterdamban eladott magyar rézet a hollandok aztán a világ minden tája felé szét-hordták.”¹⁶²

A bányaregálé szempontjából Takács elemzésében jelentős kérdés, hogy a magyar réz az uralkodó részére kölcsönt folyósító bankházak vagy a császár tulajdonában állt-e. Császári tulajdonként ugyanis a rézet vámmentesen lehetett szállítani, a másik esetben azonban vámfizetési kötelezettséggel járt. Az osztrák

---

¹⁵⁹ SZEMÁN 1997, 161.

¹⁶⁰ SRBIK 1907, 368.

¹⁶¹ TAKÁCS 1903, 97–152. A réz mellett a másik jelentős termék a kén volt.

¹⁶² TAKÁCS 1903, 103.

uralkodók a bányaregáléból eredő jogukat néha csak erőszakkal tudták elismertetni a szállítás során, ahogyan az például Brandenburgban, Konstanzban és Regensburgban történt.¹⁶³

A rendi hivatalnokok eltávolítására irányuló törekvés Mária Terézia reformjai során érte el a tetőpontját. A királynő a kormányzást egy igen nehéz helyzetben vette át az apjától, amelyről emlékirataiban is megemlékezett: „Pénz, kölcsön, hadsereg, saját tapasztalat és tudás nélkül, és végül minden tanács nélkül” kellett örökségéért harcolnia.¹⁶⁴ Az örökösödési, majd a hétéves háborúhoz azonban éppen pénzre, kölcsönre és hadseregre volt szüksége.

A nehézségek áthidalására, a háborúhoz Mária Teréziának mindenekelőtt kölcsönöket kellett szereznie. A kétségbeesett kísérletekről, amelyekkel a szükséges összegeket az udvar elő akarta teremteni, részletes leírást ad Adolf Beer.¹⁶⁵ Beer többek között megjegyzi: „Az új pénzügyi rendszernek 1748. november 1-én kellett volna hatályba lépnie, azonban a hátrányos helyzet nem mindenütt állt időben helyre. Ehhez még hozzájárult, hogy a bányaművekből befolyó bevételek változóan és túlságosan magasra voltak becsülve. Különböző bevételeket el kellett zálogosítani és az eredetileg meghatározott céltól eltérően felhasználni.”¹⁶⁶

A bányákból befolyó bevételek beszedését az is nehezítette, hogy a kamarák azokkal a bányászati vállalkozókkal szemben is eladósodtak, akik a kényszerbevételek miatt a kibányászott érceket leadták a kamarában. A kamarák ugyanis nem tudták a leadott bányatermékekért fizetni. Ez a helyzet a korábbi évszázadokban is gyakran előfordult. Péch Antal elbeszéli, hogy a 16. század végén a beszercebányai bányaművek már veszteségesen termeltek, és az alkamaragróf az üzemeltetési költségeket úgy akarta biztosítani, hogy az ezüstért adandó beváltási árat néhány héttel elhalasztotta. Magánszemélyek is adtak pénzt a kamaráknak, ezeket a kölcsönöket a bányahivatalnokok vették fel. A selmecebányai kamara a nyitrai püspök felé adósodott el. E kölcsön fejében a bányászati hivatalnokok saját vagyontárgyaikat zálogosították el. A bányászok bérét egyszer úgy tudták kifizetni, hogy a pénztárnok saját szőlőjét és ezüstneműjét adta érte zálogba.¹⁶⁷

Mária Terézia uralkodása alatt a helyzet tovább romlott. A folytonos háborúskodások miatt a beváltási árat nem tudták a bányászati vállalkozóknak kifizetni.¹⁶⁸ A királynő ezért egyrészt a század elején már bevált módszert alkalmazta, tehát kölcsönszerződéseket kötött különféle bankházakkal, (például a

---

¹⁶³ TAKÁCS 1903, 105.

¹⁶⁴ WALTER 1958, 15.

¹⁶⁵ BEER 1895, 82.

¹⁶⁶ BEER 1895, 6, (ford. G. M.).

¹⁶⁷ PÉCH 1887, II, 410.

¹⁶⁸ A ki nem fizetett összegekről ld. bővebben TAKÁCS 1903, 113.

Palm testvérekkel),¹⁶⁹ másrészt megpróbált magánszemélyeket bevonni a bányászat finanszírozásába. A centralizációs törekvések – mivel a királynő a bányaregáléból eredő jogokat már teljesen egyedül gyakorolhatta – még erőteljesebbekké váltak. Mária Terézia egész Felső-Magyarországot egy bányaadminisztrátor felügyelete alá helyezte. A királynő elismerte, hogy a beváltott réz árát nem fizették ki a Waldbürgereknek (bányavállalkozóknak), mert az a háborúk miatt nem volt lehetséges. Ezért utasította a bányaadminisztrátort, hogy keresse gazdag polgárokat Felső-Magyarországon, akik a kamaráknak kölcsönt tudnának nyújtani, amihez a réz szolgálna fedezetül. Emellett az adminisztrátornak a gazdagabb Waldbürgereket fel kellett keresnie azzal az ajánlattal, hogy a leadott réz árát nem fizetik ki nekik, hanem az így mintegy kölcsönként adott pénz után évenként megfelelő hozamot fizetnek. Ez az eljárás lehetővé tette volna, hogy a szegényebb vállalkozókat kifizessék. A bányaadminisztrátornak a lehetőségekről az udvari kollégiumot értesítenie kellett, és a kollégium felhatalmazása alapján köthette meg a szerződéseket.¹⁷⁰

Az osztrák uralkodók tehát a bányaregálé segítségével elérték, hogy a magyar bányászatból származó nyereség őket gazdagítsa, és abból kölcsönügyleteiket is finanszírozni tudják. Az ország azonban ebből semmit sem tudott profitálni, az idegen uralkodók bevételeiket saját háborúikra fordították. Ebből az következett, hogy Magyarországnak bár gazdag földje volt, mégis szegény ország maradt.

---

¹⁶⁹ Takács szerint a Palm testvérek nem biztos, hogy elég pénzzel rendelkeztek az ügyletkez, mivel többször reklamáltak a nagy mennyiségű réz miatt, amit be kellett volna váltaniuk (ld. TAKÁCS 1903, 112).

¹⁷⁰ Instrukciók a felső-magyarországi bányaadminisztrátor számára, 1748. március 1. SCHMIDT 1832–1839, VII, 459.

II. FEJEZET

AZ ÉRCBÁNYÁSZAT ÉS KOHÁSZAT IGAZGATÁSA

1. KAMARÁLIS IGAZGATÁS

Az uralkodó bányászattal kapcsolatos jogainak biztosítása természetesen hivatali apparátus kialakítását tette szükségessé. Christoph Traugott Delius bányatanácsos a selmebányai akadémián a bányaműveléstan első rendes tanára, egyik művében a következőket írja: „Az állam haszna a bányászatból [...], hogy a kincstár bevételeit közvetlenül és közvetve gyarapítja. [...] Selmeceen és Körmöcön 1740 óta – mint azt a bányaszámadások tanúsítják – kb. 100 millió értékű aranyat és ezüstöt hoztak ki az ottani bányákból és verték pénzzé Körmöcön.”¹⁷¹ Ennek a jelentős bevételnek a beszedése és kezelése megfelelő szakértelmet és az uralkodóhoz hű személyzetet igényelt. Ezért a montángazdaság területén a joganyag írásba foglalása mellett a központosítási törekvések is korán jelentkeztek.

Az uralkodó bevételeinek biztosítása céljából már az Árpádok korában is voltak királyi házak a bányavárosokban, amelyek vezetője a comes vagy camerarius volt, akit a 14. századtól kezdve a német nyelvű oklevelek Grafnak vagy Obristkammergrafnak jelölnek, az uralkodó képviselőjének székhelye pedig a kamara lett. Ezeket a camerariusokat lehet a későbbi főkamaragráfok elődeinek tekinteni.¹⁷²

A bányakamarák feladata kezdetben a bányajövedelemből a királyt megillető rész beszedése volt, majd amikor Károly Róbert a királyi nemesérc-monopólium intézményét bevezette, az ércnek beváltása is a kamarák hatáskörébe került. A kamarai igazgatás fejlődését és változásait, valamint a bányavárosok helyzetét, a 17. század végéig részletesen elemzi Ember Győző.¹⁷³ A leírás jól tükrözi a Habsburg uralkodók központosítási törekvéseit, amellyel egyetlen célt, a bevételek növelését kívánták elérni. A bevételt pedig saját maguk elhatározása alapján, csak a maguk hasznára akarták elkölteni, abból az ország javára semmit sem fordítottak, sőt a bányászat fellendítésére szolgáló beruházásoktól is tartózkodtak. A bányavállalkozók és az uralkodó közötti kezdeti együttműködés fokozatosan megszűnt, és az

---

¹⁷¹ DELIUS 1972b, 445.

¹⁷² ČELKOVÁ – GRAUS – ČELKO 2007. A szlovák szakirodalomban a korabeli terminológiát kerülve (Nieder- vagy Oberungarn, tehát Alsó- vagy Felső-Magyarország), ezeket a területeket anakronisztikus módon közép-szlovákiai bányavidéknek nevezik.

¹⁷³ Ld. EMBER 1946, 292.

abszolutisztikus kormányzás első lépéseként a bányászati igazgatásban tevékenykedő hivatalnokokat lecserélték a királyhoz hű alkalmazottakra.

Az 1527. január 1-jén kiadott Hofstaatsordnung értelmében az udvari pénzügyi igazgatást az újonnan alapított Hofkammer keretében egyesítették, amelynek alárendelték a négy tartományi csoport számára kialakított tartományi kamarákat: a Bécsben székelő alsó-ausztriai kamarát, az Innsbruckban székelő felső-ausztriai kamarát, a prágai székhelyű cseh kamarát, az 1528-tól Budán, majd 1531-től Pozsonyban székelő magyar kamarát.¹⁷⁴

I. Ferdinánd a bányászati igazgatást a magyar kamara helyett az alsó-ausztriai kamara felügyelete alá helyezte. Ember Győző erre a megoldásra nem tud magyarzatot adni, még azt is felvetette, hogy talán a magyar kamarában a bányai igazgatásra jellemző német nyelv ismeretének hiánya miatt volt szükség fellettes szervként az alsó-ausztriai kamarát választani.¹⁷⁵ Véleményem szerint ez kevésbé valószínű. Bár Ember szerint a rendek nemigen törődtek a bányászattal, és ezért belenyugodtak az alsó-ausztriai kamara főhatóságába, szerintem az uralkodó éppen azért ragaszkodott ehhez az intézményhez ezen a területen, mert ha a rendek, amelyek mindig a magyar szervek idegen intézmények általi befolyásolása ellen küzdöttek, elérték volna céljukat, a bányászat bevételei a továbbiakban nem egyedül az uralkodó kezében összpontosultak volna.¹⁷⁶ A centralizációs törekvések másik sajátossága, a saját, megbízható emberek alkalmazása, az alsó-ausztriai kamarában könnyebben megvalósítható volt. I. Ferdinánd ezért nemcsak a bányászatból eredő bevételeket, hanem minden fontosabb magyarországi bevételt az alsó-ausztriai kamara irányítása alá helyezett, így a magyar marhaexportból és Mária királynétól megszerzett özvegyi javakat, a körmöci kamarát, a mosonmagyaróvári, zólyomi, komáromi uradalmakat is.

A 16. század elejétől a magyar nemesfémbányászat, a pénzverés és a sómonopólium a bécsi Hofkammer ill. az alsó-ausztriai kamara irányítása alá tartozott, az ezekből eredő bevételek egyenesen Bécsbe áramlottak.¹⁷⁷ Mivel Ferdinánd a bányászatból befolyó bevételek ellenőrzését kivette a magyar kamara

---

¹⁷⁴ WINKELBAUER 2011, 104.

¹⁷⁵ EMBER 1946, 300.

¹⁷⁶ A magyar kamara függetlenségéért és a bécsi kamarával való egyenrangúságáért a rendek több törvénycíkket is elfogadtak (1608: V, 1609: XXI, 1618: XV, 1622: XVIII, 1647: CXLVI, 1655: XI), melyeknek azonban nem sok fogantja volt. Bár a magyar kamara olyan bevételeket kezelt, melyek egyedül a királyt illették, az uralkodóhoz intézett felterjesztések mégis először a bécsi kamarába kerültek, melyeket az megvitatott, észrevételeket tehetett és előkészítette a királyi döntéseket. A királyi rendeleteket is, bár az uralkodó írta azokat alá, a Hofkammerben hozták meg (ld. NAGY 1976, 295).

¹⁷⁷ WINKELBAUER 2011, 106.

feladatköréből, a rendeknek fogalmuk sem volt arról, hogy mennyi pénz áramlik ki az országból, a Habsburg-ház háborúinak finanszírozására. A montángazdaság bevételeinek „homályban” tartásával a Habsburgok a rendek által megsza-
vazott adók mellett további jelentős összegekhez jutottak. Ha a magyar rendek tudtak volna a pontos összegről, valószínűleg az adók elfogadása területén visz-
szafogottabbak lettek volna. Zsámboki László találóan fejezi ki: „A megtermelt hatalmas mennyiségű nemesfém és réz a menetrend szerinti ezüst-fuvarokkal –
vértés lovas katonák kíséretében – Bécsbe vándorolt, hogy a Habsburg-ház há-
borúiban a magyarságtól idegen érdekekért szétszóródjon.”¹⁷⁸

Az eddig elmondottakból kiderül, hogy a bevételek növelése érdekében a
bányászat területén az abszolutista állami irányításra jellemző megoldások már
korábban jelentkeztek, mint a közigazgatás egyéb területein. Friedrich Walter
szerint a csehok fehérhegyi vereségének (1620) politikai következménye a Meg-
újított Tartományi Rendtartás volt 1627-ben. A „megújított” (verneuerte) jelző
azonban nem megfelelő, hiszen a rendtartás nem a régi jogot újította meg, ha-
nem „legalizálta a középkori rendi állam alapjainak szétrombolását, midőn az
állam egyedüli képviselőjének az uralkodót jelölte meg. A rendtartás többé nem
jog volt a középkori értelemben, hanem a szuverén uralkodó törvénye.” Ha meg-
nézzük a cseh rendi állam szétrombolásának módszerét, a bányagazgatásban
már bevált megoldások köszönnek vissza: „a cseh kancellária, amely adminiszt-
rációs és bírósági központja volt a cseh tartományoknak Bécsbe került, és lan-
desfürstliche központi hivattalá alakult: most már nem a rendi érdekeket képv-
selő legfelsőbb országos hivatalnokok képezték a királyi tanácsot, hanem kizá-
ról az általa kinevezett hivatalnokok.”¹⁷⁹

A bányászati igazgatásban már a 16. században a legfőbb irányítónak az ural-
kodó vált, aki a rendek beleszólása nélkül rendeleteket bocsáthatott ki. Emellett
a Habsburg királyok az egész hivatali apparátust, amelyben a bányászati vállal-
kozók érdekeit képviselő hivatalnokokat a főkamaragrófnak felesküdtött szemé-
lyekre cserélték le, a Bécsben székelő Udvari Kamara irányítása alá helyezték.

---

¹⁷⁸ ZSÁMBOKI 2005b, 60.

¹⁷⁹ WALTER 1958, 9 (ford. G. M.).

2. A KÖZPONTI BÁNYAIGAZGATÁS A 18. SZÁZADBAN

2.1. A bányaignazgatás változásai a Habsburg-udvarban

A 18. század elején az abszolutizmus kialakulását a gazdaságpolitika területén a merkantilizmus támogatta. Ausztria történetének vizsgálatakor könnyen észrevehetjük, hogy a tartományok összefogására tett erőfeszítések után a Habsburg uralkodók felfogásában Magyarország is csak egy tartományként jelent meg, amelynek azt a szerepet szánták, hogy saját nagyhatalmi politikájuk és háborúik finanszírozásához hozzájáruljon. A Habsburgok gazdaságpolitikájának vizsgálata után Eckhart Ferenc logikusan vont le azt a következtetést, hogy Magyarország Ausztria gyarmatának volt tekinthető.¹⁸⁰ Ezt a megállapítást támasztja alá Berzeviczy Gergely, aki szerint „nem Magyarország gazdagodik Ausztria rovására, hanem ellenkezőleg, a pénzvándorlás óriási arányban folyik Magyarországból Ausztriába. Sok pénzt visznek ki Magyarországról, melynek a kimutatásokban nincs nyoma.” Hiányoztak azok az összegek, amelyek a magyarországi és erdélyi bányászat, vert pénz, urbura, ércbeváltási haszon révén kerültek Bécsbe. Ezt Berzeviczy az ő korában, a 18. század utolsó éveiben 3 millió forintra becsülte. Eckhart Ferenc azonban ezt a mennyiséget túlzottnak találta, szerinte a bánya- és pénzverési jövedelem Mária Terézia korában „jó egymillió forintra” volt becsülhető.¹⁸¹

Heckenast Gusztáv szerint azonban Eckhart preconcepciózusan kutatott, azaz csak azokat az adatokat vette figyelembe, amelyek azt az előfeltevést támasztották alá, hogy a bécsi udvar szándékosan hátrányosan kezelte gazdasági szempontból Magyarországot. Heckenast úgy vélte, hogy a „18. század és különösen annak második fele Magyarország tekintetében nem a gazdasági elnyomás és a lemaradás, hanem az építés és a felzárkózás irányában megindult fejlődés korszaka volt”.¹⁸² Ha azonban a bányászati igazgatás 18. századi változásait tekintjük, Eckhartnak kell igazat adnunk. A források ugyanis egyértelműen azt mutatják, hogy Mária Terézia nem csak a jobbágyokra alkalmazta az „etetni kell a juhot, ha nyírni, fejni akarjuk” jelmondatot. Az arany, ezüst, réz, vas termelésének minden hasznát az uralkodó a saját céljaira akarta felhasználni. Ennek következtében fokozatosan eltűntek a tőkeerős magánvállalkozások, melyek helyét a kincstári tulajdonban álló bányaművek vették át. A megtermelt

---

¹⁸⁰ ECKHART 1922, 119.

¹⁸¹ ECKHART 1922, 166.

¹⁸² HECKENAST 1991, 6.

hasznot azonban a bécsi udvar különféle bankházakkal kötött szerződéseinek következtében a pénzügyi intézetek zsebelték be, amelyek nem forgattak vissza semmit a bányáiparba, így elmaradtak a szükséges beruházások, a termelést sokszor csak az elszánt bányamérnökök leleményessége miatt lehetett fenntartani. Heckenast saját magának ellentmondva elismerte: „összbirodalmi érdekek érvényesítésének köszönhetően Magyarország a bányászati újjászervezését, az ezüst-, a réz- és a sóbányák rekonstrukcióját, a bányászati technika korszerűsítését.”¹⁸³

Tringli István a központi kamarai igazgatás változásait bemutató tanulmányában¹⁸⁴ jól nyomon lehet követni az egységesítő szándékot. A központi hivatalok legmegfelelőbb formáját azonban nehezen tudták megtalálni. Az útkeresés és bizonytalanság végigkíséri az egész 18. századot. Véleményem szerint ez azért nem okozott nagyobb problémákat, mivel a bányai igazgatás valódi vezetője a főkamara gróf volt, akinek szakértelme biztos alapot nyújtott a bányai igazgatás felügyeletében. A bányai és pénzügyi ügyek más területektől való elkülönítésének indokai között mindig hangsúlyos szerepet kapott a szaktudás.¹⁸⁵

Mária Teréziának az örökösödési, majd a hétéves háborúhoz rengeteg pénzre volt szüksége. A bevételek növelése érdekében a kormányzat átalakítása is elengedhetetlennek mutatkozott, amelynek során a bányászattól befolyó hasznok biztosítása kiemelt jelentőségűvé vált. Az I. Ferdinánd idejében elkezdődött folyamat tovább fokozódott, a királynő az egész ágazatot rendeletekkel irányította. A 16. században elkezdődött központosítási törekvések, amelyeknek legfőbb célja a bányavállalkozók érdekeit képviselő hivatalnokoknak az uralkodóhoz hű tisztségviselőkre való lecserélése volt, még aktuálisabbá váltak. Ezt Fridrich Walter az 1749-es reformokkal kapcsolatosan a következőképpen foglalta össze: „Szükség-szerű volt egy alkotmányreform, egy államreform, amely a közigazgatási reformmal járt együtt. A végső, általános cél a rendi hivatalnokok lecserélése az uralkodó embereire. A rendi középső és alsóbb hivatalnoki kar a rendek által védett körfal volt, amely a tartományi vezetőket elszigetelte, és nem engedte őket az alsóbb beosztottakhoz. Ezt el kellett távolítani, hogy az uralkodói túlsúlyt a jövőre nézve teljes egészében biztosítani lehessen.”¹⁸⁶ Ezt a feladatot Friedrich Wilhelm von Haugwitz oldotta meg, aki főként saját embereivel töltötte fel a hivatalnoki kart.¹⁸⁷ Haugwitz másik elgondolása az volt, hogy a politikai és a pénzügyi igazgatás kettősségét megszünteti, és egy hivatalban egyesíti. Ezzel kívánta felszámolni az uralkodói és a rendi pénzügyek közti különbséget, továbbá egyesíteni a

---

¹⁸³ HECKENAST 1991, 10.

¹⁸⁴ TRINGLI 1989.

¹⁸⁵ TRINGLI 1989, 14.

¹⁸⁶ WALTER 1972, 94 (ford. G. M.).

¹⁸⁷ WINKELBAUER 2011, 69.

„camerale” ügyeket, amelyeket a Hofkammer igazgatott, valamint a „contributio- nale” ügyeket, amelyek a Hofkanzlei feladatai közé tartoztak.¹⁸⁸

Mária Teréziának uralkodásának kezdetén a nehézségek áthidalásához gyors segítségre volt szüksége. A háborúkhöz szükséges hitel felvételéhez a birodalom bányaművei által kitermelt rezet és veretlen ezüstöt kívánta fedezetként felhasználni. Ezzel függött össze a Hofkammer jelentős átalakítása, a pénz- és bányaugyek mellett a kereskedelmi ügyek önállósítása.

Az 1745. augusztus 31-én kelt rendelet szerint négy ügyosztály működött a kamarán belül. Az elsőhöz kerültek a pénzverésügyek, a bányaugyek azonban egyikhez sem tartoztak, hanem ennek rendezését elhalasztották.¹⁸⁹

Maga a Hofkammer a pénz- és bányaugyek összefogására egy külön osztály felállítását ajánlotta. Mivel az Udvari Kamara meg akarta akadályozni a bányaugyek teljes leválasztását a tevékenységi köréről, az új kollégium részbeni függetlensége mellett saját befolyását is növelni próbálta ezen a területen. A királynő azonban egy független szakigazgatási szerv felállítását látta jónak, így 1745. október 31-én kiadta az újonnan felállított Pénzverés- és Bányaugyezési Udvari Kollégium alapítólevelének tekinthető rendeletet. A kollégium három udvari kamarai tanácsosból állt, mellettük egy titkár és egy fogalmazó látta el a teendőket.¹⁹⁰ Függetlensége abban mutatkozott meg, hogy közvetlen előterjesztésekkel fordulhatott az udvarhoz, és közvetlenül maga nevezhette ki az alkalmazottait. A pénztári, számlázási, kancelláriai, és regisztrációs ügyekben a kamarával szorosan összeköttetésben maradt, és mint egy „pars camerae” működött, amelynek alárendelték a pénzverési és bányaugyeket.¹⁹¹

A Réz- és Hígyanyhivatalt egy évvel később ezzel a kollégiummal vonták össze. Az Udvari Kollégium dekrétuma szerint erre azért került sor, mert a hivatal vezetője lemondott, és nem neveztek ki újabb tisztviselőt, hanem a hivatal által intézett ügyeket a Hofcommission feladatai közé sorolták. Ezzel valószínűleg azt akarták elérni, hogy a rendek befolyása alól ez a hivatal is kikerüljön. Egyben felszólították a körmöci és besztecercebányai kamara tisztviselőit, hogy ezentúl az Udvari Kollégiumhoz küldjék a jelentéseket.¹⁹²

---

¹⁸⁸ WALTER 1958, 37.

¹⁸⁹ TRINGLI 1989, 15.

¹⁹⁰ TRINGLI 1989, 13. Tringli István is felhívja a figyelmet arra, hogy a kollégium elnevezése a forrásokban nem egységes.

¹⁹¹ WALTER 1958, 25–26. Császári leirat, 1745. november 6. SCHMIDT 1832–1839, VII, 81.

¹⁹² Hofkommissionsdekret, 1746. október 26. SCHMIDT 1832–1839, VII, 125. Ebben a dekrétumban a kollégium (collegium) elnevezés helyett a bizottság (commission) szerepel.

1747-ben Mária Terézia végül teljesen megszüntette az Udvari Kamara befolyását a pénzverés és bányászat igazgatására, egy rescriptummal ezeket az ügyeket a Pénzverés- és Bányai igazgatási Udvari Kollégiumhoz helyezte át. Ez a leirat a Hofkammer kezéből a pénztári és számlázási tevékenységet is kivette ezen a területen, ami maga után vonta, hogy a kollégiumot saját könyveléssel lássák el, a befolyt pénzeket és kifizetéseket pedig a Hofkollegiumon belül a számadóság (Tax-Amt) hatáskörébe utalták.¹⁹³ A kollégium illetékessége „az egész Monarchiára, sőt a német-római birodalomra is kiterjedt. Egyedül a csehországi bányászatot vették ki alóla, mert azt már korábban gróf Kinsky Fülöpnek, a miniszteri bankbizottság elnökének a vezetésére bízták.”¹⁹⁴

A Haugwitz-féle reformok keresztülvitelére 1749-ben került sor. Az igazságszolgáltatás, a politika és közigazgatás elválasztása új kormányzások felállítását tette szükségessé. Ekkor alakult meg a Directorium in publicis et cameralibus, amely a továbbiakban az osztrák és cseh kamarai ügyeket intézte, az Udvari Kamara pedig szinte csak magyar ügyekkel foglalkozott, „de facto magyar udvari hatóság volt”.¹⁹⁵

1757-ben a királynő elérkezettnek látta az időt, hogy a pénzverési és bányászati ügyeket is a Directorium in publicis et cameralibus hatáskörébe utalja. Erre ürügyként szolgált, hogy a Pénzverés- és Bányai igazgatási Udvari Kollégium vezetője, Königsseg-Erbs gróf megromlott egészségi állapotára hivatkozva, maga kérte felmentését.¹⁹⁶ A Directoriumon belül a pénzverési és bányai ügyek

---

¹⁹³ Királyi leirat, 1747, augusztus 21. SCHMIDT 1832–1839, VII, 396. A hivatal különállóságának megteremtésén sokat fáradozott Königsseg-Erbs gróf.

¹⁹⁴ EMBER 1975, 473. „Az udvari kamara elnöke, hivatkozva arra, hogy a magyarok milyen érzékenyek alkotmányukra, kiváltságaikra, tanácsosnak tartotta megkérdezni a Magyar Kancelláriától, mi a véleménye az új pénzverési és bányai udvari hatóságról. A Magyar Kancellária azt válaszolta, amennyiben a többi udvari kancelláriának nincs ellene kifogása, ő sem emel kifogást. Mária Terézia sem látott aggodalomra okot, hiszen annyira szeretnek engem a magyarok, írta sajátkezűleg az udvari kamara felterjesztésére.” Ember Győző ehhez teljesen megalapozottan a következőket fűzte hozzá: „Magyar szempontból valóban mindegy volt, hogy vajon az Udvari Kamara, vagy egy új udvari hatóság intézi a pénzverési és bányai ügyeket. A fontos az lett volna, hogy egyik se intézze, hanem csak a Magyar Kamara, illetve az Erdélyi Kincstartóság, mert ez jelentette volna Magyarország és Erdély kormányzati önállóságát és egyben gazdasági függetlenségét.” Ember Győző a Münz- und Bergwerksdirektionskollegiumot „pénzverési és bányászati igazgatóságnak” nevezi.

¹⁹⁵ Erről ld. bővebben EMBER 1975, 477–479.

¹⁹⁶ Pénzverés- és Bányai igazgatási Udvari Kollégium dekrétuma, 1757. január 16. SCHMIDT 1832–1839, X, 459. Khevenhüller főudvarmester naplója szerint a hivatal 19

intézésére egy udvari bizottságot állítottak fel Haugwitz báró vezetésével. A főkamagróftot pedig értesítették, hogy ezentúl az iratokat a Directoriumba küldjék, és jelezzék, hogy pénzverési és bányügyi küldeményről van szó.¹⁹⁷

1758 augusztusában azonban az Udvari Bizottság egy dekrétumban már arról értesítette a főkamagróftot, hogy ezeknek az ügyeknek az intézését a Directorium feladatainak szaporodása miatt az időközben felállított Bank- és Kereskedelmi Igazgatóság (Ministerial Banko Deputazions und Kommerzien Direktion) veszi át, amelynek tagjai nagyobb szakértelemmel rendelkeznek ezen a területen.¹⁹⁸

A hétéves háború miatt egyre inkább felértékelődött a bányák jelentősége a Habsburg-udvar kincstárában. A legtöbb bevételre a réz eladásából lehetett számítani, ezért ezen a területen még inkább központosítani kívánták mind a rézbeváltást, mind az eladást. Ezért a Bank- és Kereskedelmi Igazgatóság 1759 januárjában arról értesítette a négy fő bányászati kerületet vezető hivatalt, hogy a rézzel kapcsolatos kereskedelmi és kamarai ügyeket elválasztják egymástól. Ezért a pénztári ügyeket továbbra is a rézhivatal fogja intézni, amelynek az elnevezése a Réz-, Higany- és Bányászati Főpénztár (Kupfer-, Quecksilber-, Bergwerks-Hauptcassa) lesz, a réz, higany és egyéb bányatermékek eladásáról pedig a Bányatermékeket Értékesítő Igazgatóság (Bergwerks-Producten-Verschleiß-Direction) fog gondoskodni. Ennek megfelelően ez utóbbi hivatal fogja a szállítással, megrendeléssel kapcsolatos ügyeket is intézni, a pénzügyek és a Verlaggal kapcsolatos ügyek pedig a főpénztárhoz fognak tartozni. A dekrétum ezen kívül elrendelte, hogy a fő bányatermékeken kívüli ásványokat, azok előfordulási helyét és eladási lehetőségeit szintén be kell jelenteni az értékesítő igazgatóságnak.¹⁹⁹ Az igazgatóság még azt is megkövetelte, hogy az értékesítési igazgatóság 1758-tól kezdve minden évben kimutatást készítsen arról, mennyi volt a kitermelt és beváltott érc, leszámítva az arany- és ezüstérceket.²⁰⁰

---

millió forintos hiánya is szerepet játszott az átszervezésben. A pletykák szerint a pénz nagy részét Königsseg-Erbs gróf sikkasztotta el (ld. TRINGLI 1989, 18).

¹⁹⁷ Bánya- és Pénzverésügyi Udvari Bizottság dekrétuma, 1757. január 26. SCHMIDT 1832–1839, X, 462.

¹⁹⁸ Bánya- és Pénzverésügyi Udvari Bizottság dekrétuma, 1758. augusztus 7. SCHMIDT 1832–1839, X, 530. A rendeletek egy részében bizottság helyett, kollégium szerepel.

¹⁹⁹ Bánya- és Pénzverésügyi Udvari Igazgatóság dekrétuma, 1759. január 11. SCHMIDT 1832–1839, XI, 1.

²⁰⁰ Bánya- és Pénzverésügyi Udvari Igazgatóság dekrétuma, 1759. március 29. SCHMIDT 1832–1839, XI, 6.

A pénzügyi helyzet válságosságára utal, hogy az Udvari Igazgatóság 1759-ben felszólította valamennyi területi bányahivatalt, hogy az általuk beszedett értekeket szállítsák be a bécsi bányászati főpénztárba. Ezt azzal indokolták, hogy így a fizetésekre egy alapot hoznak létre a beszállított pénzekből.²⁰¹

A pénzverési és bányaugyek azonban 1760-ban újra az Udvari Kamara kompetenciájába kerültek,²⁰² és a Hofkammer 1848-ban történő megszűnéséig ott is maradtak. 1761-ben a pénzügyekkel foglalkozó hivatalok egységesítésének keretében került sor a Hofrechenkammer felállítására, amely az állami költségvetés megalkotásának az alapját képezte, mivel a Hofkammer nem volt abban a helyzetben, hogy minden bevételről és kiadásról megfelelő beszámolót készítsen.²⁰³ Az állami költségvetéshez szükséges egységes pénztár és könyvelés megteremtése végett alapították a Hofrechenkammert és hozták létre a Generalkassát 1761-ben. A Hofrechenkammer feladata az volt, hogy évenként elkészítse a katonai és a polgári igazgatást átfogó költségvetést. 1765-től ez a szerv végezte a számlázás legfelsőbb felügyeletét is.²⁰⁴ Ennek megfelelően a bányászati és pénzverési ügyekben hozzá kellett fordulni felvilágosításért. A számlákat a bányászati főhivatalnokoknak a központi udvari könyvelésbe kellett küldeni, az azokat kísérő jelentéseket azonban a Hofrechenkammerbe.²⁰⁵

A pénzverési és bányászati ügyekkel foglalkozó kollégium nagyobb önállóságot kapott, mint a többi; saját kancelláriája és irattára is volt. Nem tartozott az időközben felállított pénzügyminisztérium felügyelete alá sem, a kamara utasításai sem kötötték. II. József idején a Magyar Kancellária egyre nagyobb befolyással képviselte a magyar érdekeket.²⁰⁶

---

²⁰¹ Bánya- és Pénzverésügyi Udvari Igazgatóság dekrétuma, 1759. augusztus 29. SCHMIDT 1832–1839, XI, 17.

²⁰² Udvari Kamara dekrétuma, 1760. január 9. SCHMIDT 1832–1839, XI, 22. A kerületi főbányahatóságoknak küldött rendeletek kibocsátóinak megjelölése alapján jól nyomon lehet követni a központi hivatalok változásait.

²⁰³ A Monarchia pénzügyei a hétéves háborút megelőző időszakban a következő nyolc udvari hivatal kezében voltak: az 1749-ben létrehozott Directorium in publicis et cameralibus, amely az udvari kiadásokat (Aulicum) kezelte, a magyar és a Szent Római Birodalom kamarai ügyeit intéző Hofkammer, az 1746-ban létesített Ministerialbancodeputation, az 1745-ben létrehozott Münz- und Bergwesen-Hofkollegium, a Hauptschuldenkassen-Direktion, az 1746-ban újjászervezett Generalkriegskommissariat, az 1746-ban létrehozott Universalkommerziendirektorium és az Invaliden-Hofkommission. Kilencedikként ide lehet sorolni – a formálisan nem a Landesfürst, hanem Bécs városa alá rendelt – Wiener Stadtbankot (ld. WINKELBAUER 2006, 179–216, 191–192).

²⁰⁴ WINKELBAUER 2006, 193.

²⁰⁵ Udvari Kamara dekrétuma, 1765. szeptember 23. SCHMIDT 1832–1839, XII, 408.

²⁰⁶ TRINGLI 1989, 20–21.

A bányászati igazgatással kapcsolatos változtatások gyakoriságát a bevételek növelésének céljával lehet magyarázni. A feljegyzések szerint az igyekezet nem volt hiábavaló. Ferber szerint egy Büsching nevű konzisztóriumai főtanácsos feljegyezte, hogy 1770-ben az uralkodó montángazdaságból származó bevétele Magyarországon 5 300 118 gulden és 29 ½ krajcár volt. Egy másik, nem publikus adat szerint az összes osztrák örökös tartományból nyert arany és ezüst évente 4-5 millió guldent tett ki. Felső-Magyarországról húszezer, Erdélyből és Nagybányáról ezer, a Bánáttól tizenkétezer, Alsó-Magyarországról kétezer, egyéb osztrák tartományokból hétezer mázsa rezet nyertek.²⁰⁷ Ezek a bevételek azonban egyedül a Habsburg-udvar számára jelentettek nyereséget.

2.2. A főkamagróf

Bár a pénzverési és bányaugyek intézésével megbízott hivatalt a központi igazgatásban többször megváltoztatták, ez érdemben nem befolyásolta a bányaugyek intézését. Ez azzal magyarázható, hogy a legfőbb bányauúr, az uralkodót képviselő Oberstkammergraf, a főkamagróf, szilárdan kezében tartotta a montángazdaság legfelsőbb irányítását. Georgius Agricola a *De re metallica* című művében már 1556-ban a következőképpen jellemzi a főkamagróf személyét: „A főkamagrófnak, mint a király vagy fejedelem kinevezett helyettesének minden rendű, nemű és korú ember szolgálni és engedelmeskedni tartozik. Ő kormányoz és igazgat mindent bölcsességével, elrendeli, ami hasznos és a bányászat javát szolgálja, míg az ellenkezőjét tiltja. Ő szabja ki a bírságokat és megbünteti a bűnösöket. Ő dönt azokban a vitákban, amelyeket a bányamester nem tudott elintézni. Ha ő maga sem tud dönteni, akkor engedélyt ad a bányatulajdonosoknak arra, hogy jogvitájukat bírói útra tereljék. Rendeleteket bocsát ki, tisztii állásokat tölt be és szüntet meg, megállapítja a tisztiek és hivatalnokok fizetését. Jelen van a bányagondnokok által évnegyedenként előterjesztett bevételi és kiadási elszámolásoknál. Minden vonatkozásban képviseli a király vagy fejedelem személyét és örökösök az uralkodó tekintélyének csorbíthatatlansága felett.”²⁰⁸

Mint fentebb már láthattuk, az Árpádok korában is voltak királyi házak a bányavárosokban, melyek vezetője a comes vagy camerarius volt, akit a 14. századtól kezdve a német nyelvű oklevelek Grafnak vagy Obristkammergrafnak jelölnek, az uralkodó képviselőjének székhelye pedig a kamara lett. A bányakamarák

---

²⁰⁷ FERBER 1780, 9–10. Johann Jakob Ferber (1743–1790) svéd mineralógus és geológus, professzor, többek között a svéd és a porosz akadémia tagja.

²⁰⁸ AGRICOLA 1985, 118.

székhelye Selmecebányán, Besztercebányán és Körmöcön volt. Ezeket a camera-riusokat lehet a későbbi főkamagrófok elődeinek tekinteni.²⁰⁹

Eckhart Ferenc kutatási eredményei szerint a Habsburg uralkodók a Miksa-féle bányarendtartás bevezetésével egy időben a „főbányagrófi” hivatal szervezését is megkísérelték.²¹⁰ Miután 1548-ban az egész alsó-magyarországi bányászat I. Ferdinánd kezébe került, az uralkodó „első célja oly hivatal szervezése volt, mely egyrészt a kisebb hivatalok vezetését ellenőrizze, másrészt a bányászat igazgatását a központi hatóságok szervezetébe kapcsolja: a főbányagróf (Oberstkammergraf) hivatala, mely egy a kornak megfelelő bányarendtartás (Bergwerksordnung) pontos végrehajtására is felügyeljen”.²¹¹ Az új bányarendtartást 1573-ban a bányavárosokkal való hosszas alkudozások után csak rendeleti úton sikerült kihirdetni az alsó-magyarországi bányavárosokban, az első főkamagróft pedig szintén hosszas keresgélés után 1598-ban nevezte ki az uralkodó Haag David személyében. És itt a „személyében” kifejezésre esik a hangsúly, hiszen ekkor a főkamagróf még egy személyben volt „az alsó-magyarországi bányavárosokban a király helytartója, ki kezében egyesíti a legfőbb kormányzó, igazságszolgáltató és pénzügyi hatalmat”.²¹² A főkamagróf személyének fontosságát az is alátámasztja, hogy maga az uralkodó, Rudolf nevezte ki és látta el „terjedelmes utasítással”.²¹³

2.2.1. A főkamagróf „kormányzó” hatalma

A 18. század elején a főkamagróf tevékenységét még elsősorban a Miksa-féle bányarendtartás és a grófnak küldött közvetlen utasítások, az instrukciók határozták meg.

A Miksa-féle bányarendtartás szerint bár a bányamestert vagy bányabíró a korábbi szokás szerint kellett megválasztani,²¹⁴ az összes bányászatban érintett személy a továbbiakban nem a városi tanácsnak, hanem a főkamagrófnak tett esküt. A bányarendtartásban olvashatjuk az eskümintákat is. Így a főkamagrófnak teljes engedelmességet fogadtak a bányamesteren és bányabírón kívül a

---

²⁰⁹ ČELKOVÁ – GRAUS – ČELKO 2007.

²¹⁰ ECKHART 1914, 197–213. Eckhart a főkamagróf kifejezés helyett a főbányagróft használja.

²¹¹ ECKHART 1914, 198. Eckhart ebben a művében közli a még 1570-ben főkamagrófnak küldött, valószínűleg még 1568-ban kidolgozott instrukciót is, melyben részletesen leírják az új hivatalnok teendőit.

²¹² ECKHART 1914, 213.

²¹³ PÉCH 1887, II, 378. A szerző az utasítás szövegét magyarul, kivonatban ismerteti, az eredeti szöveget ld. SCHMIDT 1832–1839, III, 286.

²¹⁴ MBO I, 4. §.

bányabírószági esküdtek és írnokok, a froners vagy urbarer, akik a bányavám beszedéséért voltak felelősek, a bányamérnökök, az ezüstfinomítók, a kémlesek, az erdőmesterek, a bányaszámvevők, a mosó- és surlóművekben dolgozók, a szakmányvájárok és a bányaadományozásban eljáró személyek, továbbá a közönséges dolgozók is.²¹⁵ Ezek szerint a továbbiakban a bányászattal kapcsolatos teendőket végzők nem a városi tanácsban helyet foglaló bányavállalkozóknak voltak felelősek, hanem a király érdekeit képviselő főkamagrófnak. Ebből világossá válik, hogy a bányavállalkozók korábbi, kizárólagos hatalma a bányászat igazgatásának területén megszűnt, és egy olyan hálózat alakult ki, amely a király, mint legfőbb bányauúr érdekeit képviselte.

Annak érdekében, hogy a hivatalnokok teljesen a király érdekeit képviseljék, azaz a bányaművekre minden részrehajlás nélkül felügyeljenek, az urburát és a kamarai javakat hiánytalanul beszedjék és továbbítsák, valamint a bírósági és egyéb ügyekben is pártatlanul döntsenek, sem a főkamagróf, sem az alkamagróf és alárendelt hivatalnokaik nem szerezhettek részesedést bányaművekben, kivéve, ha az udvartól kivételes esetben erre engedélyt kaptak. E tilalom megszegése esetén büntetés mellett elvesztették bányarészüket is.²¹⁶

A főkamagróf felettes szervei az udvarban mindig a pénzverési és bányáügyekkel aktuálisan megbízott hivatalok voltak, az ezek változásairól tudósító dekrétumok lényegében arról értesítették a főkamagróft, hogy a továbbiakban hová kell küldenie az iratokat.

1747-ben a főkamagróf hivatala is teljes átszervezésre került. Míg eddig ugyanis a főkamagróf, mint azt fentebb láthattuk, egy személyben látta el teendőit, addig az 1747. október 30-án kiadott rendelet²¹⁷ szerint Selmecbányán megszervezték a Főkamagrófi Hivatalt, amelynek a szervezeti szabályzatát és hatáskörét is megállapították. A rendelet szerint a Főkamagrófi Hivatal egy főkamagrófból, egy alkamagrófból és három bányatanácsosból állt. A főkamagróf, akit az alkamagróf helyettesíthetett, csak három évig maradhatott hivatalban. A bányatanácsosok közül az egyik az alsó-magyarországi főbányagondnok, a másik a főkohógondnok, a harmadik pedig a pénztári és gazdasági ügyek főnöke volt.²¹⁸

A hivatal testületi jellege abban is megmutatkozott, hogy az iratokat ezentúl nem egyedül a főkamagróf írta alá, hanem mellette még alá kellett írnia azokat

---

²¹⁵ MBO XLVI, 1–13. §.

²¹⁶ MBO XXVII, 1. §. Erről ld. bővebben a hivatalnokok összeférhetetlenségéről szóló fejezetet (III. 2. 2).

²¹⁷ Királynői instrukció és alapítóirat, 1747. október 30. SCHMIDT 1832–1839, VII, 417, magyarul ld. PÉCH 1967, III, 238–242.

²¹⁸ Erről részletesen ld. az alsó-magyarországi igazgatásról szóló részt (II. 4. 1. 3).

az alkamaragrófnak, és egy tanácsosnak, vagy ha a főkamagróf helyett az alkamaragróf írt alá akkor még két tanácsosnak, vagy egy tanácsosnak és egy titkárnak is. Ebből láthatjuk, hogy a döntésekért ezentúl nem egyedül a főkamagróf volt a felelős, hanem az egész hivatal.

A döntéseket is tanácsüléseken hozták, ahol bár a főkamagróf elnökölt, utoljára szavazhatott és köteles volt a többség határozatát követni, vagy olyan esetekben, melyek nem voltak sürgősek, ki kellett kérnie az udvari bányászati hivatal véleményét. A Haag Davidnak adott utasításban még azt olvashatjuk, hogy „ha valamely ügyben egymaga nem végezhetne, tegyen arról jelentést a királyhoz, vagy (annak) testvéreire, vagy az alsó- ausztriai kamarához, és várja meg azok határozatát”.²¹⁹ Egy későbbi rendelet értelmében azonban a tanácsüléseknek nem volt döntési joguk olyan ügyekben, amelyek egyedül a főkamagróf hatáskörébe tartoztak, pl. a főkamagróf lakosztálynak kijavításához szolgáltatott faanyag kérdésében. A hetenként, „auf dem Windschacht” tartott konzultációkon az ilyen ügyekben a főkamagróf akár mindenki ellenében (contra omnia) dönthetett, de ezt jelentenie kellett a felettes udvari szervnek, a leirat kiadásakor a Pénzverés- és Bányagazgatási Udvari Kollégiumnak.²²⁰

---

²¹⁹ PÉCH 1884, I, 381.

²²⁰ Királyi leirat a főkamagrófnak, 1750. április 11. SCHMIDT 1832–1839, VIII, 264. Az „auf dem Windschacht” tartott ülésekről egy későbbi, 1822-ből származó leírás tudósít bennünket (ld. Merkwürdigste Begebenheiten der K. K. F. mit Diln vereinigten Berg-Stadt Schemnitz nebst einigen Notaten die andern Bergstädte betreffend, zusammengetragen von Johan Virozil, Schemnitz, 1822. Ebből részleteket ld. ČELKOVÁ 2007, 23.). Windschacht (magyarul Szélakna) Selmecebánya melletti bányatelep volt. A tudósítás szerint a főkamagrófhhoz tartozott minden ügy, ami a bányászattal kapcsolatos volt, minden bányászati hivatalnok is, akik szombatonként a bányászati konzultációt (Berg-Consultation) Szélaknán (in Windschacht) tartották. Ezen a főkamagróf a bányatanácsosaival elnökölt, és megjelentek rajta a főhivatalnokok is, akik közül a legjelentősebbek: 4 szakmár (Schichtenmeister), 3 segéd (Adjunct), 1 bányamérnök (Markscheider), 1 bányamérnöksegéd (Markscheiders Adjunct), 1 jegyzőkönyvvezető (Protocolist), 1 szücsmester? (Kürschnersuter), 1 bányagondnok (Bergverwalter), aki alatt 1 bányairnok (Bergschreiber) és 1 bányairnoksegéd (Berg-Schreibers-Adjunct) állt. 2 surlóműfelügyelő (Puchwerks-Inspector), akik szintén két írnokot tartottak, 2 útmester (Wegmeister) (1 Selmecebányán, 1 Butsban), 1 kohógondnok (Hütten Inspector vagy Hüttenbereiter). A tisztségviselők elnevezései koronként változhattak (vö. MIHALOVITS 1934, 113). A leírás további részében olvashatjuk, hogy a selmecebányai Kammerhof üléstermében (Sessions Zimmer) is tartottak hetenként ülést (Session), amelyen azonban csak a szűkebb hivatal tanácskozott: a főkamagróf, 12 bányatanácsos, 1 titkár és 1 számvevő (Fiscal). Ebből láthatjuk, hogy a Berg-Consultationokon a szakma képviselőinek tágabb köre jelent meg és valószínűleg szakmai kérdésekkel foglalkoztak, a Sessionokon pedig csak a hivatali ügyekben döntöttek.

A hivatalt szervező rendelet Péch Antal-féle fordításából hiányzik a hivatali pecsét kiadásának indoklása, az eredeti német szövegben azonban szerepel, hogy azért kap a hivatal egy nagyobb és egy kisebb pecsétet, „mivel Főkamaragrófi Hivatal alakul, és így az ügyeket nem egy személyben a főkamaragróf intézi”.

A „munkáltatói jogkört” sem egyedül gyakorolta a főkamaragróf, a hivatalnokokat csak a tanácsulésen szavazattöbbséggel hozott határozattal lehetett felfüggeszteni állásukból. A hivatalból való felfüggesztés menetét Mária Terézia egy 1748. március 1-jén kiadott rendelettel aprólékosan szabályozta.²²¹

A selmec-, körmöc-, és besztecebányai kamarákba felveendő gyakornokokat a Főkamaragrófi Hivatal osztotta be a kohászati és bányászati alsóbb posztokra, ahol nem volt szabad őket írnofi teendőkre alkalmazni, mivel tanulás céljából helyezték őket oda. A felvett gyakornokok felét a magyarok, a másik felét a németek közül kellett kiválasztani.²²² Ha a hivatalnokok közül valaki kérelmezni akarta a nemesi rendbe való felvételét, előzetesen ki kellett kérnie a főkamaragróf beleegyezését és az udvari kollégium egyetértését. Ha a kérelmező nem szerezte be a főkamaragróf előzetes véleményét, ipso facto elveszítette hivatalát és büntetést fizetett. A bányakamaráknál dolgozó nemeseknek egyébként le kellett mondaniuk nemesi előjogaikról is.²²³

1752-ben a Főkamaragrófi Hivatalt létrehozó rendeletet egy instrukcióban²²⁴ erősítették meg. Ebben az szerepel, hogy az egyedül kormányzó főkamaragróf hivatala 1747 óta Corpus montanis Hungariae Inferioris, azaz az alsó-magyarországi bányászatot irányító testület. Ebben az utasításban azt is olvashatjuk, hogy az alkamaragróf, mint vice praeses, ad dies vitae, azaz élete végéig gyakorolhatja hivatalát a döntési joggal rendelkező tanácsosokkal együtt, szemben a főkamaragróffal, aki csak három évig viseli ezt a tisztséget. Az instrukció végén szereplő névsorból kiderül, hogy a tanácsosok száma ötre emelkedett. Ez az utasítás többször hangsúlyozza, hogy a Főkamaragrófi Hivatal 1747-től egy testület (corpus), amely „collegialiter” látja el feladatát. Az instrukció azonban figyelmezteti a testületet, hogy mindenben a főkamaragrófnak kell engedelmeskednie.

Az utasítás részletesen elemzi a hivatali út betartásának szükségességét. Ezek szerint, ha a főkamaragróf valamilyen utasítást akart adni például a főfelőrnek

---

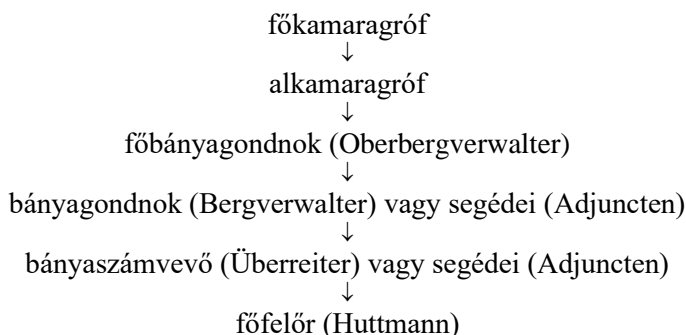
²²¹ PÉCH 1967, III, 243.

²²² Pénzverés- és Bányaiigazgatási Udvari Kollégium dekrétuma, 1752. január 15. SCHMIDT 1832–1839, X, 36. A magyar rendek a főkamaragróf hivatalának újjászervezésekor azt szerették volna elérni, hogy a főkamaragróf és a többi bányahivatalnok is magyar legyen (vö. ECKHART 1914, 199).

²²³ Pénzverés- és Bányaiigazgatási Udvari Kollégium dekrétuma, 1753. október 21. SCHMIDT 1832–1839, X, 184. Erről ld. részletesen a hivatalnokokról szóló fejezetet (III. 2).

²²⁴ Királyi leirat a főkamaragrófnak, 1752. március 5. SCHMIDT 1832–1839, X, 49.

(Huttmannak), ezt nem tehetette meg közvetlenül, hanem az utasításnak be kellett járnia a hivatali utat a következő ábra szerint.

Alulról felfelé is be kellett ezt az utat tartani. Ha tehát a bányában történt valami, a főfelőr nem fordulhatott azonnal a főkamaragrófhoz, hanem az ábrán jelölt utat visszafelé betartva, először a bányaszámvevőnek vagy segédjének kellett jelentenie. Ha a jelentés végül eljutott a főkamaragrófhoz, akkor ő eldönthette, hogy az ügyet, legfőbb vezetői paranccsal intézi el (*superius dicto modo et ordine*), vagy rendkívüli ülés összehívásával (*extraordinarii Session*) oldja meg.

Ebben az instrukcióban szerepel az is, hogy a főkamaragróf Selmezbányán, a Kammerhofban²²⁵ lakjon. Selmezbányát nem véletlenül választották a Főkamaragrófi Hivatal központjának. Nemesfémtermelése, a bányatulajdonosok hozamból való részesedése, a selmeci kamara bevétele a legmagasabb volt ebben a régióban.²²⁶

A főkamaragróf „kormányzói hatalmával” kapcsolatban kérdéses még a főhivatalnok illetékessége. A főkamaragróft eredetileg az uralkodó a hét alsó-magyarországi bányaváros főkamaragrófjává nevezte ki. A Haag Davidnak adott utasításban is szerepel, hogy „egy körrendelettel a 7 bányaváros minden ügyével a főkamaragrófhoz utasított; tehát folyamodványait gyorsan elintézte, és a bányavárosok körül lévő kincstári uradalmakat is a bányászat javára kezelje”.²²⁷ Ebből kitűnik, hogy bár a főkamaragróf hivatalának szervezésekor

---

²²⁵ Ez a nagy méretű épületegyüttes Selmezbányán már a 15. században is létezett és a városiak részére erődítményként szolgált. Az épület leírását ld. ČELKOVÁ 2007, 23–25. A leírásban szerepel az a 19. századi tudósítás, amelyből megtudhatjuk, hogy a nemesfémek beszolgáltatása és próbája is a Kammerhofban történt.

²²⁶ ČELKOVÁ 2007, 15.

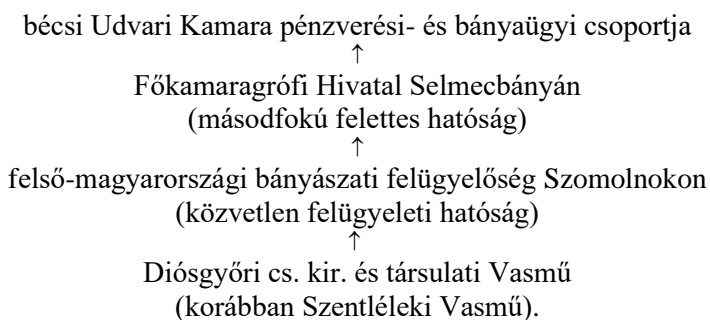
²²⁷ PÉCH 1884, I, 379.

I. Ferdinánd azt szerette volna elérni, hogy a főhivatalnok hatalma az összes magyarországi bányára kiterjedjen,²²⁸ ez ekkor még nem valósult meg.

1747 áprilisában, tehát még a főkamagróf hivatalának átszervezése előtt, az udvar megszüntette Kassán a bányászati kamarai adminisztrációt, és a felső-magyarországi bánya- és pénzverési ügyeket az alsó-magyarországi bánya- és pénzverési ügyekkel együtt a főkamagróf alá rendelte.²²⁹ Ennek megfelelően a Főkamagrófi Hivatalt szervező rendelet 16. pontjában a következőket olvashatjuk: „Ámbár a felső-magyarországi bányászat is a főkamagróf alá van rendelve, mégis ne avatkozzék annak ügyeibe részletesebben.”²³⁰

Ugyanennek az évnek májusában a felső-magyarországi Szomolnokon főfelügyelőséget szerveztek, és alárendelték a nagybányai kerületet is. Nagybányán is főfelügyelőség felállítására került sor. A nagybányai kerület így elsősorban a szomolnoki főfelügyelőség alá tartozott, és mivel a szomolnoki főfelügyelőséget a főkamagróf hivatala alá rendelték, így közvetve a nagybányai főfelügyelőségnek is a Főkamagrófi Hivatal volt a felettes hatósága.²³¹

A főkamagróf Alsó-Magyarországon kívüli illetékességére példaként szolgál a felső-magyarországi Diósgyőri cs. kir. és társulati Vasmű feletti felügyelet, amelynek szintjei 1775-ben a következőképpen alakultak.²³²

---

²²⁸ ECKHART 1914, 213. A főkamagrófnak kiadott első instrukcióban olvashatjuk: „A főbányagróf a király helytartója az összes bányavárosokban (alle unsere hungarische Pergkhstet), melyek neki engedelmisségi esküt tartoznak tenni.”

²²⁹ Királyi leirat a kassai kamarai adminisztrációnak, 1747. április 25. SCHMIDT 1832–1839, VII, 157.

²³⁰ Ld. PÉCH 1967, III, 242.

²³¹ Pénzverés- és Bányagazgatási Udvari Kollégium dekrétuma, 1747. május 9. SCHMIDT 1832–1839, VII, 160.

²³² Vö. PORKOLÁB 2003, 25.

Egy évvel később azonban az Udvari Kamara rendelete szerint a vasmű közvetlenül a selmeci Főkamagrófi Hivatal irányítása és felügyelete alá került.²³³ Ez az utóbbi példa jól tükrözi, hogy a hét alsó-magyarországi bányaváros felügyeletére kinevezett főkamagróf illetékessége idővel átlépte az eredetileg megállapított határokat. Ez véleményem szerint a főkamagróf fő feladatával van összefüggésben. Ez a feladat pedig nem volt más, mint az uralkodó bányászattól és kohászatból befolyó jövedelmének a felügyelete. Mint láthattuk, a főkamagróf hivatalát akkor kezdte el I. Ferdinánd újjászervezni, mikor a nemesfémek külföldre csempészése éppen Selmezbányán a leginkább elharapódzott, ezért szükség volt valakire, aki a király helyett felügyeli, hogy a bányászattól beszédhető jövedelmek ténylegesen eljussanak az udvarba. Mivel a Diósgyőri Vasműben, ami szinte csak veszteséget termelt, az udvarnak részesedése volt,²³⁴ itt is jónak látta a királynő, hogy a főkamagróf vegye át a vasmű tevékenységének közvetlen irányítását.

Mindezek ismeretében egyetérthetünk azzal a megállapítással, hogy a Mária Terézia korában a főkamagróf hivatalát érintő reformok részben arra irányultak, hogy a főkamagróf illetékessége – I. Ferdinánd terveinek megfelelően – az egész országra kiterjedjen.²³⁵ Az alsó-magyarországi bányavárosok pedig, amelyek a Miksa-féle bányarendtartásba – régi privilégiumaikhoz ragaszkodva – még függelékként fel tudták vetetni bányajogi szabályaikat, a bányászati igazgatás vezetéséért vívott harcukat végleg elvesztették.

2.2.2. A főkamagróf „igazságszolgáltató” hatalma²³⁶

A főkamagrófnak az igazságszolgáltatás területén szintén jelentős szerep jutott.²³⁷ Ezzel összefüggésben pedig a bányavárosoknak a bányabíraskodás területén is jelentős presztízsveszteséget kellett elszenvedniük. A selmezbányai jogkönyvben ugyanis még azt olvashatjuk, hogy ha valaki nem elégedett meg a városi bíróság ítéletével, az a többi alsó-magyarországi bányaváros testületéhez

---

²³³ Ld. PORKOLÁB 2003, 28.

²³⁴ „Mária Terézia 1773. június 12-én írja a Magyar Kamarának: a diósgyőri vasbányákban és vasgyári vállalkozásokban a részvények negyedrésznének erejéig társultunk be, ezenfelül fenntartottuk magunknak az elsőbbséget, principaltást” (PORKOLÁB 2003, 21).

²³⁵ ČELKOVÁ 2007, 13.

²³⁶ A főkamagrófhhoz intézett legelső instrukcióban még az állt, hogy „[ő] e városokban a legfőbb igazságszolgáltató az összes büntető, rendőri, bánya- és polgári perekben, melyek intézésére maga szervezze bíróságát”.

²³⁷ A bányabírósági rendszerről bővebben ld. a bányabíraskodásról szóló fejezeteket.

fellebbezhetett, és innen lehetett a királyi udvarba a személynökhöz, vagy a tárnokmesterhez fordulni.²³⁸ A Miksa-féle bányarendtartásban viszont már azt olvashatjuk, hogy először a bányamestertől vagy bányabírótól kellett döntést kérni (tehát a városi bíróságtól különvált a bányabíráskodás), és onnan a főkamagrófhhoz, vagy a Besztercebányán székelő Ober- vagy Mitverwalterhez (főbányagondnokhoz) kellett fellebbezni, és csak utána lehetett a császári udvarhoz fordulni *supplicatio* formájában.²³⁹ Ez azt jelentette, hogy az uralkodó a fellebbezést az alsó-ausztriai, majd az Udvari Kamarával intéztette el.

A Miksa-féle bányarendtartás szabályait bányabíróági ügyekben még Mária Terézia korában is pontosan követni kellett,²⁴⁰ és egy rendelet értelmében a királyhoz való felfolyamodás (*recursus ad Thronum*) csupán rendkívüli jogorvoslat (*remedium extraordinarium*) volt, ezért amíg lehetőség volt rendes jogorvoslatra (*remedium ordinarium*), a rendkívüli jogorvoslatot nem lehetett igénybe venni.²⁴¹

A városi bíróság vonatkozásában is érvényesült a császári központosítási törekvés. Míg a selmecbányai jogkönyv szerint a bíró volt a város első embere, akit a városi tanács választott, Mária Teréziának az alsó-magyarországi bányavárosokhoz 1747-ben intézett leiratának 31. pontjában a következőket olvashatjuk: „Megengedtetik, hogy a választott városi bíró, kit eddigi szokás szerint a főkamagróf erősített meg, ezentúl minden megerősítés nélkül foglalhassa el hivatalát. De ennek daczára a főkamagróf a bányavárosok fő embere, és a királyi biztosok megbízó leveleiket nála mutatják be.”²⁴² Ez az utolsó mondat a bányavárosok feletti központi, kormányzati törekvések kiteljesedését jelentette, hiszen ezzel a városvezetés a bányászati vállalkozók helyett véglegesen a királyt megtestesítő főkamagrófhhoz került.

A bányabíróság sem intézkedhetett köz- és politikai ügyekben a főkamagróf megkérdezése nélkül. A Pénzverés- és Bányagazgatási Udvari Kollégium egy alkalommal ugyanis a jegyzőkönyvekből kiderítette, hogy a bányabíróság a farsang utolsó három napján betiltotta a táncmultságokat. Ezért a bányabírószágot figyelmeztette, hogy a jövőben hasonló ügyekben mindig ki kell kérnie a főkamagróf előzetes egyetértését.²⁴³ A fellebbezési ügyek mellett a *Constitutiones et rescripta* a húskiméréssel kapcsolatos ügyeket is a főkamagrófhhoz

---

²³⁸ Selmecbánya városi joga 16.

²³⁹ MBO XXXVII, 1–2. §.

²⁴⁰ Udvari Kamara dekrétuma, 1764. március 13. SCHMIDT 1832–1839, XII, 1.

²⁴¹ Udvari Kamara dekrétuma, 1768. október 3. SCHMIDT 1832–1839, XIII, 123.

²⁴² Királyi leirat (*Constitutiones et rescripta*), 1747. június 5. SCHMIDT 1832–1839, VII, 238; PÉCH 1967, III, 229.

²⁴³ Pénzverés- és Bányagazgatási Udvari Kollégium dekrétuma, 1754. március 25. SCHMIDT 1832–1839, X, 226.

utalta, és bár a főbenjáró gonosztevők felett a városi bíróság ítélkezett, az ítéletet közölni kellett a főkamagróffal.

A bányaugyekben való bíraskodás hierarchiájából láthatjuk, hogy a főkamagróf ezen a területen is a királyt helyettesítő személyként döntött, hiszen tőle a királyi udvarba már csak kivételes esetben lehetett fellebbezni.

2.2.3. A főkamagróf „pénzügyi” hatalma

Amint az eddigiekből kitűnik, a főkamagróf kinevezésének legfőbb célja az volt, hogy az uralkodó helyett felügyelje, nehogy valamilyen sérelem érje a kincstárat a bányászathól beszédhető jövedelem tekintetében. Ezért az eddigien túl a számadások pontos benyújtása, a kiadások és bevételek felügyelete is a főkamagrófhhoz tartozott.

III. Károly még 1723-ban a főkamagrófnak küldött instrukcióban²⁴⁴ arra utasította a hivatalnokot, hogy ügyeljen a pénztárak kezelésére, a kimutatások időben való felterjesztésére, a sikkasztások megelőzésére. Ez utóbbi érdekében még azt is megtehetette a főkamagróf, hogy ha egy számadást végző tisztviselő meghalt, a vagyonát lefoglalhatta a számadások átvizsgálásáig, ha ugyanis hiány mutatkozott a pénztárban, a kincstár kártalanításáról gondoskodnia kellett. Ezenkívül az instrukció felszólította a főkamagróft, hogy takarékoskodjon, és mindenről legyen tudomása.

Bár ezek az instrukciók még báró Sternbach főkamagrófnak szóltak, a Mária Terézia idejében kinevezett főkamagrófnak sem lehetett ezen a területen kevesebb feladatuk. Sőt a pénzügyek felügyeletére a Főkamagrófi Hivatalba küldtek egy számtanácsost, aki az udvari számvevőséget képviselte. A számtanácsos nem volt tagja a hivatalnak, így nem tartozott a főkamagróf alá,²⁴⁵ aminek következtében független személyként tudta a pénzügyeket ellenőrizni. Egy későbbi rendelet²⁴⁶ szerint a Főkamagrófi Hivatalnak minden felvilágosítást meg kellett adnia az Udvari Számvevő Kamara számára. A számadásokat közvetlenül az Udvari Könyvelésre, a jelentéseket pedig az előbbi hivatalnak kellett megküldeni.

A pénzügyi tevékenységgel kapcsolatban nem szabályozták olyan aprólékosan a főkamagróf tevékenységét, mint a már említett területeken. Ennek az

---

²⁴⁴ Királyi instrukció a főkamagrófnak, 1723. szeptember 27. SCHMIDT 1832–1839, VI, 186, magyarul ld. PÉCH 1967, III, 1046–1050.

²⁴⁵ Királyi instrukció és alapítóirat, 1747. október 30. SCHMIDT 1832–1839, VII, 417, magyarul ld. PÉCH 1967, III, 238–242.

²⁴⁶ Udvari Kamara dekrétuma a Főkamagrófi Hivatalnak, 1765. szeptember 23. SCHMIDT 1832–1839, XII, 408.

lehet a magyarázata, hogy a számadásokkal szakemberek foglalkoztak, akik részére számos, részletekbe menő utasítást találunk a rendeletek között.²⁴⁷ A főkamagrófra pedig ebben a kérdésben érvényesült leginkább az a szabály, hogy „mindenről legyen tudomása”. Ha Péch Antal műveit elolvassuk, ennek a feladatának a főkamagróf messzemenően eleget tett, a feldolgozott okiratokból ugyanis kiderül, hogy a bányászatot érintő legkisebb kiadást is a főkamagrófnak kellett engedélyeznie.

A főkamagrófnak kezdetben a törökök elleni küzdelmekben is részt kellett vennie, hiszen a bányavárosok lakói az ő oltalmára voltak bízva.²⁴⁸ Mária Terézia korában pedig a királynő által alapított bányászati akadémián a főkamagróf töltötte be az akadémia igazgatói tisztét, mint a hat professzor által alkotott akadémiai igazgatótanács elnöke.²⁴⁹

A főkamagrófok tevékenységükért megfelelő díjazást kaptak,²⁵⁰ és kiváló munkájukért számos kitüntetésben részesültek, amit a főkamagrófról fennmaradt portrék is tanúsítanak. A képekről szigorú, tekintélyt parancsoló, előkelő férfiak néznek vissza ránk, akik az ország gazdaságának egyik legfontosabb ágazatában méltón képviselték királyukat.²⁵¹

1851-ben a Főkamagrófi Hivatal elnevezést felváltotta a császári és királyi Alsó-magyarországi Bánya-, Erdő- és Jászágigazgatóság. Ez az elnevezés 1867-ig fennmaradt, majd ismét a Főkamagrófi Hivatalként működött 1873-ig, amikor a Magyar Királyi Főbányaigazgatóság elnevezést kapta.²⁵²

---

²⁴⁷ Mikor I. Miksa Thurzó Ferencet kérte fel a főkamagrófi hivatal ellátására, Thurzó azt kérte, hogy ha elvállalja a feladatot, adjanak mellé „főszámvevőt, ki a tisztviselők számadásait felülvizsgálja és azokat jóváhagyás végett az alsó-ausztriai kamarának felterjessze. E számadások úgyis oly nehezek és változatosak, hogy bármily gyakorlott szakembernek is elég munkát adnak” (ld. ECKHART 1914, 210–211).

²⁴⁸ Pl. „Joh. Andr. Ivanelli Baró de Zelnana, Dinasta in d. Péter et Stein Consiliarius et Aulicus, aki 1664-ben Lupencznél a törökökkel szemben igen vitézül tartotta magát” (ld. ZSEMLEY 1904, 484).

²⁴⁹ ZSÁMBOKI 1985, 66.

²⁵⁰ Az 1723-as instrukció szerint a főkamagróf fizetése évi 3000 forint és egyéb juttatások voltak, az 1747-es utasításban már évi 4000 forint és különféle juttatások szerepelnek. Összehasonlításképpen: egy bányamérnöknek heti 11 forint és 30 krajcár fizetést szántak (ld. királyi leirat a főkamagrófnak, 1748. március 1. SCHMIDT 1832–1839, VII, 447, magyarul ld. PÉCH 1967, III, 244).

²⁵¹ Ld. ČELKOVÁ 2007, 30–150.

²⁵² ČELKOVÁ 2007, 15.

3. A BÁNYABÍRÁSKODÁS

3.1. A bányabíráskodás jellemzői a Miksa-féle bányarendtartás bevezetése előtt

A jogszolgáltatás jogosultsága, az, hogy ki és milyen szabályok alapján dönti el a jogvitákat, a bányászok életében is az egyik legfontosabb kérdés volt. Balkay Béla a bányaügyekben történő bíráskodás történetét részletesen, az arra vonatkozó jogszabályok alapulvételével mutatja be számunkra.²⁵³ Balkay a bányabíráskodásra nézve alapvetően fontos megállapítást tesz, melyet az eddig elmondottak is alátámasztanak: „Állandó küzdelmükben az elemek pusztító erejével s a hatalmasok kapzsiságával, többnyire távol s elszigetelten koruk társadalmának és fogalmának gócpontjaitól a bányászok ősidők óta megszokták, hogy maguk intézzék a maguk dolgát. Nem csak az igazgatást, nem csak a törvénykezést, hanem a törvényhozást s a jog fejlesztését is maguk látták el már abban az időben, amikor még az ország, a melyben éltek, mindezek körülményes meghatározására vagy éppen írásba foglalására nem is gondolhattak, s megtették olyan országokban is, ahol a nép önkormányzásáról vagy a törvényhozásban való részvételéről még nem is álmodtak.”²⁵⁴

A forrásokból kiolvasható, hogy a bányavárosoknak az uralkodó által adott egyik legfőbb privilégiumot éppen az képezte, hogy maguk végezheték a bíráskodást. Ezért a bányavárosok maguk választották bíráikat és a velük eljáró esküdteket. A városi bíróság döntése ellen a bányavárosok szövetsége által létrehozott bírósághoz lehetett fordulni, ahonnan a tárnokmesterhez lehetett fellebbezni. Balkay Béla felhívja a figyelmet arra, hogy a városi bíróságok, mivel a bányászattal foglalkozók javarészből polgárok is voltak, ezért bányászati ügyekben is dönthettek.

A jogszolgáltatásban igen fontos szerep jutott a bányamester elnöklete alatt álló bányaszékeknek. „A bányamester és esküdtjei tartották fenn a rendet a bányákban, ellátták a peren kívüli jogszolgáltatást, de egyszersmind a csekélyebb

---

²⁵³ BALKAY 1902. Stipta István a magyar bírósági rendszer történetéről írt művében röviden a bányabírói rendszert is bemutatja. A fejezet erősen hiányos, többek között nem tesz említést sem a bányamester, sem a főkamaragróf bíráskodásban betöltött fontos szerepéről, sem a Miksa-féle bányarendtartás bevezetésekor és az azután bekövetkezett főbb változásokról, sem a bányavidékenként eltérő megoldásokról (ld. STIPTA 1997, 83–85).

²⁵⁴ BALKAY 1902, 19.

fontosságú ügyekben ők alkották a rendes bányabíróságot.” A bányamester kihágások és vétségek ügyében fenyítő bíraskodást is gyakorolt, a bányabíróság pedig az ő megkeresésére ült össze. Ha a városi tanács bányabíróságként ült össze, akkor az elnök a kamaragróf, vagy a királyi főbányamester, azaz az uralkodó legfőbb területi bányászati tisztviselője volt.²⁵⁵ Az 1492-ben összeállított körmöci bányarendtartást 1537-ben a bányamester teendőinek 18 pontból álló összefoglalásával egészítették ki. A 13. pont előírja: „A bányamester köteles régi szokás szerint hetenkint a bíró házában kihallgatni a panaszkodókat és ügyeiket a törvény szerint elintézni; ha pedig az ügy annyira fontos, hogy azt maga el nem intézheti, vegyen magához e célra esküdteket és szakértőket, vagy tegye át az ügyet elintézés végett a tanácshoz.”²⁵⁶

Ebben a korszakban, mint láthatjuk, a bányavárosok bírósága a bányamester összehívására bányabíróságként működött. Amint Ember Győző írja: „A bányavárosok a középkor századaiban kialakult gyakorlatra hivatkoztak, amely szerint a bányapolgárok ügyeiben első fokon az illető bányaváros törvényszéke, másodikon a bányavárosok közös bírósága, harmadikon pedig a tárnokmester vagy a személynök ítélkezett.”²⁵⁷

I. Ferdinánd azonban központosítási törekvéseinek megfelelően a bányabíraskodás terén is ki szerette volna terjeszteni hatalmát, ezért 1553-ban elrendelte, hogy a fellebbezés ne a tárnokmesterhez vagy a személynökhöz, hanem közvetlenül az uralkodóhoz történjen.²⁵⁸ I. Miksa pedig elrendelte, hogy a bányaművelők elleni panaszokat a bányabíróhoz kell benyújtani, az ítélet elleni fellebbezést azonban nem a Magyar Kancelláriához, hanem az Udvari Kamarához kell intézni.²⁵⁹

3.2. A bányabíraskodás jellemzői a Miksa-féle bányarendtartás bevezetése után

A Miksa-féle bányarendtartás bevezetésével a jogszolgáltatás területén is csorbát szenvedett a bányavárosok függetlensége. A bányarendtartás szerint a iudex montanorum által hozott ítélet ellen a főkamaragrófhhoz lehetett fellebbezni, a sérelmet szenvedett fél a királyhoz supplicatio, kérvény útján fordulhatott. Ez azt

---

²⁵⁵ BALKAY 1902, 25–26.

²⁵⁶ PÉCH 1884, I, 177.

²⁵⁷ EMBER 1946, 307.

²⁵⁸ Királyi leirat, 1553. november 9. SCHMIDT 1832–1839, I, 226, PÉCH 1884, I, 218.

²⁵⁹ Királyi leirat, 1564. november 25. SCHMIDT 1832–1839, I, 459.

jelentette, hogy a király a fellebbezések elbírálását az alsó-ausztriai kamarára bízta (MBO XXXVII. 1. §).²⁶⁰

A bányamesterek bányaszéke és a bányabíróságok elé tartozott minden bányászati ügy elintézése, valamint a bányászattal foglalkozók minden polgári és – a főbenjáró ügyek kivételével – minden büntetőügye. Mindezt a Miksa-féle bányarendtartás a következőképpen sorolja fel: „A bányamesterek és a bányabírók hivatalukban minden ügyben, ami a bányákat és az azokkal kapcsolatos ügyeket és a napi munkát érinti, a bányapolgárok, hivatalnokok, számvevők, sáfárok, felügyelők, minden munkás, kovács, olvasztár, szénégető, favágó, fuvaros ügyében eljárnak” (MBO XXXIV. 1. §). A bányaműveléssel nem foglalkozó polgárok, kézművesek, jobbágyok perei és a bányákkal nem kapcsolatos ügyek (kihágások, földbirtokok öröklése, büntettek, erőszakoskodások) a városi vagy az ország rendes bíróságához tartoztak (MBO XXXIV. 2. §). Az 1. §-ban felsorolt személyek hagyatéki, gyámrendelési, végrendelettel kapcsolatos ügyei azonban a bányabíróságra tartoztak (MBO XXXIV. 3–4. §§). A bányaszék minden bányaműnél negyedévenként, kisebbeknél évenként rendes törvényt napokat tartott. A meghatározott napokat a templom mellett kellett kikiáltani. A bányaszék és a bányabíróság egyébként kérelemre ült össze, és a kérvényező napidíjat fizetett számukra (XXXV. 1–2. §§).

Mindebből kiderül, hogy a bányaügyi viták elintézése elsősorban a bányászokkal közvetlen kapcsolatban álló bányamester bányaszéke elé tartozott. A városi bányabíróságot pedig szintén a bányamester javaslatára hívták össze nagyobb jelentőségű ügyekben. A bányabíróság munkájában a bányamester is részt vett.

A bányarendtartás büncselekményekkel kapcsolatos szabályai szerint annak az ügyében, aki a városban keltett zavargásokat, a városi bíróságnak kellett döntenie. Ha valaki a városban keltett zavargásokat, és utána a bányákba menekült, bár ügyében a városi bíróság járt el, a főkamaragróftól értesíteni kellett róla. A bányákban okozott rendbontások azonban egyedül a bányamester vagy a bányabíró hatáskörébe tartoztak. A bányatisztviselők büncselekményeivel kapcsolatos ügyek a főkamaragróf elé kerültek, aki erről a királyi udvart értesítette, és bevárta a felsőbb döntést.²⁶¹

Mint látjuk, a Miksa-féle bányarendtartás csak a kisebb súlyú rendbontásokat utalta a bányabíróságok hatáskörébe. A későbbi szabályozás során is megmaradt

---

²⁶⁰ A városi és a bányabíróságot elválasztása maga után vonta, hogy a peres ügyeket is el kellett egymástól választani. Erre vonatkozó szabályokat már a Miksa-féle bányarendtartásban is találunk (MBO XXXIII). Ezt a felosztást részletesen Mária Terézia végezte el a Constitutiones et Rescripta kiadásával 1747-ben (ld. 1747. június 9. SCHMIDT 1832–1839, VII, 238).

²⁶¹ MBO XXXIII.

az az elv, hogy főbenjáró ügyekben a bányabíróság nem járhat el, az ilyen bűncselekményeket elkövető (egyéb ügyükben a bányabírósághoz tartozó) személyeket átadták a megyének, városnak, esetleg az úriszéknek.²⁶² Ennek értelmében az Udvari Kamara arra utasította a nagybányai Főfelügyeleti Hivatalt, hogy kisebb súlyú bűncselekmények esetén a szabályok szerinti ítéletet hozhat, azokban az esetekben azonban, amikor a cselekmény miatt halálos ítélet vagy súlyosabb testi fenyítés várható, az elkövetőt adják át a megyének és az járjon el az ügyben. A bűnöző fogva tartása is a megye feladata volt.²⁶³

A Habsburg uralkodók a bíráskodás területén is el kívánták érni, hogy a bányászati igazgatáshoz hasonlóan az teljesen az ő felügyeletük alá kerüljön, és se a rendeknek, se az ország rendes bíróságainak ne lehessen többé befolyása a bányaugyekre.²⁶⁴ III. Ferdinánd egy királyi leiratban ki is mondta, hogy bányaugyekben a rendes bíróságok nem járhatnak el, ennél fogva az általuk ilyen ügyekben hozott ítéleteket nem kell végrehajtani.²⁶⁵ A Miksa-féle bányarendtartásban megjelölt ügyekben tilos volt más bíróságokhoz fordulni, különben a feleknek büntetést kellett fizetniük. Így egy királyi leiratban III. Ferdinánd büntetést szabott ki azokra, akik a rendtartás előírásai ellenére örökösödési ügyüket a selmeci városi bíróságon indították, majd a rendes fellebbezési útnak megfelelően egyikük a bányavárosok szövetségéhez, a másik fél pedig a királyi táblához fellebbezett, ahelyett, hogy a bányabírósághoz fordultak volna, s utána megfelelő fellebbezési utat választották volna. Ezért az uralkodó a feleket 2000 aranyra, vagy 6000 forintra büntette.²⁶⁶

---

²⁶² Vö. VARGA 1974, 220.

²⁶³ Udvari Kamara dekrétuma, 1768. március 21. SCHMIDT 1832–1839, XIII, 96.

²⁶⁴ Mindezt Péch Antal beszámolója is megerősíti: „Ennek következtében írta a király 1619. január 28-án a nádornak, hogy a polgári hatóságok a bányakincstári egyének felett ne bíraskodjanak, hanem az ellenük fölmerült panaszokat minden esetben terjesszék a király elé. Már azelőtt február 11-én azonban értesítette a király Bloenstain főkamagróft, hogy a bányavárosok panaszt tettek a legutóbbi oktáván, hogy a királyi tisztek, habár házbirtokosok is, nem akarják a városok hatóságát elismerni, s ennek következtében Forgách Zsigmond nádor őket rendre utasította, és a városi hatóság elismerésére intette. De mivel a városnak, és az országos hatóságoknak semmi joguk sincs a király birtokát képező bányászati javakra hatóságot gyakorolni: megparancsolja a király a főkamagrófnak, hogy az egész személyzetet összehívja, s intse meg őket, hogy a mennyiben ház- vagy földbirtokosok, a városi adókat pontosan leróják, azonban csak a királyi tiszteknek engedelmeskedjenek” (PÉCH 1884, II, 150–151).

²⁶⁵ Királyi leirat, 1649. június 2. SCHMIDT 1832–1839, IV, 708.

²⁶⁶ Királyi leirat, 1654. október 4. SCHMIDT 1832–1839, IV, 797.

A bányabíróságok összetétele és szervezete nem volt egységes, bányavidekenként, sőt városokként is eltérő volt. A bányabíróságok a 18. században kialakított bányahivatali szervezethez igazodtak, az alsófokú hivatalok egy része jogszolgáltatási teendőkkel is foglalkozott. Erről a következőket írja Varga Endre: „Ahol viszont a kincstár a saját hivatali apparátusát nem építette ki, ott a polgárság gondoskodott a bányarendészet és az alsó szintű bányabíráskodás ellátásáról. [...] A bányaugyi igazgatás s azzal együtt az elsőfokú bányabíráskodás az alsó-magyarországi kerületben volt a legmegfelelőbbben kiépítve, s a felső-magyarországi kerületben volt a legelmaradottabb.”²⁶⁷ A bányabíró és a bányamester feladatát egy személy is betölthette, de külön bányabíró is lehetett.²⁶⁸ Varga Endre azt is megjegyzi, hogy az alsófokozatú bányabíróságokról nem sikerült teljes mértékben a rendi elemeket kiszorítani, hiszen az ülnökök között a város küldöttei is szerepeltek.²⁶⁹

Általánosságban elmondható, hogy az alsófokú bányabíróságok ülnökei körében a kincstár, a bányák és a bányavárosok képviselőinek is helyet próbáltak biztosítani. Egy 1779-ben kiadott dekrétumban azonban az Udvari Kamara a következőkre hívta fel a figyelmet: Bakabányán a városi tanács részéről küldött bányabírósági ülnökök el akarták érni, hogy az ő szavazatukat ne vegyék számításba, mivel ők, mint királyi bányabírósági ülnökök nem tettek esküt, és így csak assessores honorariinak kell őket tekinteni. Ezért az Udvari Kamara elrendelte, hogy nemcsak ebben az ügyben, hanem az összes bányabíróságon a városi tanács által küldöttek, mint királyi bányabírósági ülnökök tegyék le az esküt, hogy ne tudjanak valamilyen módon kiutat találni a szavazás alól.²⁷⁰

Az uralkodó felfogás szerint a bányakerületekben kialakított bányahatóságok a bányabíráskodással kapcsolatos ügyeket is ellátták. Ezek a leírások azt sugallják, hogy a bányabíráskodás összefolyt az igazgatási teendők ellátásával. Amint azonban a területi igazgatás részletes ismertetésénél látni fogjuk, nemcsak a bányabíráskodás vált el a többi feladat elvégzésétől, hanem az egyes bányászati-kohászati tevékenységek irányítását is külön kezelték, a terület vezetésére kijelölt külön vezetővel. Az egyes bányahivatalok felépítését részletező rendeletekben így a bányabíráskodás is külön szerepel, külön finanszírozással, a bírói tanácsok összetételének részletezésével.

---

²⁶⁷ VARGA 1974, 216, 217. Ez is hasonlóságot mutat a bányai igazgatási szervezethez, hiszen a bányapolgárok önszerveződése ott is megfigyelhető.

²⁶⁸ EMBER 1946, 358.

²⁶⁹ VARGA 1974, 217.

²⁷⁰ Udvari Kamara dekrétuma, 1779. december 17. SCHMIDT 1832–1839, XIV, 289.

3.3. II. József bányabírósi reformjai

II. József bányabírósi reformjai során megpróbálta a bányabíráskodást véglegesen elválasztani a bányai igazgatástól. Az általa erőltetett rendszer kiépítésekor azonban a bíróságok és az igazgatási szervek vetélkedése is felerősödött.²⁷¹ Mint a területi bányahivatalok ismertetésénél látni fogjuk, a bányászati főhivatalnokok eljárása a bírósági ügyekben szükségszerű megoldás volt. A főhivatalnokok rendelkeztek ugyanis azzal a szakértelemmel és a nagy mennyiségű joganyag olyan ismeretével, amely a bányaművekkel kapcsolatos ügyek eldöntéséhez szükséges volt. Mikor az uralkodó a fellebbezések elbírálását a rendes bíróságokra ruházta, kiderült, hogy szakismeret hiányában a királyi vagy a hétszemélyes tábla nem tudta azokat elbírálni, így külön szakértő referenst kellett alkalmazniuk a bányai ügyekre.²⁷²

II. József 1781. november 1-jén kiadott királyi leiratában²⁷³ hirdette meg az önálló bányabírósi felállítását. A leirat szerint „minden olyan vitás ügyet a bányabírósi intézések, amelyek a bányászattal és az azzal összefüggő tevékenységekkel kapcsolatosak”. A leirat hosszasan sorolja azokat az ügyeket, amelyekben a bányabírósi eljárásnak kellett eljárási, köztük a bányaadományozást és az erdővel kapcsolatos vitás ügyeket is. A leirat a bányabírósi hatáskörébe utalta a „bányaszemélyek”,²⁷⁴ tehát a bányászati hivatalnokok, bányamunkások, bányarészesek bányászattal kapcsolatos ügyeit is. Egyéb ügyekben azonban a státuszuknak megfelelő bírósághoz tartoztak. Ez a pátens fellebbezési fórumként még a fellebbezési ügyekben szokásosan eljáró bíróságokról tesz említést (ezek a bányakerületek élén álló főbányahatóságok voltak), ezek után pedig felülvizsgálatra jogosultként az Udvari Kamarát jelöli meg (9–10. §).

Az Udvari Kamara által 1784. május 7-én kiadott rendelet²⁷⁵ szerint azonban a bányabírósi ügyektől a Tárnoki Székhez, az erdélyi bányakerületben pedig a Guberniumhoz kellett fellebbezni. 1785. december 12-én adták ki a *Novus Ordo Judiciariust*, amelyről az Udvari Kamara egy december 29-én kiadott dekrétumban értesítette a kerületi főbányahatóságokat, lényegében tudatta a hivatalokkal, hogy a fellebbezési ügyekben már nem járhatnak el. A rendelet szerint ugyanis

---

²⁷¹ Ld. VARGA 1974, 226.

²⁷² Vö. VARGA 1974, 223.

²⁷³ Királyi leirat, 1781. november 1. Justizgesetzsammlung 1817, 105. A leirat nagyobb részben arról szól, hogy az év elején meghozott Allgemeine Gerichtsordnung (ld. Justizgesetzsammlung 1817, 6) egyes szakaszait milyen változtatásokkal kell alkalmazni a bányabírósi ügyekben.

²⁷⁴ Erről ld. bővebben a III. fejezetet.

²⁷⁵ Udvari Kamara dekrétuma, 1784. május 7. SCHMIDT 1832–1839, XVI, 290.

1786-tól másodfokon a királyi tábla, harmadfokon pedig a hétszemélyes tábla járt el bányabíróági ügyekben.²⁷⁶

Az 1788-ban II. József által kiadott pátens²⁷⁷ felszámolta a nagyszámú, faluhelyen is működő, bányamesterek által gyakorolt bányabíráskodást, és helyette bányatörvényszékeket alakított. Ezek a bányatörvényszékek adminisztratív szempontból a főbányahivatalokhoz tartoztak, a bíraskodás területén azonban a hivataloktól függetlenül jártak el, és az ország felsőbbbíróságainak voltak alárendelve. Varga Endre szerint a hétszemélyes tábla nagy gondot fordított arra, hogy az első fokon eljáró bányabíróóságok a bírósági eljárást minél jobban betartsák. Ez azonban nehézségekbe ütközött, hiszen a bányabíráskodással is megbízott hatóságok igazgatási szempontból az Udvari Kamara, a bíraskodás területén pedig a hétszemélyes tábla alá tartoztak.

E reformok után a bányabíráskodásban korábban másodfokon eljáró főbányahatóságok első fokon jártak el. Az erdélyi bányavidék bányabíróóságait nem számítva, a korábban első fokon eljáró 32 bányabíróóságból 16 mint kirendeltség²⁷⁸ működött tovább. Elsőfokú bányabíróóságként Selmecebányán, Szomolnokon, Nagybányán, Oravicán és Máramarosszigeten,²⁷⁹ Erdélyben Zalatnán²⁸⁰ alakultak kerületi bányatörvényszékek.

Az 1788. október 6-án kiadott rendelet a bányabíróásra tartozó ügyeket egyrészt elválasztotta az igazgatási feladatoktól, másrészt az általános joghatóságú bíróságok ügyeitől. Az előbbieken a választóvonalat az jelentette, hogy a bányákkal kapcsolatos ügyek vita tárgyát képezték-e vagy sem, az utóbbi esetben pedig a korábbi rendelkezések maradtak fenn. A rendelet azt is felsorolta, hogy melyik bányatörvényszéknek mely megyékre terjedt ki az illetékessége, amelylyel a bányakerületek határát is pontosan rögzítette. A bányatörvényszékekre a városi magistratus is küldhetett ülnököket.

Bár II. József után is történtek kísérletek a bányabíráskodás és a bányagazgatás teljes szétválasztására,²⁸¹ az először csak az 1854-ben kihirdetett Általános Osztrák Bányatörvény alapján valósulhatott meg.²⁸²

---

²⁷⁶ Udvari Kamara dekrétuma, 1785. december 29. SCHMIDT 1832–1839, XVI, 407.

²⁷⁷ Királyi leirat, 1788. október 6. SCHMIDT 1832–1839, XVIII, 5.

²⁷⁸ Ezek a kirendeltségek a fontosabb ügyekben az előzetes vizsgálatokat és tárgyalásokat megtartották, majd az iratokat határozathozatal végett a bányatörvényszék elé terjesztették (ld. MIHALOVITS 1934, 404, 390. l.).

²⁷⁹ Udvari Kamara dekrétuma, 1788. október 20. SCHMIDT 1832–1839, XVIII, 5.

²⁸⁰ Királyi leirat, 1787. február 19. SCHMIDT 1832–1839, XVII, 333.

²⁸¹ Itt említhető példaként Deák Ferenc igazságügyminiszter és Kossuth Lajos pénzügyminiszter által szignált, 1848. június 17-én kelt rendelet.

²⁸² VARGA 1974, 236.

4. TERÜLETI IGAZGATÁS

Az uralkodó jogainak biztosítása céljából Delius tanítása szerint „a bányavárosokban országos bányahivatalok, és ha a bányászat valamely vidéken igen terjedelmes és több bányahivatalt kell fölállítani, egy-egy főbányahivatal létesítendő”.²⁸³ A 18. század közepéig egységes bányaigazgatási szervezet nem alakult ki. A központosítási törekvéseknek megfelelően – német mintára – magyarországi bánya-kerületeket alakítottak ki: az alsó-magyarországi bánya-kerületet Selmecbánya központtal; a felső-magyarországi bánya-kerületet Szomolnok székhellyel; az újonnan alakult északkeleti bánya-vidéket Nagybánya székhellyel; a Temesi bányászat területén kialakított kerületet pedig Oravica székhellyel hozták létre. Erdély visszacsatolása után területén szintén bánya-kerületet alakítottak ki, melynek központja Zalatnán volt.

Ahogy Varga Endre írja, a kerületek élén álló főbányahatóságok „alá rendelve mind székhelyükön, mind kerületük jelentősebb bányaművelő helyein különböző bányahivatalok voltak szervezve. Ez utóbbiak egy része jogszolgáltatási teendőkkel is foglalkozott, elsőfokú bányabíró-sági hatáskört gyakorolt; ahol viszont a kincstár a saját hivatali apparátusát nem építette ki, ott a polgárság gondoskodott a bányarendészet és az alsó szintű bányabíráskodás ellátásáról.”²⁸⁴ Legfőbb feladatuk valószínűleg a bányák engedélyezése és az ezzel kapcsolatos ügyintézés volt.²⁸⁵ A központi szervektől kiküldött dekrétumok címzései alapján jól nyomon követhetők az egyes bánya-kerületek élén álló hivatalok elnevezései.

4.1. Alsó-magyarországi bánya-kerület

4.1.1. Az alsó-magyarországi bányaigazgatás történetének vázlatja

Az Alsó-Magyarország területén folyó bányászatról részletesen ír Péch Antal *Alsó-Magyarország bányaművelésének története* című többkötetes munkájában.

---

²⁸³ DELIUS 1972b, 458.

²⁸⁴ VARGA 1974, 216. Varga Endre itt idézett utolsó mondatához hozzá kell tenni, hogy ahol kincstári bányák voltak, ott a kincstár a hivatali szervezetet is kiépítette, a magán-bányászat felügyeletét azonban csak olyan mértékig látták el, hogy az uralkodót megillető bevételekben a kincstár ne szenvedjen csorbát. Itt elsősorban éppen a bányabíró-ságok tevékenységére kell gondolni, mert az engedélyek kiadása is azok feladata volt.

²⁸⁵ Fazola Henrik például a Miskolc közelében lévő felfedezéseit az alsó-magyarországi Jászón jelentette be. Erről bővebben ld. a bányanyitás szabályairól szóló fejezetet (III. 1. 6).

Péch munkájához levéltári anyagokat használt fel, és azokat általában kommentár nélkül közli. Művének utolsó kötetét, amely 1650-től 1750-ig ismerteti az irattárban fellelhető dokumentumokat, már unokája, Kosáry Domokos szerkesztette. Péch műve tehát éppen a Mária Terézia korában végbement változtatások idején szakad félbe, az előzmények ismertetéséhez azonban kellő alapot nyújt. Munkájának bevezető része szerint „az alsó-magyarországi bányavidék Bars, Hont, Zólyom, Liptó, Thúrócz és Gömör megyéknek azon részét foglalja magában, mely a Garam folyó mentében fekszik”.²⁸⁶ Ezen a területen már a rómaiak idejében bányásztak nemesfémeket, az arany és ezüst bányászata pedig a középkor folyamán világszerte kimagasló volt. Itt található az a hét bányaváros is, amelyek mind a bányagazgatásban, mind a bányajog fejlődésében jelentős szerepet játszottak.

A bányavárosok előzményének a bányatelepek tekinthetők, ahol a bányászok és a bányaművelésben részt vevő egyéb szakemberek éltek.²⁸⁷ Mind Péch Antal, mind Wenzel Gusztáv hangsúlyozza, hogy a tatárjárás előtti időkről kevés ismerettel rendelkezünk, ami a selmecebányai tűzvésznek is köszönhető. Ha azonban figyelembe vesszük, hogy az uralkodó kezében tartotta a bányászatot, ebből az következik, hogy ezeken a bányatelepeken azok éltek, akik a kincstári bányákban dolgoztak, sőt kezdetekben a nehéz munkákat rabszolgákkal végeztették. Azokon a helyeken, ahol már a honfoglalás ideje előtt is folyt bányaművelés, az eredetileg bányászattal foglalkozó őslakosok szakértelmük miatt valószínűleg tovább folytathatták munkájukat. Faller Jenő szerint Szent István Lengyelországból is hozatott be szakembereket.²⁸⁸ Richter Ede pedig arról számol be, hogy már II. András Tübingiából származó német bányászokat telepített le a bányászat fellendítése céljából, akik magukkal hozták német szokásjogukat.²⁸⁹ A tatárjárás során azonban a bányászathoz értő szakemberek elmenekültek, a király pedig nem tudta a bányáit hasznosítani. Ezért vált szükségessé a hospesek betelepítése, akik főleg német területekről érkeztek a bányavidékekre, főleg Tübingiából (Selmecebányára, Besztercebányára), Tirolból (Selmecebányára), Szászországból (Selmecebányára), Észak-Csehországból (Körmöcbányára).²⁹⁰

Selmecebánya a későbbi legfontosabb bányaváros szintén közvetlenül a király hatalma alatt állt, hiszen II. András egy oklevelében azt olvashatjuk, hogy 1217-ben a király 300 márka kifizetését rendelte el azokból a jövedelmekből, amelyek

---

²⁸⁶ PÉCH 1884, I, 1.

²⁸⁷ WENZEL 1880, 27–28.

²⁸⁸ FALLER 1939, 38–41.

²⁸⁹ RICHTER 1894, 87.

²⁹⁰ MÁTÉ 2007, 185.

Banan jártak neki.²⁹¹ A tatárjárás után IV. Béla nemcsak átengedte német telepeseknek az itteni ezüsbányákat, hanem még különféle privilégiumokban is részesítette őket. Mivel magyarázható ez a nagyvonalúság a király részéről? Legtöbben ezt a német telepesek kirajzásával indokolják, azaz egyszer csak megjelentek a Felvidéken a bányászok és a király privilégiumokat adott nekik.²⁹² Ha így lenne, a bányász telepeseknek kellett volna kérelmezniük a királytól, hogy hadd dolgozhassanak a bányákban, nemhogy még az uralkodó különféle kedvezményekben részesítette volna őket.

Véleményem szerint itt a király és a bányászati vállalkozó között egy üzleti megállapodásról volt szó. Lück bányaregáléről írt munkájában találhatunk egy megjegyzést, amit Selmezbánya és a többi bányaváros alapításának története a legnagyobb mértékben alátámaszt. Ő ugyanis felhívja a figyelmet a bányaregálé németországi megjelenésével kapcsolatban arra, hogy a bányászat fenntartása céljából a bányászattal foglalkozók, speciális szakértelmük miatt, számos privilégiumban részesültek. A privilégiumok felkínálása vonzerőt jelentett a bányásznépnek, hogy lakhelyük megváltoztatásával többletjogokhoz jussanak. Tehát nem a bányásznép bukkant fel hirtelen Selmezbányán, hanem a király a tatárjárás után a bányászati vállalkozókat privilégiumokkal ösztönözte az elnéptelenedő bányavidékre való beköltözésre.²⁹³ Richter Ede megállapítása is ezt a nézetet támasztja alá: „IV. Béla király egyenes meghívására jöttek azután ide tömegesen a német szászok és ezek lettek voltaképeni alapítói Schembnitz, Selmezb városának. Ezek a németek rögtön hozzáfogtak az építkezéshez és a bányák művelésének folytatásához, de nem feledkeztek meg régi honukban élvezett polgári jogaikról sem, melyek megerősítését kérték és meg is kapták a királytól.”²⁹⁴

A hospesek behívására Máté Gábor szerint azért volt szükség, mert bár a magyarok is ismerték a bányászatot, az itteni népesség „kellő számú és szaktudású mester, indíttatás valamint hazai jogszokás hiányában nem vállalt részt a kolonizációból, az alsó-magyarországi bányavárosok megalakulása a németiség beköltözése révén valósulhatott meg. A város háttértelepülései és a bányatelepek lakossága is zömében német ajkú lehetett. Az alsó-magyarországi bányavárosok térsége a 15. század végén német nyelvterület volt.”²⁹⁵ Ez a körülmény

---

²⁹¹ „[...] de redditibus, qui nobis in Bana solent provenire, statuimus annuatim persolvendam” (ld. Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I–II. Ad edendum praeparavit Richard Marsina. Bratislavae 1971–1987. I. 173).

²⁹² ZSÁMBOKI 1997b, 72.

²⁹³ LÜCK 2008, 529.

²⁹⁴ RICHTER 1894, 87.

²⁹⁵ MÁTÉ 2007, 185.

maga után vonta, hogy a bányászatban, és a montángazdaság igazgatásában a német volt a használatos nyelv.

A bányavárosoknak adott privilégium lényege abban állt, hogy ha a bányavállalkozók kitermelték a nemesfémeket, egy részét odaadták az uralkodónak, a többi lényegében vállalkozási díjként az övék maradt, ezen kívül még önkormányzatukba senki sem szólt bele, nyugodtan élhettek és intézhették ügyeiket saját magukkal hozott szokásjoguk szerint. A bányavárosok szokásjogának korai összefoglalása és a városi jogkönyvek megjelenése lényegében ezzel az üzlettel áll összefüggésben, hiszen ezek a szabályok a városok lakóinak bizonyos önállóságot jelentettek, az ő érdekeiket szolgálták. A szabályok egyértelmű rögzítése miatt volt szükséges írásba foglalni ezt a joganyagot.²⁹⁶

A saját jog alkalmazásának lehetőségét megfelelően szemlélteti az a vita, amely a joganyag eredetét illetően bontakozott ki. Egyesek ugyanis azt tartották, hogy a Selmezbánya jogkönyvében összefoglalt joganyag az iglauri jogkönyv egyszerű fordítása.²⁹⁷ A másik vélemény szerint az iglauriak fordították le a selmeczi jogkönyvet.²⁹⁸ Köztes álláspontot képvisel Bruckner Győző, aki – bár azoknak a kutatóknak a véleményét osztja, akik szerint nincs olyan magyar városi jog, amely ne külföldi hatás alatt állna²⁹⁹ – a selmeczi városi jogról azt tartja,

---

²⁹⁶ Ezen a helyen érdekes párhuzamot lehet megemlíteni. Zlinszky Jánosnak a plebeiusok eredetével kapcsolatban az az elgondolása, hogy az etruszk uralkodók a római építkezésekhez idegen mesterembereket csalogattak Rómába. Belőlük lettek a királyi kliensek, akiknek patrónusa maga a király volt; senki sem bánthatta őket, hiszen azzal a királyt sértették volna meg. Mikor a rómaiak elűzték az utolsó etruszk királyt, ezek a behívott mesteremberek patrónus nélkül maradtak, s ezért 494-ben kivonultak a Szent Hegyre. A patriciusok úgy tudták őket a városba visszahívni, hogy új patrónusul néptribunusokat választhattak maguknak (vö. ZLINSZKY 2008, 210).

²⁹⁷ SCHNEIDER 1870, 22–25; HÓMAN 2002, 275; RÖSSLER 1852, XXIV; TOMASCHEK 1868, 6; TOMASCHEK 1877, VII; TOMASCHEK 1859, 343–350. Ezt a felfogást követi Weisz Boglárka is, aki azonban nem ismerteti sem az itt felsorolt szakirodalmat, sem a jogkönyvnek alábbi, Wenzel Gusztáv által közölt szövegét, sem az egyszerű fordítás elleni érveket, sem Bruckner Győző megállapítását (ld. WEISZ 2008, 17–18).

²⁹⁸ WENZEL 1877, 56–59; SÍPOS 1872, 89–90; KARSTEN 1844, 12; BISCHOFF 1857, 140; TIMON 1919, 311. Az egyes nézetek összefoglalását ld. IZSÓ 2005, 29.

²⁹⁹ Ezt a felfogást tükrözi Demkó Kálmán ábrája, mely a selmezbányai jogot a Schwabenspiegelre vezeti vissza: „Schwabenspiegel → Bajor–osztrák jog → osztrák tartományi jog → Enns, mely jogát 1212-ben VI. Lipót hercegtől nyerte → Bécs 1221 → Iglau régi jogába 1249-ben Bécs számos intézkedése felvételét → Selmezbánya (IV. Bélától kapta jogát) → alsó-magyarországi, majd 1328-tól a felső-magyarországi bányavárosok joga” (DEMKO 1890, 7).

hogy abban olyan sajátosságok is találhatóak, amelyek az iglaur joganyagból hiányoznak: „A selmeci jogkönyv nem önálló alkotás, de nem csupán egyszerű másolata az iglaur jogkönyvnek, mert a helyi viszonyoknak megfelelően változtatások észlelhetők rajta.”³⁰⁰

Selmecbánya jogkönyve több kéziratos példányban fennmaradt, amelyek a selmecbányai és a körmöcbányai városi levéltárakban, valamint a Magyar Nemzeti Múzeumban találhatóak. Wenzel Gusztáv egy utazása alkalmával megvizsgálta a selmecbányai levéltárban található iratokat, melyekről 1843-ban a következőket írta: „Selmecbánya városa ennek a régi városjognak négy példányát őrzi, melyből azonban kettő, mint későbbi átiratok a 16. századból, nem rendelkeznek tudományos értékkel. Sokkal fontosabb a másik kettő, melyeknek az írásmódja és díszítései a 14. századra utalnak. [...] Minden esetre azonban a kéziratok közül egy majdnem egyidejű a városi magistratus által saját maga készített és gondosan megőrzött, valószínűleg az eredeti, pergamenre írt és elvesztett példány átiratával.”³⁰¹

A privilégiumokban részesített bányavállalkozók (Waldbürger), Paulinyi megnevezése szerint a gyűrűstéri polgárok (Ringbürger), és az uralkodó között ilyen módon lényegében egy üzleti megállapodás jött létre, amellyel mindkét fél jól járt.³⁰² A bányászatot magukra vállalók, akik Paulinyi szerint a „kalmártöke képviselői” voltak, a király helyett a hatalmas anyagi beruházások mellett rendelkeztek a kellő szakértelemmel, eszközökkel, ezért cserébe megkapták a kitermelt nemesfémek 90–92 százalékát. Az uralkodó pedig megspórolta a beruházásokat, a szakemberek toborzását, mégis részesedett a befolyó hasznokból.

Ezen az elven alakultak ki a bányavárosok, amelyek egymás után nyerték el kiváltságaikat az uralkodótól. Selmecbányán (Schemnitz-Banska Stiavnica) kívül a hét alsó-magyarországi bányaváros szövetségéhez tartozott: Libetbánya (Libether-Lubietova), Besztercebánya (Neusohl-Banska Bistrica) Bélabánya (Dilin-Banska Bela), Körmöcbánya (Kremnitz-Banska Kremnica), Bakabánya (Pukkantz-Pukanes), és Újbánya (Königsberg-Nova Bana).

---

³⁰⁰ BRUCKNER 1935, 6.

³⁰¹ WENZEL 1843, 3. Ezen a helyen Wenzel a jogkönyv szövegét is közli, amit az Árpád-kori új okmánytárban jelentetett meg 1862-ben (ld. WENZEL 1862, 206–228). A jogkönyvnek ezt a szövegét Kachelmann is átvette a művébe, amihez egy újabb, könyvebben olvasható írásmódot használt (ld. KACHELMANN 1853, 177–192). Selmecbánya jogkönyvének további kiadása: PIIRAINEN: 1986. Ebben a filológiai műben a szerző a városi és bányajognak tíz rendelkezésre álló kézirát publikálta. A legújabb, kétnyelvű kiadás: FUCHS 2009.

³⁰² PAULINYI 1980, 353.

Wenzel Gusztáv szerint a bányavárosok szövetségéről hiába keresünk „forma-szerű szövetséglevelet”. Ezt a szövetséget közös érdekeik és közös szükségleteik hívták életre, amelyről először 1405-ben abban az okmányban találunk említést, „mellyel Zsigmond király az ottani bányavidéken a bányászatot szabadnak nyilvántítja”.³⁰³ Az oklevél szerint az uralkodó még a nevezett bányavárosokban is megengedte az ásványok keresését, a kutatók a találastól számítva egy éven keresztül mentesültek az adók megfizetése alól. Az uralkodó a hivatalnokoknak előírta, hogy a bányaműveléshez nyújtsanak védelmet a vállalkozóknak.³⁰⁴

4.1.2. Az alsó-magyarországi bányaigazgatás változásai a 18. században

Pécs Antal munkájából kiderül, hogy a 18. század kezdetén az alsó-magyarországi bányászatnak számos gonddal kellett megbirkóznia, mert a bányák jövedelme nem fedezte a költségeket, az egyre mélyülő bányavíz miatt új berendezésekre lett volna szükség. A vállalkozók kölcsönt sem tudtak felvenni magán-személyektől, mert már mindannyian elszegényedtek, a munkások kifizetésének elhalasztása pedig feszültségekhez vezetett volna.³⁰⁵ A kurucok elől elmenekülő Thavonat báró 1712-ben visszatért, hogy újra betöltse a főkamagrófi hivatalát. A Garam-vidéki bányákat azonban „a legnagyobb szükségben és nyomorúságban találta, a gépek parasztlovakkal működtek, és nem tudták a vizet lehúzni, a bánya mélysége, ahol a jobb ércek voltak, el volt fülva, a bányapolgárság el volt szegényedve, a munkások pedig olyan nyomorúságban voltak, hogy csapatosan kivándoroltak, mert itt már nem tudtak megélni”.³⁰⁶

Mint azt az előbbi fejezetben láthattuk, az alsó-magyarországi bányakerület igazgatása alapvetően a főkamagróf hatáskörébe tartozott. E terület bányászati igazgatásában azonban még három nagyobb hivatal is működött, a körmöci és selmeci alkamagrófság, továbbá a besztercebányai igazgatóság vagy intézőség, amelyek egymástól és bizonyos mértékben a főkamagróftól is függetlenül működtek.³⁰⁷

---

³⁰³ WENZEL 1880, 63–64.

³⁰⁴ Catalogus Numerum Hungariae ac Transilvaniae Instituti Nationalis Széchényiani, Pars III, Thypis Matthiae Tratner, Pest, 1807, 387. Mind Wenzel, mind az oklevél 6 bányavárost említ, mivel ebben az időben Bélabánya még Selmecbánya részét képezte. Csak 1453-ban erősíti meg városi kiváltságait V. László, Mátyás pedig 1466-ban plébániáját a selmecbányaitól elválasztotta, ekkortól az alsó-magyarországi bányavárosok szövetsége 7 városból állt.

³⁰⁵ PÉCS 1967, III, 94.

³⁰⁶ PÉCS 1967, III, 117.

³⁰⁷ EMBER 1946, 313. Ember Győző részletesen bemutatja a 17. században működő kamarákat és azok tisztviselőit.

Krizskó Pál beszámolója szerint a körmöci kamara már Károly Róbert uralkodása előtt működött. Ekkor még az élén álló kamaragróf „a bányákkal nem törődött, hanem oly hivatalnok, vagyis oly magánegyén volt, ki az adót a király s e kamara kibérlése esetében saját részére behajtotta s a mellett a pénzverésről, valamint a pénzverési munkálatok felügyeletéről gondoskodott”.³⁰⁸ Később, Károly Róbert és Nagy Lajos uralkodása alatt azonban már nem bérlők, hanem királyi hivatalnokok voltak Körmöcön a kamaragrófok, akik a városi hatóság munkájában is közreműködtek.³⁰⁹ Körmöcbánya jelentőségét növelte, hogy ott volt a pénzverde, ahol mindhárom terület nemesfémtermelését feldolgozták. Míg Körmöcbánya alkamarai funkciót is betöltött, gyakorlatilag itt végeztek mindhárom körzet átfogó számviteli nyilvántartását és egységes igazgatását, a selmeci és a besztecebányai kamarák a körmöcinek egy-egy részkörzetét, alkamaráját alkották.³¹⁰

A selmeci alkamarának az volt a feladata, hogy a területén lévő kincstári és magánkézben lévő ezüstyányászat igazgatását ellássa. 1650 körül egy rövid időre egyesítették a körmöci kamarával. Ez azt jelentette, hogy a körmöci alkamaragróf egyben a selmeci pénztárnoki tisztséget is viselte, és a két kamara számadásait egy közös számvevő ellenőrizte.³¹¹ A körmöci kamarát azonban 1656-ban újra elválasztották a selmecebányaitól, hogy annak terheit csökkentseék. Ezért III. Ferdinánd elrendelte, hogy Körmöcbányán is legyen külön könyvelő és pénztárnok.³¹²

A besztecebányai rézvállalat volt Alsó-Magyarországon „a harmadik kincstári kormány szerv”. Élén az intéző állt, akinek az volt a feladata, hogy az alárendelt hivatalnokokkal irányítsa és ellenőrizze, tehát igazgassa a rézvállalatot.³¹³ A besztecebányai rézvállalat jelentősége a réz világpiaci helyzetének megfelelően kiemelt jelentőségű volt a Habsburg-udvar kiadásainak finanszírozásában.

Abból az instrukcióból, amelyet 1749-ben Mária Terézia az újonnan kinevezett főkamagróf részére küldött, kiderül, hogy a három alkamaránál ellenőrzést tartottak. Selmecebányán, Körmöcbányán és Besztecebányán is megvizsgálták mind a bányászat, mind a kohászat állapotát. Imhoff báró, a braunschweigi bányakapitány beszámolója szerint, amikor 1735-ben Sternbach báró³¹⁴ meghalt, a selmeci bányák olyan rossz állapotban voltak, hogy a kamarának még

---

³⁰⁸ KRIZSKÓ 1880, 4.

³⁰⁹ KRIZSKÓ 1880, 12–13.

³¹⁰ PAULINYI 2005d, 171–172.

³¹¹ EMBER 1946, 334.

³¹² Királyi leirat, 1656. május 10. SCHMIDT 1832–1839, V, 1.

³¹³ EMBER 1946, 351.

³¹⁴ Sternbach báró 1723 októberében érkezett Selmecebányára. Bár a berendezéseket jó állapotban lévőknek minősítette, legnagyobb problémának a víztelenítést tekintette,

támogatást is kellett fizetnie részükre. Azóta azonban a selmeci bányák ismét fellendültek, ami a tapasztalt szakembereknek és új járatok felfedezésének volt köszönhető. Bár Imhoff szerint az újonnan felfedezett lelőhelyek nyereséggel kecsegtettek, jövedelmezőségük bizonytalan volt. Selmecebánya azonban olyan sok embernek adott megélhetést, hogy a bányászatot nem lehetett egyszerűen felszámolni. Ezért Imhoff arra tett javaslatot, hogy a költségek lefaragásával próbálják meg átvészelné azt az időszakot, amíg az újonnan nyitandó járatok hasznot hajtanak. Imhoff legfőképpen azt javasolta az udvarnak, hagyjon fel azzal a gyakorlattal, hogy a kamaráknak egy előre meghatározott összeget kell rendszeresen beszállítaniuk a kincstárba. Ez ugyanis helytelen bányaművelésre ösztönzött, mivel a bányaművek csak az előírt mennyiség kitermelésére törekedtek, ami rablógazdálkodáshoz vezetett.³¹⁵

Az udvar megfogadta a tanácsot, és Mária Terézia az instrukcióban különféle javaslatokat fogalmazott meg a költségek csökkentésére vonatkozóan. Imhoff báró útmutatásainak megfelelően arra is utasítást adott, hogy a továbbiakban ne havonként szállítsák az előre meghatározott mennyiséget a kincstárba, hanem csak negyedévenként a tényleges felesleget.³¹⁶ Ennek érdekében javasolták Selmecebányán a bányászok számának csökkentését, így a fejteseknél hat ember helyett csak négy dolgozzon, és három műszak helyett csak kettő legyen. A leiratban azonban szerepelt, hogy a feltárásokra nagy gondot kellett fordítani. A szénbányászatot pedig fel kellett lendíteni, mert az hozzájárult a vízemelő berendezések fűtéséhez. A bányákat többször kellett bejárni, és gondosabban felügyelni. Ennek céljából olyan személyeket kellett a hivatalokban alkalmazni, akik képesek voltak a bányákat bejárni és arról jelentést készíteni a főkamagrófnak. Ezen kívül olyan személyeket kellett alkalmazni, akik megfelelő jártassággal rendelkeztek a bányamunkálatokban, így minden munkás a felemelkedés útjára léphetett.

1750-ben azonban a központi udvari kollégium arról adott tájékoztatást a Főkamagrófi Hivatalnak, hogy a három kamara vesztesége, ami a korábban megszüntetett Réz- és Higanyhivatal főpénztárában jelentkezett, évi 480 000 guldent tett ki, amelynek kezelésére hitelt is kénytelenek voltak felvenni. Mindez

---

melynek megoldására új berendezések beállítását tartotta szükségesnek. Míg Besztercebányán a termelés közepes volt, Körmöcön már csekély termelés folyt, a bányatisztviselők pedig nem teljesítették maradéktalanul kötelezettségeiket (ld. PÉCH 1967, III, 126–127).

³¹⁵ Imhoff báró jelentése, 1749. június 15. SCHMIDT 1832–1839, VIII, 134, magyarul PÉCH 1967, III, 248–255.

³¹⁶ Instrukció az alsó-magyarországi főkamagróf és hivatala részére, 1749. október 16. SCHMIDT 1832–1839, VIII, 124, kivonatolva magyarul PÉCH 1967, III, 245–248.

tarthatatlanná vált, s ezért a körmöci és a besztecebányai kamarát a selmecebányai kamarával egyesítették.

A dekrétum szerint a besztecebányai kamara tartozásait ki kellett egyenlíteni, és elrendelték, hogy a jövőben ezeket a kiadásokat is a selmeci kamara állja. A dekrétumból kiviláglik, hogy itt főleg a réz beszolgáltatása végett a bányavállalkozóknak adandó kiadásokról volt szó. A körmöci kamara pénztára is megszűnt, és a selmeci főpénztár vette át a helyét. A kamaráknak azonban egymással el kellett számolniuk. A dekrétum szerint a besztecebányai hivatal, mint helyi partikuláris pénztár és átvevőhely megmaradt, ahonnan azonban a bányatermékeket elszállították.³¹⁷

A kamarák egyesítése azonban csak az elszámolások egyesítését jelentette, mert valószínűleg így könnyebben tudták ellenőrizni a számadásokat. A két másik városban is megmaradtak a bányászati hivatalok, melyeknél szabályozták a gyakornokok számát és összetételét. Egy rendelet szerint a három kamarában összesen húsz gyakornokot lehetett alkalmazni, tíz magyart és tíz németet, akiket az alsóbb hivatali helyekről kellett felvenni. A dekrétum felhívja a figyelmet arra, hogy a gyakornokokat ne írásra alkalmazzák, hanem a főkamagróf tanulás végett ossza szét őket a bánya- és kohóhivatalokba. A húsz gyakornok közül 12 került Selmecebányára, 5 Körmöcebányára, közülük kettőt a pénzveréshez, hármat a választóba osztottak be, végül három adjunktus Besztecebányán kapott helyet. A gyakornokoknak minden évben vizsgát kellett tenniük.³¹⁸

A bányászati ügyek magyar befolyástól való teljes elvonását jelentette az, amikor 1752-ben a Pénzverés- és Bányagazgatási Udvari Kollégium kiadott egy rendeletet, amely alapján a *causarum regalium director*,³¹⁹ a királyi jogügyi igazgató a továbbiakban bányáügyekben nem az Udvari Magyar Kamara, hanem a Pénzverés- és Bányagazgatási Udvari Kollégium alá tartozott. A *Camerarum et dominiorum Montanorum Fiscus* (Bányászati Kamarák és domíniumok fiscusa) pedig a *Cameris et dominiis Montanis inferioris Hungariae constitutus procurator* (Alsó-Magyarország bányászati kamaráihoz és domíniumaihoz kinevezett

---

³¹⁷ Pénzverés- és Bányagazgatási Udvari Kollégium dekrétuma, 1750. január 23. SCHMIDT 1832–1839, VIII, 254.

³¹⁸ Pénzverés- és Bányagazgatási Udvari Kollégium dekrétuma, 1752. január 15. SCHMIDT 1832–1839, X, 36.

³¹⁹ A *Causarum Regalium Director et Sacrae Regni Hungariae Coronae Fiscalis*, mint a kincstár ügyvédje a kincstár polgári peres ügyeinek képviselőjét látta el, minden olyan ügyben, melyben a kincstár anyagilag érdekelve volt.

procurator) elnevezést kapta, akinek a fiskális ügyekben a jogügyi igazgatóval kellett együttműködnie.³²⁰

4.1.3. Az alsó-magyarországi bányai igazgatás a 18. század második felében

Az Udvari Kamara 1765-ben újabb dekrétumot adott ki, amelyben a három kamara személyállományát és ellátását részletesen taglalta.³²¹ A dekrétumból ki világlik, hogy Alsó-Magyarországon egy pókhálóhoz hasonlítható igazgatási rendszert alakítottak ki, amelynek élén a főkamaragróf, illetve a főkamaragrófi tanács állt, a pókháló szálainak végeinél pedig a munkások álltak. Így a központosítás teljessé vált, az uralkodó a hivatalnokokon túl az egyszerű, kétkezi dolgozók szintjéig tudta az akaratát érvényesíteni. Mivel az alsó-magyarországi bányai igazgatásról szóló leírások teljesen leegyszerűsítve csak a Selmecebányán, Körmöcbányán és Besztercebányán működő három kamaráról tesznek említést, érdemes ezt a konstrukciót részleteiben ismertetni. A hivatalokban dolgozó főbb hivatalnokok felsorolásából kiderül, hogy azok valamilyen szaktevékenység irányítói voltak. A gondosan felépített hivatali szervezet kiválóan bizonyítja azt, hogy a központi igazgatásban meglévő bizonytalanságok ellenére a bevételek biztosítása érdekében nem voltak szabályozatlan területek, a hivatalnokok hierarchiájában a felelősségi kört könnyen be lehetett azonosítani.

4.1.3.1. Selmecebánya

Selmecebányán a feladatokat három kategóriába sorolták: a) bányai igazgatás, b) kohó- és zúzóművek felügyelete, c) gazdasági és erdővel kapcsolatos ügyek.

a) Bányai igazgatás

A bányai igazgatás élén a főbányagondnok (Oberbergverwalter) állt, aki az egész bányászatot felügyelte, egyúttal bányatanácsosi ranggal rendelkezett és ülnök volt a Főkamaragrófi Hivatalban. Alá tartozott egy bányagondnok és egy adjunktus, egy bányamérnök és adjunktus, négy bányafelőr hat adjunktussal, és 29 ügyelő. A bányáknál alkalmaztak egy bányairnokot egy adjunktussal, aki felvette a bányamunkásokat és számontartotta tevékenységüket, egy szertárost, aki

---

³²⁰ Instrukció a caesarum regalium director részére bányai ügyekben, a Pénzverés- és Bányai igazgatási Udvari Kollégium dekrétuma, 1752. február 26. SCHMIDT 1832–1839, X, 41.

³²¹ Udvari Kamara dekrétuma, 1765. szeptember 17. SCHMIDT 1832–1839, XII, 107. A hivatalnokok és a nekik járó juttatások felsorolása háromszáz oldalt tesz ki. Az alsó-magyarországi bányászat és kohászat igazgatásának leírásához jelentős segítséget nyújt FERBER 1780, 95–100.

adjunktusával összeírta a bányákban szükséges eszközöket, mint például a vasat, fát, köteleket.

A bányaigazgatáshoz tartoztak a kémlőműhelyek, ahol a kibányászott kőzetek érc tartalmát vizsgálták. Itt egy kémlészt alkalmaztak egy adjunktussal és 13 kémlőtörőt. Az ércválasztóban és az ércátvételnél egy felvigyázó és ércmázsáló, egy mérőírnok, négy felőr, egy főércátvevő, 7 közönséges ércátvevő, valamint 50 vagy több ércválogató dolgozott.

Selmeceen ebben az időben hat mosó- vagy surlómű működött, mindegyikben két felvigyázóval, továbbá szükség szerinti ércmosóval és válogató legényekkel. Számuk télen 500, nyáron mintegy 700 volt.

A vízvezetést megoldó tavaknál és árokknál 9 tó- és árokőr, s három, a vízvezetést felügyelő alkalmazott dolgozott. Az asztalosok és kőművesek száma az egyéb kézművesekkel együtt 250 volt.

A selmeci bányákban a vízvezetéshez használt gőzgépek működtetésére egy főgépfelügyelőt és egy gépfelügyelőt alkalmaztak. Melléjük dolgozott két gépfelügyelő hivatalnok, lakatosok és legénységük, kb. 126 személy.

A bányákat a hivatalnokok hetenként bejárták. Ferber szerint Selmecebányán a bányafőfelügyelet alá a 18. század végén mintegy 3500 személy tartozott, ez a szám nyaranként még magasabb lehetett.

b) Kohó- és zúzóművek felügyelete

A zúzó- és szérelőművek a kohókkal a kohó- és zúzóműfőgondnok (Oberhütten- und Pochwerksverwalter) felügyelete alatt álltak. Ez a hivatalnok szintén tanácsosi ranggal rendelkezett és ülnök volt a Főkamaragrófi Hivatalban. Alatta állt a zúzóműveknél egy első és második zúzóműfelügyelő egy adjunktussal és ír-nokkal. A munkások között aranymosók, szérelők, szérelőlegények, zúzólegények, Kastenauswerfer,³²² asztalosok dolgoztak. Számuk télen 300, nyáron mintegy 450 volt.

A kohóknál hat kohóírnok, három kohóírnok-adjunktus, két kohókémlész, hat ércmérő, hat szénmérő, öt kohósáfár dolgozott hivatalnokként. A munkások – olvasztárok, üzelők,³²³ pörkölők, segédek – száma 220 volt.

---

³²² A Kastenauswerfer a mosóvályúkból a szemcsenagyság szerint osztályozott érczúzalékot kiszedte, és a szérelő padokra hordta (ld. RAINER 1987, 202).

³²³ „A nyert dúsólomot leüzelik, azaz: a nyert dúsólom-czipókat az üzelő hődre feltéve, lángtűz mellett beolvasztják s felületére légáramot vezetnek. Ilyenkor az ólom mázagja (P₆O) oxidálódik s a leűző tűzhelyről lefolyik, az ezüst pedig a leűző tűzhelyen tisztán visszamarad; ezt egy hosszúnyelű, mészlével kikent kanállal, ugyancsak mészlével kikent vasmintákba öntik és a kőrmöczi pénzverőhivatalnál váltják be. A leűzés

c) Gazdasági és erdővel kapcsolatos ügyek

A gazdasági feladatokkal és az erdővel kapcsolatos ügyekkel a Gazdasági- és Erdőfőfelügyeleti Hivatal foglalkozott Selmechányán, élén a gazdasági- és erdőfőfelügyelővel, aki szintén tanácsosi ranggal rendelkezett és ülnökként tevékenykedett a Főkamaragrófi Hivatalban.

A gazdasági ügyek körében ehhez a hivatalhoz tartozott a bányaművek minden szükségletének kielégítése. Az építőanyagok, fa, vas, robbantópor, faggyú, kötelek beszerzéséről a kamarai szertárnok, és a gazdasági hivatal beosztottjai gondoskodtak. Ezen kívül a felügyelőhöz tartozott a bor- és sörkimérések és a bányauradalmak felügyelete. Selmechányának ebben az időben három bányauradalma volt. Mindegyik élén állt egy tisztartó (Hofrichter, provisor) és egy gazdatiszt (Kastner, frumentarius, kasznár). Ezek a hivatalnokok a főfelügyelő földesúri jogait és kiváltságait érvényesítették az uradalmakban, a jövedelmeket elszámolták, a főkamaragróf parancsait végrehajtották, és felügyelték, hogy az itt dolgozók teljesítsék kötelességeiket.

Az erdőgazdálkodás területén a főfelügyelő alá tartoztak az uradalmakon kívül a bányavárosok bányászat számára fenntartott erdei, továbbá a Selmechányán, Körmöcbányán és Besztercebányán felállított erdészeti hivatalok is. Ezeknek a hivataloknak saját bíróságuk volt, amelyek döntöttek az erdővel kapcsolatos perekben, megbüntették az erdőkárosítókat, intézték a favágókkal és szénéégetőkkel az üzleteket. Selmechányán az erdészeti hivatal élén egy erdőmester állt, aki egyben bányamester is volt, mellette két erdőhivatalnok, négy erdész, egy famester és 12 erdőőr látták el a teendőket.

4.1.3.2. Körmöcbánya

Körmöcbányán a kincstári kezelésben lévő bányászatot Goldkunsthundlungnak nevezték. Irányítására egy különleges hivatali rendszert hoztak létre, amely a Gondnoki Hivatalra, és a Bánya- és Erdőhivatalra tagozódott. Ezek a hivatalok közvetlenül a Főkamaragrófi Hivatal alá tartoztak.

a) A Gondnoki Hivatal feladatai

A Gondnoki Hivatal feladata volt a bánya- és zúzműveknél, valamint a kohászatban a gazdasági és erdészeti feladatok ellátása. Az udvari központi irányítás a

---

alatt nyert mázanyagot vagy mint ilyet fogják fel és ölmos pótlék gyanánt az olvasztáshoz adják, vagy ölommá frissítik, azaz: vagy kohó-mázanyagot, vagy mázanyag-ölmot állítanak elő, melyet tisztítanak és megtisztítva nagyobb részét eladó lágyölommá, kisebb részét árúmázaggá dolgozzák fel” (ld. Faller 197).

helyi hivatalok felügyeletét tovább szigorította. Ezért olyan tisztségviselők kinevezésére került sor, akik a közvetlen kapcsolatot tartották fenn a főkamagróffal. Így 1751-ben Körmöcbányán a Hofkollegium egy új hivatalnokot nevezett ki, a bányászati és kohászati igazgatót. Ez az igazgató a főkamagróf terheit volt hivatott csökkenteni, akinek közvetlenül alá volt rendelve, és ezért a Főkamagrófi Hivatal ülésain is részt vett. Az igazgató köteles volt a váratlan eseményekről felettesét értesíteni. A hivatalnoknak a munkafolyamatok pontos végrehajtását kellett ellenőriznie a legalsóbb munkások szintjéig mind a bányászat, mind a kohászat területén. Feladatkörét három főbb területre lehet osztani:

- A dolgozókkal kapcsolatban az igazgatónak arra is ügyelnie kellett, hogy a gyakornokokat a tapasztalt bányászokhoz osszák be, a munkások az előírt időben kezdjék el a munkát, a szakmányvájárokat, akik a kitermelt ércetek egy részéért dolgoztak, külön felügyelnie kellett. Ebbe a körbe tartozott a fizetési nyugták pontos kitöltésének ellenőrzése is.
- Az igazgató másik feladatköre a termelési feltételek felügyelete volt. Ebbe a körbe tartozott a nyersanyagok, főleg az olvasztáshoz szükséges szén mennyiségének és minőségének az ellenőrzése: hogy ne történhessen ebből lopás, és azokat ne használják magáncélokra. A kohók, a tüzek, az olvasztás menetének felügyeletét is az igazgatóra bízták. Az igazgatónak a bányajáratokat rendszeresen be kellett járnia, azok karbantartásáról gondoskodnia kellett, az új felfedezéseket azonnal jelentenie kellett a főkamagrófnak.
- A hivatalnok harmadik típusú feladatkörébe tartozott egy bizonyos rendészeti jellegű funkció, amelynek keretében jó kapcsolatot kellett ápolnia a klérussal, a polgárokkal, a nemesekkel, a bírósággal és a rendőrséggel.³²⁴ A főhivatalnok alá volt beosztva egy szertárnok, aki minden esz-közzel elszámolt.

A Gondnoki Hivatalhoz tartozott a bányák, a zúzó- és szérelőművek, a kohók felügyelete is. E területek irányításának élén is a szakmában jártas hivatalnokok álltak.

b) A Bánya- és Erdőhivatal feladatköre

Ez a hivatal szintén közvetlenül a Főkamagrófi Hivaltól függött. Élén a bányas- és erdőmester állt. Mellette nyolc esküdtet alkalmaztak, akiket részben a Goldkunsthandlungból, részben a városi tanácsból választottak. A bányas- és er-

---

³²⁴ Instrukció a Körmöcbányai bányászati és kohászati igazgató részére, 1751. június 3. SCHMIDT 1832–1839, X, 5.

dömester pedig a városi tanácsban is helyet kapott. Ennek a hivatalnak a feladatkörébe tartozott a bírászkodás mind a kincstári, mind a magánbányászat területén tevékenykedő hivatalnokok, dolgozók és a bányarészesek ügyeiben. Ellátta a gazdasági teendőket és bírászkodott az erdőkkel kapcsolatos ügyekben.

Az erdők kezelését egy erdőkerülő, három erdész, nyolc erdőőr és szénégető mesterek látták el. Az ércet feldolgozását végző művek hivatalnokai megegyeztek a másik két város hivatalnokainak rendjével.

4.1.3.3. Besztercebánya

Besztercebányán a réztermelés döntő súlya alapozta meg a hivatali szervezetet. Minden bányászati, kohászati, kovácsoló, erdő, számviteli és gazdasági ügy a közvetlenül a Főkamaragrófi Hivaltól függő Kamarai Gondnokság alá volt rendelve. A körmöci igazgató mintájára ugyanis Besztercebányán egy kamarai gondnok (Kammerverwalter) kinevezésére került sor 1753 szeptemberében, akinek feladatát képezte, hogy irányítsa a bányakamarát és a rézüzemet. Besztercebányán ugyanis több éven keresztül számlázási elmaradások, rendellenességek mutatkoztak, melyek felszámolására a Pénzverés- és Bányagazgatási Udvari Kollégium jónak látta, hogy kamarai gondnokot nevezzen ki, aki a bányászati, kohászati, pénzverdei, és más kereskedelmi ügyekért személyesen felelt. Emellett a gazdasági ügyek és az azzal kapcsolatos számlázási tevékenység irányítására könyvelőt neveztek ki, valamint két pénztári hivatalnokot és számvevőt is alkalmaztak. A kamarai gondnok helyettesének a könyvelőt nevezték ki.

A besztercebányai kamarai gondnok jogállása a bányagazgatásban:

A gondnoknak részt kellett vennie a megyei közgyűléseken, ahol el kellett érnie, hogy a kamarai katonákat beszállásolják a falvakba. A levéltárat is rendben kellett tartania, de legfontosabb feladatának a termelés felügyeletét tűzték ki, melynek keretében más tisztségviselőkkel együtt havonként be kellett járnia a bányákat és üzemeket.³²⁵

A kamarai gondnok munkáját egy adjunktus és néhány írnok segítette. A besztercebányai kamarához tartozott a Róniczon, Zohlinseren és Tisolcon működő vasművek és a hozzájuk tartozó bányák felügyelete is.

Alsó-Magyarországon a három városban működő hivatalok 1851-ig látták el feladataikat, mikor a Besztercebányai Bányakamarát az Udvari Kamara felszámolta és tevékenységi körét a Főkamaragrófi Hivatal helyébe lépő Alsómagyarországi Bánya-, Erdő- és Jászágigazgatóság vette át.

Az alsó-magyarországi bányakerület élén álló előbb bemutatott bányahatóságnak alárendelve kisebb hivatalok is működtek a bányamester vezetése alatt. Ezeknek a hivataloknak a központjai Selmecebányán, Bakabányán, Bélabányán, Újbányán, Bazinban és Bócán voltak. Ezek azok a települések, ahol egyúttal az elsőfokú bányabíróságok is működtek.³²⁶

4.1.4. Az alsó-magyarországi bányabírászkodás

Selmecebánya jogkönyve szerint a várost megillette az a kiváltság, hogy saját maga válasszon bírót: „Legkegyelmesebb Urunk, a király különös rendelkezésére nekünk, hivatalban lévő esküdteknek feladatunk, hogy évente Gyertyaszentelőkor közösségünk tekintélyes tagjaival együtt a városnak egy bírót válasszunk ki; egy tiszteletreméltó férfiút, aki egy évet a tanácsban ült. A bírónak ezután a régi tanács négy kiválasztott tagjával ki kell jelölnie és meg kell erősítenie az új tanácsot (8. §).” A selmeci szabályok szerint a városi bírótól a másik hat alsó-magyarországi bányaváros bíróságához lehetett fellebbezni, innen pedig a királyhoz vagy a tárnokmesterhez: „Akinek az ügyét jogszerűen elbírálják a bíró és az esküdtek előtt, és ezután jogtalamul a városokhoz, vagy a tárnokmesterhez, vagy a királyhoz fordul, az súlyos bírságot köteles fizetni a bírónak és a tanácsnak. Ha viszont a bíró és az esküdtek nem szolgáltatnak neki teljes igazságot, szabadságában áll ügyével a fent említett bírókhoz fordulni (16. §).³²⁷

---

³²⁵ Instrukció a besztercebányai kamarai gondnok részére, 1753. szeptember 7. SCHMIDT 1832–1839, X, 85.

³²⁶ VARGA 1974, 216.

³²⁷ Ezzel a szakasszal valószínűleg 1405 után egészítették ki a jogkönyvet, mivel a bányavárosok szövetsége csak az 1405. évi országgyűlés után alakult meg, melyre Zsigmond király a bányavárosok küldötteit közösen hívta meg (ld. FUCHS 2009, 24. lj.).

Ezek a szabályok a Habsburg uralkodók központosítási törekvései előtti eljárást tükrözik, a bányabíró megválasztása azonban később is hasonló módon történt. Péch Antal beszámolója szerint ugyanis, amikor 1663. február 5-én elhunyt Weisz János György bányabíró, hivatalát ideiglenesen Lansee Gyula esküdtt vette át. 1663. február 13-án a városi bíró és tanács értesítette a főkamagróft, hogy a város „századok óta gyakorolt szabadalma szerint” Lansee Gyulát bányabíróvá választották, és kérték a főkamagróft, hogy az a bíró megerősítését kieszközölje. A főkamagróf az iratot az Udvari Kamarába továbbította, majd az terjesztette az uralkodó elé.³²⁸ Ez az eset jól példázza, hogy a bányabíró kiválasztásába végső soron az uralkodónak volt beleszólása. 1675-ben I. Lipót a selmecbányai bányabíróságra a bányamester mellé négy ülnök kinevezését rendelte el, kettőt a kamarából három gulden heti fizetésért, kettőt a városi magistratustól.³²⁹

Változás Mária Terézia uralkodása alatt következett be. Mária Terézia egyik legfontosabb, 1747. június 16-án Selmecbányához intézett leirata, amely a városi és a bányabíróság hatáskörét rendezte, elrendelte: „Ha a selmeczi bányabíró állomása megürül, arra a város három egyént ajánlhasson, de a kincstár tetszésétől függ, ezek közül vagy más pályázók közül azt kiválasztani, aki a hivatalra a legalkalmasabb, mely alkalommal az ország szülöttei mindég kiváló tekintetben fognak részesíttetni. A kinevezett bányabírót köteles a város a szokásos eskü letétele mellett a városi tanácsba felvenni. Továbbá ajánl a város 4 egyént az asszesszori állomásokra és ezek közül kettőt kiválaszt és kinevez a főkamagróf.”³³⁰

Az 1747-ben kiadott királyi leirat értelmében a bíróság összetétele a következőképpen alakult: a bíróság elnöke a bányamester volt, mellette a jegyzőn kívül nyolc tag állt, akik közül ötöt az uralkodó nevezett ki, a városi tanács részéről jelölt négy bányaszakértő s a bányajogban jártas egyén közül kettőt, a bányarészesek részéről kijelölt két katolikus és a dologhoz értő férfi közül egyet a főkamagróf választott. A leirat a bíróság megreformálását azzal indokolta, hogy az ügyeket nagyobb pontossággal és szakértelemmel kell elintézni.³³¹

1749-ben Mária Terézia egy újabb királyi leiratában elrendelte, hogy mivel a bányabíróságnál olyan ülnökök alkalmazása is célszerűnek látszik, akik a bányászati ügyekben járatosak, ezért az öregebb bányatisztviselőket nyugdíjazásuk előtt osszák be a bányabíróságokhoz. A királynő helyettes bányabírót is rendelt a selmecbányai bányabírósághoz két ülnökkel. Az ülnököket a kiszolgált segédgond-

---

³²⁸ PÉCH 1887, III, 278.

³²⁹ Királyi leirat, 1675. július 15. SCHMIDT 1832–1839, V, 234.

³³⁰ Királyi leirat, 1747. június 16. SCHMIDT 1832–1839, VII, 238; PÉCH 1967, III, 224.

³³¹ Királyi leirat, 1747. december 10. SCHMIDT 1832–1839, VII, 439, ld. BALKAY 1902, 40.

nokok, bányamérnökök, a „valóságos” vagy segédbányatisztek közül kellett választani. Ezek a tisztviselők megtarthatták addigi fizetésüket, de nem a bánya, hanem a kamara terhére, amit bányabíróági költségek címén könyveltek el.³³²

Az alsó-magyarországi hivatalok személyzetéről 1751-ben kiadott leirat a bánya- és erdőmesternek járó juttatásokat a bányabíróság cím alatt sorolja fel. A bányabíróséghez tartozó személyek között szerepel az albányamester, akihez az „idős és tapasztalt” bányahivatalnok megjegyzést fűzték. Az ülnökök között – az ismertetett rendeletnek megfelelően – a kamara részéről öt, a városi magisztrátus részéről kettő, a bányatársaságok részéről pedig egy személyt jelölt meg a leirat. A leirat külön kiemelte, hogy a kamara részéről kinevezett emeritus felügyelő a korábbi fizetését kapja, a többieknek heti egy forint járt a kincstártól. A bányabíróséghez tartozott egy jegyző, akiről a leirat megjegyezte, hogy a jogban járatos, alkalmas személy volt, akit a bányamesteri hely megüresedésekor figyelembe lehet venni. A bányabíróséghez tartozott még egy aljegyző, egy bányabíróági kikiáltó és két hajdú.³³³

Selmecebányán tehát a bányabíróság munkájában a bányászat és a város részéről küldött ülnökök vettek részt. Ezt a gyakorlatot más városok is követték. Varga Endre szerint a bányabíróságok Körmöcbányán és Besztercebányán is a városi szenátorok és a bányakamara tisztviselőiből álltak, elnökeik pedig a bányamesterek voltak. A bányamesterek hivatalnokok és egyúttal szenátorok is voltak, akik a rendes fizetésükön túl a várostól pótfizetést is kaptak. Ugyanez a kettősség a kisebb városokban is megmutatkozott.³³⁴

A körmöcbányai bányabíróság összetételét pontosan tudhatjuk a már említett, 1751-ben kiadott királyi leiratból. Ebben az szerepel, hogy a bányabíróságot valóban a bányamester vezette. Mellette nyolc ülnök vett részt az ítélezésben. A leirat azonban – a selmecebányai bányabíróság leírásától eltérően – nem részletezi, hogy az ülnökök kiket képviseltek, csak azt, hogy a Főkamaragrófi Hivatal rendelete szerint az udvari kollégium megerősítésével nyerték el hivatalukat. Az ülnökök között szerepelt a pénzverőmester (Münz-Quardein), a szertárnok és a jegyző. A bányabíróséghez tartozott még egy írnok és két hajdú.

A leiratban a besztercebányai bányabíróság összetétele is szerepel, azzal a megjegyzéssel, hogy mivel itt kisebb a hivatal, hat ülnök is elég. A bíróság élén a bányabíró állt, aki a nagybányai inspektori hivatal intézője volt. A hat ülnök

---

³³² Királyi leirat, 1749. július 27. SCHMIDT 1832–1839, VIII, 99, ld. BALKAY 1902, 42, PÉCH 1967, III, 246.

³³³ Királyi leirat, 1751. február 12. SCHMIDT 1832–1839, IX, 9.

³³⁴ VARGA 1974, 218.

között szerepelt az erdőmester, egy bányarészes, az orvos, a Hofrichter³³⁵ mint szertárnok, a számvevő és a városi bíró. A bírósághoz egy jegyző is tartozott.³³⁶

Bazinban³³⁷ 1777-ben bányabíróvási adminisztráció felállítására került sor, hogy „a bányász nép között az igazságosságot, valamint a rendet fenntartsa”. A bányabíróvási adminisztrációt közvetlenül az alsó-magyarországi Főkamaragrófi Hivatalnak rendelték alá. A bányabíróvási adminisztrátor a szomolnokai gyakornok, Lill lett, aki mellé a városi tanács két ülnököt jelölt ki. Az egyik ülnök a jegyzői feladatokat is ellátta. Az adminisztráció felállításáig a városban a bányabíráskodást az újbányai bányabíróvási látta el, ahonnan a bazini ügyek iratait át kellett szállítani.³³⁸ Egy további dekrétum szerint a bazini bányabíróvási adminisztrációt rendes bányabíróvási kellett tekinteni.³³⁹ A forrásokból arra lehet következtetni, hogy Bócán mind a király, mind – földesúri bányabíróvásiágként – a Szentiványiak bányamestere ítélkezett.³⁴⁰

Amint az eddigiekből kiderül, az alsó-magyarországi bányabíráskodás felbontási fóruma a Főkamaragrófi Hivatal volt. Bűncselekmények esetén a bányabíróvásiág el kellett döntenie, hogy bűncselekményről volt-e szó, és ha igen, az elkövetőt átadta a városi bíróságnak, amely kivizsgálta az ügyet és meghozta az ítéletet. Az átadás a főkamaragrófi megbízólevelének beszerzése után történhetett. Az ítéletet a magistratusnak közölnie kellett a főkamaragróffal, aki döntött annak jóváhagyásáról. Ha azonban a bűncselekményt kamarai hivatalnokok követték el, az ügyet a kamarai hivatalnokok bírálták el.³⁴¹

Mivel a bányabíróvásiág és a városi bírósággal különvált egymástól, meg kellett határozni, hogy mely ügyek tartoztak a bányabíróvásiág és melyek a városi bírósággal elé. Mint láthattuk, erre nézve már a Miksa-féle bányarendtartás is tartalmazott szabályokat. Mária Terézia pedig az ügyek elválasztására az 1747. június 16-án kiadott leiratában³⁴² nyújtott iránymutatást. Az aprólékos felsorolásban felfedezhető szabályosság szerint egyrészt a peres felek személye, másrészt az elbírálandó

---

³³⁵ A bányavárosokhoz tartozó uradalmak intézője.

³³⁶ Királyi leirat, 1751. február 12. SCHMIDT 1832–1839, IX, 9.

³³⁷ Fényes Elek a következőket írja Bazinról: „Bazing (Pösing, Bazinium, Bezinek), kőfállal körülkerített kir. város, Pozson vmgyében, fekszik egy igen kellemes vidéken Pozsontól 3 mfdnyire. [...] Arany bányája nem sok, de igen finom aranyat, ezüstöt ad; piskolcz már több ásatik és jó. Van itt helyettes bányász-hivatal is” (FÉNYES 1851, 103).

³³⁸ Udvari Kamara dekrétuma, 1777. december 19. SCHMIDT 1832–1839, XIV, 191.

³³⁹ Udvari Kamara dekrétuma, 1778. május 15. SCHMIDT 1832–1839, XIV, 226.

³⁴⁰ VARGA 1974, 217. A Szentiványi család szerzett bányajogszínt Bócán (ld. WENZEL 1880, 71).

³⁴¹ Udvari Kamara rendelete, 1724. október 15. SCHMIDT 1832–1839, VI, 227.

³⁴² Királyi leirat, 1747. június 16. SCHMIDT 1832–1839, 1832–1839, VII, 232.

per tárgya alapján sorolta a királyné az ügyeket egyik vagy másik bíróság elé. Különösen hangsúlyos volt, ha az illető házzal vagy földbirtokkal rendelkezett a városban, mert az a városi bíróság joghatóságát is megalapozta. Az örökösödési ügyek általában mindkét bíróságra tartoztak. Azok a bányapolgárok, akik polgárok és nemesek voltak és a városban lévő birtokuk mellett a városon kívül is volt birtokuk, a városi birtokok tekintetében a városi, a bányabirtokok tekintetében a bányabírósághoz tartoztak. Így haláluk után a városi birtokuk ügyében is a város, bányabirtokuk ügyében pedig a bányabíróság járt el.³⁴³ Azok a bányarészesek, akik ugyan a városban laktak, de ott polgári birtokkal nem rendelkeztek és nemesek sem voltak, minden ügyükben a bányabírósághoz tartoztak.

A leiratban foglaltak később is vita tárgyát képezték, szó szerinti betartására még 1754-ben is figyelmeztetni kellett a Főkamaragrófi Hivatalt.³⁴⁴ A két bíróság közötti hatásköri összeütközéseket ez a leirat sem orvosolta, ezért azt az uralkodó 1764-ben egy újabb leirattal, mint felvilágosító szabályokkal (Erläuterungen) egésszítette ki.³⁴⁵ Ez az újabb rendelet még aprólékosabban határozta meg, mely ügyek tartoztak a városi vagy a bányabíróságra. A szabályokból kiderül, hogy a peres fél nemes vagy polgári státusza mellett meghatározó volt, hogy a per tárgya a városban található ingatlannal volt-e kapcsolatos, mert az a városi bíróság illetékességét alapozta meg, ha azonban az ügy a bányászathoz kötődött, akkor a bányabíróság járt el.

---

³⁴³ 1754-ben meghalt Krecsmáry János, akinek háza volt Selmecebányán. Krecsmáry Jánost és Györgyöt 1722-ben nemesi címmel ruházta fel az uralkodó. A Főkamaragrófi Hivatal számára azonban mégis kérdéses volt, hogy melyik bíróság járjon el az örökösödési ügyben. Valószínűleg azért, mert – amint az egy másik rendeletből kiderül – Berlóczon, ahol bányák is voltak, Krecsmáry Jánosnak 1697-ben az uralkodó birtokot adományozott (ld. Pénzverés- és Bányaigazgatási Udvari Kollégium dekrétuma, 1755. január 24. SCHMIDT 1832–1839, X, 257), és így a Főkamaragrófi Hivatal szerint, mint bányapolgárnak az ügye hozzá tartozott volna. Mária Terézia leiratában azonban egyértelművé tette, hogy a Selmecebányán lévő ház tekintetében a városi bíróságnak kell eljárnia, ezért a Főkamaragrófi Hivatal küldje át oda az ügyet (királyi leirat, 1754. március 26. SCHMIDT 1832–1839, X, 227). A Krecsmáry-ház tekinthető a selmecebányai Akadémia első épületének „mert N. J. Jacquin 1764. szeptember 1-jén ebben az épületben kezdte meg vegytani és ásványtani előadásait. A házat a kincstár Jacquin részére bérelte, az emeleti részeket lakás, a földszintet pedig laboratóriumok és tantermek számára” (ld. BARTHA – OROSZI 2003, 60).

³⁴⁴ Pénzverés- és Bányaigazgatási Udvari Kollégium dekrétuma, 1754. november 3. SCHMIDT 1832–1839, X, 247.

³⁴⁵ A leirat szövegét ld. királyi leirat, 1764. november 13. SCHMIDT 1832–1839, XII, 93, magyar összefoglalása VARGA 1974, 219–221.

Ennek a leiratnak igen fontos részét képezte, hogy a titkos ingatlanforgalom megakadályozására városi telekkönyv készítését írta elő (9. pont). A telekkönyvben minden házat és telket fel kellett tüntetni, és egy példányát a városi, egyet pedig a bányabíróságnak kellett őriznie. Az ingatlanokkal kapcsolatos minden változást mindkét bíróságon be kellett jelenteni, egyébként az ügylet érvénytelen volt. Bár a telekkönyvi bejegyzést illeték terhelte (1 gulden után 2 pfennig), szegényebb ügyfelek esetén az előírt pénzüsszeg mértékétől el lehetett térni. Ha egy telket bányaművelés alá kívántak vonni, abban az ügyben a bányabíróság a városi tanács küldötteivel együttesen járt el.

A 10. pontban megtiltotta a leirat, hogy a selmecebányai tanács a város birtokához tartozó falvakban élő jobbágyok felett személyi ügyekben az ítélkezési jogot megszerezze.

A bányabíróság teendőit a bányabíró részére küldött instrukcióban is meghatározhatták. Így Besztercebányán egy instrukcióban írták elő a bányabíró feladatait. Az utasítás szerint a bányabírónak a bíraskodáson kívül feladatkörébe tartozott, hogy bejárja a bányákat, azokról jelentéseket készítsen, az adományozásoknál megfelelően tájékozódjon, a perek elintézésénél körültekintően járjon el.³⁴⁶

Egy Udvari Kamarai dekrétumból azonban kiderül, hogy a besztercebányai bíróság a felkéréseket csak szóban végezte, anélkül, hogy azt az előírásoknak megfelelően írásba foglalta volna. Ezért az udvar a bányakönyvek vezetésére vonatkozóan külön körleveleket és rendeletet bocsátott ki a Főkamaragrófi Hivatal részére. Ezekből kiderül, hogy a bányabíróságok többféle nyilvántartást voltak kötelesek vezetni.³⁴⁷

- a) Főkézikönyv vagy bányajegyzőkönyv, amiben minden, a bányabíróság előtt folyó ügyet kronológiai sorrendben fel kellett tüntetni, összefoglalva az ügy lényegét.
- b) Kutatási, fölkérvényi, jóváhagyási és adományozási könyv, amelyben az ezekkel az eljárásokkal kapcsolatos adatokat kellett feltüntetni.
- c) Időzési³⁴⁸ könyv. A rendelet felhívta arra a figyelmet, hogy a bányarészeseknek csak akkor lehet időzést engedélyezni, ha a bányaművelés tényleges akadályokba ütközik, nehogy előforduljon, hogy a veszteségesség vagy nem kellő szorgalom miatt szüneteltessék a bányákat.
- d) Bányaköltségkönyv, amelyben a bányauzemek részéről benyújtott elszámolások másolatát kellett őrizni. Az elszámolásoknak ugyanis 14 naponként a bányamester jelenlétében kellett volna történnie, aki azonban nem

---

³⁴⁶ Instrukció, 1662. február 10. SCHMIDT 1832–1839, V, 94.

³⁴⁷ Udvari Kamara dekrétuma, 1777. május 9. SCHMIDT 1832–1839, XIV, 143.

³⁴⁸ A Frist, az időzés, az az időszak volt, amikor egy bánya a bányahivatal engedélyével üzemen kívül állhatott (ld. PÉCH 1879, 134).

tudott mindig jelen lenni. Ezért a bányaművelőknek a bányabíróságra kellett benyújtaniuk az elszámolásokat, ahol a bevételeket és a kiadásokat az urbura befizetése céljából összevetették.

- e) Bányarészes és ellenőrkönyv, amelyben minden bányauzemet és az azokkal kapcsolatos ügyleteket abécésorrendben fel kellett tüntetni. A bányarészesek nevét, tisztségét, bányarészét, befizetéseit, a részekkel kapcsolatos ügyleteket is ebbe a könyvbe kellett bejegyezni.
- f) Szerződések és döntések könyve, amelyben minden szerződést és a bíróságok ítéleteit fel kellett tüntetni az ügy összefoglalásával.
- g) Minden bányabíróság köteles volt a felsőbb szervektől származó rendelkezésekről könyvet vezetni, hogy az újonnan alkalmazott bányamester, jegyző és bányabírósági tag értesülni tudjon ezekről a rendeletekről, és nehogy kibúvót kereshessenek a betartásuk alól.

A Főkamaragrófi Hivatal feladata volt, hogy a bányabíróságokat tájékoztassa, hogyan kell ezeket a könyveket vezetni és a jegyzőkönyvekkel együtt archíválni, amelyet évente egyszer ellenőriznie is kellett. A könyveket a bányakamara költségére szerezheték be a bányabíróságok. A bányabíróságok ezekre a feladatokra olyan gyakornokokat alkalmazhattak, amelyek bányajogból már képzettséget szereztek.

A felsorolt könyvekből láthatjuk, hogy a bányaműveléssel kapcsolatos legfontosabb feladatok, így például a bányafelkérés, a bányaadományozás, a bányarészekkel kapcsolatos ügyletek, mind a bányabíróságokhoz tartoztak. Ezért nem véletlenül kívánták a Habsburg uralkodók a bányabíróságokat is a felügyeletük alá vonni, hiszen azok a bányafelsőből eredő legfontosabb jogosultságok felügyeletét és nyilvántartását látták el.

II. József reformjai nyomán, az 1788. október 6-án kiadott rendelet³⁴⁹ szerint Selmecebányán, a Főkamaragrófi Hivatal keretében alakult bányatörvényszéken a bányabíró egyben a bánya- és erdőmester is volt, mellette négy bányatörvényszéki ülnök és hivatali személyzet látta el a teendőket. A bíróság törvénykezési ügyekben az országos felsőbíróságok alá volt rendelve, adományozási, camerale oeconomicum és politicum montanisticum ügyekben a főkamaragróf és az Udvari Kamara alá tartozott. A rendelet azt is meghatározta, hogy mely megyék bányabírósági ügyei tartoztak ehhez a bírósághoz.³⁵⁰

---

³⁴⁹ Királyi leirat, 1788. október 6. SCHMIDT 1832–1839, XVIII, 5.

³⁵⁰ Ezek a megyék: Pozsony, Sopron, Veszprém, Győr, Moson, Komárom, Esztergom, Fejér, Pest, Hont, Bars, Nyitra, Zólyom, Turóc, Zala, Vas, Somogy, Tolna, Baranya, Nógrád, Verőce, Szerém, Pozsega, Varasd és Zágráb.

A kirendeltségek Körmöcbányán, Besztercebányán, Bazinban, Újbányán, Bócán és Szamoboron működtek. Bélabányát Selmecebányához, Bakabányát Újbányához csatolták.

4.2. A felső-magyarországi bányakerület

4.2.1. A felső-magyarországi bányagazgatás történetének vázlata

Felső-Magyarországhoz „tartozik azon vidék, mely kezdve Iglónál és Krompachnál, onnan a Hernádnak jobb oldalán Gömör és Sárosnak tart. Aba-Uj, Zemplén és Borsod megyéknek ércztermő vidéke és a Mátra hegysége.”³⁵¹ Wenzel Gusztáv definíciójával egyetértve Szemán Attila megjegyzi: „Felső-Magyarország földrajzi-közigazgatási fogalma jóval nagyobb területet ölel fel, mint a felső-magyarországi bányavidék területe. Bár logikus lenne, ha a Felső-Magyarország területén lévő összes bányát a felső-magyarországi bányavidékhez kapcsolhatnánk, ez esetben mégis Wenzel Gusztávval lehet egyet érteni, aki a kialakult történelmi hagyományoknak megfelelően jóval szűkebben értelmezi a felső-magyarországi bányavidék fogalmát.”³⁵²

A felső-magyarországi bányavárosok kialakulásáról a tatárjárás előtti időkből keveset tudunk. Az alsó-magyarországi bányavárosok kialakulásához hasonlóan, valószínűleg ezek a bányavárosok is az itt kialakult bányatelepekből, valamint a külföldi bányászok betelepítése útján jöttek létre. A bányavárosok 14. századi, az uralkodóktól kapott okleveleit Wenzel Gusztáv részletesen ismerteti. Az ismertetésből kiderül, hogy azoknak a bányavárosoknak, amelyeket a király bányászati tevékenységük elősegítésére privilégiumban részesített, az uralkodó nyújtott segítséget a környező földesurakkal való jogi viták során.³⁵³ Az összeütközések a városok területének meghatározásából és a bányák kiterjedése körüli nézeteltérésekből adódtak. A hét felső-magyarországi bányaváros Gölnicbánya, Szomolnokbánya, Rudabánya, Jászó, Telkibánya, Rozsnyó és Igló volt.

E városok közül Gölnicbánya a legjelentősebb, amelyet IV. Béla részesített szabadalmakban és kiváltságokban 1243-ban. Az Anjou-házi királyok idején Gölnicbánya és vidéke is megszerezte a selmecebányai jogot.³⁵⁴ A közös érdekek teremtették meg a felső-magyarországi hét bányaváros szövetségét. **Hajnóczy** József szerint a városok bányamesterei már 1421-ben és 1432-ben tanácskozást

---

³⁵¹ WENZEL 1880, 75.

³⁵² SZEMÁN 1997, 137.

³⁵³ WENZEL 1880, 75–105.

³⁵⁴ GERGELY 1986, 62.

tartottak az elárasztott szomolnoki bányák ügyében, és ez az együttműködés vezetett 1487-ben Kassán tartott gyűlésen a szövetség statútumainak megalkotásához.³⁵⁵

A „hét felső bányaváros statútuma” megjelöléssel találkozhatunk a magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteményében, azonban a lábjegyzetben szereplő megjegyzés szerint az ott közreadott és a kassai statútum címe nem egyezik. „Ennél fogva azt kell feltennünk, hogy itt nem egy és ugyanazon statútummal van dolgunk; vagy pedig azt, amit ennek a statútumnak a körmöcbányai levéltárban való feltárása is igazolni látszik, hogy Körmöcbánya azt, némi módosítással az itt közreadott alakjában szintén magáévá tette. Akármelyik eset álljon, a közreadás itt annál inkább indokolt, mert a kassai 1487-ik évi statútum nyomtatva soha nem volt. Mi annak idején ezt a felsőmagyarországi városok levéltáraiban meg nem találtuk.”³⁵⁶ A statútum felsorolja a hét felső-magyarországi bányavárost a fent megjelölt sorrendben, és hozzáteszi, hogy ezek a városok Gölnicbánya jogára esküdnek, és minden dologban örök engedelmességet tanúsítanak (5. Art.).

Hajnóczi József közelebbi forrásmegjelölés nélkül 13 pontban közli a statútumot, ami csak részben felel meg az előbbi forrásnak, azonban a hét város sorrendje és az engedelmesség fogadása abban is szerepel. Az alsó-magyarországi bányavárosok szövetségéhez hasonlóan a felső-magyarországi bányavárosok tanácskozásai fellebbviteli fórumként szolgáltak a bányabírói ügyekben.³⁵⁷ Wenzel szerint a szövetség statútuma a mohácsi vész zavarai következtében „gyakorlati alkalmazását elvesztette és feledékenységbe ment”.³⁵⁸

A bányavárosok szövetsége és az általuk megalkotott statútum azt jelzi, hogy ebben az időben az uralkodó regálé jogosultságával szemben a városok még hatékonyan tudták saját érdekeiket képviselni. A király és a városok mintegy szövetségben próbálták a bányászati termelést fellendíteni. 1526 után azonban a helyzet megváltozott. A Habsburg uralkodók arra irányuló igyekezete, hogy a bányakincseket saját maguk, saját érdekeiknek megfelelően használhassák fel, a felső-magyarországi bányavidék igazgatásának átalakításában is megmutatkozott.

Az 1531-ben újjászervezett Magyar Kamara már nem tudott megbirkózni a Felső-Magyarországon megszorodott teendőkkel, ezért 1567-ben ennek az országrésznek a pénzügyi igazgatását a Szepesi Kamarára bízta. Ez a kamara

---

³⁵⁵ **HAJNÓCZI** 1931, 76–77

³⁵⁶ ÓVÁRI-KOLOSVÁRI 1890, 2, 2. fele, 43.

³⁵⁷ **HAJNÓCZI** 1931, 77.

³⁵⁸ WENZEL 1866, 34.

a Magyar Kamarának részben alárendelt, részben attól független területi szerv volt, amelyhez hozzátartozott a terület bányászati igazgatása is.³⁵⁹

A felső-magyarországi bányászati igazgatásra elsősorban a Szepes megyei réztermelés nyomta rá bélyegét. Az ország három részre szakadása után a zavaros viszonyok közepette azonban a réztermelés az egyes magánembereket és kereskedőket gazdagította. Ennek a helyzetnek a kialakulásában nagy szerepe volt annak, hogy a király – mint a bányászati felségjogok birtokosa – a bányaagáléból folyó jogosultságait kihasználva, a bányászati termelést már évszázadok óta bérbe adta. A bérleti szerződések alapján egyes kereskedőcsaládok teljesen megkaparintották a bányászatból eredő előnyöket, ellenőrizetlenül kereskedtek a rézzel, és a király elengedte nekik a kincstárat megillető rész, az urbura befizetését is. Cserébe az uralkodó megkapta a bérleti díjat, amiből a háborúit a rendek beleszólása nélkül finanszírozhatta, és nem kellett a fémkereskedelemmel sem törődnie, hiszen a bérlők kiterjedt kapcsolataik révén maguk értékesítették azokat. Így például a legjobban termelő szomolnoki rézvállalatot a Thurzó család birtokolta, a rézzel való kereskedést pedig Roll Antal tartotta a kezében.³⁶⁰

Ennek a helyzetnek azonban az lett a következménye, hogy a kötelező fémbeváltás és az urbura megfizetése Felső-Magyarországon feledésbe merült.³⁶¹ A Habsburg-ház háborúhoz azonban rengeteg pénzre volt szükség, az Udvari Kamara pedig felismerte a rézben rejlő lehetőségeket. Az udvarnak már nem volt elegendő a bérlőktől befolyó pénz, maga akarta kézbe venni a rézkereskedelmet, amelynek elengedhetetlen velejárója volt a bányászati igazgatás centralizációja, és a felső-magyarországi rézbányák megszerzése. A 17. század végén a Csákyak tulajdonában, illetve bérletében voltak a szomolnoki rézbányák. A kincstár addig mesterkedett, míg a rézüzemek egyedüli tulajdonosa lett, így egymaga szedhette be az abból befolyó hasznokat. „1674-ben nevezik ki Szomolnokra az első bányakormányzót, aki 4 év múlva tanácsosokat is kap. Ezt 1698-ban szervezték át főbányahivatallá, s ekkor léptették életbe a kincstári rézbeváltást, amikor egy mázsa réz árát 30 fitról 36-ra emelték a termelés fokozása végett, s a kincstári bányaadót eltörölték”³⁶² – írja **Hajnóczi**. A nemesfémek kincstári beváltása tehát, ami korábban feledésbe merült, Felső-Magyarországon újra feléledt, olyannyira, hogy még a Lengyelországnak elzalogosított városokból is ide kellett a rezet szállítani.³⁶³

---

³⁵⁹ SZÜCS 1990, 7.

³⁶⁰ SZEMÁN 1997, 186.

³⁶¹ FERBER 1780, 255.

³⁶² **HAJNÓCZI** 1931, 91.

³⁶³ FERBER 1780, 255.

Takács Sándor levéltári kutatásaiából kiderül, hogy a kincstár a magánkézben lévő rézbányák művelőinek megtiltotta a rézzel való kereskedést és a réz kivitelét; az egész rézkereskedelmet maga akarta kézben tartani.³⁶⁴ Ennek érdekében 1699-ben a kincstár monopóliumot vezetett be a szepesi és gömöri rézkereskedelemben, melynek értelmében csak két irányban lehetett szállítani: Besztercebánya–Bécs és Szomolnok–Boroszló irányába.³⁶⁵ A rendelet szerint egy adminisztrátornak kellett – a külföldi (svéd és török) piacokat is felmérve – a réz eladásáról gondoskodnia. Mellé egy könyvelőt neveztek ki.³⁶⁶

A magánbányák megszerzésének egyszerű módja volt az, amikor a pénzsűk-ében lévő bányaművet a kincstár dotációban részesítette, amelynek a korabeli terminológia szerint Verlag volt a megjelölése. Ha a bányamű nem tudta visszafizetni a Verlagként kapott összeget, az a kincstár tulajdonába került.³⁶⁷ A 18. század elejére a felső-magyarországi bányák kimerültek, a termelés lehanyaglott. 1703-ban a vidék vármegyéinek követői azt írták a királynak, hogy „még a leggazdagabb tárnák is kimerültek, s jövedelmet alig hoznak. A nemrég még gazdag bányatulajdonosok szegénységgel küszködnek, s munkásaikat fizetni nem bírják.”³⁶⁸ Ezeket a bányákat az előbb ismertetett módszer szerint szintén a kincstár szerezte meg, és végül elérte, hogy 1690 és 1890 között a szomolnoki bányák túlnyomó része kincstári tulajdonban állt.³⁶⁹ Az udvar ugyanis mindent megtett azért, hogy a jól értékesíthető rezet megszerezze magának, hiszen így könnyedén juthatott nagyobb összegű kölcsönökhöz.

4.2.2. A felső-magyarországi bányai igazgatás változásai a 18. században

A felső-magyarországi bányai igazgatás a Szepesi Kamarához tartozott. Szomolnokon működött a kincstári rézbányák beváltóhelye, élén az intézővel. Ez a Kassán működő Szepesi Kamara alá volt rendelve, az intéző a kamarától kapta az instrukciókat és felé tartozott elszámolással.³⁷⁰ 1747. május 9-én azonban a bá-

---

³⁶⁴ TAKÁCS 1903, 105.

³⁶⁵ Instrukció a besztercebányai és szomolnoki réz és nikkelt eladására, 1699. július 2. SCHMIDT 1832–1839, V, 594, vö. ZSÁMBOKI 2005a, 20.

³⁶⁶ Instrukció a besztercebányai és szomolnoki réz eladására kinevezett könyvelő részére, 1699. július 2. SCHMIDT 1832–1839, V, 602.

³⁶⁷ SZEMÁN 1997, 161.

³⁶⁸ GERGELY 1986, 47.

³⁶⁹ GERGELY 1986, 55.

³⁷⁰ Az alárendeltség jól kitűnik a kassai adminisztráció által kiküldött instrukcióban szereplő esküformulából: „hűen és őszintén a dicsérendő Királyi Felső-magyarországi

nyaigazgatást kivették a kamara hatásköréből, és Szomolnokon a bányászat-ko-hászat és réztermelés igazgatására bányafőfelügyelőséget hoztak létre. A dekrétum³⁷¹ szerint a hivatal élén egy vezető (capo) állt, akinek az egész személyzet alá volt rendelve. A bányaamestertől bányaadományozási ügyekben a hivatalhoz lehetett fellebbezni, de a felügyelőség a Waldbürgerek különféle ügyeiben első fokon is eljárhatott. A hivatal fellebbviteli fóruma a főkamagróf volt, akit az egész magyarországi **monatinisztikum** irányításával bíztak meg. A főkamagróftól még a bányaigazgatással megbízott udvari szervhez (a rendelet kiadásakor a Pénzverés- és Bányaigazgatási Udvari Kollégiumhoz) lehetett fellebbezni. A hivatal minden ügyben eljárhatott, ami eddig a kassai adminisztrációhoz tartozott. A pontos megnevezése Felső-magyarországi Bányászati és Réztermelési Szomolnoki Felügyeleti és Főbányahivatal volt.

A bányászati adminisztráció és a Szepesi Kamara elválasztása az udvar abszolutista irányítását és a magyar rendek háttérbe szorítását célzó intézkedések közé tartozik. A Szepesi Kamara ugyanis a pozsonyi Magyar Kamara fiókkintézményeként működött, amelyre a rendek erős befolyással bírtak. A Magyar Kamara bányaügyekre való befolyásának visszaszorítása már korábban is megkezdődött. Egy udvari kamarai dekrétum ugyanis már 1727-ben arról értesítette a főkamagróft, hogy mivel a királyi bányavárosok a királyi regálékhoz tartoztak, ezért a számadásokat onnan nem a Magyar Kamarába, hanem a Főkamagrófi Hivatalba kell küldeni.³⁷² Az új hivatal azonban, mint láthattuk, a főkamagróf, rajta keresztül pedig a Hofkollegium irányítása alá tartozott, ez pedig az uralkodó kézi vezérlése alatt állt. Ennek folytán a magyar rendek teljesen elvesztették befolyásukat a felső-magyarországi bányászat ellenőrzésében, így minden korábbi ellenállás ellenére megvalósult a király korlátlan rendelkezési joga a bányakincsek felett. Erre pedig Mária Teréziának nagy szüksége volt, hiszen a folyamatos háborúit ő is úgy tudta finanszírozni, hogy a hitelt nyújtó bankároknak a réztermelést nyújtotta fedezetként.

A szomolnoki főbányahivatalnak három fő tisztségviselőjét nevezi meg a dekrétum: egy felügyelőt (inspektor) mint vezetőt, egy pénztárnokot (Einnehmer) és egy könyvelőt (Buchhalter). Ezekhez járult még négy főhivatalnok, akik az ülésen szavazati joggal bírtak. Ez a négy ülnök: az újonnan kinevezett bánya-

---

Kamarai Adminisztrációnak, mint előljáró hivatalomnak köteles leszek” [...] elszámolni (instrukció és rendtartás a rézbányák szomolnoki felvevőhivatal intézőjének, 1728. február 20. SCHMIDT 1832–1839, VI, 326).

³⁷¹ Pénzverés- és Bányaigazgatási Udvari Kollégium dekrétuma, 1747. május 9. SCHMIDT 1832–1839, VII, 160.

³⁷² Udvari Kamara dekrétuma, 1727. szeptember 16. SCHMIDT 1832–1839, VI, 299.

gondnok (Bergverwalter), aki a bányászati hivatal vezetője; a korábbi kohós-
áfár, a kohászat intézője és vezetője (Hüttenverwalter); az erdőhivatal vezetője,
az erdőmester (Waldmeister); és egy újonnan kinevezett gazdasági hivatalnok.

A bányászati igazgatás élén álló bányagondnok alá közvetlenül tartozott egy
bányamérnök, akinek feladata volt a térképek elkészítése, és a bányászattal fog-
lalkozók közötti vitás ügyek intézése, a jegyzőkönyvek elkészítése. Mellette egy
bányairnok, egy kémlelész, egy bányaadjunktus, egy ércösszeíró, egy műszak-
jegyző és négy felőr dolgozott. A bányászok, asztalosok, egyéb munkások
száma mintegy 470 volt. Az aranyfinomító üzemek is a bányászati igazgatáshoz
tartoztak, amelyekben egy cementező³⁷³ és egy cementezőírnok dolgozott, a fel-
adatok ellátásához szükséges mesterekkel és legényekkel.

A Hüttenverwalter (kohógondnok), mint főhivatalnok felügyelete alá tarto-
zott az egész rézolvastási, rézkovácsolási és csurgatási tevékenység. Alá tarto-
zott egy kohóírnok, kohókémlelész, két kamarai sáfár, két pörölydemester, két
érc- és szénösszeíró, két szénmérő.

Az erdőhivatal, amelynek az élén az erdőmester állt, intézte a favágással,
faszénégetéssel kapcsolatos ügyeket. Alá tartozott egy erdő- és három fasáfár,
egy erdőőr, egy erdőkerülő és öt hajdú. A gazdasági hivatal élén a pénztárnok
állt, mellé egy ellenőr volt beosztva.

Az üléseken a hét hivatalnokból legalább ötnek jelen kellett lennie. Három
helység, Szomolnok, Svedlér és Stósz, mivel ott kohók működtek, fele részben
közvetlenül a felügyelő, fele részben a megye alá tartozott, ezért az inspektornak
jó viszonyt kellett ápolnia a megyével. A Főkamaragrófi Hivatalhoz hasonlóan
a szomolnoki főbányahivatalban is a kollegiális rendszerre fektették a hang-
súlyt. Az aktákat és jelentéseket ugyanis nem egyedül az inspektor írta alá, ha-
nem mellette a könyvelő és a pénztárnok is, vagy az egyik ülnök. A felügyelő
helyettese a könyvelő volt. A dekrétum részletesen felsorolja a hivatal személy-
zetét, a nekik járó fizetést és természetbeni juttatásokat. A 18. század közepétől
– az alsó-magyarországi megoldáshoz hasonlóan – az egyes tevékenységi terü-
letek élén a főbányahatóságban is helyet kapó főhivatalnokok álltak, akik alá
különféle hivatalnokok tartoztak pontosan meghatározott hierarchia szerint.³⁷⁴

---

³⁷³ Az arany finomítását a cementezőműben végezték. Az eljárásról ld. PAULINYI
2005c, 67.

³⁷⁴ 1749-ben a főbányahivatal átszervezésekor a korábbi tisztségek közül egyeseket
(például a kohókészítőkét) megszüntettek. A különféle tisztségekre kinevezett hiva-
tálnokok közül – az aprólékos királyi leirat szerint – egyeseket más tisztségekre ne-
veztek ki (ld. királyi leirat a szomolnoki főbányahivatal átszervezésére, 1749. feb-
ruár 11. SCHMIDT 1832–1839, VIII, 3, FERBER 1780, 257–258).

Az 1727-ben kiadott rendelet szerint az inspektor felügyelője lett a szomolnoki bányászati iskolának is, és felügyelnie kellett, hogy az ott tanulók a gyakorlati ismereteket megszerezzék. A dekrétum hosszan részletezi a gyakoronkokat megillető juttatásokat és az ezekért teljesítendő kötelezettségeket.

A főhivatalnokok másik fő feladata lett, hogy a kincstár bevételeinek növelése érdekében kidolgozzák, hogyan lehetne a rézbeváltást a réznek egy arányosan becsült érték fejében történő vételével felváltani. A dekrétum megfogalmazásából kiviláglik, hogy az Udvari Kamara a beváltás (Einlösung) helyett a vételt (Kauf) kívánta bevezetni. A kettő közti különbség valószínűleg az, hogy a piaci ártól jóval alacsonyabb beváltási ár helyett – a termelés fokozása érdekében – valódi vételárat kínáltak a leadott rézért.

A Hofkollegium ezzel egy időben a kincstári olvasztók felállítását is az új hivatal feladatai közé sorolta, azzal az indokkal, hogy így a rézbányászattal foglalkozók megspórolnák az olvasztás költségeit. A korabeli, bányászattal foglalkozó írások szerint a réz olvasztása során az ezüst elválik más fémektől, így nemcsak réz, hanem ezüst is nyerhető. Jugel a bányászatról írt könyvében külön megemlíti, hogy Felső-Magyarországon a környező bányákból minden rezet a királyi rézbeváltóhelyre, Szomolnokra szállítottak eladni, amiből „csurgatással” (saigern) kinyerték az ezüstöt.³⁷⁵ Valószínűleg ezt az ezüstöt is a kincstár akarta megszerezni.

A dekrétum a termelés fokozása érdekében egy élelmezési hivatal (Provisorat) felállítását is elrendelte, amely a friss élelmiszerről gondoskodott. A Provisoratban a szegényebb bányászok a munkaidejükön túl kibányászott ércekkel is fizethettek. 1749-ben a provisorati tisztséget megszüntették, és ezt a hivatalt takarékosági okból a főpénztárhoz csatolták, és az mint annak filialéja működött tovább.³⁷⁶ Ferber szerint a Provisoratnak mintegy 5000 személyről kellett gondoskodnia.³⁷⁷ Az átutazók és a rezet beszállító Waldbürgerek számára pedig egy vendégház létesítését rendelték el. A kápolna és paplak rendbehozatalára külön pénzösszeget bocsátottak rendelkezésre. A főbányahivatal területén, azaz Felső-Magyarországon és a Bánátban működő bányamesterek és bányabírók felügyelete és díjazása is az inspektor feladatává vált.

A felső-magyarországi hivatal ezzel szintén az udvar irányítása alá került. Ezt a befolyást egyértelműen kifejezi egy későbbi királyi instrukció.³⁷⁸ Az inst-

---

³⁷⁵ JUGEL 1772, 35.

³⁷⁶ Királyi leirat a szomolnoki főbányahivatal átszervezésére, 1749. február 11. SCHMIDT 1832–1839, VIII, 3.

³⁷⁷ FERBER 1780, 258.

³⁷⁸ Királyi instrukció a felső-magyarországi bányaadminisztrátor részére, 1748. március 1. SCHMIDT VII, 459.

rukcióban ugyanis a királynő leírta, hogy fő törekvésük az örökös tartományokban a bányagazgatást a Hofkollegium irányítása alá helyezni. Magyarországon a bányászatot teljesen a Főkamaragrófi Hivatal irányítása alá vonták, amely szintén a Hofkollegiumtól függött. Mivel a Magyar Királyság nagy kiterjedésű volt, ezért szükségesnek látták Szomolnokon a főbányahivatal felállítását, amely mind a kincstári, mind a magánbányák ügyeiben eljárhatott. A királynő előírta a hivatalnokoknak, hogy a nekik szánt instrukciókat pontosan tartsák be, attól nem térhetnek el. Ez megfelelően tükrözi, hogy a szomolnoki adminisztráció is központi irányítás alá került.

Ezen kívül a királynő 1748-ban kinevezett egy császári és királyi adminisztrátort a felső-magyarországi bányászat vezetésére, akinek alárendelték a szomolnoki hivatal felső vezetését az inspektorral együtt. Ennek megfelelően a capo címet is az adminisztrátor kapta, és az üléseken a fő hely őt illette meg, hiányzása esetén sem ülhetett senki a helyére, az inspektornak ezt külön megtiltották. Az adminisztrátor távolléte esetén az inspektor nem járhatott el a saját elhatározására, csak felettese hátrahagyott iránymutatásai szerint. Az adminisztrátor felhatalmazást kapott, hogy az inspektori hivatal és a pénztár, valamint a bányaművek között felmerült vitákat először ő vizsgálja ki, és próbálja azokat elintézni, és ezek az ügyek csak ezután kerüljenek a Hofkollegiumhoz.

Az adminisztrátor feladatai közé tartozott annak felügyelete, hogy a bányabíróságok a Miksa-féle bányarendtartás szabályait alkalmazzák. Ezzel az udvar el akarta érni, hogy legyen olyan személy a felső-magyarországi bányavárosokban, aki a király jogait a rendektől függetlenül biztosítani kívánó rendtartás használatát betartatta. Az adminisztrátor hívta össze legalább kéthetente a tanácskozásokat, amelyek jegyzőkönyveit a Hofkollegiumba kellett küldenie. Az adminisztrátornak kellett felügyelnie a réz minőségét is. Ha a leadott ércben több volt az ezüst, mint a réz, akkor azt nem a besztercebányai csurgatóba, hanem a rézhivatalba kellett szállítani.

A leirat kitér a nagybányai inspektoratusra. Bár ott az inspektor közvetlenül kapta az utasításokat a Hofkollegiumtól, mivel a szomolnoki bányahivatal alá tartozott, együtt kellett működnie az adminisztrátorral is. Az adminisztrátornak Szomolnokon kellett tartózkodnia, és két hónapnál hosszabb ideig nem lehetett távol. A hivatalnok a kamarai házban kapott lakást. Mint láthattuk, az adminisztrátor a kölcsönök szerzésének területén is kapott feladatokat.³⁷⁹

A Szomolnokon működő főbányahivatal alárendeltségében szintén működtek kisebb hivatalok, amelyek megegyeztek az elsőfokú bányabíróságokkal. E hivatalok Szomolnokon, Gölnicbányán, Iglón, Lublón, Dobsinán, Rozsnyón,

---

³⁷⁹ Erről ld. bővebben az uralkodók kölcsönügyleteiről szóló részt (I. 5).

Svedléren, Vágendrüsszelen, Remetén, Korompán, Felső- és Alsó-Mecenzéfen, Jászón és Stószon voltak.³⁸⁰

4.2.3. A felső-magyarországi bányapolgárság

A kincstár és ezáltal a bányahivatalok pénztelensége a bányászat minőségére is rányomta bélyegét. A szükséges fejlesztések elmaradtak, a bányászat fenntartása is nehézségekbe ütközött. Ezek a körülmények arra késztették a felső-magyarországi bányapolgárságot, hogy a társulatok összefogva, együtt képviseljék érdekeiket a magasabb fórumokon. Ezért alapították meg 1748 decemberében a „Die sammentlich vereinigte waldbürgerschaftliche Societae”-t, azaz „az összes egyesült bányapolgársági szövetség” majd „a felső-magyarországi bányapolgárság” néven ismertté vált érdekképviselői szervezetüket.

A szervezet üléseinek jegyzőkönyveit Münnich Adolf jelentette meg. A gyűjtemény alapján megállapítható, hogy a bányapolgárok szövetsége számos tanácskozást tartott, melyeken együttesen léptek fel a kincstári túlkapasok ellen, és próbálták fenntartani a terület bányászatát. A jegyzőkönyvekből egyértelműen kiderül, hogy az uralkodó a bányaregálé osztrák felfogása alapján saját hasznának maximalizálására törekedve szinte semmit sem akart a kornak megfelelő technikai vívmányokra fordítani, monopolhelyzetével visszaélve többször nem fizette ki a leadott ércek árát.³⁸¹

Felső-Magyarország bányászati igazgatásának változásaiban jól nyomon lehet követni, hogy a Habsburg uralkodók miként szorították ki a magyar rendek befolyását a montángazdaság bevételeivel való gazdálkodásból.

4.2.4. A bányabíraskodás Felső-Magyarországon

A bányabíraskodás Felső-Magyarországon az alsó-magyarországihoz hasonló módon működött. Mint láthattuk, a felső-magyarországi bányavárosok Gölnicbánya jogával éltek. Gölnicbányának pedig Károly Róbert 1327-ben Selmezbánya jogát és kiváltságait adományozta. A forrásokból kiolvasható, hogy a sommás ügyekben a bányabíró két esküdtel ítélkezett, de fontosabb ügyekben köteles volt „a tanácsot is, sőt esetleg a többi szövetséges bányaváros kiküldötteiből alakított bíróságot is összehívni”.³⁸² Fellebbezni itt is a bányavárosok közös bíróságához lehetett.

---

³⁸⁰ VARGA 1974, 216.

³⁸¹ MÜNNICH 2003.

³⁸² BALKAY 1902, 22.

A változások után Felső-Magyarországon a fent említett bányavárosokban működő bányahivatalokban működtek állandó alsófokú bányabíróságok.³⁸³ Ezekben a városokban valószínűleg az alsó-magyarországihoz hasonló bányabíróságok működtek a bányamester vagy bányabíró elnöklete alatt, a tanács pedig a város és a bányapolgárok által választott tagokból állt. A források tanúsága szerint azonban egy végrendeleti ügyben Vágendrüsszel, Gölnicbánya, Szomolnok, Igló, Svedlér küldötteiből alakult bányabíróság, amely Rachl Jób és Moller Jakab vágendrüsszeli plébános bányaugyében hozott ítéletet.³⁸⁴

A Diósgyőri Vasgyár megalakulása után kérdésessé vált, hogy az itt felmerült ügyek elintézése melyik bányabíróságra tartozzon. Az Udvari Kamara azt a rendelkezést hozta, hogy mivel Diósgyőrhöz a legközelebb a dobsinai bányabíróság van, a diósgyőri ügyeket is ott kell elintézni, onnan pedig a szomolnoki főbányabírósághoz lehetett fellebbezni.³⁸⁵

Hajnóci József beszámolója szerint „1746-ban a szomolnoki főbányabíróságnak mint másodfokú bíróságnak hatáskörét kiterjesztették a keleti Felsőmagyarországra Nagybányáig, s kivették az országbíró fennhatósága alól, úgy hogy az alárendelt 14 helyi bányabíróság ítéleteit tőle legfelsőbb fokra a királyi és a hétszemélyes táblára lehetett csak fellebbezni. A bíráskodás továbbra is a Miksa-féle bányarend szerint történt.”³⁸⁶

A bányabíróság reformjára a felső-magyarországi bányai igazgatás átszervezése után, 1750-ben került sor. A szomolnoki hivatalon belül el akarták különíteni a bírósági és a gazdasági ügyeket. A felső-magyarországi bányászat részére kiadott királyi leirat³⁸⁷ Szomolnokon főbányabíróságot szervezett, amelynek elnöke az adminisztrátor lett. Mellette a pénztárban működő két főbányahivatalnok és néhány főbányahivatalnoki ülnök ezentúl, mint főbányabírósági ülnökök működtek a tanácsban. Az adminisztrátor helyettese a bányabíráskodásban a szomolnoki inspektor lett, aki egyszersemind a tanács első tagja is volt. Az inspektornak azonban a fontosabb ügyekben ki kellett kérnie az adminisztrátor véleményét, vagy sürgős esetekben be kellett neki számolnia eljárásáról. Az adminisztrátort a leirat felmentette a továbbiakban a bányászattal és a kohászattal összefüggő ügyekben való teendőktől. Ezekre az ügyekre a királynő egy másik inspektor kinevezését ígérte, aki a mellérendelt tanáccsal együtt dönthetett.

Ehhez a felső-magyarországi bányakerület főhivatalán belül kialakított főbányabírósághoz lehetett a bányamester elnöklete alatt működő bányabíróságoktól

---

³⁸³ VARGA 1974, 216.

³⁸⁴ ILLÉS 1899, 50.

³⁸⁵ Udvari Kamara dekrétuma, 1776. szeptember 20. SCHMIDT 1832–1839, XIV, 108.

³⁸⁶ **HAJNÓCI** 1931, 96.

³⁸⁷ Királyi leirat, 1750. július 3. SCHMIDT 1832–1839, VIII, 268.

fellebbezni. Egy konkrét ügy kapcsán az Udvari Kamara dekrétumában – Hajnóczy fenti leírásával szemben – arra utasította a főbányabíróságot, hogy a Miksa-féle bányarendtartásnak megfelelően onnan a Főkamaragrófi Hivatalhoz kell fellebbezni, és csak utána lehet soron kívül az uralkodóhoz fordulni.³⁸⁸ Ebben az ügyben valószínűleg már egy alsóbb fokú bíróság is eljárta, ezért úgy gondolták, hogy a szomolnoki főbányabíróságtól már a királyhoz lehet fellebbezni. A dekrétum alapján azonban a főkamaragróf a király helyetteseként harmadfokon is eljárhatott a többi bányakerület főbányabírósága által eldöntött ügyekben.

A bányaperek gyorsabb elintézése végett az Udvari Kamara 1776-ban azonban már arra utasította a Főfelügyeleti Hivatalt, hogy ne a Főkamaragrófi Hivatalhoz küldjék a fellebbezett ügyeket, hanem supplicatio formájában azokat az uralkodóhoz terjesszék fel. Emellett az Udvari Kamara arra hívta fel a Főfelügyeleti Hivatal figyelmét, hogy a bányabíróságok a kutatási engedélyeket és a bányaadományozásokat pontatlanul, hiányos felmérésekkel és időpontokkal adták meg, amelyek a bányüzemek között vitákra adtak okot. Ezért a bányabíróságoknak ezeket az adatokat a továbbiakban a bányakönyvekbe pontosan be kellett vezetniük. A Hofkammer azt is elrendelte, hogy a bányatársaságok rendelkezzenek saját térképpel a területeikről. A bányamesternek pedig előírták, hogy a kutatásokat felügyelje, és orvosolja a hiányosságokat.³⁸⁹

A szomolnoki Főfelügyeleti Hivatalhoz intézett dekrétum szerint a bányakönyveket és a bányabírósági jegyzőkönyveket élesen elkülönítették egymástól. A rendelet szerint a bírósági jegyzőkönyvekbe nem volt szabad a bányászattal kapcsolatos adatokat bevezetni, csak a perek elintézésére vonatkozóan lehetett bejegyzést készíteni. Azoknak azonban alkalmasnak kellett lenniük arra, hogy a Főfelügyeleti Hivatal ülésein az előzményekről megfelelően tájékoztassanak, és tartalmazniuk kellett az ügyvel kapcsolatos konklúziót is.³⁹⁰

II. József reformjai után Felső-Magyarországon a Főfelügyeleti Hivatalban működött a bányatörvényszék, melynek a vezetője lett a bányabíró, és a hivatal ülnökei lettek a bányabíróság ülnökei is. Melléjük egy bányajogban jártas referenszt osztottak be. A hivatali teendőket a bányahivatal alkalmazottai látták el. A rendelet szerint a hivatal elnevezése Főfelügyeleti Hivatal és Kerületi Bányabíróság lett. A kirendeltségek Gölnicbányán, Rozsnyón és Iglón működtek.³⁹¹

---

³⁸⁸ Udvari Kamara dekrétuma, 1768. október 3. SCHMIDT 1832–1839, XIII, 123.

³⁸⁹ Udvari Kamara dekrétuma, 1776. június 14. SCHMIDT 1832–1839, XIV, 74.

³⁹⁰ Udvari Kamara dekrétuma, 1766. december 22. SCHMIDT 1832–1839, XII, 475.

³⁹¹ Királyi leirat, 1788. október 6. SCHMIDT 1832–1839, XVIII, 5. A dekrétum szerint e bányatörvényszékhez a következő vármegyék bányászati vitás ügyei tartoztak: Trencsén, Liptó, Árva, Abaúj-Torna, Szepes, Sáros, Gömör-Kishont, Borsod, Heves-Külső-Szolnok.

4.3. Az északkeleti bányakerület

4.3.1. Az északkeleti bányavidék történetének vázlata

Ahogy Wenzel Gusztáv írja, az északkeleti bányavidékhez „Szathmár, Máramaros és Beregh megyék bányászata számítandó”.³⁹² Ezen a bányavidéken Nagybánya, Felsőbánya és Kapnikbánya városok alakultak ki. Ezek a területek királyi birtokok voltak, virágkorukat a 14. században élték, mikor jelentős aranybányák művelésébe kezdtek. Nagybánya kiváltságlevelét 1347-ben kapta Nagy Lajostól. Ebben az időben Nagybányán már kamaragrófi hivatal és vámszedő gróf is működött.³⁹³

A Borovszky Samu által szerkesztett, Magyarország vármegyéiről szóló kötet részletesen tudósít a bányavárosok hányattatott sorsáról.³⁹⁴ A bányavárosok ugyanis többször gazdát cseréltek, gazdaságuk pedig attól függött, hogy éppen kinek a kezében voltak. A terület bányászatára rányomta bélyegét, hogy a bányákat a városok urai bérleti rendszerben működtették, ami sokszor vezetett rablógazdálkodáshoz. Bár a bányászat a 15. században élte virágkorát, a nagybányai kamara továbbra is működött. I. Ferdinánd idején a nagybányai kamarát a Magyar Kamara alá rendelték. 1571-től a Szepesi Kamara alá tartozott³⁹⁵ 1595-ig, amikor az erdélyi fejedelmek birtokába került, akik bérbe adták a bányák művelését. 1664-ben a terület újra a magyar királysághoz került, a bányagazgatást pedig ismét a Szepesi Kamara alá rendelték.³⁹⁶

A 17. század végére a városok úgy eladósodtak, hogy kénytelenek voltak bányáikat a kincstárnak átengedni. Ránk maradt a „szerződés, a melyet Felsőbánya város kötött a kamarával s a melyet az utóbbi részéről a szepesi udvari kamara alelnöke és több tanácsosa írtak alá s I. Lipót király 1690 jún. 1-én erősített meg. Ez a szerződés lett irányadó Nagybánya s a környékbeli bányaművelés jogi viszonyaira is.”³⁹⁷

---

³⁹² WENZEL 1880, 109.

³⁹³ BÁNKI – MOLNÁR 1997a, 103.

³⁹⁴ BOROVSZKY 1908.

³⁹⁵ Császári leirat a Szepesi Kamarához, 1571. augusztus 30. SCHMIDT 1832–1839, II, 210. A leirat szerint a nagybányai bányahivatalban működött egy bányabíró, könyvelő, írnok, kémlész.

³⁹⁶ SZEMÁN 1997, 146.

³⁹⁷ A szerződésben a következők álltak: „1. Felsőbánya város közönsége Fudor, Tomoz, Leves és Vonth nevű bányatelepeit az erdők használatával, bányaeszközökkel, érc-zúzókával és olvasztó-kohókkal együtt, örökös joggal átadja a magyar kincstárnak, mely a városnak 24,520 rhénes forintra terjedő adósságait kifizeti. 2. A város közönsége jövőre a porciók, taksák és minden néven nevezhető, rendes és rendkívüli adózások terheitől

A bányahivatalnokok és a városi tisztviselők között állandó ellenségeskedés folyt, amely a bányák fejlesztését lehetetlenné tette.³⁹⁸

1698-ban I. Lipót Nagybányán bányaigazgatóságot állított fel, melynek alárendelte az egész terület bányászatát. A bányaigazgatóságot a felső-magyarországi kamara alá rendelte, ahová a beszámolókat is küldenie kellett.³⁹⁹

4.3.2. Az északkeleti bányaigazgatás 18. századi változásai

1727-ben Kapnikbánya igazgatását az erdélyi bányaigazgatás alól kivették, és a nagybányai igazgatósághoz rendelték. Ezt azzal indokolták, hogy Kapnikbánya csak két mérföldre feküdt Nagybányától, és így a beváltást könnyebb ott elintézni. Ily módon a kapnikbányai igazgatás a kassai adminisztráció felügyelete alá került.⁴⁰⁰ Ennélfogva a kapnikbányai bányavállalkozóknak Nagybányán kellett beváltaniuk a nemesfémeket, ahol azokat az ott meghatározott áron vették át tőlük.⁴⁰¹

1747 áprilisában megszüntették a Kassán működő Szepesti Kamarát.⁴⁰² Ennek következtében – amint arról már az előző fejezetben olvashattunk – 1747. május 9-én szomolnoki főfelügyelőséget szerveztek, aminek a nagybányai kerületet is alárendelték.⁴⁰³ 1747 május 9-én Nagybányán főfelügyelőséget – Ins-

---

örök időkre felszabadítatik, vagyis hogy adózás tekintetében az az állapot, melybe a város. II. Lajos király kegyelméből helyezve volt, a város közönsége részére minden időkre biztosítatik; a 3-ik pont szerint az italmérési jog a várost illeti, valamint a szabad húsvágási jog is. A 4. pont értelmében az akkori művek közül két lisztelő-malom, egy kohó és egy zúzó a város kizárólagos tulajdonában marad. Az 5. pont szerint a bányák művelésére Felsőbánya lakosai alkalmaztassanak, kiknek jogukban áll az átengedett bányákkal szomszédos helyeken és hegyekben ásványok után kutatni s azokat kimívelni. A 6. pont kimondta, hogy a fizetések készpénzben eszközöltessenek. A 7. pontban megállapított, hogy a kereskedelmi kereset után a város lakosai, mint a többi szabad királyi városok lakosai, csak félharminczadot fizessenek s hogy mind e feltételeket királyi szentesítés és jóváhagyás erősítse meg. A 8. pontban végül kimondatott, hogy e szerződés 1690. január 1-én lép életbe. E szerződést I. Lipót király Bécsben 1690. évi január hó 21-én kelt oklevelében egész terjedelmében megerősítette és jóváhagyta” (ld. FARKAS 1908, 232).

³⁹⁸ PALMER 1896, 86.

³⁹⁹ Királyi leirat, 1698. július 18. SCHMIDT 1832–1839, V, 477.

⁴⁰⁰ Udvari Kamara dekrétuma, 1727. július 6. SCHMIDT 1832–1839, VI, 295.

⁴⁰¹ Udvari Kamara dekrétuma, 1729. május 26. SCHMIDT 1832–1839, VI, 399.

⁴⁰² Királyi leirat, 1747. április 25. SCHMIDT 1832–1839, VII, 157.

⁴⁰³ Pénzverés- és Bányaigazgatási Udvari Kollégium dekrétuma, 1747. május 9. SCHMIDT 1832–1839, VII, 160. Stipta István tévesen jegyzi meg, hogy az északkeleti

pectorat Oberamtot – is felállítottak. A nagybányai kerület így elsősorban a szomolnoki főfelügyelőség alá, ezzel együtt pedig az alsó-magyarországi főkamagrófról tartozott.⁴⁰⁴ Ternyei Lászlót, az addig Szomolnokon mint a rézügyeletekkel foglalkozó hivatalnokot és pénztárost a főfelügyelőség vezetőjének nevezték ki. A korábbiakhoz képest az jelentette a fő változást, hogy az intézőnek minden elszámolást külön ellenőriznie kellett, s a bányák felügyelete is hozzá tartozott. Mellé egy könyvelőt osztottak be. A nagybányai pénzverőmesterrel és pénzbecsőrrel, mint ülnökökkel képezték a tanácsot. A főfelügyelőség az utasításokat közvetlenül Bécsből kapta.⁴⁰⁵ Az inspektornak a könyvelővel minden ügyet meg kellett beszélnie, de az ő szava volt a döntő.

1749-ben egy királyi leirattal⁴⁰⁶ átszervezték a nagybányai főfelügyelőséget, s a Felsőbányán és Kapnikbányán működő hivatalt. A leirat szerint erre azért volt szükség, mert a Nagybányán hivatalban lévő pénzverőmester elszámolásaiban hiányosságok voltak tapasztalhatók. A leirat tartalmazza a három városban működő hivatalnokok felsorolását. A hivatalnoki kar összetételéből kiderül, hogy Nagybányán a pénzverést, Felsőbányán a bányaművek ellenőrzését, Kapnikbányán pedig a robbantással és kohászattal kapcsolatos tevékenységeket helyezték előtérbe, melyekre megfelelő hivatalnokokat alkalmaztak.

Nagybányán működött a pénzverő, ahová Felsőbányáról és Kapnikbányáról is szállították az aranyat és az ezüstöt. A nagybányai pénzverőben a főhivatalnokok a pénzverőmester, a pénzbecsőr – aki a pénz értékének helyességéért felelt – és az ércmetsző voltak. A pénzbecsőr, aki egyben a könyvelő is volt, a pénzverőmesterrel a gazdálkodási és pénztári feladatokat is ellátta. A számlákat a Főfelügyeleti Hivatalhoz nyújtották be.

A következő nagyobb átszervezésre 1761-ben került sor, miután egy udvari bizottság jelentést tett a bányászati viszonyokról. Az Udvari Kamara ennek nyomán elrendelte, hogy a bányászat és a pénzverés pénztárát és az ezzel kapcsola-

---

bányavidék központja Nagyvárad volt (ld. STIPTA 1997, 84). Ez a bányavidék a szakirodalomban nem véletlenül nagybányai bányakerület elnevezéssel is szerepel.

⁴⁰⁴ Pénzverés- és Bányagazgatási Udvari Kollégium dekrétuma, 1747. május 9. SCHMIDT 1832–1839, VII, 224, PÉCH 1967, III, 1051. Farkas Jenő a Nagybányán felállított hivatalt „Királyi Felvigyázó Tisztségnek”, a hivatalnokokat „Bányászati Tisztségnek” nevezte (FARKAS 1908, 234).

⁴⁰⁵ FERBER 1780, 262–263. Ferber szerint az átszervezés sikerrel járt, mert a 18. század végén a nagybányai pénztárból 300 000 forint bevétel folyt be a kincstárba. Ez a bevétel a kincstári bányákból, a bányatársulatok által beváltott aranyból és ezüstből, az urburából, a pénzverésből és a kamarai uradalmakból származott. A kiadások után ebből 50 000 forint volt a nyereség.

⁴⁰⁶ Királyi leirat, 1749. július 23. SCHMIDT 1832–1839, VIII, 67.

tos könyvelést egyesítsék. Ennek nyomán a hivatal elnevezése Nagybányai Bány- és Pénzverésügyi Főfelügyeletre változott. Élére Franz Gerstorffot nevezték ki. A főhivatalnokok közé tartozott még a könyvelő és a pénzverőmester. A főhivatalnokoknak a felsőbányai és kapnikbányai bányaművek képviselőivel hetente ülést kellett tartaniuk.⁴⁰⁷ Felsőbányán és Kapnikbányán bányamesterek álltak a hivatalok élén. A hivatalnokok⁴⁰⁸ a bányamestereknek, és azokkal együtt a nagybányai főfelügyeletnek voltak alávetve.⁴⁰⁹

4.3.3. A bányabíráskodás az északkeleti bányakerületben

A nagybányai kerületben Nagybányán, Felsőbányán és Kapnikbányán alakultak elsőfokú állandó bányabíróságok. A nagybányai vagy más néven északkeleti kerülethez tartozó három nagy bányaváros közül Nagybánya 1347-ben I. Lajostól nyerte el a szabad bíró- és plébánosválasztás jogát.⁴¹⁰

Farkas Jenő a Borovszky Samu-féle gyűjteményben Felsőbányáról írt ismeretében leírja, hogy II. Rudolf 1601-ben megerősítette a város Báthory Istvántól s elődeitől nyert összes jogait és kiváltságait. A kiváltságok között szerepelt, hogy a városi bíró a tanáccsal minden peres ügyben ítéltetett, amely ellen a Szepesi Kamarához lehetett fellebbezni. Bányaugyekben a tanács a bányabíró elnökelete alatt ítéltetett. A bányabírót a bányaközönség választotta, az ítélet ellen szintén a Szepesi Kamarához lehetett fellebbezéssel élni.⁴¹¹

Erre a privilégiumra találunk utalást az 1749. október 3-án kiadott rendeletben.⁴¹² A rendelet szerint ez a privilégium azt jelentette, hogy a bányamunkások,

---

⁴⁰⁷ Udvari Kamara dekrétuma, 1761. június 3. SCHMIDT 1832–1839, XI, 203.

⁴⁰⁸ A bányamesteren kívül a hivatal alkalmazottai voltak a következők: a bányairnok, a bányafelügyelő, a lovas kerülők, a próbamester, a szertári írnok, a kocsisáfár, a főmunkafelügyelő és az annak beosztott munkafelügyelők, a zúzműirnok, a kohóirnok, a szénmérő, a faírnok, az erdősfáfár, a szertárirnok, valamint az élelmezési hivatalnok (ld. a hivatalnokok számára kiadott instrukciókat, SCHMIDT 1832–1839, XI, 314–469).

⁴⁰⁹ A nagybányai bányai igazgatósági kerület monográfiája szerint: „A 18. század második felében a nagybányai bányászati főfelügyelőség 1 elnökből és 8 előadóból állott s alája voltak rendelve a pénzverő, a pénztár, az ispánságok, 4 kémelház, a felsőbányai és kapniki bányahivatal, a láposbányai kohó és erdőhivatal és ispánság, a fernezelyi kohó- és erdőhivatal, a kövárvidéki kerülettel, az oláhláposbányai bányahivatal, a belső-szolnok-megyei vashámorok, a borsai hivatal, végre a felsőbányai, kapniki és borsai altörvénytészek” (ld. WODITSKA 1896, 2).

⁴¹⁰ Nagybánya vezető testületeiről, az azokkal kapcsolatos félreértésekről és a bíróról ld. bővebben SÜTŐ 2018.

⁴¹¹ FARKAS 1908, 209.

⁴¹² Pénzverés- és Bányai igazgatási Udvari Kollégium rendelete, 1749. október 3. SCHMIDT 1832–1839, VIII, 115.

a bányaiüzemi dolgozók és a bányarészesek csak a bányamester vagy a bányabíró által vezetett tanács előtt voltak kötelesek megjelenni, és csak ez a bíróság ítélezhetett felettük. A rendelet szerint a bányabíróság összetétele úgy változott, hogy a bányamester mellett még három ülnök vett részt a kamarai tisztek közül és három a városi tanácsból. Ez a bíróság akkor is eljárta, ha a bánya- vagy üzem munkásoknak és bányarészeseknek polgári háza vagy telke volt. Sürgős esetben a bányamester a városi ülnökök nélkül is dönthetett. A kamara részéről küldött ülnököket az inspektor a bányatanáccsal együtt jelölte ki. A fellebbezéseket azonban nem az inspektor intézte el, hanem az ügyet fel kellett terjeszteni a Pénzverés- és Bányai igazgatási Udvari Kollégiumhoz.

Az 1751. évi XXX. törvénycikkből⁴¹³ azonban kiderül, hogy a nagybányaiak panasszal éltek az országgyűlésen, és valószínűleg a bányahivattal kapcsolatos ügyeket sérelmezték. A törvénycikk a nagybányaiaknak megígérte, hogy bizottságot küld ki a helyzet megvizsgálására. A törvénycikkben a joghatóságnak a „bányaház felügyelője által megkísérlett háborgatása” az inspektornak a bíraskodásba való beavatkozását jelenthette. A bizottsági jelentés nyomán az 1764. évi XL. törvénycikk elrendelte, hogy „azon másik királyi bizottság jelentései pedig, mely a Nagy-Bánya szabad királyi bányaváros egyik, a bányatörvényszék között pedig a másik oldalról, ezen város bíraskodási működése és hatósága körül fenforgó vitás ügy megvizsgálására az 1751:XXX. cikkely foganatosításaképpen rendeltetett, a magyar királyi udvari kancellária és az udvari kamara együttes ülésében vétessenek föl, s végleges döntés végett eléje terjesztessenek”.⁴¹⁴ Mindezek alapján az Udvari Kamara 1766-ban adott ki dekrétumot, amellyel a városi és a bányabíróság közötti összeütközéseket kívánta kiküszöbölni.⁴¹⁵

---

⁴¹³ „1751:XXX. tc. Nagy-Bánya város panaszainak orvoslásáról. Mivelhogy azok, amik Nagy-Bánya szabad királyi bányaváros által részben a bányahivatali ház kibővítésére, részben pedig a királyi hivatalnokok hátralékai fejében a királyi kincstár számadására elfoglalt, előbb pedig országos összeírás alá esett és közadózás alá vetett telkeknek terheit illetőleg; továbbá a bányaházban a város sérelmére felállított húsmérésre nézve; valamint a törvénykezési ügyekben való régi joghatóságának a bányaház felügyelője által megkísérlett háborgatása, s végül azon hely harminczadosának visszaélései tárgyában panaszosan előadattak, amennyiben eddigelé elegendőképen megvizsgálva és kellőleg megállapítva nem lettek, mindenek előtt a szükséges vizsgálatot igénylik: azért Ő szent felsége az országgyűlés végeztével kegyesen intézkedni fog, hogy a kihallgatandók az iránt kihallgattassanak, s azután a dolog elegendőképen tisztáztatván, az ügyben további kegyelmes királyi határozat hozásék” (ld. CJH VII, 1901, 91).

⁴¹⁴ CJH VII, 1901, 123.

⁴¹⁵ Udvari Kamara dekrétuma, 1766. július 2. SCHMIDT 1832–1839, XII, 418.

A dekrétum szerint a többi bányavárosban működő bányabírósághoz hasonlóan a bíróság ülnökei közül négy alkalmas katolikus személyt a városi magistratus, kettőt pedig a bányahivatal nevezett ki. A bányabíró kinevezésének joga az uralkodót illette. A polgárok személyi ügyeiben és bűncselekmények esetén a városi bíróság döntött. A rendelet aprólékosan részletezi, mely ügyek tartoztak a bányabíróság, és melyek a városi bíróság elé. A bányarészesek ügyei általában a bányabíróság elé tartoztak, de a városban lévő ingatlanokkal kapcsolatban a városi bíróság döntött abban az esetben, ha nemesek vagy polgárok voltak. Ugyanez a szabály vonatkozott a bányatisztviselőkre is. A nem nemes, bányászattal foglalkozó személyek minden ügyében – a bűncselekmények kivételével – a bányabíróság járt el. Azoknak a bányászattal foglalkozó személyeknek, akik a polgársággal járó előnyöket is élvezni kívánták, esküt kellett tenniük, és ügyeikben a városi magistratus fennhatóságát is el kellett ismerniük.

Ha egy városi polgár a bányabíróság előtt indított eljárást egy bányászattal foglalkozó személlyel szemben, az ítélet ellen az inspektori hivatalhoz lehetett fellebbezni. Ha egy bányászattal foglalkozó személy a városi *jurisdictio* alá tartozó személy ellen indított eljárást a városi bíróság előtt, a szokásos fellebbezési fórumhoz, a személynöki székhez lehetett fellebbezni. Ha az ügyben a városi és a bányabíróság egyaránt eljárhatott volna (*mixti fori*), az ítélettel elégedetlen fél fellebbezése az udvarba került. Az inspektori hivatal az ügyet az Udvari Kamarába küldte, majd onnan a Magyar Kancelláriába került, végső soron pedig az uralkodó döntött.

Mivel Felsőbányán is működött bányabíróság, Mária Terézia 1766-ban egy leiratban, szintén előírta, mely ügyek tartozzanak a városi, és melyek a bányabíróság elé.⁴¹⁶ A nagybányai bányabírósághoz hasonlóan négy ülnököt Felsőbányán is a városi magistratus, kettőt pedig a nagybányai Főfelügyeleti Hivatal küldött. A leirat – a korábbi rendeletekben megfogalmazott elvekhez hasonlóan – a városi telkek, a polgárság és a nemesi rang szerint osztotta szét az ügyeket a két bíróság között.

Egy későbbi rendeletben azonban már azt találjuk, hogy ha a nagybányai Főfelügyeleti Hivatalban, mint fellebbezési fórumon a felek nincsenek megelégedve a döntéssel, az ügyet a Miksa-féle bányarendtartás előírásainak megfelelően (MBO XXXVII. 2. §), – a Felső-magyarországi Főfelügyeleti Hivatalhoz intézett dekrétumban foglaltakhoz hasonlóan – *supplicatio* formájában a király elé terjeszthetik.⁴¹⁷

---

⁴¹⁶ Királyi leirat, 1766. szeptember 17. SCHMIDT 1832–1839, XII, 449.

⁴¹⁷ Udvari Kamara dekrétuma, 1776. június 14. SCHMIDT 1832–1839, XIV, 76.

A II. József reformjaihoz tartozó, 1788-ban kiadott rendelet⁴¹⁸ szerint a Főfelügyeleti Hivatalban a főbányahivatalnok lett a bányabíró, aki mellett az ülnöki feladatokat a tanácsosi ranggal rendelkező hivatalnokok látták el, akik mellé szintén egy bányajogban jártas referenst állítottak. A kirendeltségek Felsőbányán és Kapnikbányán működtek.

4.4. A bánáti bányakerület

4.4.1. A bánáti bányakerület kialakítása

A bányászati területi igazgatás speciális területét jelentette a Temesi bántság, melynek „földrajzi területe fölölelte az Alföld déli peremét, a Maros, a Tisza és az Al-Duna közötti 7151 négyzetkilométeres körzetet”.⁴¹⁹ Pesty Frigyes szerint Temesi bántság alatt Temes, Krassó és Torontál vármegyéket és az azokat délről és keletről szegélyező katonai határvidéket értették. Pesty a terület nevét elemző művében nem tartja észszerűnek ezt az elnevezést, szerinte azt csak arra a 63 esztendőre találták ki, amikor osztrák tartományként, Magyarországtól elválasztva kezelték e közigazgatási egységet.⁴²⁰

E terület kialakításának előzményeihez tartozik Temesvár 1552-ben történő eleste. A 164 évig tartó török hódoltság alatt a terület teljesen tönkrement, elnéptelenedett. Miután Savoyai Jenő 1716-ban visszafoglalta a temesi tartományt, Mercy Klaudius Florimundus lovassági tábornokot nevezte ki a vezetésére. A tartományt azonban nem csatolták Magyarországhoz, hanem az osztrák örökös tartományokhoz hasonlóan közvetlenül a Habsburg-udvar fennhatósága alá rendelték, és először tisztán katonai vezetés alá helyezték. A terület azonban különbözött a többi tartománytól, hiszen nem voltak rendjei, sem polgársága, sem nemessége, egyedül az egyház kezdte birtokait követelni, de egyébként nagybirtokok sem voltak itt. Ez az állapot pedig annak kedvezett, hogy „a császárt ne csak az országész új urának tekintsék, hanem valamennyi föld tulajdonosának is”.⁴²¹ Az Udvari Kamara pedig rendületlenül dolgozott azon, hogy bebizonyítsa: „az abszolutizmus politikai célja a Bántságban csak lokális modernizációval lehet sikeres. Már hetekkel a visszafoglalás után az Udvari Kamara arról referált III. Károlynak, hogy az »ottani« (bánáti) gazdaságot központi irányítás alá kell vonni, ahogy a korábbi időkben is tették az új

---

⁴¹⁸ Királyi leirat, 1788. október 6. Schmidt 1832–1839, XVIII, 5. A dekrétum szerint e bányatörvényszékhez a következő vármegyék bányászati vitás ügyei tartoztak: Zemplén, Szabolcs, Bereg, Ugocsa, Ung, Szatmár, az Erdélyhez tartozó kővári kerület.

⁴¹⁹ MARJANUCZ 2017, 4.

⁴²⁰ PESTY 1868.

⁴²¹ MRAZ 1988, 31.

szerzemények biztosításánál. Hatékony rendet csak erős tartományi diszpozíció és belső ellátás eredményezhet.”⁴²²

Ebben a szellemben Mercy gróf a bánsági ipart is igyekezett megalapozni, amelynek körében a bányaművelést is megindította. A bányaművelést ekkor értelemszerűen a kincstár tartotta a kezében.⁴²³ Az elnéptelenedett vidékre – hasonlóan, mint Selmezbányán a tatárjárás utáni időkben – külföldről igyekeztek bányászokat telepíteni. Bartholomäus Ludwig Edler von Hechengarten életrajzából kiderül, hogy ő azért került a tiroli Oberndorfból 18 évesen az apjával Oravicára, mert 1720-ban tiroli bányászokat telepítettek át a Temesi bánság területére.⁴²⁴ Pesty Frigyes szerint a tiroli bányászok 105-en voltak, akiket szomolnoki bányászok előztek meg a letelepedésben.⁴²⁵ Wenzel Gusztáv szerint így rövid időn belül bányászhelységek jöttek létre, név szerint: Oravicabánya, Majdanpek, Bogsánbánya, Dognácska, Csernostica, Moldova és Lunkány.⁴²⁶ A 13. században történt betelepítések során létrejött bányavárosoktól eltérően azonban ezek a települések nem kaptak az uralkodótól önkormányzatot, hanem a kincstár maga kívánta a bányaművelést folytatni az általa meghatározott szabályok szerint, bár a bányászokat különféle kedvezményekben részesítették.⁴²⁷

---

⁴²² MARJANUCZ 2013, 217.

⁴²³ MARJANUCZ 2017, 90.

⁴²⁴ PÜRSTL 1991. Hechengarten életrajza jól szemlélteti a hivatali pályafutást a bányászati területén. Hechengarten öt éven keresztül tanuló, majd szakmányvájár, végül ércbányász volt, két évig az aknában az ácsmunkát végezte, három évig Majdanpeken felőrként alkalmazták, 1734-ben pedig már bányamester volt Csernosticán, amit 1736-ban Majdanpekkal egyesítettek. Az 1737–39-es török háború idején a bányavédő egységeket vezényelte. 1740-ben a bánáti tönkretett bányák rendbetételének felügyelője lett, majd főbányamesterré és inspektorrá nevezték ki a bánáti bányák főlé. 1747-ben bányatanácsos, alkamaragróf és első főkamaragrófi ülnök lett.

⁴²⁵ PESTY 1884, II/2, 85.

⁴²⁶ WENZEL 1880, 249.

⁴²⁷ „Tirolból, Morvaországból és Észak-Magyarországról hoztak bányászokat a törököktől elhagyott lelőhelyek felkutatására, az ércbányák megnyitására. A bányászokat Oravicabányára, Dognácskára és Bogsánbányára telepítették. Az Oravica patak – nevét a diófás jelentésű szláv szóból származtatják – festői völgyében a folyóvíz nevét viselő 77 házas falu mellett 1717-nen alapított Montanorawitzon – Oravicabányán – helyezték el a Tirolból 1718 őszén érkezett 13 bányászt: Josef Dollt, Johann Dollt, Peter Jaufot, Mathias Jaufot, Cristoph Dardlert, Johann Hanitzelt, Martin Sollt, Ulrich Sollt, Joseph Paumgartnert, Jakob Reittert, Sebastian Pichlert, Andreas Knallt és Johann Forverkert. Rövid időn belül 10 Csehországból jött bányász, két vasolvasztómester, két rézolvasztó mester, két kovácsmester és egy kohóépítőmester csatlakozott az alapítókhoz. Oravicabányán és környékén 1718-ban elkezdődött a rézbányászat, amely megkülönböztetett stratégiai fontossággal bírt, s a bányahivatalt is felállították. Újabb 134

Pesty Frigyes leírása szerint ezeken a területeken már a törökök megjelenése előtt is volt bányaművelés. Bogsánbányán vastermelés folyt, amit 1717-ben újra akartak indítani, ez azonban a török háborúk miatt akadozott. Még 1741-ben is azt írta a csanádi püspök, hogy ha ezen a területen újra fellendül a bányászat és a vastermelés, akkor oda plébánost fog kinevezni.⁴²⁸

Dognácskán valószínűleg 1722-ben tudták újraindítani a termelést, Mercy térképén e település ezüsttermelő helyként van feltüntetve. 1741-ben a „bányakincstár” költségén itt már plébániát működtettek.⁴²⁹ Krassó vármegye főbányavárosa, Oravica területén az őskorban is bányászat folyt, amit 1718-ban indítottak újra.⁴³⁰

Egy 1717-ben kelt rendelet szerint az Udvari Kamara két személyből álló bizottságot küldött a területre a bányászati viszonyok felmérésére. Az instrukcióból megtudhatjuk, hogy a teljhatalom birtokában az egész vidék közvetlenül a kincstár használatában és tulajdonában állt.⁴³¹ Ebből láthatjuk, hogy a Habsburg-udvar saját uradalmának tekintette a területet, ahol minél nagyobb bevétel elérésére törekedett, és ahol ezért igyekezett már rögtön, a terület megszerzése után a saját bányászati adminisztrációt megteremteni, melynek központjait Temesváron és Oravicabányán állította fel. Az Udvari Kamara által az oravicabányai rézbányák bányászati tisztviselői számára kiadott esküformula tartalmazza, hogy a temesvári kamarai adminisztráció alá tartozott minden bányászati tisztségviselő a bányamesterrel együtt. Az esküformulából kiderül, hogy a tisztségviselőknek a császárnak kellett hűséget fogadniuk.⁴³² 1723-ban Temesvárról Oravicabányára költöztették át a bányászati igazgatóságot.

Mivel a bányászati felmérése megfelelő hozammal kecsegtetett, az Udvari Kamara 1727-ben a terület bányászati ügyeinek újraszervezésébe kezdett. A temesvári bányaadminisztrációnak címzett dekrétumból kiderül, hogy ezekben a bányákban a bányatermékek már mélyen feküdtek, ezért elengedhetetlennek számított a víz-elvezetést és a szellőztetést megoldó altárók (Erbstollenek) karbantartásának megoldása. Az Udvari Kamara véleménye az volt, hogy a területen fekvő nagy költséggel működő bányákat be kell zárni, a bányászokat pedig szükség szerint

---

bányamunkás érkezett 1719. szeptember 6-án Tirolból Oravicabányára, ahol bányákat, rézolvastókat és kovácsműhelyeket állítottak üzembe. A bányászok VI. Károly rendeletéből kiváltságos előnyöket, különféle privilégiumokat élveztek” (ld. SZEKER-NYÉ 2017, 22).

⁴²⁸ PESTY 1884, II/1, 63.

⁴²⁹ PESTY 1884, II/1, 134–135.

⁴³⁰ PESTY 1884, II/2, 85–86.

⁴³¹ Udvari Kamara dekrétuma, 1717. december 7. SCHMIDT 1832–1839, VI, 81.

⁴³² Esküformula, 1718. október 12. SCHMIDT 1832–1839, VI, 102.

át kell csoportosítani.⁴³³ A bevételek könnyebb ellenőrzése végett 1728-ban egy királyi leirat elrendelte, hogy Oravicabányán és Majdanpeken bányászati könyvelést végezzenek a hivatalnokok, melyben a „materiale” és a „pecuniale”, azaz a természetbeni és pénzbeli bevételek és kiadások feljegyzésre kerülnek. A számadásokat az Udvari Kamarába minden hónapban be kellett küldeni. A pontos beszámolók érdekében a majdanpeki bányákhoz bányamű regisztrátort neveztek ki. Mivel a Temesi Bánság ekkor katonai igazgatás alatt állt, szigorúan elhatárolták a katonai könyveléstől a bányákat érintő kiadásokat.⁴³⁴

4.4.2. A bánáti főbányahivatal szervezése

Az 1737–39-es török háborúban a bányászok a bányákat védő századokban vettek részt, és főleg technikai feladatokat láttak el, mint mineurök.⁴³⁵ A háború elmúltával az időközben trónra lépett Mária Terézia a bányászat igazgatását is át kívánta szervezni. Egy 1740. április 2-án kelt rendelkezés szerint a háborúk és betegségek által sújtott bánáti területeken az ezüst és réztermelés fellendítése végett a kamara részeként a terület igazgatására külön személyzetet neveztek ki. Ide tartozott egy bányamester, könyvelő és bányamérnök, akik a kincstár alkalmazásában álltak.⁴³⁶

1747-ben a bánáti bányafelügyelőség szervezésére került sor. Itt a vezetésben három személy vett részt: az inspektor és főbányamester, a könyvelő és a számlavezető pénztáros. A könyvelő és a pénztáros az inspektortól függték a többi hivatalnokkal együtt. Ők alkották a bánáti főbányahivalt.⁴³⁷ Ez a főbányahivatal „mint ilyen, vagy később bánsági bányai igazgatóság cím alatt, folytonosan, alig említésre méltó kis megszakadással működött 1856 évig”.⁴³⁸

A bánáti bányahivatal működését egy 1748-ban kiadott rendelet szabályozta. A rendelet értelmében a bányászati udvari kollégium nevezte ki a főbányamestert, aki alá az összes többi bánságban tevékenykedő hivatalnok tartozott. A főbányamester pedig nemcsak az alkamaragrófnak (aki egyben a terület inspectora is volt), hanem a terület katonai kormányzójának is alá volt vetve. A rendelet hangsúlyozta, hogy a főbányamester és a többi hivatalnok között nem magánkapcsolat jött létre, hanem hivatali, ezért a döntéseket jegyzőkönyvezett megbeszéléseken

---

⁴³³ Udvari Kamara dekrétuma, 1727. december 15. SCHMIDT 1832–1839, VI, 300.

⁴³⁴ Királyi leirat, 1728. március 6. SCHMIDT 1832–1839, VI, 342.

⁴³⁵ A mineur árokásást végzett.

⁴³⁶ Ennek a rendeletnek a tartalmát egy másik dekrétum ismerteti: Udvari Kamara dekrétuma, 1742. február 6. SCHMIDT 1832–1839, VII, 41.

⁴³⁷ Királyi leirat, 1747. március 30. SCHMIDT 1832–1839, VII, 143.

⁴³⁸ PESTY 1884, II/2, 85. A bánsági bányakerület számára kiadott rendeletek címzései-ben is Oravicai Bányai igazgatóság szerepel.

kellott meghozni. A pénztalások esetében a tanácskozáson jelen kellett lennie a pénztárnoknak és a bányatársaságok factorának (ügyvivőjének) is.

A főbányamester a pénztárnok-könyvelővel és esküdtekkel alkotott egy tanácsot. Ez a tanács péntekenként bíróságként, szombatonként pedig bányahivatalként járt el. A tanács a bírósági és a hivatali napokon György naptól Mihály napig reggel 7 órakor, Mihály naptól György napig reggel 8 órakor ült össze. Ezeket az ügyeket vagy maguk intézték el, vagy a felek a kormányzóhoz⁴³⁹ és a tanácsához fellebbezhettek. A szombati bányakonzultációkon minden ügyet megtárgyaltak, ami a bányákkal, kohókkal, kémlészekkel, rézpörölydével, zúzókkal, erdőkkel, szénszállítással, működéssel, árakkal volt kapcsolatos. A tanács mindenben döntött a következő hétre vonatkozóan. Az üléseken készített jelentéseket meg kellett küldeni az udvari kollégiumnak és az alkamaragrófnak.

A főbányamester azonban az Udvari Kamara beleegyezése nélkül sem maga, sem az ülésen nem hozhatott határozatot rendkívüli építkezések kezdéséről, erdők tisztogatásáról, rendkívüli kiadásokról, hivatalnokok felvételéről. Épületek rendbetételéhez havonként 50 guldent kapott a kincstártól, amelyet további engedély kérése nélkül felhasználhatott.

A főbányamesteren kívül a hivatalnoki karhoz tartozott egy könyvelő, pörölymű-ügyelő, bányajegyző, erdőfelügyelő, a dognácskai bányamester, a bog-sáni vasmű gondnoka és ellenőre, a lunkányi pörölyde ügyelője. Mindezek fizetése 183 forint volt évente. A rendelet a könyvelést is részletesen szabályozta.

A nagy szelek, a szénkupacok, az összegyűjtött farakások miatt a tűzvészek megakadályozása céljából egy bizonyos útszakaszon tiltották a dohányzást. Ha valakit dohányzáson értek, az örök addig nem engedték el, míg a 17 forint büntetést ki nem fizette. Ha egy idegen gyűjtött rá, először csak figyelmeztetésben részesült. A tilalom kihirdetését a hivatalnak kellett megoldania. A rendeletből az is kiderül, hogy az alkamaragróf (Hechengartner), 1747. augusztus 26-án visszautazott az alsó-magyarországi bányavárosokba. Elutazása előtt meghagyta, hogy a gyakornokoknak be kell tartaniuk a főbányamester utasításait, a bányákat naponta járják be, és minden nap más mestertől tanulják a teendőket.⁴⁴⁰

Egy 1756-ban kiadott rendelet szerint a főbányahivatal továbbra is a főbányamester vezetése alatt állt. Helyettese a kohómester volt. A hivatalban dolgo-

---

⁴³⁹ A rendelet kiadásakor báró Franz Anton Leopold Ponz de Engelshofen volt a kormányzó (1740–1751). Az ő kormányzóságával véget ért a katonai igazgatás a „Bán-ságban”, az uralkodónó döntése értelmében 1751 és 1778 között polgári igazgatás alá került a terület (ld. GYÉMÁNT 2015, 31–48).

⁴⁴⁰ A temesvári adminisztráció dekrétuma, 1748. augusztus 19. SCHMIDT, 1832–1839, VII, 543.

zott még egy könyvelő, egy pénztáros, egy ellenőr és egy kancellista. Munkájukat négy huszár segítette. E főbányahivatal alá tartozott az a négy bányahivatal, amely az egész bányakerület (Montanistikum) adminisztrációját első fokon intézte Oravicán, Moldován, Dognácskán és Szászkán.⁴⁴¹

Mindebből láthatjuk, hogy a bányai igazgatóság az alárendelt hivatalokkal, a bányákkal kapcsolatban minden hivatali teendőt ellátott, s emellett bányabíró-ságként is működött. Marquardt felhívta a figyelmet a Bánságban tevékenykedő bányászati hivatalnokok sajátosságaira, akikhez hasonló hivatalnokok a Habsburgok más tartományaiban nem működtek. Ugyanazok a hivatalnokok jártak el a polgári és a bányabíróóságokon, az uralkodó politikáját közvetítők látták el a rendőrségi feladatokat és a polgári hivatali teendőket. Ugyanazok a hivatalnokok felügyelték a társaságok üzemeit, akik vezették is azokat. Így sokszor ugyanazok a személyek egymásnak ellentmondó funkciókat láttak el. Ebben a helyzetben a bányatársaságok sokszor a „nyílt panaszkodás” eszközhöz folyamodtak, közben mégis felvirágoztatták a bányászatot.⁴⁴² 1751-ben véget ért a katonai igazgatás a Temesi Bánságban, az uralkodó döntése alapján a terület polgári igazgatás alá került.

4.4.3. A magánbányászat szabályozása a bánsági bányakerületben

A kamara fáradozásai ellenére a kincstári bányászat nem érte el a kívánt eredményt. A kohók ugyanis rosszul működtek, a próbákon 14–25 százalékosra becsült kőzetekből csak 7,5 százalék rezet nyertek, a bányászokat pedig úgy hajszolták, hogy azok inkább a törökökhöz vándoroltak. A dognácskai ólombánya olyan nagy költségekkel működött, hogy fel kellett hagyni a művelésével, az

---

⁴⁴¹ Az Oravicán működő területi bányahivatalban a következő hivatalnokok intézték az ügyeket: bányamester, kohómester, bírósági írnok, bányamérnök, kémlész, rézpörölydesáfár, felügyelő, földmérő, négy gyakornok egy felügyelővel és egy lelkész. Az előbbi hivatalnokokkal működött a bányahivatal Dognácskán, Moldován és Szászkán is. Bogsánbányán és Lunkányban vasművet létesítettek külön hivatalokkal. Ezeknek a személyzetében szintén találunk lelkészt, hivatali kezelőt, érc- és szénmérőt, valamint öröket. E hivataloknak a személyzetét és ellátásukat ld. Pénzverés- és Bányai igazgatási Udvari Kollégium dekrétuma, 1756. május 22. SCHMIDT 1832–1839, X, 391.

⁴⁴² MARQUARDT 1848, 14. A művet szerzőik Kossuth Lajosnak ajánlották. Szerintük ugyanis a Temesi Bánság területén működő bányatársaságok a császári hivatalnokok önkényének voltak kitéve, ami nemcsak a Bánságra, hanem az egész országra jellemző volt. Ezért felhívták Kossuth, mint hazája, a polgárság és az ipar barátjának figyelmét a bánságihoz hasonló körülmények megelőzésére.

embereket onnan Oravicabányára költöztették, és a többi bánya is csak veszteséges volt.⁴⁴³

Wenzel Gusztáv arról számol be, hogy a bányák 1733-ig a kincstár kezében voltak, csak ezután adták át azokat bizonyos megszorításokkal magánvállalkozóknak. A magánbányászat megteremtését különös rendeletek, ún. rendszerek (Systeme), által szabályozták. Az első a Neffzern-féle Banatisches Bergsystema volt 1736-ban, amely a Dognácskán, Oravicabányán, Moldován, Majdanpeken és Csernosticán folytatott magánbányászatot szabályozta. A korábbi bányapolgári szövetségekhez hasonlóan ennek a rendszernek is a középpontjában az évenként megrendezett tanácskozás állt, amelyen az öt bányahelység főtisztviselői, küldöttjei, odarendelt katonatisztek és bányapolgárok vettek részt, akik megvitatták a bányászat érdekeit és szükségleteit.⁴⁴⁴

Egy 1740. július 27-én kelt rendelet a magánvállalkozás keretében működő bányászat viszonyait rendezte. A Temesi Bánság területén kialakított bányászati viszonyokat 1860-ban a *Temesvárer Zeitung*ban megjelenő leírás foglalta össze.⁴⁴⁵ E tudósítás szerint Moldován, Szászokán, Csiklován, Oravicabányán és Dognácskán bányásztelepülések jöttek létre. Ezekben a településeken a magán-személyek nem együttesen művelték a bányákat, hanem minden egyes aknának saját bányarészese (Gewerke) volt, és külön elszámolás alá tartozott. Ennek ellenére az egyes aknára alapított bányatársulatok (Grubengewerkschaften) összességükben egy összefüggő társaságot alkottak: a bányaműtársaságot (Werksgewerkschaft), amelyben az egyes bányahelységek közös érdekei az összetartást és a támaszpontot megtalálták. Az egyes helységek bányaműtársaságai az egész bányakerület érdekeinek védelmében egy szövetségbe tömörültek, és így képezték az „általános bánáti bányaműtársaságot” (allgemeine banater Werksgewerkschaft). A bányaművek az állam legnagyobb támogatásával indultak. A birtokok akkori nagyfokú bizonytalansága, a török támadásoktól való félelem a bányavállalkozókat elriasztotta attól, hogy a bányákat saját költségükre működtessék. Azok a feltételek azonban, melyeket az állam 1740-ben kínált az új társaságoknak, nagyon kedvezőek voltak. A vállalkozók a bányákat és a meglévő olvasztókat ingyenesen kapták. Minden bányahelység számára a kamarai birtokokból

---

⁴⁴³ MARQUARDT 1848, 8.

⁴⁴⁴ WENZEL 1880, 249–250. A Neffzern-féle rendszer Mária Terézia korában 1748-ban, 1754-ben és 1760-ban, majd 1802-ben, 1811-ben és 1830-ban módosult.

⁴⁴⁵ *Temesvárer Zeitung*, 1860/216–217. Az újságcikket szó szerint közli SCHWICKER 1861, 364–365. Az újságban található leírás azért igen értékes, mert bár a systemákat minden bánáti bányászattal kapcsolatos leírás megemlíti, azok működését nem ismertetik.

telkeket, mezőket és erdőket különítettek el a bányaművelés céljára. A bányatársaságok a szántó és legelőhasználat mellett ingyen kapták a faanyagot a bányákhoz, a faszénhez és fűtésre. Mindezt a társaságoknak a kinyert rézből urbura címén 7,5 százalékot kellett befizetniük az állam részére, továbbá négy szabad kuxot⁴⁴⁶ kellett adniuk a területért és a fáért. Az összes rezet azonban be kellett az államnak adniuk a piaci vételárnál alacsonyabb beváltási árért.⁴⁴⁷ Ennek az ügyletnek az eredményeként fellendült a térség bányászata, rövid időn belül 5000 mázsát tett ki évente. Az urburából és a rézbeváltásból az állam évi 60 000 forint nyereségre tett szert. A bányászat fellendülése maga után vont az ipar, a kereskedelem és a közlekedés fejlődését, egy sor újabb falu keletkezett, a lepusztult területen újra megindult az élet.

A fellendüléshez hozzájárult, hogy 1740-ben Dognácskán feltárták a rövidesen európai hírnevet szerző Simon & Juda bányát, amely óriási rézkészlettel rendelkezett.⁴⁴⁸ Bányáügyekben pedig a Maximilianische Bergordnung rendelkezéseit kellett alkalmazni.⁴⁴⁹

Mivel így a réz- és ezüstbányászatban a magántársaságok kerültek többségbe, 1742-ben egy rendelet szerint a kamara a hivatali adminisztrációban tevékenykedő személyzet közül egy bányamester, egy bányamérnök és egy könyvelő finanszírozását vállalta. A többi hivatalnok és az örök, rendfenntartók költségét azonban a társaságoknak kellett fedezniük.⁴⁵⁰ A bányásztelepüléseken alkalmazott lelkészek és felcserek fizetését is a bányatársaságoknak kellett állniuk.⁴⁵¹ A későbbiekben felmerült költségekről – mint például épületek renoválása, vagy új vasverő műhely felállítása – külön rendelkezett a kamara.⁴⁵² A későbbiekben pedig a tisztviselőknek járó díjakat is szabályozták.⁴⁵³ A főbányamester jelentése szerint 1756-ban az összes bányából 7800

---

⁴⁴⁶ A kux a bányarészt megillető bányarész (ld. *Erklärendes Wörterbuch* 1869, 91).

⁴⁴⁷ A réz beváltási ára 34 forint volt mázsánként, amit az állam 45 forintért adott el (ld. MARQUARDT 1848, 11).

⁴⁴⁸ Francesco Grisellini, itáliai természettudós és utazó, a Temesi Bánság történetéről megírt beszámolója szerint a bánya egyik résztulajdonosa, a temesvári David Hübnér az évek során 2 548 000 guldent keresett (ld. KLADIVA 2016, 15).

⁴⁴⁹ Udvari Kamara dekrétuma, 1741. július 31. SCHMIDT 1832–1839, VII, 33.

⁴⁵⁰ Udvari Kamara dekrétuma, 1742. február 6. SCHMIDT 1832–1839, VII, 41.

⁴⁵¹ Udvari Kamara dekrétuma, 1742. augusztus 14. SCHMIDT 1832–1839, VII, 62.

⁴⁵² Pénzverés- és Bányagazgatási Udvari Kollégium dekrétuma, 1756. március 22. SCHMIDT 1832–1839, X, 344.

⁴⁵³ Pénzverés- és Bányagazgatási Udvari Kollégium dekrétuma, 1756. május 22. SCHMIDT 1832–1839, X, 381.

mázsa rezet vettek át és 1000 márka ezüstöt nyertek a rézből. Az ezüstöt Gyulafehérvárra (Carlsburg) kellett szállítani.⁴⁵⁴ Ebből láthatjuk, hogy a Habsburgudvar a magánbányászattal együttműködve jelentős haszonra tett szert, amit viszont szokásához híven a saját céljaira használt fel.

A magánkézben lévő és a kincstári bányászat kapcsolatának nagyobb átalakítására 1760-ban került sor az összeütközések kiküszöbölésének céljából. Az Udvari Kamara a bányászattal kapcsolatos tevékenységeket aprólékosan szabályozta a rendeletben, amelyből az is kiderül, hogy a kincstár által alkalmazott hivatalnokokkal szemben a bányaművelők többször panasszal éltek. A kincstár részéről alkalmazott hivatalnokok ezután semmiben sem dönthettek a társaságok hivatalnokai nélkül, minden döntést együttesen a bányarészes- napokon kellett meghozni. A hivatalok személyzetét és a nekik járó juttatásokat is pontosan meghatározták. A másodfokon eljáró bányaigazgatóság Temesváron működött. Alatta működtek Oravicabányán, Dognácskán és Szászkán a bányahivatalok. A moldovai bánya- műnél közvetlenül alkalmaztak felügyelőt, erdőfelügyelőt és felőrt. A königseggi bánya- művet a dognácskai bányahivatalhoz sorolták, a bogszáni vasműnél pedig erdőfelügyelőt alkalmaztak. Mindenütt volt felcser és lelkész.⁴⁵⁵

4.4.4. A Temesi Bánság bányászatának sorsa a terület Magyarországhoz való csatolása után

Bár már az 1741. évi XVIII. törvénycikk elrendelte, hogy a temesi kerület, amennyiben katonai határőrvidékké való alakítása nem szükséges, visszakerül az ország fennhatósága alá, Mária Terézia csak 1778-ban tett ünnepélyes esküt arra nézve, hogy a Temesi Bánság területét visszaadja Magyarországnak és ott a magyar vármegyei közigazgatás bevezetését engedélyezi. 1779-ben ezen a területen alakult meg Torontál, Krassó és Temes vármegye, valamint a Császári és Királyi Udvari Tanács alá tartozó Határőrvidék.⁴⁵⁶

1788-ban azonban újabb török háborúk sújtották a térséget, mivel Ausztria belesodródott az 1787–1791 között zajló orosz–török háborúba, amelyben az egész bánsági bányászat tönkrement. Bár 1788-ban a császáriak kiverték a törököket a Bánságból, azok Temesvárig elpusztították a vidéket.⁴⁵⁷ A hivatalos felmérés szerint Moldován **113.59** forintot tettek ki a károk. A társaságok felmérték, hogy egyedül nem képesek ebből a helyzetből kilábalni, ezért az állammal új szerződést

---

⁴⁵⁴ Pénzverés- és Bányaigazgatási Udvari Kollégium dekrétuma, 1756. március 22. SCHMIDT 1832–1839, X, 344.

⁴⁵⁵ Udvari Kamara dekrétuma, 1760. szeptember 30. SCHMIDT 1832–1839, XI, 25.

⁴⁵⁶ GYÉMÁNT 2015, 43.

⁴⁵⁷ GYÉMÁNT 2015, 43.

kötöttek, amit a későbbiekben is többször megváltoztattak. Ezek a változtatások az olvasztás költségeinek viselésében, a kibányászott réztartalom kifizetése körében hoztak változást. Marquardt összecszerően tudósít arról, hogy a kincstár így is jóval nagyobb nyereségre tett szert, mint a bányatársaságok.⁴⁵⁸

Bár a Temesi Bánság területe visszakerült Magyarországhoz és a bányászati igazgatás is több reformon ment keresztül,⁴⁵⁹ a bányák továbbra is a kincstár tulajdonát képezték. Így 1855. január 1-jén a Szabadalmaztatott Osztrák Államvasút Társaság (k. k. Privilegierte Österreichische Staats-Eisenbahn-Gesellschaft, röv. StEG)⁴⁶⁰ megvásárolta a bánsági kincstári uradalmat, továbbá a moldovai, szász-kai, oravicai, dognácskai kincstári ércbányákat, a resicai, bogsáni és gladnai vasműveket, a stájerlaki és dománi kőszénbányákat a vasútvonalakkal együtt. A társaság ezt követően a területen található kisebb magánvállalkozásokat is felvásárolta.⁴⁶¹ A StEG a lényegében fizetésektelen államtól a területen megszerzett 72 helységet és azok erdőit, földjeit, bányáit, kohóit és gyárait. A vasúttársaság rövid idő alatt Európa egyik legjobban profitáló iparterületévé fejlesztette a Bánságot.⁴⁶² Mivel az Általános Osztrák Bányatörvény 1854-ben császári pátenst által a Habsburg Monarchia egész területén bevezetésre került, a törvény rendelkezései szerint a fenntartott termékek után a társaságnak is meg kellett fizetnie a bányavámot.⁴⁶³

4.4.5. A bányabírászkodás a Bánságban

Varga Endre szerint a Temesi Bánságban Oravica, Dognácska, Szászka, Moldova, Rézbánya, Bogsán és Resica bányavárosokban működtek elsőfokú állandó bányabíróságok.⁴⁶⁴ Mint azt láthattuk, az első négy helyen elsőfokú bányahivatalok is működtek, így az azok élén álló bányamesterek és hivatalnokok a bírósági

---

⁴⁵⁸ Marquardt részletesen leírja a szerződések tartalmát (MARQUARDT 1848, 65).

⁴⁵⁹ 1854-ben bevezetésre került hazánkban az Osztrák Általános Bányatörvény, mely a közigazgatási feladatok ellátására elsőfokú hatóságként a bányakapitányságokat ruházta fel hatáskörrel (ld. IZSÓ 2014, 9).

⁴⁶⁰ A Társaság, nevével ellentétben magántársaság volt, melyet 1854-ben francia és osztrák bankárcsaládok alapítottak (ld. DAMA 2016).

⁴⁶¹ IZSÓ 2014, 128.

⁴⁶² DAMA 2016.

⁴⁶³ Ld. ABG 1854, § 219. A törvény e szakaszához fűzött magyarázat szerint a „fron” az uralkodó számára fenntartott bányatermékek után járó rész. Így lényegében a bányaregálé alapján járó bányavám megfizetésének kötelezettsége továbbra is megmaradt, ezt fejezi ki a törvény szövege is: „Die Bergwerks-Frohne bleibt aufrecht” (ld. GRÄNZENTSTEIN 1855, 326).

⁴⁶⁴ VARGA 1974, 216.

teendőket is elvégezték. Bár az 1752-ben kiadott rendelet nem említi, hogy Bog-sán- és Resicabányán is lettek volna hivatalok, valószínűleg bányamesterek ott is voltak, akikre rábízta a bányabíráskodást.

Az 1727. december 15-én kiadott udvari kamarai dekrétum⁴⁶⁵ úgy rendelkezett, hogy a főbányamester elnöklete alatt kamarai bányatisztekkel kell bányabíráskodást szervezni. Ez a bírósági tanács szavazattöbbséggel döntött, amiről jegyzőkönyvet vettek fel. Ezek a tanácsok azonban csak kisebb jelentőségű ügyekben döntöttek. Nagyobb súlyú ügyekben és bűncselekmények esetén a bányászati adminisztráció járt el. 1741-ben az Udvari Kamara elrendelte,⁴⁶⁶ hogy az előbbi bányabíráskodás a kizárólag bányászattal foglalkozó, le nem telepedett bányászoknak valamennyi ügyében járjon el, a letelepedett bányászoknak pedig csak a bányászattal kapcsolatos ügyei tartoznak a hatáskörébe.

Amint azt a bányászati igazgatás ismertetésénél láthattuk, egy 1748-ban kiadott rendelet szerint a főbányamester a pénztárnok-könyvelővel és esküdtekkel alkotott egy tanácsot. A bírósági napokon – péntekenként – a bányatársaságok részvényeinek számító kuxok adásvételével, örökséggel, különféle ügyletekkel és bűncselekményekkel kapcsolatos ügyekben járt el. A tanács döntésével elégedetlen felek a Temesi Bánság kormányzójához és a tanácsához fellebbezhetek. Az oravicai főbányahivatal vagy igazgatóság, mint másodfokú szerv, az alárendelt hivataloktól fellebbezett ügyeket is eldönthette.

II. József változtatásai nyomán a bányászati kerületben a bányai igazgatóság elnöke egyben bányabíró is volt, a hivatali teendőket pedig szintén az igazgatóságon dolgozók látták el. A kirendeltségek Dognácskán, Szászokán, Moldován és Rézbányán működtek.⁴⁶⁷

---

⁴⁶⁵ Udvari Kamara dekrétuma, 1727. december 15. SCHMIDT 1832–1839, VI, 300.

⁴⁶⁶ Udvari Kamara dekrétuma, 1741. július 31. SCHMIDT 1832–1839, VII, 33.

⁴⁶⁷ Királyi leirat, 1788. október 6. SCHMIDT XVIII, 5. A dekrétum szerint e bányatörvényszékhez Bács, Torontál, Temes, Krassó, Arad, Csanád, Csongrád, Békés és Bihar vármegyék bányászati ügyei tartoztak. Az újabb máramaroszigeti bányatörvényszékhez tartozott Máramaros (ld. Udvari Kamara dekrétuma, 1788. október 6. SCHMIDT 1832–1839, XVIII, 5.

5. AZ ERDÉLYI BÁNYAKERÜLET

5.1. Az erdélyi bányavidék történetének vázlata

Wenzel Gusztáv szerint az Eldorádónak nevezett erdélyi aranyvidék a Maros és az Aranyos folyók között elterülő terület volt. Ide tartozott Abrudbánya, Verespatak környéke, Zalatna, Offenbánya, Toroczko és Radna.⁴⁶⁸ Zalatna 1352-ben, Abrudbánya 1453-ban nyertek az uralkodóktól bányavárosi szabadalmat.⁴⁶⁹ Wenzel Gusztáv szerint Abrudbányának voltak már a bányászatra vonatkozó, írott statútumai is, ezek azonban nem maradtak ránk, és feltételezhető, hogy az erdélyi bányavárosokban elsősorban a szokásjog uralkodott.⁴⁷⁰

Ezt támasztja alá az is, hogy 1428-ban Zsigmond az egész vidéket a zalatnai bányagrófok hatósága alá rendelte, és meghagyta, hogy „a bányagrófok a Körömbányán és Besztercebányán létező bányaszokások és törvények szerint járjanak el. Ennek következtében Abrudbánya, Aranyosbánya, Zalatna és Körösbánya bányavárosokkal együtt közös bányabíróságot képez.”⁴⁷¹

Az erdélyi fejedelemség idején a fejedelmek törekedtek a bányászat fejlesztésére, hiszen a kibányászott nemesfémek után befizetendő urburát Erdélyben is be kellett szolgáltatni. I. Ferdinánd arra törekedett, hogy Erdélyben is felvirágoztassa a bányászatot, ezért 1551-ben, mikor Izabella királyné átadta neki a területet, azonnal a szervezéshez látott, bányajogi intézkedései azonban feledésbe merültek.⁴⁷² A többi bányavidék bányavárosaihoz hasonlóan az erdélyi bányavárosok is szövetségre léptek, Abrudbánya, Zalatna, Offenbánya, Nagybánya, Felsőbánya és Körösbánya részvételével. Ezt a szövetséget az 1593. évi erdélyi országgyűlés is jóváhagyta.⁴⁷³ Wenzel megemlíti, hogy Offenbánya, Körösbánya és Zalatna között már a 15. század folyamán bizonyos együttműködés

---

⁴⁶⁸ WENZEL 1880, 125–134.

⁴⁶⁹ LUKÁCS 1901, 526.

⁴⁷⁰ WENZEL 1866, 39.

⁴⁷¹ BÁNKI – MOLNÁR 1997a, 108.

⁴⁷² LUKÁCS 1901, 527. Így például a magyar kamarához intézett leiratban az uralkodó a só-, arany- és ezüstbeváltás szabályainak átgondolását irányozta elő, hogy az az erdélyi bányászat fellendítését ne gátolja (ld. királyi leirat, 1553. március 9. SCHMIDT 1832–1839, I, 220). Ezen kívül I. Ferdinánd az abrudbányai bányák és aranymosások számára bocsátott ki rendeletet: Bergordnung und **Feryheiten** über die Berg- und Goldwaschwerke zu Abrudbánya oder Gross-Schlacken und den dazu incorporierten Flecken, Dörfer und umliegenden Gebürge.

⁴⁷³ WENZEL 1866, 48; GERGELY 1986, 43.

alakult ki, amely a városok területén a közös bányaszabadság és jog kialakulásához vezetett.⁴⁷⁴

1570-ben János Zsigmond lemondott a királyi címről és felvette az erdélyi fejedelem címet. Erdély 1691-ig történő különállása azt eredményezte, hogy a „magyar országos jogfejlődés egyenes vonalát Erdély képviselte”, hiszen kikerült az idegen, Habsburg-befolyás alól. Ez a tendencia a bányajog fejlődésében is megfigyelhető: míg Magyarországon a Miksa-féle bányarendtartás az osztrák jogintézmények erőltetésével törést okozott a magyar jogfejlődésben, a rendelet az erdélyi bányajogot nem érintette. Ahogy Szemán írja, „az erdélyi fejedelmek és a rendek 17. századi bányajogi rendelkezései a Miksa-féle bányarendtartást megelőző magyar bányajogi szabályok és elvek közvetlen folytatásai”. Bethlen Gábor igyekezett az erdélyi bányászatot fellendíteni, amelynek során a „magyar bányászat 14–15. századi virágkorának jogszabályaihoz nyúlt vissza”.⁴⁷⁵ Így az 1653-ban kiadott törvényszöveg tartalmazza a bányaszabadság elvét, amely szerint bárki szabadon nyithatott bányákat, a bányatermékekből azonban a tizedet be kellett szolgáltatni a kincstárnak, kivéve, ha a bányát mások birtokán nyitották, mert abban az esetben a birtokossal kellett megállapodni. Ezek a rendelkezések azonban csak az arany, ezüst, réz és kénkő bányászatára vonatkoztak, egyéb fémek bányászata esetén a kincstárnak nem kellett fizetni.⁴⁷⁶

A törvényszöveget Köleséri Sámuel is részletesen ismereteti művében. A más földjén végzett bányaművelés esetén a bányaművelőknek „meg kell állapodniuk a földhasználattal, szerződést kell kötniök, majd a szerződés értelmében eljárniuk”. A más földjén bányászott arany után nem kellett a tizedet megfizetni, hanem a teljes mennyiséget be kellett váltani a pénzverdében vagy a pénzváltóban. Egyébként is, „a kincstári pénzváltón kívül senki sehol nem adhat el vagy vásárolhat aranyat 200 forint bírság és az eladott arany kifizetése, illetve a corpus delicti elvesztésének terhe mellett”.⁴⁷⁷

Erdély igazgatásának alapját 1691–1848 között a Diploma Leopoldinum határozta meg. A Diploma Leopoldinum valójában betagolta Erdélyt a Habsburg Birodalomba. A kormányzati feladatokat a király nevében a kormányzótanács, a Gubernium Transylvanicum látta el. A kormányzótanács keretében működött a kincstartó, amelyhez a bányák igazgatása is tartozott.⁴⁷⁸

---

⁴⁷⁴ WENZEL 1880, 126.

⁴⁷⁵ SZEMÁN 1997, 182.

⁴⁷⁶ Const. II. 9. 1 (Approbatae 1825, 55–56, ld. még: CJH V. 1900, 52–53).

⁴⁷⁷ KÖLESÉRI 2015, 103–104.

⁴⁷⁸ MMLO 1959, 88–90.

5.2. Az erdélyi bányagazgatás változásai a 18. században

Trócsányi Zsolt munkáiban részletesen bemutatja Erdély Habsburg-kori igazgatását, a bányagazgatást is beleértve. A többi bányavidékhez hasonlóan itt is megfigyelhető, hogy a Habsburg-kormányzat legfőbb célja annak elérése volt, hogy az erdélyi rendeket mind az igazgatásból, mind a bányatermékek felhasználásának meghatározásából kizárja. Az uralkodó mindezt – a regalitás elvének megfelelően – saját kizárólagos jogának tekintette. Éppen ezért a bányagazgatás legfelső erdélyi szerve nem az Erdélyben kiépített közigazgatási hivataloknak, hanem közvetlenül az udvari bányászati irányításnak rendelték alá. Mária Terézia idejében a központi szervek átszervezése a helyi igazgatási szervekre is kihatott. A sok háborúhoz a birodalom összes kincsére szükség volt. A királynő ezért Erdélyt is csak a Habsburg-udvar kiszolgálójának tekintette. A forrásokból kiszűrhető, hogy az udvari szervek aprólékos útmutatásokkal és szabályozással igyekeztek elérni, hogy a központi bevételek ne csökkenjenek.⁴⁷⁹

A bányászat fellendítése Erdélyben már I. Lipót idején elkezdődött. Ebből a célból az uralkodó az erdélyi kincstartóságot az Udvari Kamara felügyelete alá rendelte, és a megüresedett hivatalnoki helyek betöltésének a jogát is saját magának tartotta fenn. A tisztségviselők kinevezésére 1694-ben került sor.⁴⁸⁰ 1696-ban az uralkodó Apor István thesaurariusnak instrukcióba adta, hogy a bányavárosok szabadalmait, amelyeket a magyar uralkodóktól és a fejedelmektől kaptak, tartsa fenn.⁴⁸¹

Erdélyben a 17. század végén a bányászati bevételeket a bérleti rendszer biztosította.⁴⁸² Az erdélyi rendek kizárása a bányászat területéről a kamarai bizottságok kiküldésével kezdődött. Az első bizottságot az uralkodó 1699 nyarán

---

⁴⁷⁹ Ezért nem helytálló Kovács Kiss Gyöngy megállapítása: „Gazdasági szempontból a nemesfém- és a sóbányászatból származó jövedelmek elhanyagolhatóak.” Az ebből levont következtetés pedig még rosszabb, éppen ennek mond ellen: „Következőképpen: természetszerűleg e tevékenységi területek igazgatása kezdettől fogva közvetlenül a központi, szakosodott intézmények hatáskörébe tartozik, a rendek a legközelebbi időn belül kiszorulnak ezekről” (KOVÁCS KISS 2000, 6). A fentiek értelmében a központosítás éppen a bevételek biztosításának érdekében történt.

⁴⁸⁰ Királyi leirat, 1694. november 22. SCHMIDT 1832–1839, V, 461.

⁴⁸¹ Királyi instrukció, 1696. március 12. SCHMIDT 1832–1839, V, 468.

⁴⁸² „A felség 1694 november 22-én helybenhagyta, hogy az arany- és kénésbányák bérlete Bánffy György és Apor Istváné legyen. A bérlet a következő két évre szólott. 1698 márciusától a bérletet megújították. A bérletet a bérlet albérletbe adták ki. Miután a következő évben, a bérlet lejárt előtt, Thavonat e bányák művelését a kincstár részére követelte, Bánffy és Apor a bányabérlettől visszaléptek” (ld. BÍRÓ 1935, 71). A szerző részletes leírást ad a bányászatból, a beváltásból és a bérletből származó jövedelemről.

bízta meg, hogy mérje fel az ottani bányák állapotát. Mivel ennek a bizottságnak a kiküldése nyomán az erdélyi kincstári igazgatás alapvetően megváltozott, érdemes eljárását részletesen ismertetni. A bizottság vezetőjének az uralkodó Thavonath Albert felső-magyarországi bányaprefektust jelölte ki.⁴⁸³ A bizottság kiküldésének okairól és eljárásáról részletes leírást ad Bíró Vencel Apor Istvánról írt munkájában. Bíró Vencel Bethlen Miklós leírása alapján foglalta össze a bizottság kiküldésének okait: „Az udvari kamara megcsontosodott törekvése a mindenütt uralkodásra. A főkormányzék jövedelmének elvételével a kamara nyereségének növelése. A sok gyenge állású német elhelyezése a kisebb hivatalokban. A nagyobb állású németek törekvése, hogy a commissariatus tisztségével gazdagíttassanak. Külszín: az erdélyi kincstárnak és a kincstartóságnak átalakítása azzal a reménykeltéssel összekötve, hogy minden az erdélyi szülöttek kezén marad.” Bíró szerint Bethlen kezdetben helyeselte a változásokat, de amikor az álca lehullott, így jajdult fel: „Jaj, mi szegény együgyű bolondok, ezt elhittük.”⁴⁸⁴

A bizottság feladata a só-, az arany- és higanytermelés megvizsgálása volt. A fennálló helyzet felmérése mellett a bizottságnak a termelés fokozásának lehetőségeit is ki kellett puhatolnia, és a számadásokat is meg kellett vizsgálnia.⁴⁸⁵ Az instrukció szerint Thavonathnak nemcsak a guberniumtól és a thesaurarius-tól kellett adatokat szereznie, hiszen az udvar tartott attól, hogy azok, akiktől éppen el akarják venni az irányítás jogát, nem fognak helyes adatokkal szolgálni. Ezért a bizottság bárkihez fordulhatott felvilágosításért. Ebből a célból legmegbízhatóbbnak tűnt Köleséri Sámuel, aki az erdélyi aranybányászatot a legjobban ismerte.⁴⁸⁶

Thavonath a felmérést a fémhányák vizsgálatával kezdte. A vizsgálat után arra a megállapításra jutott, hogy a bányákat nem használták ki kellőképpen. A bányaprefektus szerint az arany- és kéneseő bányákat állami kezelésbe kellett volna venni, mivel szerinte a nagyobb befektetés jobb eredmény elérését tette volna lehetővé.⁴⁸⁷ Thavonath az erdélyi utak elhanyagolt állapotáról is beszámolt,

---

⁴⁸³ Az instrukció szövegét ld. SCHMIDT 1832–1839, V, 610. A rendelet tartalmát ld. LUKÁCS 1901, 529.

⁴⁸⁴ BÍRÓ 1935, 62.

⁴⁸⁵ BÍRÓ 1935, 62.

⁴⁸⁶ TRÓCSÁNYI 1962.

⁴⁸⁷ BÍRÓ 1935, 63. „Amikor a bizottság véleményét Apornak tudtul adták, ez nem várta be a felség határozatát, hanem a bérlettől annak lejárta előtt önként visszalépett. A bányákat kibocsátotta kezéből a topánfalvi jószágok bérletével együtt, melyek a jövedelem nagy részét szolgáltatták.”

melyek feljavítását javasolta.⁴⁸⁸ Ezen kívül Thavonath 1700 elején az arany- és kéneseő bányákhoz a bizottsággal felügyelőt neveztetett ki, aki Köleséri Sámuel lett. Apor kincstartónak a bányákkal kapcsolatos minden intézkedési jogát megvonták, és Köleséri sem függött tőle.⁴⁸⁹

A felmérés után I. Lipót az egész kincstári szervezet átszervezését rendelte el az 1700. január 15-én kiadott rendeletével.⁴⁹⁰ Ennek eredményeképpen a kincstári igazgatás kikerült a Gubernium és az erdélyi rendek hatásköréből. A kincstári személyzet ugyanis a kiküldött bizottságnak volt felelős annak erdélyi tartózkodása alatt. Az erdélyieket nem lehetett teljesen eltávolítani az igazgatásból, mert a Diploma Leopoldinum előírta, hogy a tisztségeket erdélyiekkel kell betölteni.⁴⁹¹ A rendelet ezért a feleslegesnek ítélt tisztségeket eltörölte, és minden fontosabb

---

⁴⁸⁸ LUKÁCS 1901, 529.

⁴⁸⁹ Köleséri Sámuel (1669–1731) teológus, orvos, polihisztor, Habsburg-párti tisztviselő Erdélyben. Hivatali karrierjét a bányászati tevékenység felmérésében és újraindításában játszott szerepével alapozta meg. „Köleséri azonban nemcsak az erdélyi bányágy felvirágoztatásában, hanem Erdély új közigazgatási, jogi, járványügyi rendszerének kialakításában és tartománynak a Birodalomba való sikeres beillesztésében is fontos szerepet játszott.” Fő műve az 1717-ben megjelent *Auraria Romano-Dacica*. Magyarul: *Erdély aranybányászata*, Kolozsvár–Szeged, 2015, ford. Magyar László András. Köleséri életéről a fordító írt áttekintést (155–158). Köleséri feladatait az 1702. augusztus 13-án kiadott instrukció részletezte. Ebből kiderül, hogy Köleseritől a bányászat felvirágoztatását várta el az udvar, ezért mind a kincstári mind a magánkézben lévő bányaműveket a bányabíróval együtt rendszeresen ellenőriznie kellett. Az instrukció külön utasította az inspektort, hogy a visszaélések elkerülése végett az aranybeváltót (auri campsor), akinek a székhelye Abrudbányán volt, felügyelje. Az abrudbányai székhely nem véletlen, hiszen e város környékén helyezkedtek el az aranybányák (ld. instrukció az erdélyi bányainspektor részére, 1702. augusztus 13. SCHMIDT 1832–1839, V, 726).

⁴⁹⁰ Az instrukció szövegét ld. királyi leirat az erdélyi bányászati és sóügyi vizsgálóbizottság jelentésének alapján, 1700. január 15. SCHMIDT 1832–1839, V, 623. Vö. MMLO 1959, 90. „Az 1700. január 15-i rescriptum súlya nagyobb, mint amilyenek alkotói szánták. Nem valami stabilizációs időszakra veszi ki az erdélyi kincstári igazgatás irányítását felső szinten az erdélyi vezetői elit, alsóbb szinteken pedig az erdélyi szakemberek kezéből (az utóbbiakéből azonban sohasem teljesen), hanem közel egy és háromnegyed évszázadra. Ha a továbbiakban az erdélyi kincstári igazgatás élén (az 1740-es évektől) feltűnnek is az erdélyi arisztokrácia tagjai, szerepük általában csak névleges; az erdélyi kincstári igazgatást az örökös tartományokból szakemberek irányítják. A rendek időről időre követelik majd a kincstári tisztségek erdélyiekkel való betöltését; halogató válaszokat kapnak rá (ha egyáltalán kapnak)” (ld. TRÓCSÁNYI 1962, 496).

⁴⁹¹ Ld. TRÓCSÁNYI 1962, 496.

tisztviselő mellé egy német vagy legalábbis nem erdélyi ellenőrt helyezett. Bíró Vencel leírása szerint az átszervezés eredményeképpen „az aranybányákból huszonöt-harmincezer arany is bejött évenként, a kéneső (higany) bányák százezer mázsa kénesőt termeltek”.⁴⁹²

1700 novemberében az uralkodó Seau János Frigyes kamarai tanácsost jelölte ki a kamarai bizottság élére. A számára kiadott instrukcióban az erdélyi kamarai rendszer felállítására adott utasítást. I. Lipót ugyanis a bányák felmérése után az arany beváltására helyezte a hangsúlyt, amit a fiscus külön jogaként szabályozott. Szükségesnek látta pénzverő felállítását is az aranyművesek visszaéléseinek megakadályozása érdekében.⁴⁹³ 1701-ben Gyulafehérváron már fel is állította a pénzverőt.⁴⁹⁴ A Habsburg-udvar ekkorra elérte, hogy a bányai gazgatás a kezébe került, a bányajövedelmek felhasználásába pedig – az anyaországhoz hasonló módon – az erdélyi rendeknek nem volt többé beleszólása. A Rákóczi-szabadságharc megakasztotta a Habsburg-udvar bányai gazgatási szervezetének kialakítását, az lényegében 1711 után is az Udvari Kamara felügyelete alatt maradt.

III. Károly Erdélyben is bevezette a Miksa-féle bányarendtartást. Az uralkodó szerint azonban a bányarendtartás a hatékonyabb ércbeváltás helyett az urbura fizetését tartalmazta, ezért ezt a rendelkezést „átgondolandónak” tartotta. A rendelet a bányászat felvirágoztatása céljából elrendelte az abrudbányaiakat megillető privilégiumok kiterjesztését a többi erdélyi bányászra is.⁴⁹⁵

---

⁴⁹² BÍRÓ 1935, 66. Bíró azonban hozzátézi: „Tehát elvonások, nagyobb ellenőrzés, erősebb befektetés és ezek alapján jövedelemfokozás a kamarai bizottság gazdálkodásának módja. A kincstári kezelésbe vonástól maga Apor is előnyöket várt, éppen azért ennek szükségességét előzőleg többször hangoztatta. Állami kezeléssel, megvonásokkal és azzal a tekintéllyel, hatalommal, amellyel a kamarai bizottság rendelkezett, a kincstartó is több eredményt mutathatott volna fel.”

⁴⁹³ Instrukció, 1700. december 6. SCHMIDT 1832–1839, V, 662, vö. LUKÁCS 1901, 530.

⁴⁹⁴ LUKÁCS 1901, 530.

⁴⁹⁵ Udvari Kamara dekrétuma, 1722. április 13. SCHMIDT 1832–1839, VI, 161. Ezekről a privilégiumokról Köleséri Sámuel a következőket írja: „Ami viszont a bányák jogi szabályozását, a kiváltságok rögzítését illeti, az – közbiztonság fenntartásának, illetve az abrudbányaiak egyik-másik, egyedi rendelettel megerősített mentességének kivételével – a bányászatban úgy látszik, nem valósult meg. Maguk az abrudbányaiak is a szokásjog, illetve a köztörvények alapján működnek, azokkal a rendeletekkel és szabadságjogokkal ugyanis, amelyekkel Paulus von Krauseneck és Carolus Imhoff von Mallenspach császári-királyi megbízottak száz esztendővel ezelőtt oklevelet is adva róluk, felruházták őket, sokáig nem élhettek, így továbbra is állandóan változó feltételek között kellett működniük” (KÖLESÉRI 2015, 105). Rudolf császár 1604-ben királyi biztosokat küldött ki Erdélybe, akik elkészítették az erdélyi jövedelmek, adók beszedésére és kezelésére vonatkozó utasítást. Ennek a bizottságnak

Az aranybányászat Mária Terézia uralkodása idején vett új lendületet. 1744-ben a bányászatban elszenvedett károkat a királynő az arany beváltási árának az emelésével próbálta kompenzálni. Ezért elrendelte, hogy azok részére, akiknek veszteségeik voltak, 21 forint és 30 krajcár beváltási árat kell fizetni, azoknak pedig, akik nem szenvedtek veszteséget, a szokásos 18 forint jár.⁴⁹⁶ A királynő 1746-ban 5000 forintot utalványozott arra a célra, hogy a verespataki Kirnik hegyben a kincstár nyithasson bányát. Az ércfalóknak jutalmakat ígért, az aranycsempészet visszaszorítása érdekében pedig elrendelte, hogy az aranyat valódi értékében kell beváltani. A kincstári uradalmakban dolgozó, bányászattal foglalkozó jobbágyoknak elengedte az úrbért.⁴⁹⁷

1746-ban a bányamesteri hivatal átszervezésére került sor. A rendelet szerint a hanyatlásnak indult bányák felvirágoztatását vették tervbe. Ehhez 5000 forint Verлагot irányoztak elő, és elrendelték, hogy a beváltott arany felét a bányákra költse. Az elhunyt bányamester helyett a Pénzverés- és Bányagazgatási Udvari Kollégium újat nevezett ki, aki a Bányamesteri Hivatal intézője lett. Mellé az Udvari Bizottság a körmöci bányasáfár-segédet rendelte, hogy az Erdélybe küldött bizottság által előírtakat teljesíteni tudja. A Bányamesteri Hivatal irányítása alá került az egész erdélyi bányászat igazgatása, amelyről azonban a bányabíráskodást leválasztották, és azt az erdélyi pénzverőmester irányítása alá helyezték. A Bányamesteri Hivatal vezetője közvetlenül az udvari kollégiumnak volt felelős. A hivatal a Cammeral interimis Directoriumtól (erdélyi ideiglenes kincstári igazgatóság) független volt, de az azt vezető udvari kamarai tanácsos utasításait is figyelembe kellett vennie. Mivel a Bányamesteri Hivatal szoros összeköttetésben állt az aranybeváltó hivattal, a bányamesternek az ottani pénzverőmesterrel is szorosan együtt kellett működnie, akit a pénzverőmester is felügyelhetett. A bányamesternek kellett azt is felmérnie, hogy a bányák víztenítésére szolgáló tavak helyreállítása vagy az Erbstollenek kialakítása fizetődik-e ki jobban, mivel ezek a kiadások az udvart terheltek. Új tárnák nyitásához a bányamester a kincstár költségére jól képzett új embereket is felvehetett. Tevékenységéről az új hivatalnoknak havonta jelentést kellett készítenie az udvari kollégium számára.⁴⁹⁸

1746. október 25-én a királynő által kiadott instrukció szerint a Bánya- és Pénzverésügyi Kincstartóság, a Thesaurarius in Montanisticis et Monetaris

---

volt tagja Paulus von Krausseneck (Krausseneck Pál) és Carolus Imhoff von Malenspach (Im-Hoff Károly) (ld. SZILÁGYI 1879, 68–69).

⁴⁹⁶ Udvari Kamara dekrétuma, 1744. március 20. SCHMIDT 1832–1839, VII, 76.

⁴⁹⁷ Királyi leirat, 1746. június 23. SCHMIDT 1832–1839, VII, 101.

⁴⁹⁸ Instrukció az Erdélyi Bányamesteri Hivatal intézője és segédei számára, 1746. június 4. SCHMIDT 1832–1839, VII, 86.

létrehozására került sor. Ezt a hivatalt is közvetlenül a Pénzverés- és Bányáigazgatási Udvari Kollégium alá rendelték. Hatásköre Erdély fémbányászatára és a pénzverésügyekre terjedt ki. Az instrukció a kollégium és a kincstartóság között szoros kapcsolatot alakított ki: a kincstartóságnak havonta jelentést kellett készítenie, melyben a beváltott arany mennyiségét is fel kellett tüntetnie, kétes ügyekben pedig ki kellett kérnie a kollégium állásfoglalását. A kincstartó mellé ellenőrként báró Fridrich Dietrich udvari kamarai tanácsost állították, a kincstartó maga pedig az egész bánya- és pénzverésügyi személyzetet felügyelte Erdélyben. Emellett a kincstartónak mintegy felügyeletet kellett gyakorolnia a bányák és az aranybeváltás felett is. Lényegében a thesaurarius feladata volt annak biztosítása, hogy a kincstár a legteljesebb mértékben kiaknázhassa az erdélyi ércbányászatból származó hasznokat.⁴⁹⁹

Az erdélyi országgyűlés már csak részkérdésekben hozott a bányászattal kapcsolatban törvényt, mint az 1747. évi IX. törvénycikk, amely szerint a földesúr a saját maga kibányászott aranyból és ezüsből saját használatra megtarthatott egy részt. Az urburát azonban meg kellett fizetnie, és a többi nemesfémeket be kellett váltania.⁵⁰⁰

Ily módon az erdélyi bányászati igazgatás is az udvari kollégium irányítása alá került. 1747-ben a királynő a helyi hatóságokat Zalatnán egyesítette. Ide került a bányatörvényszék, a bányamesteri és az aranybeváltó hivatal. Az aranyat így a továbbiakban nem a gyulafehérvári pénzverőbe, hanem Zalatnára kellett szállítani. A főaranybeváltó hivatal számára kiadott utasítás szerint a hivatal a Thesauratusnak volt alárendelve, amelynek utasításait követnie kellett. A főaranybeváltó a Főbányamesteri Hivatallal egy szinten helyezkedett el. A két szerv hivatalnokai kötelesek voltak együttműködni. A Főaranybeváltó Hivatal egy adjunktusa Abrudbányán is végzett aranybeváltást, emellett három albeváltóhelyet is fenntartottak Brádon, Topánfalván és Tordán. Az instrukció szerint

---

⁴⁹⁹ Instrukció a Bánya- és Pénzverésügyi kincstartó részére Erdélyben, 1746. október 25. SCHMIDT 1832–1839, VII, 110, vö. TRÓCSÁNYI 1962, 501–502.

⁵⁰⁰ „1747:IX. cikkely azokról a földesurakról, a kik a saját területükön aranymosást avagy más ércbányászatot üznek. Hogy ha a földesúr önmaga, a saját területén aranymosásra vagy bányaművelésre adja magát, a talált arany aránylagos részének a maga számára való megtartása szabad legyen, de akképpen, hogy a császári királyi aranybeváltó hivatal a megtartott mennyiségről értesítse és a királyi fiscus számára annak az arnyanak köteles dézsmáját megfizesse; a földesúri magánszükségletre megtartott részen felül pedig a mi aranyat és ezüstöt a folyókból és rohanó folyóvizekből kinyer avagy a bányákból bányaeérczekből termel, mind azt a törvényekben a kihágásokra nézve kifejezett büntetés alatt és a megállapított ár mellett, a császári aranybeváltó hivatalhoz teljesen beszolgáltatassa; és ugyanezt kell érteni a többi fémekekről, úgy mint az ólomról és higanyról is stb.” (ld. CJH VII. 1900, 405–407).

a beváltás Abrudbányán hétfőn, Zalatnán pedig szombaton történt. A beváltóknak a bányák számára adott Verlaggal is el kellett számolniuk. Az aranybeváltóktól az ércet a gyulafehérvári pénzverdébe kellett küldeni.⁵⁰¹

1764 augusztusában az uralkodó a nagybányai bányafelügyelőt, Franz Gerstorffot nevezte ki az erdélyi kincstartóság igazgatójává. Feladata a bányászati és kohászati ügyek kivizsgálása volt, lényegében annak vizsgálata, hogy az 1747-ben végbevitt változtatások milyen eredménnyel jártak.⁵⁰² Egy 1764 szeptemberében kiadott dekrétumban pedig már arról olvashatunk, hogy az igazgató jelentése alapján az uralkodó a Zalatnán működő bányahivatalt bányai igazgatósággá alakította át.⁵⁰³ A fő cél az volt, hogy az aranybeváltást minél jobban felügyelni tudják, és a kincstári bányászatot minden területre kiterjesszék. A bányai igazgatóság élére bányatanácsosi címmel rendelkező igazgatót neveztek ki, további főhivatalnokokként mellé két ülnök, egy jegyző és egy pénztáros került kinevezésre. A bányai igazgatóság feladatköréhez tartozott az egész erdélyi bányászat és kohászat igazgatása, és a bányabíráskodást is e hivatal alá rendelték. 1766-ban a bányai igazgatási ügyeket a Thesaurariatuson belül teljesen elkülönítették az egyéb ügyektől, és a bányai ügyekkel kapcsolatos üléseken csak a bányai igazgatással foglalkozók vehettek részt. Így a bányai ügyek teljesen Franz Gerstorff kezébe kerültek.⁵⁰⁴

1768-ban az igazgatásban változás következett be. Az udvar bányafőigazgatóságot hozott létre Nagyszebenben, egyúttal a zalatnai bányai igazgatóságot főbányahivatallá változtatta.⁵⁰⁵ A bányafőigazgatóság vezetője a kincstartó lett, mellé asszisztensként Franz Gerstorff került, aki igazgatói címét is megtartotta. A bányafőigazgatóságban még két ülnök, egy titkár, egy regisztrátor és három irodai alkalmazott nyert kinevezést. Az összes erdélyi bányahatóság ennek az igazgatóságnak lett alárendelve. A zalatnai főbányahivatal megtartotta eddigi, a terület bányai igazgatásával kapcsolatos teendőit, élére a főbányamester került két ülnökkel.⁵⁰⁶

---

⁵⁰¹ Instrukció az erdélyi főaranybeváltó számára, 1747. augusztus 19. SCHMIDT 1832–1839, VII, 361, vö. TRÓCSÁNYI 1962, 502.

⁵⁰² Udvari Kamara dekrétuma, 1764. augusztus 12. SCHMIDT 1832–1839, XII, 14.

⁵⁰³ Udvari Kamara dekrétuma, 1764. szeptember 14. SCHMIDT 1832–1839, XII, 16.

⁵⁰⁴ Udvari Kamara dekrétuma, 1766. április 14. SCHMIDT 1832–1839, XII, 415.

⁵⁰⁵ A különbség az igazgatóság és a hivatal között az, hogy míg az igazgatóság felső szintű döntéseket is hozhat, a bányahivatal csak ellátja a bányai igazgatással járó teendőket.

⁵⁰⁶ Udvari Kamara dekrétuma, 1768. március 14. SCHMIDT 1832–1839, XIII, 65, és Udvari Kamara dekrétuma, 1768. szeptember 19. SCHMIDT 1832–1839, XIII, 114, vö. TRÓCSÁNYI 1962, 505.

A központi vagy főigazgatóság személyzete a következőkből állt: registrator, jegyzőkönyvvezető, revizor, könyvelő-számvevő, két lovas kerülő vagy huszár. Az igazgatóságot az udvar a kincstartósággal egyesítette, a bányászati és pénzverési ügyek elintézésére azonban a kincstartóság hivatali intézőjének elnöklete alatt a bányaügyekkel foglalkozó tanácsosok külön üléseket tartottak. Az üléseken a vajdahunyadi adminisztrátor és a zalatnai bányamester is részt vehetett szavazati joggal.⁵⁰⁷

1774-ben az Udvari Kamara megküldte az erdélyi kincstartóságnak az Udvari Pénzverés- és Bányaügyi könyvelés által elkészített hivatali személyzetről szóló listát, amelyet a hivatalok betöltésénél figyelembe kellett venni, és nem volt szabad attól eltérni. A Kincstartóság élén a kincstartó (thesaurarius regius in monetariis et montanisticis) állt. Mellette két tanácsos működött a kincstartósági tanácsban. Munkájukat egy ügyintéző és egy jegyzőkönyvvezető segítette. A kincstartóság irattárában egy irattárnok, három irodista és egy szolga működött. A kincstartósághoz két hivatali huszár is tartozott. A kincstartóság könyvelésének élén az udvari megbízott állt, mellé két számfejtő és egy írnok volt beosztva.

5.3. A magánbányászat körzeti igazgatása

1768-ban az Udvari Kamara elhatározta, hogy a bányavállalkozók kezében lévő bányák igazgatására a Temesi Bánságban már bevált rendszert vezeti be. A rendszerbe való belépést a vállalkozóknak írásban kellett jelezniük, valamint arról is nyilatkozniuk kellett, hogy a rendszer működtetéséhez szükséges bányaadminisztrációt fenntartják-e.⁵⁰⁸

1771-ben pedig a magánkézből lévő bányák igazgatására külön rendszert (systemát) vezettek be.⁵⁰⁹ A vállalkozók ekkor is eldönthették, hogy alávetik-e magukat a bányahatóságoknak vagy sem. Az igazgatás számára Erdélyben nyolc körzetet alakítottak ki: 1. Zalatnai, 2. Nagyi, 3. Boicai, 4. Kőrösbányai, 5. Abrudbányai, 6. Felsőpiáni, 7. Radnai, 8. **Torockói**.⁵¹⁰ Minden körzetben működött egy hivatal, amelyben egy bányaintéző, egy zúzómű sáfár és egy iszapoló sáfár, valamint egy írnok kapott helyet. Minden körzetben működött egy kincs-

---

⁵⁰⁷ Udvari Kamara dekrétuma, 1771. július 19. SCHMIDT 1832–1839, XIII, 319.

⁵⁰⁸ Udvari Kamara dekrétuma, 1768. március 14. SCHMIDT 1832–1839, XIII, 65.

⁵⁰⁹ Udvari Kamara dekrétuma, 1771. július 19. SCHMIDT 1832–1839, XIII, 319.

⁵¹⁰ Weisz Tádé erdélyi bányákat bemutató művéből kiderül, hogy ezeken a területeken a magánbányászatot a 18. század végén kincstári bányászat váltotta fel, a kincstár pedig megpróbálta a bányákat rendbe hozni. A 19. században már ismét a bányászati magánvállalkozások játszották a főszerepet (WEISZ 1891).

tári bányamű is, vagy a kincstár részese volt valamelyik bányaműnek. E hivatalnokok feladata lett a kerületben található bányák és a hozzátartozó zúzóművek és iszapolók felügyelete és az ezekben történő segítségnyújtás. A bérek szabályozásában és a fizetési cédulák átvizsgálásában is részt vettek. Minden körzetben kellett ősszel egy bányarészesnapot tartani, melyen a zalatnai főhivatalnokok is megjelentek, és az egyik tanácsos elnökölt. A bányarészesnapon minden fontosabb ügyet megtárgyaltak, amiről jegyzőkönyvet vettek fel.

A magánbányászat körzeti igazgatási szintjén az előbb említett személyzettel működtek a hivatalok. Zalatnán nem volt külön körzeti hivatal, a bányafőhivatalban az iszapoló sáfárt bízták meg ezekkel a teendőkkel. A nagyági körzetben a bányarészesek maguk alkalmazták a hivatalnokokat. A boicai körzet nagyobb kiterjedésű volt, mert a dévai rézbánya is hozzátartozott. Ezért a bányafőigazgatóság maga gondoskodott a hivatalnokok ellátásáról. Kőrösbányán aranybevéltő is működött, ezért ott külön beváltó felügyelőt is alkalmaztak. Abrudbányán az általános hivatali teendők körében látták el a körzeti feladatokat is. Felsőpiánban kohász is dolgozott, mellé a mosóműbe egy tisztet alkalmaztak. Radnán csak abban az esetben terveztek bányászati hivatalt létrehozni, ha a területén ezt szükségessé tevő bányát nyitnának. **Toroczkó körzetben** ércbeváltók és kincstári bányák működtek. A körzeti hivatalok beszámolóikat a zalatnai bányafőhivatalba küldték. A zalatnai hivatalba öt hivatalnok nyert kinevezést: egy főbányamester, egy főmérnök (mint első főhivatali ülnök), egy kohófogdónok, aki az egész erdélyi beváltási, kohó, próba és olvasztó felügyelője volt (mint második ülnök), a zúzók és szérelők felügyelője (mint harmadik ülnök), és egy pénztáros (mint negyedik ülnök). Bár a vajdahunyadi vasbánya nem tartozott a bányai igazgatóság hatáskörébe, mégis a vajdahunyadi adminisztrátornak segítséget nyújthatott az ügyek elintézéséhez.

Ilyen módon az erdélyi bányai igazgatás négyrétűvé vált: 1. a magánbányászatot felügyelő körzeti igazgatás, 2. a főbányahivatali igazgatás, 3. a bírósági igazgatás, 4. a központi igazgatás vagy főigazgatóság, ahol az összes bánya- és pénzverésügyet, valamint a bányarészesek ügyeit összefogták és végső szinten elintézték.

5.4. A bányabíráskodás Erdélyben

Balkay Béla szerint az erdélyi bányabíráskodásról kevés adatunk maradt, de valószínűsíthető, hogy a magyarországi példának megfelelően itt is minden bányá-

helynek volt saját bányamestere vagy bányabírája. Zalatna, Abrudbánya, Offenbánya és Körösbánya kiküldöttei pedig főtörvényszéket alkottak, amelynek élén a királyi ember, a homo regius állt.⁵¹¹

Az 1702-ben Köleséri Sámuel bányainspektor részére kiadott instrukcióban olvashatjuk, hogy Abrudbányán a bányabíró a polgárok évente jelölik, akit a felügyelő a király nevében kinevez. A bányabíró köteles volt az inspektort (ha azt munkája elszólította Abrudbányáról) helyettesíteni. A bányabíró feladata volt, hogy az arany sikkasztóit megbüntesse. Hetenként egyszer a bányászhely ülnökeivel minden vitás és bányászattal összefüggő ügyet el kellett intéznie, amelyekről a felügyelőt is értesítenie kellett.⁵¹² A Miksa-féle bányarendtartást bevezető 1722. április 13-án kelt dekrétum szerint az inspektor a főbányabíró is lett, aki a főkamaragrófhhoz hasonlóan másodfokon ítélkezett.⁵¹³

1746-ban az erdélyi bányászati hivatalok átszervezésekor – mint láthattuk – a Főbányamesteri Hivatalhoz került a terület bányászati igazgatása. A főbányamester számára kiadott instrukcióból pedig kiderül, hogy a bányabíráskodást ki akarták vonni a főbányamester teendői közül, ezért azt az erdélyi pénzverőmesterre bízta. Az instrukcióban azonban azt is megengedték, hogy ha az ügy megkívánta, és a főbányamesternek nem volt más teendője, megjelenhetett a bányabíróságon, hogy kisegítse a főbányabíróként eljáró pénzverőmestert.⁵¹⁴ A főbányabíróként eljáró pénzverőmester mellett az aranybeváltótiszt, a bányagondnok és a zalatnai provisor alkották még a bányabíróságot.⁵¹⁵

Zalatnán az 1747. évi I. törvénycikk⁵¹⁶ alapján állították fel bányabíróságot. Az Abrudbányán működő királyi bányabíróságot, a bányamester vezette.

---

⁵¹¹ BALKAY 1902, 27–28.

⁵¹² Instrukció az erdélyi inspektor részére, 1702. augusztus 13. SCHMIDT 1832–1839, V, 726.

⁵¹³ Udvari Kamara dekrétuma, 1722. április 13. SCHMIDT 1832–1839, VI, 161, ld. BALKAY 1902, 37–38.

⁵¹⁴ Instrukció az Erdélyi Bányamesteri Hivatal intézője és segédei számára, 1746. június 4. SCHMIDT 1832–1839, VII, 86.

⁵¹⁵ BALKAY 1902, 41.

⁵¹⁶ „1747. évi I. novelláris cikkely: Az erdélyi bányabíróság hatósági működéséről, az ettől kérendő engedélyokmányokról; az ügynevezett szabad évekről; bírák honfiak alkalmazásáról és azok kinevezése módjáról. A már berendezett fémányászati vagy ügynevezett bányabíróság; álljon fenn és maradjon meg a működésében úgy, hogy az összes bányászok és bányabirtokosok, akik az arany, ezüst, ércz, higany és kén stb. bányákat növelik, azt első folyamodású hatóságnak vegyék, tekintsék és ismerjék és a bányászatot illető, meg a közvetlenül arra tartozó pereket, első alsó folyamodású, ezen bíróság előtt tárgyalják és döntsék el.

Az 1751-ben kiadott rendelet szerint – az 1747. évi I. törvénycikknek megfelelően – a bányabírószági ülnökök közül egyet a magyar, egyet a székely nemzetből kellett választani. A szász nemzetből azért nem választottak eddig ülnököt, mert a bányászatban való részesedésük nem volt számottevő. 1750-ben azonban a szász willenbachi törvényszék azt jelentette, hogy az aranybányászat és aranymosás területén már kétszázan is dolgoznak, az aranyat pedig az erdélyi beváltóhelyre viszik a kincstár javára. Ezért azt kérték, hogy a bányabírószági ülnökök közé a szász nemzetből is vegyenek fel egyet. A Pézverés- és Bányai igazgatási Udvari Kollégium ezért elrendelte, hogy a willenbachi törvényszék bírása mint bányabírószági ülnök a bányabírószág szász ülnöke legyen, melyért

---

A bányászok és bányai igazgatók összesen és egyenként, akik akár új bányák nyitásával, akár pedig a régi beomlottak helyreállításával bányát művelni akarnak, (úgynevezett) engedély levelet szükségképpen ettől a bányabírószágtól kérjenek, hogy ez a megnyitandó, avagy már megnyitott bányákban segítségükre és támogatásukra legyen, a tekintetből, hogy a művelést nagyobb haszonnal, meg az igen költséges, vagy a másokra nézve sérelmes könnyen támadható cívódások és veszekedések kellemetlensége kikerülése mellett berendezni meg a bányabirtokosok avagy felek között a perkedést elintézni lehessen.

Ennek okáért a földesuraknak a saját területükön már megnyitott vagy megnyitandó bányáikban se legyen szabad bányáik igazgatóiként másokat alkalmazniok, hanem csakis olyanokat, akiknek a mondott fémbányászati vagy bányabírószágtól kiadott engedély levelük van (amely levelet ez a bíróság taksa nélkül tartozzék kiadni, nehogy a földesurakon a megtagadással sérelem essék), hogy eképpen a bányászat ügye az ahhoz értőkkal szerencsésebb lendületet vegyen és a fiscus illetményei is megbízhatóbban folyjanak be. És miután ezek a dézsmák beszolgáltatásából állanak, eme szolgáltatás alól a vas és az ennél alábbvaló nem nemes érczek ki vannak véve. Hogy pedig a bányákat magukban foglaló fémtartalmú területeknek a birtokosai a bányaművelésre ösztönzést nyerjenek, Ő szent felsége az ő legalázatosabb és a királyi kincstárnok részéről tüzetesen megokolandó kérésükre, főképpen az említett birtokosoknak az ugynevezett szabad évek megadására kegyelmesen nemcsak figyelemmel fog lenni, hanem, hogy az Ő anyai hajlandósága az erdélyi nemzetek iránt még továbbra is kitűnjék, a legkegyelmesebben beleegyezik abba, hogy a rendek alázatos szavazatukkal, a többször említett bányabírószágba két hazafi és a hazai törvényeket tudó bírót adjanak, akik ezen cikkelyeknek és a hazai törvényeknek a megtartására a szokott módon esküvel kötelezve legyenek; amely célból azonkívül a legkegyelmesebben elhatározta, hogy azok mindenkinek a reá bízott tiszt könnyebb és buzgóbb teljesítése végett a királyi kincstárból kiszolgáltatandó 300 rhénusi forint évi fizetést adjanak” (ld. CJH VII, 1900, 399–401).

300 gulden évi fizetést irányoztak elő számára. A későbbiekre nézve pedig előírták, hogy pályázat útján töltsék be ezt a hivatalt.⁵¹⁷

Az Abrudbányán működő bányabíróságtól a Kincstári Hivatalhoz lehetett fellebbezni. Egy konkrét ügyben az Udvari Kamara arra szólította fel a bányabíróságot, hogy ahol az ítélet egy meghatározott összegre szól, ott az ügyben azonnal hozzanak döntést, hogy az időközben bekövetkezett változások miatt a megítélt összegben a fellebbezés során ne legyen nagy változás.⁵¹⁸

Egy 1770-ben kiadott rendeletben az Udvari Kamara arra utasította a Kincstári Hivatalt, hogy a bányabíróság előtt folyó perekben a felek képviselőjét csak a bányajogban jártas személyek láthatják el. Az egyezségeket, szerződéseket és egyéb okiratokat fel kellett tüntetni a bányabírósági jegyzőkönyvekben. A bányarészesek földjeit minden adományozás esetén fel kellett mérni. Az Udvari Kamara arra is felhívta a Kincstári Hivatal figyelmét, hogy ha az ügyeket az uralkodóhoz felterjesztik, abban foglalják össze az ügy lényegét, és adjanak mellé *ratio decidendi*-t.⁵¹⁹

Az Udvari Kamara 1773-ban egy rendelettel a bányabíráskodás és a hivatali teendők szétválasztását igyekezett előmozdítani.⁵²⁰ A Kamara ugyanis a hozzá küldött iratokban észlelte, hogy azokban szerepel az „*inter cetera publicae Principatus hujus Dicasteria*” kifejezés, ami arra utalt, hogy a bányabírósághoz tartozó ügyeket is a hivatali teendők közé sorolták. A dekrétum azonban megerősítette, hogy a bányabíróság Erdélyben nem tartozik a dikasztériumok közé, ezért azt Királyi Erdélyi Bányabíróságnak kell nevezni. Az erdélyi főbányahatóság, és a bányabíróság közötti hatásköri összeütközések elkerülésére a rendelet további szempontokat adott.

A rendelet az 1747. évi V. törvénycikket pontosítva⁵²¹ előírta, hogy a főbányahivatal azon bűncselekmények esetén járhat el, amelyek kapcsolatban álltak

---

⁵¹⁷ Pénzverés- és Bányagazgatási Udvari Kollégium dekrétuma, 1751. április 16. SCHMIDT 1832–1839, X, 1.

⁵¹⁸ Udvari Kamara dekrétuma, 1761. november 11. SCHMIDT 1832–1839, XI, 477. A rendelet által tárgyalt esetben a Kincstári Hivatal az Abrudbányán megítélt 24 forint kártérítés összegét 40 forintra emelte.

⁵¹⁹ Udvari Kamara dekrétuma, 1770. április 27. SCHMIDT 1832–1839, XIII, 181. A *ratio decidendi*, mint a *common law* szerinti bíróságok előtti eljárások központi elemének említése azért is érdekes, mert több rendeletben is találkozhatunk az Udvari Kamara egyedi ügyekben hozott döntésével, amelyeknél kiemelte, hogy az ügyben hozott döntést a többi, később felmerülő, hasonló ügyben is vegyék figyelembe.

⁵²⁰ Udvari Kamara dekrétuma, 1773. január 29. SCHMIDT 1832–1839, XIII, 366.

⁵²¹ „1747. évi novelláris cikkelyek V.: A bányabíróságnak a bányászok, bányabirtokosok és bányavájók fölötti joghatóságáról; kivéve a hatalmaskodási meg a bűn- és a

a bányauzemmel. Ilyennek számított az engedetlenség, makrancosság, a munka elhanyagolása, a bányauzem működését veszélyeztető magatartás. Ezekben a fegyelmi ügyekben a főbányahatóság járt el, és kisebb büntetéseket kiszabhatott. Az üzemen belüli gyalázkodás, szidalmazás, ócsárolás, verekedés, lázongás, dorbézolás, fajtalankodás, csalás bírósági eljárásra tartozott. A bányabíróság járt el a bányaművekben dolgozók hagyatéki és a gyámsági ügyeiben is.

A rendelet azonban előírta, hogy a bányabíróság az eljárások lefolytatásában „szerény” legyen, tehát a tisztviselők, bányászok és munkások ügyeiben először értesítse a főbányahivatalt. A bányahivatalok alá nem tartozó bányarészesek esetében a büntetőeljárásokat magának tartsa fenn. Ha eljárásával szemben kifogás merülne fel, értesítse róla a Kincstartó Hivatalt. Az 1747. évi X. törvény-cikk értelmében azonban az aranycsempészség miatt a „bányamívesek” fölött a bányabíróság ítélkezett.⁵²² A „bányamíveseket” letartóztatni sem volt szabad a bányabíróság előzetes értesítése nélkül.⁵²³

---

bányászatra nem tatózó eseteket. Ellenben a jó békességnek és a kölcsönös egyetértésnek fenntartása céljából, ha esetleg a bányabirtokosok, bányászok és bányavájók közül valaki, valakinek a jobbágyai ellen, valamit elkövetne, vagy vétene, erőszakkal és önhatalmúlág elégtételt azon se a vármegyei tisztviselők, se a földes urak ha csak a bűnöst tetten rajta nem kapják, mi, ha megesis, megfoghatják ugyan, de az ilyen ellenében a keresetnek, szokott módon való megindítása végett a bányabíróságnak ki kell adni, ne vegyenek, hanem a tettést a bányabíróságnak bejelentésük és ettől megfelelő elégtételt kérjenek, a mely, ha az igazság kiszolgáltatását elmulasztaná avagy azt nem megfelelő mértékben tenné, a kincstárnoknak erről jelentést tegyenek; azonban a hatalmaskodási, büntető és a bányászatot nem érintő esetekben, a törvényhatósági joghatóság büntetése alá esnek és ezekben az esetekben úgy ezek, mint mások is közönségesen a rendes joghatóságnak lesznek alávetve” (ld. CJH VII, 1900, 403).

⁵²² „1747:X. tc.: Az aranycsempészekről és azok följelentőiről. A feljelentett és a tetten vagy a tilos cselekvény helyén kapott aranycsempészeket, akik ezzel foglalkoznak, a saját bíróságuk előtt, a bányamíveseket pedig a császári királyi aranybeváltó hivatal elbírálásához képest a bányabíróság előtt büntessék és az ilyen csempészett aranyat elkobozzák és a feljelentő részére a beváltási rendes értékben kiadandó egyharmadnak bevonásával, azt számadásba vegyék” (ld. CJH VII, 1900, 407).

⁵²³ „1747:XIII.tc.: A bányamívesek és munkások letartóztatásáról. A különféle kellemtlenségeknek és a bányászatra azokból származó felette káros következményeknek az eltávoztatása végett határozatba ment, hogy a bányamíveseket és munkásokat a bányavidékeken és az ahhoz tartozó helyeken, amelyeket a bányamunkák folytatása miatt látogatniuk kell, továbbá az utakon amelyeken a bányákhoz mennek, semmi más jog- vagy törvényhatóság útján, a bányabíróság előleges tudta nélkül, le ne tartóztassák és el ne hurcolják; amely letartóztatás a bányászok részéről is tiltva

A rendelet az erdélyi provincialisnak⁵²⁴ megtiltotta, hogy a provincial-assessorok számára közvetlenül adjon utasításokat. Bár az ülnököket a Gubernium jelölte, azok a montanisztikum számára tettek esküt, attól is kapták a fizetésüket, a bányabíróság pedig egyedül a Kincstartó Hivatalnak volt alárendelve. Az ülnökök nem kerülhettek olyan helyzetbe, hogy kétfelé engedelmességesjenek. Ezért a bányászok és bányamunkások ügyeiben a bányabíróság járt el, amelyet a provincialis nem korlátozhatott. A fent felsorolt, kisebb jelentőségű ügyekben ezért a bányabíróság járt el, amely ezekért büntetéseket is kiszabhatott.

A bányabíróság járt el a bányaadományozási ügyekben, amelyek illetékmenetek voltak. A befizetéseknél hátralékban lévő bányarészesek megintése is az erdélyi bányabíróság feladata volt. Akkor is ez a bányabíróság járt el, ha egyébként a bányarészes nem Erdélyben lakott, és egyéb ügyeiben más bíróság rendelkezett hatáskörrel. A hátralékról a Kincstartó Hivatalt értesíteni kellett. A bányarészesek által alkalmazott felórt és bányaműgondnokot, akik a részvényesek javaiért és a bányabér biztosításáért voltak felelősek, a bányabírósághoz be kellett jelenteni. A felügyelőknak a bányabíróságon kellett esküt tenniük, amely ezért nem szedhetett illetéket. Pénzbüntetések esetén az összeg egyharmada a bányabíró és a jegyzőt illette. A bírósági illetékeket a felek anyagi helyzetétől függően mérsékelni lehetett, sőt vagyontalanság esetén el is lehetett azt engedni. Nem fordulhatott elő, hogy az igazságszolgáltatás az illeték megfizetésétől függjön. A bányabíróság ülnökeinek az üléseken részt kellett venniük, igazolt hiányzásuk esetén a Kincstartó Hivatal jelölhetett ki helyükre bányászati vagy egyéb tisztviselőket.

Az 1774-ben az erdélyi hivatali személyzet összetételét és a hivatalnokoknak járó juttatásokat szabályozó rendeletben a Zalatnán működő bányabíróságra nézve is találunk előírásokat. A bányabíróság élén a bányabíró állt, aki egyben az erdőmester is volt. Mellette három ülnök a provinciális oldalról volt beosztva. Bár a rendelet nem részletezi, ezek a korábbi szabályoknak megfelelően valószínűleg a három nemzet képviselői voltak. A kamara részéről szintén három ülnök vett részt a bányabíróság munkájában. Melléjük egy jegyző és egy felügyelő (Gerichtsüberreiter) volt beosztva.⁵²⁵ A bányabíróságoktól a Kincstartó Hivatalba, onnan az uralkodóhoz lehetett fellebbezni.⁵²⁶

---

legyen, megtartván mindazonáltal azt, amiről a lennebbi V. cikkelyben gondoskodás történt” (ld. CJH VII, 1900, 407).

⁵²⁴ Supremus commissarius provincialis.

⁵²⁵ Udvari Kamara dekrétuma, 1774. június 24. SCHMIDT 1832–1839, XIII, 406.

⁵²⁶ „1747:XIV. tc.: Azoknak a fellebbezéséről, akik magukat a bányabíróság előtt sértve érzik, meg arról, hogy általában az összes bányászok és bányászattal foglalkozók ott és ne egybeütt pereljének, kivéve azokat az eseteket, amelyeknél kiváltságokkal kell

II. József reformjai nyomán a bányatörvényszéket Zalatnán állították fel.⁵²⁷ Az 1788-ban kiadott királyi leirat szerint a zalatnai bányatörvényszékhez egész Erdély bányászati vitás ügyei tartoztak, kivéve a kővári kerületet, amit Nagybányához soroltak. Az abrudbányai bányabíróság kirendeltségként működött tovább. Az Abrudbányán működő kirendeltség mellett a tordai, kolozsi, désaknai és parádi sóbányahivatalok bányabírói kirendeltségként is működtek.⁵²⁸ 1784-től a fellebbezéseket a Gubernium intézte.⁵²⁹ 1792-ben azonban az Udvari Kamara dekrétuma szerint bányaügyekben a Thesaurariatushoz és a Guberniumhoz lehetett fellebbezni.⁵³⁰ Mivel valószínűleg több ügyben a Thesaurarius helyett az Udvari Kamarához fellebbeztek, ezért a Hofkammernek újabb rendeletben pontosítania kellett, hogy az ügyeket csak harmadfokon lehet hozzá felterjeszteni.⁵³¹

---

bizonyítani. Amiképp szükséges annak a megállapítása, hogy a bányászok és közvetlenül a bányászathoz tartozó személyek között felmerülhető összeütközéseiket és pereket a bányabíróság előtt tárgyalják és döntenek el, úgy hasonlóképpen szükséges az elhatározása annak is, hogy az ezen bíróság ítéletével netán terhelt peres félnek a kincstartósághoz a fellebbezés útja nyitva álljon úgy, hogy azt a bányabíróság a fellebbezők közül senkinek, semmi ürügy alatt meg ne tagadhassa, sőt a fellebbező félnek a kérésére a peres iratokat köteles legyen az ítélet megokolásával vagyis indokaival együtt, amelynek alapján az ítéletet meghozta, a kincstartósághoz minden ellenvetés nélkül felterjeszteni; ha pedig valaki magát a kincstartóság ítéletével sértve találná, szabadságában álljon az örökös tartományokban fennálló udvari pénz- és bányaigazgatóság útján Ő szent felségéhez felfolyamodnia. Amely esetekben a kiváltságleveleknek a felmutatása szükséges, azokat ne másutt, hanem a királyi táblán tárgyalják; s közben a hatalmaskodások szüneteljenek, és amit elfoglaltak azt visszaadják” (ld. CJH VII, 1900, 407–409).

⁵²⁷ Királyi leirat, 1787. február 19. SCHMIDT 1832–1839, XVII, 333. A leirat a zalatnai bányatörvényszék összetételét és a személyzet fizetését is tartalmazza. A bíróság élén állt a bányabíró, mellette 4 ülnök volt, akik mint referensek is működtek. Munkájukat 1 első titkár, aki az üléseken vezette a jegyzőkönyveket, 1 másodtitkár, aki a többi jegyzőkönyvet vezette, 1 regisztrátor, aki az ármegállapítást is végezte, 1 első kancellista, aki ellenőrizte a regisztrátort, egy kancellista egy társal, 1 törvényszolga, 2 gornikus, és egy mindenest segített.

⁵²⁸ Királyi leirat, 1788. október 6. SCHMIDT 1832–1839, XVIII, 5.

⁵²⁹ Udvari Kamara dekrétuma, 1784. május 7. SCHMIDT 1832–1839, XVI, 290.

⁵³⁰ Udvari Kamara dekrétuma, 1792. szeptember 18. SCHMIDT 1832–1839, XVIII, 376.

⁵³¹ Udvari Kamara dekrétuma, 1792. november 6. SCHMIDT 1832–1839, XVIII, 381.

III. FEJEZET

A „BÁNYASZEMÉLYEK”

A bányászat-kohászat számos család megélhetését biztosította. Wenzel Gusztáv szerint a polgári államok kialakulása előtt ők voltak a bányaszemélyek. Szerinte a bányászatban „egyéni személyeknek háromféle módon lehet része; amennyiben arra vagy tőkét, vagy értelmiséget, vagy munkaerőt fordítanak”. A jogi személyek pedig a bányatársulatok voltak.⁵³²

1. A BÁNYATÁRSULATOK

1.1. A bányatársulatok kialakulása

Wenzel megállapítása szerint „azok, kik tőkével a bányászathoz járulván bányatulajdont szereznek és bírnak, bányapolgároknak vagy bányatársaknak (Waldburger, Gewerke) neveztetnek. Jogaik és kötelességeik a bányabirtok természetéből folynak.”⁵³³

Georgius Agricola a következőket írta 1556-ban: „Sokan inkább megvásárolják az ércben gazdag bányák kuxait, minthogy a járatok keresésével magukat fárasztanák. Ők a könnyebb és kevésbé bizonytalan módját választják a vagyongyarapításának. Ha néhány bányauzem a kuxok vevőjének csalódást okoz, reményeik több bányaműbe való befektetéssel kielégítést nyernek. Néhány bányában rövid idő alatt az egész befektetés kamatostul megtérül.”⁵³⁴ Ezek szerint a bányákba való beruházás jó befektetésnek bizonyult.

Magyarországon a bányatársulatok különféle formáinak kialakulása szintén a bányaregáléval és az azok alapján kiadott engedélyekkel hozható összefüggésbe. Ehhez kapcsolódott a bányászok szabad költözködése, és különféle privilégiumokkal az újonnan felfedezett bányászati régiókba való csalogatása.⁵³⁵ Ahogyan azt az egyes bányakerületek tárgyalásánál láthattuk, lényegében ezek a körülmények alapozták meg a bányavárosok létrejöttét, hiszen az uralkodó a tatárjárás után elnéptelenedő bányavidékekre is különféle kedvezményekkel hívta a bányászati vállalkozókat.

---

⁵³² WENZEL 1866, 87.

⁵³³ WENZEL 1866, 87.

⁵³⁴ AGRICOLA 1985, 64–65.

⁵³⁵ Vö. LÜCK 2015, 112.

A bányaművelők eredetileg független vállalkozók voltak, akik munkaszövetkezeteket alkotva maguk művelték a bányákat. A bányát általában egy személy kérte fel, de utána együttesen többen végezték a bányaművelést.⁵³⁶ Paulinyi Oszkár szerint a „Gesellenbau”, a dolgozó bányászok, kézimunkás kisvállalkozók összefogása volt egy-egy kutatótúrzásra vagy kisebb bánya művelésére, amely mindig „egyetlen meghatározott bánya (akna vagy tárna) művelésére szolt, ahol a vállalkozás célja kizárólag az érc kitermelése volt, de nem terjedt ki annak kohászati feldolgozására. A vállalkozó társak osztaléka nem fém vagy fémpénz, hanem érchányad volt, amelynek értékesítéséről, kohászati feldolgozásáról az egyes vállalkozótársaknak maguknak kellett gondoskodniuk.”⁵³⁷ Ezeknek a csekély számú emberből álló „törpe” szövetkezeteknek mindegyik tagja azonos fizikai munkát végzett, a jövedelemből pedig egyenlő arányban részesült.⁵³⁸

Amikor a bányászathoz mind több felszerelés és technika vált szükségessé, a munkaszövetkezetek kénytelenek voltak olyan társakat is bevenni a vállalkozásba, amelyek nem munkavégzéssel, hanem pusztán pénzbeli hozzájárulásukkal, tőkével támogatták a bányauzem működését.⁵³⁹ A munkaszövetkezetek tőkés társulatokká való átalakításának közbenső stádiumát képezhette az, amikor egyesek csak munkával, mások csak pénzzel járultak hozzá a bánya fenntartásához. A tisztán pénzt szolgáltató személyek egyesülésével létrejött bányatársulatok (Gewerkschaft) esetében a részeket megtestesítő papírokat, a kuxokat,⁵⁴⁰ olyan magánszemélyek (Gewerke) birtokolták, akik így munkavégzés nélkül, kizárólag a pénzükkel vettek részt a bányaművelésben.⁵⁴¹

A tisztán tőkés társulatoknak tekinthető Gewerkschaftok kialakulása a bányavállalkozók és az uralkodó közti megállapodások útján létrejött bányavárosokkal áll összefüggésben. Paulinyi hangsúlyozza, hogy az alapításnál két fél állt cselekvőleg egymással szemben: „Az egyik a király, mint városúr. A városi előjogok biztosításával – többek között – ő teremtette meg a városi lét lényeges feltételeit. A másik fél maga az alakuló városközösség, reá hárult a település fizikai felépítése és belső szervezetének a kialakítása. Az adott pillanatban azonban ez a közösség nem azonos a még csak létesülendő jogi személyiséggel, a »gemain«-nal vagy »communitasszal«. A királlyal, mint tárgyalóféllel, csak egy meghatározott személyi összetételű szövetkezet áll szemben, egy vállalkozó-consortium, amely

---

⁵³⁶ Vö. MIHALOVITS 1934, 109. Ennek megfelelően a legrégebbi forrásokban a munkás megjelölés a tulajdonosokra is vonatkozik.

⁵³⁷ PAULINYI 2005e, 335.

⁵³⁸ MIHALOVITS 1925, 254.

⁵³⁹ MIHALOVITS 1925, 255.

⁵⁴⁰ Vö. *Erklärendes Wörterbuch* 1869, 91.

⁵⁴¹ GÄTZSCHMANN 1881, 44–45.

kifejezetten a város alapítás céljából állt össze. A privilégium kibocsátását megelőző tárgyalások időpontjában, a létesülendő városközségnek egyedül ez az alapító-szövetkezet volt a kézzelfogható megtestesítője. S mi sem természetesebb, mint hogy ez a szövetkezés önmagát azonosította a jövőbeli községgel. Nem képviselőjeként lépett fel, hanem mint maga »a község«. A szövetkezet viselte az összes terhet, amelyet pillanatnyilag nem is lett volna lehetőség senki másra áthárítani. Viszont igényt tartott ennek fejében az így megvásárolt előnyökre is. A városalapítást busásan jövedelmező üzletnek látta, hiszen az is volt.⁵⁴²

Éppen Agricola korára, a 16. századra tehető, hogy a bányatársulatok tisztán tőkés vállalkozásokká alakultak, a munkájukkal is részt vevő vállalkozók pedig bérmunkásokká váltak.⁵⁴³ Péch Antal kutatásai szerint Alsó-Magyarországon is számos bányatársulat működött.⁵⁴⁴

A bányarészesek harmadik személyekkel szemben csak a bányarészüknek megfelelő arányban voltak kötelezve. A bányatársaság vagyontát legfeljebb 128 kuxra osztották, amelyek a bányarészeseknek a befektetéseik arányában hoztak hasznot.⁵⁴⁵ Ilyen formában a bányatársaságok a részvénytársaságokhoz hasonlítottak. A bányarészesek pótbefizetésekre (Zubusse) is kötelezhetőek voltak. Ha

---

⁵⁴² PAULINYI 2005e, 339.

⁵⁴³ Salli Jeromos 1555-ben, elhunytakor mintegy 5000 kuxszal (1 Kux = 1/128 bányarész) volt 144 bányaműnél érdekelve. Schall Konrád viszont, aki 1551-ben hunyt el, 107 bányaműnél bírt mintegy 2400 kuxszal; hozzávetőleges számítás az 1555. március 1-jei szerződés alapján (ld. PAULINYI 1980, 354, 13. lj). Az is előfordult, hogy a gazdag bányavállalkozó elvesztette vagyontát, és bérmunkásként kereste a továbbiakban a kenyerét. Arra is találunk azonban példát, hogy a szabad idejében is dolgozó bányamunkás nagy haszonra tett szert, és bányavállalkozóként gyarapította tovább a vagyontát (ld. erről bővebben MIHALOVITS 1934, 111).

⁵⁴⁴ PÉCH 1884. Ez a mű ábécésorrendben tartalmazza a selmecbányai bányavállalatok adatait, amelyeket a szerző az archívumokban az adott vállalattal kapcsolatban talált. Többnyire a vállalat nevét, és a bányarészeseket sorolja fel, az őket megillető részek feltüntetésével. Pl. a 61. oldalon ez áll: „Breittenberg gegen Dilln. Csak azt találjuk feljegyezve, hogy 1574. február 14-én a következő részesei voltak: Pollner Bálint 8/16 résszel, Jantschig János 2/16 résszel, Frädl Pál 2/16 résszel, Pirkhändl György 1/16 résszel, Steier Urbán 1/16 résszel, Siebenbürger Lénárt 1/16 résszel, Protwurst András 1/16 résszel.”

⁵⁴⁵ Vö. IZSÓ 2009, 29. Ha a bányatársulatok kuxainak a számát megfigyeljük, észrevehetjük, hogy azok általában 64 vagy 16 részre voltak osztva. A kuxok száma tehát mindig 16-tal volt osztható, ami megfelel a római sextarius-nak (vö. ÜRÖGDI 1969, 165). Szokás volt a 128 kuxból álló bánya tulajdonát (Zeche) műszakokra (Schichten) is felosztani: 32 kux = 1 műszak; 16 kux = 1/2 műszak; 8 kux = 1/4 műszak. Négy kux 1 törzset (Stamm) és 32 törzs egy bányát (Zeche) jelentett (ld. MIHALOVITS 1934, 112, 29. lj.).

tehát egy bánya nem hajtott hasznot, a bányarészeseknek be kellett fizetniük a szükséges összeget, hogy a bánya továbbra is működni tudjon. Ilyen esetnek számított, ha az ércelérek kimerültek. A pótbefizetéseket a bányászati hivatalnokok ellenőrizték. Ha egy bányarészes nem akart fizetni, a kuxa hátralékba (Retardat) került. Csak az úgynevezett szabad kuxok birtokosai mentesültek a pótbefizetések alól.⁵⁴⁶

Szabad kuxokat a királynak, az egyháznak vagy a földesuraknak volt szokás ajándékozni. Nekik semmilyen kötelezettségük nem volt a bányával kapcsolatban, azonban a nyereséget megkapták a részük után.⁵⁴⁷ Egy 1765-ben kiadott rendelet szerint azok a bányamunkások is kaphattak szabad kuxokat, akik munkaidejük után bányakutatással foglalkoztak. Ők a segítségükkel megtalált új bányában 5 szabad kuxban részesültek.⁵⁴⁸

Mária Terézia a bányatársulatok támogatása céljából elrendelte, hogy az Udvari Kamara az új társaságokban négy kuxszal részesedjen. Ezek azonban nem szabad kuxok voltak, mert a rendelet hangsúlyozta, hogy a kamara a velük járó kötelességeket is teljesíteni fogja. A rendelet nem tartalmazta, hogy az Udvari Kamarának fizetnie kellett volna a kuxokért. Valószínűleg ellenszolgáltatás nélkül szerezte meg a részeket, a bányatársulat azonban az állami részvétel miatt különféle kedvezményekben részesült.⁵⁴⁹

1.2. A bányatársulatok szervezete

Wenzel Gusztáv meghatározása szerint a bányatisztek azok a személyek, akik „értelmiséget” fordítanak a bányászatra. A bányatisztek kétfélék, „államtisztek és magántisztek. Az előbbiek hivatalos állása az államtisztek általános, s a bányászati államtisztek sajátos szabályozása által lévén rendezve itt bányászati működésükre nézve külön tekintetbe nem jön. A magán-bányatisztek jogi állása azon szerződés által határozatik meg melyet a bányavállalkozókkal kötnek.”⁵⁵⁰

---

⁵⁴⁶ Vö. VEITH 1871, 308, 378, 593. A tiszta nyereséggel dolgozó üzem a Freibau, a nyereség az Ausbeute volt. A közös költség a Samkost, a bányák műveléséhez szükséges gépek, berendezések beszerzésére, a bányatársulati tisztek fizetésére szolgált (ld. MIHALOVITS 1934, 112, 30, 31. l.).

⁵⁴⁷ IZSÓ 2009, 29. 1553-ban például Rubigalli Pál, Schlacher Quirin és Öder Simon a selmecbányai Mittere Fuchsloch bánya 1/16 részét ajándékozta a királynak. Rubigalli Pál nyilatkozatát a Schmidt-féle gyűjteményben is megtaláljuk, ebben azt is jelzi, hogy az 1/16 résznek az uralkodó számára való átengedését a bányakönyvbe is bevezetteti (ld. 1553. szeptember 16. SCHMIDT 1832–1839, I, 224).

⁵⁴⁸ Udvari Kamara dekrétuma, 1765. március 12. SCHMIDT 1832–1839, XII, 104.

⁵⁴⁹ Udvari Kamara dekrétuma, 1765. február 26. SCHMIDT 1832–1839, XII, 104.

⁵⁵⁰ WENZEL 1866, 87.

Már a kizárólag munkaszövetkezeti működő bányüzemekben belül megindult a differenciálódás, amikor az értelmesebb, hangadó elemek kiváltak a csak fizikai munkát végző társaik közül. Innentől kezdve a „kizárólag fizikai munkát teljesítő vājár nem önálló és hasonértékű eleme többé, hanem csak sejtje annak az organizált apró szövetkezetnek, melyet a csapat vezetője a maga teremti gondolataival hozott létre s a vállalkozás sikere érdekében kiadott kötelező utasításaival tart folyamatos összehangzó aktivitásban”. Az üzem szervezetében így a mester (Gewerke) elnevezés a csapatvezetőkre vonatkozott, a többi munkás, a segédek a Geselle megjelölést kapták. Együttesen alkották a Bergverwandte osztályát.⁵⁵¹

Péché Antal olyan bányatisztekről számol be, akik már a 16. században működtek a bányatársulatokban: A kisebb bányák üzemét a bányaugyelő (Huttmann) vezette;⁵⁵² a nagyobb bányáknál a sáfár volt a főtiszt. A sáfár, amellet, hogy vezette a bányát, a személyzet élélmzéséről is gondoskodott. Az élélmzésért járó összeget a sáfár a hetenként tartott bérfizetések alkalmával levonta a bérekből. A bányarészesek ugyanis a sáfárnak adták át a heti költséget fedező összeget, aki abból a munkásokat is kifizette.⁵⁵³ A sáfár alatt álltak az ügyelők vagy felőrök (Hutleute), akik a bányauzem egyes részeit vezették. Ezeket a bányatiszteket a bányavállalat fizette. A sáfár felett álltak az Überreiterok, akik nem a bányavállalat alkalmazottai, hanem egyes tehetősebb bányarészesek megbízottai voltak. Ezért ők nemcsak egy bányá ellenőrzését végezték, hanem mindazokét, melyekben az őket megbízó bányarészes érdekelte volt. Mivel a termelt érceket minden szombaton szétosztották a részesek között, az Überreitereknek kiemelkedően kellett megbízójuk érdekeit védelmezniük.⁵⁵⁴

A bányatársulatoknál alkalmazott bányatisztek megfelelő képzettségét is szem előtt tartotta azonban az Udvari Kamara. A kincstári bányáknál alkalmazott tisztviselőkre vonatkozó rendeletek között több olyat is találunk, amelyek

---

⁵⁵¹ MIHALOVITS 1925, 254.

⁵⁵² Mihalovits szerint ezeket a csapatvezetőket Steigereknek is nevezték, akik magasabb díjazásban részesültek a vājároknál (ld. MIHALOVITS 1925, 255).

⁵⁵³ „A vājárok munkabére kezdetben, de később is hosszú időn át, nem tartozott a közös kiadások közé, mert a vājár nem a bányatársulatnak, hanem annak a bányatársnak alkalmazottja, aki helyett a bányatársulati tagsággal egybekötött egyéni munkatartozást végzi, s aki őt a helyettesítő munkáért hetenként személyesen díjazza. Idővel a bérfizetés — az adminisztráció egyszerűsítése céljából — bányatársulati tisztviselőre bízott ugyan, de a bányatárs és a munkavállaló közvetlen kötelejogi kapcsolata ekkor sem szűnt meg: — az illető bányatiszt ugyanis mindig, kifejezetten valamelyik meghatározott bányatárs nevében, pusztán, mint a bér fizikai átadását közvetítő személy (Hand des Gewerken) járt el” (ld. MIHALOVITS 1934, 113).

⁵⁵⁴ PÉCH 1884, I, 3–4.

külön kiemelik, hogy a magántársaságok által foglalkoztatott bányatisztek is részt vehettek azokon a tanácskozáson és képzéseken, melyek a feladatukhoz szükséges tudásukat gyarapították.⁵⁵⁵

1.3. A Direktionsprinzip kérdése

Heiner Lück meghatározása szerint a Direktionsprinzip feltételezi a bányászatnak szinte teljes alávetését a regálé jogosultja, illetve az állam vezetésének és igazgatásának, beleértve a gazdasági és munkaszervezési szempontból releváns beavatkozási jogosultságot is.⁵⁵⁶ Ennek folytán a bányatársulati tagok az állami adminisztráció által kívánt pénzt, illetőleg az elért tiszta nyereséget maguk között felosztották, és a deficit fedezetéről gondoskodtak, az üzemi kérdésekbe azonban nem szólhattak bele.⁵⁵⁷ A Direktionsprinzip Németországban Északon vált uralkodóvá, Délen azonban a magánvállalkozók megtartották önállóságukat. Ennek alapját éppen a bányászok előbb említett szabad költözködési joga jelentette, amely miatt saját szervezeteiket is létre tudták hozni.⁵⁵⁸ A vállalkozók pedig saját maguk határozták meg az üzemek nagyságától és felszereltségétől függően a belső szervezetüket. Azt, hogy ennél fogva a Direktionsprinzip kényszerűen nem létezett Magyarországon, Mihalovits János Lückkel azonos alapon már 1934-ben megállapította.⁵⁵⁹

Teljesen új szemszögből közelítve a kérdéshez, a bányatársulatok kialakulásának körülményeit figyelmen kívül hagyva, ugyanezre a következtetésre jut – és azt mint új felfedezést mutatja be – Miroslav Lacko.⁵⁶⁰ Lacko a német viszonyokkal összehasonlítva elemzi a kérdést, és szerinte a Direktionsprinzip azért nem tudott Magyarországon kibontakozni, mert a kincstár az ércbevéltási árak-

---

⁵⁵⁵ Ld. Pénzverés- és Bányaigazgatási Udvari Kollégium dekrétuma, 1753. augusztus 26. SCHMIDT 1832–1839, X, 83. A magántársulatoknál alkalmazott gyakornokok a kincstári bányákba is bemehettek tudásukat gyarapítani, cserébe a magánbányáknak is meg kellett engedniük, hogy a kincstári gyakornokok is bemehessenek hozzájuk. A magántársaságok gyakornokai a selmeci bányakonzultációkon is részt vehettek (ld. Udvari Kamara dekrétuma, 1772. május 23. SCHMIDT XIII, 357).

⁵⁵⁶ LÜCK 2015, 119.

⁵⁵⁷ MIHALOVITS 1934, 113, 34. lj.

⁵⁵⁸ LÜCK 2015, 113.

⁵⁵⁹ MIHALOVITS 1934, 113, 34. lj.

⁵⁶⁰ LACKO 2016, 156–167. A szlovák kutatók valószínűleg magyar nyelvismeret nélkül végzik tevékenységüket, hiszen a témához kapcsolódó fő magyar nyelvű művekre sohasem hivatkoznak. Ebből kifolyólag olyan kutatási eredményekről számolnak be, amelyek magyar nyelven már csaknem 100 éve megjelentek.

kal dotálni tudta a bányatársulatokat. A szerző munkája során nem veszi figyelembe azt a körülményt, hogy hazánk bányászatában elsősorban éppen a tőke hiányzott. A Habsburg-udvar pedig a mind kisebb befektetéssel, a minél nagyobb hozam megszerzését kívánta elérni, a bevételek biztosítása érdekében hajlandó volt anyagilag is támogatni a bányatársulatokat, amelyek irányításába csak olyan mértékig avatkozott be, hogy anyagi támogatásának megtérülését biztosítani tudja. Ennek legjobb példája volt a Brenner-szövetkezet, amelynek létrejöttét és működését Péch Antal munkájából teljes részletességgel ismerjük.

A 16. században a sok kis bányatársulat egyre nehezebben tudta előteremteni a működéséhez szükséges költségeket, hiszen az egyre mélyebben fekvő bányákból a víz eltávolítása nagyon sokba került. Ezért a bányaművelők a kormányzathoz fordultak segítségért. A kiküldött bizottság pedig Willisch Lőrinc bányamesterhez fordult tanácsért. Valószínűleg ő gondolta úgy, hogy „a bányaművelés egyik legnagyobb akadálya a sok kisszerű vállalat, amelyek, ha egyesülnek, összes vízemelési és szállítási költségeik alig fognak többre menni, mint a mennyit most mindegyik társulat egyenkint kiadni kénytelen”. A Brenner-szövetkezet 1571. január 1-jén jött létre. Ennek tagjaiként Selmechánya leggazdagabb bányapolgárai ezentúl nem személyesen, hanem társulatilag vettek részt a különféle bányák művelésében. A Direktionsprinzip szemszögéből nézve Péch Antal következő megjegyzése bír jelentőséggel: „E szövetkezet annyiban válik különösen érdekessé, hogy azt a kincstár nemcsak pénzelőlegekkel segítette, hanem egész üzemét is kincstári tisztviselők vezették mindaddig, míg az előlegezett összegek meg nem térítettek. A szövetkezetet a kincstár állította lábra s kezelte, gondozta mindaddig, míg képessé nem lett önerejéből is megállani. E szövetkezet alakítása dicséretére s becsületére válik úgy azon biztosoknak, kik azt létrehozták, mint az alsó- ausztriai kamarának és a királynak, kik az alakulás föltételeit jóváhagyták.”⁵⁶¹

A Péch által is közölt alapító okmányban a következő áll: „11. Hogy a szövetkezet bányáinak kezelésében a rend annál jobban fenntartassék, Ő Felsége saját tisztviselőit e társulatnak átengedi, úgymint a gondnokot, könyvvivőt, karmestert, és pénztárnokot, kik Ő Felségének és a szövetkezetnek hűseget esküsznek, és kötelesek mindent a legjobban kezelni. 12. A szövetkezőknek nem áll hatalmokban az említett tisztviselőket addig, míg a kamarai és a többi adósság le nem fizettetett, hivataluktól elmozdítani, vagy helyettök más egyéneket fölvenni: hanem, ha egyikre vagy másikra panaszuk van, ez Ő Felsége elé terjesztendő, ki azután a szükség szerint fog intézkedni. 13. Ha az adósságok egészen lerovattak, akkor a

---

⁵⁶¹ PÉCH 1884, I, 273.

fennebbi tisztviselők is csak egyedül a szövetkezőknek fognak alárendeltetni, kik őket tetszésük szerint megtarthatják vagy elbocsáthatják.”⁵⁶²

Mindez azt mutatja, hogy az uralkodó csak a bányauzemek megsegítése céljából, segítségképpen vette át a bányák vezetését, amit a bányarészesek önként vállaltak. A közös erőfeszítéseknek köszönhetően a szövetkezet 1583-ban a 43 000 forintot kitevő kamarai adósságát törleszteni tudta, és a bányákat saját kezelésbe vette.⁵⁶³ Péch művéből az is kiderül, hogy mivel a kamara maga is többször pénzsűkében volt, igyekezett a költségeket a bányarészesekre áthárítani, így nem állt érdekében, hogy maga finanszírozza a bányák tisztviselőit és munkásait. A kincstár azonban a selmeci bányapolgároknak több kölcsönt adott, amelyek felhasználásának ellenőrzésére szakértő bányatisztet alkalmaztak, akiknek a bányák bejárása is a feladatai közé tartozott.⁵⁶⁴

Azt, hogy a kincstár a magánbányák önállóságát tiszteletben tartotta, jól jelzi az a rendelet is, amely szerint a magántársulatoknál alkalmazott bányatiszteknek csak akkor kellett esküt tenniük a bányabíróságnál, ha ezt a társulat kérte, a bányászoknak pedig nem volt kötelező a kincstári bányák társuládaiba befizetéseket teljesíteniük.⁵⁶⁵

A 18. században a bánági és erdélyi bányászatban szintén a kincstár és a magántársaságok együttműködése figyelhető meg. Amint azt láthattuk, ezeken a helyeken a systémák keretében irányították a bányatársulatok működését. Ezekben az esetekben is az volt a fő kérdés, hogy a magánbányák és a kincstár hogyan osztozzon a költségeken.⁵⁶⁶ A magántársaságok ezekben a rendszerekben is önkéntesen vehettek részt. A kincstári tisztviselőknek pedig azt is megtiltották, hogy magántársulatoknál mellékállást vállaljanak.⁵⁶⁷

A kincstár nemcsak az érbeváltási ár változtatásaival, hanem az urbura megfizetése alóli mentesítéssel is segíteni tudta a bányarészeseket. Azt, hogy a társulat veszteséges, a bányabíróságra benyújtott bérfizetési cédulákkal és a bányahivatalok ellenőrzése révén állapították meg. A mentességet általában három

---

⁵⁶² PÉCH 1884, I, 274.

⁵⁶³ PÉCH 1884, I, 314.

⁵⁶⁴ PÉCH 1884, I, 315.

⁵⁶⁵ Bánya- és Pénzverésügyi Udvari Bizottság dekrétuma, 1757. március 22. SCHMIDT 1832–1839, X, 467.

⁵⁶⁶ Az Udvari Kamara egy rendeletben például elismerte, hogy a rézkovács, kohómester és két adjunktus ellátása és fizetése a Bánátban a kincstárat terheli. A lelkész és a felcser foglalkoztatását, valamint az oraviczai, dognácskai, liptovai eljárásokat azonban a társaságoknak kellett finanszírozniuk (ld. Udvari Kamara rendelete, 1742. augusztus 14. SCHMIDT 1832–1839, VII, 62).

⁵⁶⁷ Udvari Kamara dekrétuma, 1775. április 21. SCHMIDT 1832–1839, XIV, 6.

évre lehetett megszerezni.⁵⁶⁸ A bányarészes az urbura megfizetése alóli mentességről igazolást kapott a bányabírószágtól, melyet a bányabírószág lepecsételt, és a bányamester aláírt.⁵⁶⁹ Később a magasabb beváltási díjban, és az urbura alóli menetességben részesülő bányarészesnek évenként a bánya veszteségeit összefoglaló iratot kellett az udvari könyvelésbe is beküldenie.⁵⁷⁰ A szegényebb erdélyi bányatársulatok földmérési díjait is átvállalhatta a kincstár.⁵⁷¹

A kincstár a kedvezmények nyújtása mellett azonban igyekezett a költségeit csökkenteni. Ezt a törekvését az is jelzi, hogy a nyugdíjban részesülő bányamunkások számára az Udvari Kamara megengedte, hogy magántársulatoknál munkavégzést vállaljanak, és ha a munkabérük fedezte a megélhetésüket, nem kaptak nyugdíjat. Aki azonban csak egy időre vállalt ilyen munkát, az megkaphatta a nyugdíjat is.⁵⁷²

1.4. A bányarészesek adásvétele

Nemcsak a kuxok, hanem a bányák egyes, valóságos részei is gazdát cserélhettek, gyakran előfordult, hogy egy bányavállalkozó aknákat vagy járatokat akart eladni. A Miksa-féle bányarendtartás hangsúlyozza, hogy a bányaüzemek egyes részeit is el lehet adni (MBO XXV).

A bányarészeseket terhelő kötelezettségek miatt a kuxok, illetve a bányarészesek adásvételét részletesen szabályozták. Erre vonatkozóan a Maximilianische Bergordnunghoz fűzött körmöcbányai felvilágosító szabályokban is találunk szakaszokat. Mivel a felvilágosító szabályokat a bányavárosok a saját régi szokásjoguk alapján állították össze, ezeket a szakaszokat meglehetősen régi szabályoknak lehet tekinteni.

A körmöcbányai szabályok szerint a többségben lévő bányarészesek akaratát a kisebbségben lévőknek követniük kellett. Előfordulhatott, hogy a bányarészesek kedvezőtlen körülmények miatt – például a sok víztől – nem tudták folytatni a bányaművelést. A közös költségeket azonban továbbra is fizetniük kellett. Az a bányarészes, amelyik a közös költségekhez nem járult hozzá,

---

⁵⁶⁸ Udvari Kamara dekrétuma, 1769. augusztus 5. SCHMIDT 1832–1839, XIII, 144. Az erdélyi Kincstartószághoz intézett dekrétumból kiderül, hogy egy bánya azért kapott három évre mentességet, mert 12 604 forint veszteséget tudott a bányabírószágon igazolni. A dekrétum azonban előírta, hogy a bányát évenként felül kell vizsgálni (ld. Udvari Kamara dekrétuma, 1777. június 17. SCHMIDT 1832–1839, XIV, 171).

⁵⁶⁹ Udvari Kamara dekrétuma, 1769. november 25. SCHMIDT 1832–1839, XIII, 150.

⁵⁷⁰ Udvari Kamara dekrétuma, 1779. december 24. SCHMIDT XIV, 291.

⁵⁷¹ Udvari Kamara dekrétuma, 1777. augusztus 16. SCHMIDT 1832–1839, XIV, 175.

⁵⁷² Udvari Kamara dekrétuma, 1769. március 31. SCHMIDT 1832–1839, XIII, 136.

és azt 12 héten belül sem pótolta, a többiek pedig nem akarták a részét bérbé venni,⁵⁷³ elveszítette a bányarészét (MBO Cremn. Erläut. XI. 1. §). A felvilágosító szabályok azt is elrendelték, hogy ha a bányarészesek egymással vitába keveredtek, a többiek kötelesek voltak valamelyikük mellé állni. Ha a vitába keveredő bányarészes fel kívánt hagyni a bányarészével, annak a társának kellett azt átengednie, amelyik a vitában mellé állt.

A bányarészesek adásvételi szerződésénél a felek kötelesek voltak betartani a megegyezésben foglaltakat. A felek egyikének jogában állt megválasztani az adásvétel időpontját. A választási jog többnyire a vevőt illette meg. Ha az a fél, amelyiket a választás joga megillette, meggondolta magát, és el akart állni a szerződéstől, az időpont előtt három nappal felmondhatta a szerződést. Egyéb-ként még egy számára kedvezőtlen szerződéshez is tartania kellett magát (MBO XXV. 1. §).

A Miksa-féle bányarendtartás a XXV. articulusban részletesen szabályozta az eladott bányarész körüli jogvitákkal kapcsolatos eljárásokat is: Ha a vevő megvette a bányarészt, az eladó pedig helytállt érte a bányabíróság előtt, és a bányarészt a vevő számára bejegyezték a bányakönyvbe, és 14 napon keresztül a birtokát senki sem háborgatta, úgy már a bányabírótól, bányamestertől és a főkamragróftól is védelmet kapott (2. §). Így a bányajogosultság 14 nap alatt évült el. Azt a vevőt, amelyik a vétel bányakönyvbe való bejegyzése után a meghatározott időpontig nem fizette ki a bányarészt, be lehetett perelni a bányabíró vagy a bányamester előtt. A bányamester büntetéssel fenyegetve felszólíthatta a vevőt a fizetésre (3. §). Ha a vevő egy másik városi bíróság alá tartozott, a bányabíróság felszólította ezt a bíróságot, hogy járjon el vele szemben (4. §). Azt, aki csalárd módon idegen bányarészt adott el, elítélés céljából át kellett adni a városi bíróságnak (5. §)⁵⁷⁴. Ha egy vevő a bányakönyvbe bevezetett bányarészét már 14 napja birtokolta, azonban még azt nem fizette ki, és továbbadta ezt a részt, az eladó az új vevő ellen fordulhatott a kifizetésért (6. §). Minden szerződést 14 napon belül a felek jelenlétében be kellett vezetni a bányakönyvbe (7. §).

---

⁵⁷³ A Lehenschaft, a termelt érc bizonyos hányadát a birtokosnak haszonbérül szolgáltatató vállalat. Ha nem volt termelés, haszonbért sem szolgáltatott. A Lehenschafter egy munkás is lehetett, mely a saját költségén végezte a munkát, de az lehetett kisebb-nagyobb társulat is, vagy maga a kincstár (vö. PÉCH 1884, I, 4). A hűbéres vájáróktól azonban meg kell különböztetni a bányarészbérlőket (Teilmierter), akik valamely bányatárs bányarészére eső munkatartozásnak az elvégzésére kötelezték magukat, s ennek fejében a kérdéses bányatársat megillető érchozadákrésznek bizonyos kvótáját kapták (ld. MIHALOVITS 1934, 114). Az idézett szabályban valószínűleg ez utóbbiakról van szó.

⁵⁷⁴ A korabeli szabályoknak megfelelően a súlyosabb bűncselekmények esetén nem a bányabíróság, hanem a bányavárosok bírósága járt el.

A 18. században, a tisztán pénzbeli hozzájárulást nyújtó, bérmunkásokat foglalkoztató bányatársulatok elterjedése után, a kuxok adásvételét is részletesen szabályozták. A bányarészesnek ugyanis elővásárlási joga volt a többiek részének megvásárlására. 1777-ben azonban egy rendelet korlátozta ezt a jogot.⁵⁷⁵ Arra az esetre, ha az egyik bányarészes nem teljesítette a pótbefizetéseket (Zubusse), tehát a kuxa hátralékba (Retardat) került, vagy önként lemondott a részéről, a következő lehetőségeket tartalmazta a rendelet:

- ezek a részek a többi bányarészes részeihez nőnek (iure accrescendi collective),
- a többi bányarészes hozzájárulásával csak az egyik bányarészes szerezi meg a kuxokat (iure accrescendi in concreto),
- a kuxok közös tulajdonba kerülnek (in communione),
- a kuxokat, a többi bányarészes részeinek arányában, azok részeihez hozzáírják (pro rata),⁵⁷⁶
- a bányarészesek elővételi joggal rendelkeznek a kuxokra, ha azonban a hátralékba került kuxok vételére egyik társ sem jelentkezik, szabadon el lehet kívülállónak is adni azokat.

Ha azonban a bányarészes a kötelességeit teljesítette, szabadon kereskedhetett a kuxaival: a saját részét zálogba adhatta, elajándékozhatta, végrendelezhetett róla és azt idegeneknek is eladhatta. Ez a kamarai rendelet tehát a bányarészesek elővásárlási jogát csak a hátralékba került kuxok esetében tartotta fenn, egyébként a Waldbürger saját részeikkel szabadon rendelkezhettek.

A rendelet szerint a Főkamagrófi Hivatal nem foglalkozhatott ezekkel az ügyekkel, a kuxok forgalmának a feljegyzéseit továbbra is a bányabíróságoknak kellett ellátniuk.⁵⁷⁷ Egy rendelet külön előírta, hogy a kuxok eladási árai is kerüljenek feljegyzésre a bányabírósági könyvekben.⁵⁷⁸

---

⁵⁷⁵ Udvari Kamara dekrétuma, 1777. április 11. SCHMIDT 1832–1839, XIV, 142.

⁵⁷⁶ Mivel a rendelet a iure accrescendi pro rata lehetőséget a iure accrescendi collective megoldástól elkülönítve említi, arra lehet következtetni, hogy ez utóbbi esetben a szabad kux a többiek részéhez egyenlő mértékben nőtt hozzá.

⁵⁷⁷ Péch Antalnak a bányabírósági könyvekből gyűjtött feljegyzéseiben szerepel: „1732 december 17-én eladta Graff Mátyás a János tárnai 1/8 részét Kutlik Mártonnak 8 ftért, és 1/8 részt Stöckhl Mátyásnak 7 ft és 67 denárért” (ld. PÉCH 1884, 463).

⁵⁷⁸ Udvari Kamara dekrétuma, 1788. január 11. SCHMIDT 1832–1839, XVII, 420. Ez a rendelet azt is előírta, hogy a főhivatalnokoknak a bányabírósági jegyzőkönyveket évente legalább egyszer azért is át kell tekinteniük, hogy ellenőrizzék, nem vásárolt-e valamelyik tisztviselő a tilalom ellenére bányarészt.

1784-ben egy rendelet a bányarészesek elővásárlási jogát teljesen eltörölte, így a kuxokat szabadon lehetett forgalmazni. Mária Terézia előbb ismertetett dekrétuma azonban továbbra is hatályban maradt, tehát a hátralékba került kuxokra nézve megmaradt a társak elővételi jogosultsága.⁵⁷⁹

Azoknak a bányarészeseknek, amelyek a bányában való részesedésüktől meg kívántak válni, előbb a hátralékaikat rendezniük kellett. Így a befizetési kötelezettségeiket nem kerülhették el azáltal, hogy túladtak a részesedésükön.⁵⁸⁰

A bányarészek adásvételével csalást is el lehetett követni. Egy rendelet ugyanis leírja, hogy egyes csalók bányászruhában, mint kuxalkuszok (Kuxkränzler), új feltárásokra alapítandó társulatok bányarészeiként más társulatok kuxait kínálták eladásra, amelyek már nem hoztak hasznot. A kincstár, attól félve, hogy ezáltal a csalók elriasztják a befektetőket a kuxok vételétől, felhívták a kincstári bányatiszteket, hogy az új, hozammal kecsegtető feltárásokat, az ún. reményjáratok (Hoffnungsbau) felfedezését az újságokban tegyék közzé.⁵⁸¹

Az is előfordulhatott, hogy valamelyik bányatársulatban külföldiek vettek részt bányarészesként. Ők természetesen nem tartózkodtak a bányavárosokban, hanem megbízottakat alkalmaztak, akik képviselték őket a társulati üléseken, és intézték a bányarésszel kapcsolatos ügyeket. Megbízottakat a hazai bányarészesek is alkalmazhattak. A bányarész eladásához vagy felhagyásához azonban nem volt elegendő az általános felhatalmazás, azzal a képviselőt külön meg kellett bízni.⁵⁸²

1.5. A bányarészek öröklése

A kincstár a bányarészek öröklése körében szintén arra törekedett, hogy a bányatársakat el ne riassza a bányarészek birtoklásától. Ezért az Udvari Kamara több rendeletben is behatárolta a fiscus öröklési jogát a bányarészekre nézve. Így 1739-ben a selmecebányai bányamester és a kamarai jegyzőkönyvvezető a fiscus érdekében fellebbezést nyújtottak be. Szerintük ugyanis az egyik nőtlen és utódok nélkül elhunyt bányarészes bányarészei a fiscust illették, a selmeci bányabíróság azonban azokat az elhunyt anyjának ítélte. Az Udvari Kamara megerősítette az ítéletet, és kijelentette, hogy a bányarészekre is vonatkozik az a régi selmecebányai szabály, amely szerint lemenők hiányában a felmenők öröklik azokat. A konkrét

---

⁵⁷⁹ Udvari Kamara dekrétuma 1784. április 30. SCHMIDT 1832–1839, XVI, 280.

⁵⁸⁰ Udvari Kamara dekrétuma, 1796. szeptember 2. SCHMIDT 1832–1839, XIX, 107.

⁵⁸¹ Udvari Kamara dekrétuma, 1762. április 21. SCHMIDT 1832–1839, XI, 483.

⁵⁸² Udvari Kamara dekrétuma, 1797. március 24. SCHMIDT 1832–1839, XIX, 149.

esetben akkor is megkaphatta az elhunyt anyja a kuxokat, ha időközben újra férjhez ment, és ezért már más volt a családi neve.⁵⁸³

Erre az ítéletre Mária Terézia még 1764-ben, abban a leiratában is hivatkozott, amelyben az alsó-magyarországi bányavárosok számára 1747-ben kiadott rescriptumára vonatkozó felvilágosító szabályokat látta el magyarázatokkal. Ebben a királynő kijelentette, hogy a fiscus követeléseit a bányarészekkel kapcsolatban a végrendelet és szükségképpen örökösök nélkül elhunytak esetében a negyedik rokonsági fok után lehet csak érvényesíteni. Ezt a szabályt a városi bíróságoknak is be kellett tartaniuk. A magyar joggyakorlat ugyanis bizonytalan volt abban a tekintetben, hogy hányad fokú rokonok hiánya esetén léphet fel a fiscus öröklés címen, azaz a caducitas mikor érvényesülhet, mikor tekintendő a család kihaltnak. Az uralkodótól is függött, hogy hányadik fok után tartott igényt az elhunyt vagyonára. A Mária Terézia által meghatározott negyedik fokban az a felfogás tükröződik, amely szerint a házassági akadálynak számító rokonsági fokot tekintették az öröklésre való jogosultság határának.⁵⁸⁴

Ezt a szabályt az Udvari Kamara minden bánya- és kohómunkás vagyonára kiterjesztette. A bányatisztviselők esetében azonban a felőrök szintjéig az utódok nélkül elhunyt személy örökségére igényt tarthatott a kincstár.⁵⁸⁵ Egy későbbi rendeletben azonban már azt olvashatjuk, hogy ez a szabály minden bányarészes, bányatisztviselő, bányamunkás ingó és ingatlan vagyonára is kiterjedt, minden bányaműben és királyi bányavárosban.⁵⁸⁶

---

⁵⁸³ Udvari Kamara dekrétuma, 1739. február 6. SCHMIDT VI, 539.

⁵⁸⁴ A Hármaskönyv szerint a házassági tilalom a negyedik fokig állt fenn: „Mert vérokonság okán a szent kánonok és országunk törvényei is, a negyedik ízen belül kizárják és tiltják a házasságot” (HK I. 107. 1. §, 233). A fiscus jogainak és a rokonság fennállásának kérdéséről ld. MURARIK 1938, 91–102. Bár Murarik szerint a házassági tilalom és a rokonság fogalma a későbbiekben elvált egymástól, Mária Terézia mégis a Hármaskönyvben megállapított negyedik fokot követte leiratában. Murarik erről a következőket írja: „Mikor azonban a házassági tilalom és a rokonság fogalma – éppen a házassági tilalom restrignálása révén – elvált egymástól, akkor természetesen feledésbe ment a fiskalitás és a házassági tilalom közötti szerves kapcsolat. Ezentúl a hatalmi viszonyok eltolódása idézi elő a fiskalitásnak későbbi, vagy korábbi fokon való hatályosulását” (101–102).

⁵⁸⁵ Udvari Kamara dekrétuma, 1776. augusztus 2. SCHMIDT 1832–1839, XIV, 99.

⁵⁸⁶ 1779. május 14. SCHMIDT 1832–1839, XIV, 259. A szabály területi hatályát Bazinban valószínűleg megkérdőjelezte a bányabíróság, mert egy rendeletben külön megerősítették, hogy a fiscus kizárását a bányászattal foglalkozók örökléséből a negyedik fokig minden bányavárosban, így Bazinban is szabályként kell elfogadni (ld. Udvari Kamara rendelete, 1779. július 24. SCHMIDT 1832–1839, XIV, 263).

A bányarészek⁵⁸⁷ és a bányaművek az Udvari Kamara dekrétuma szerint – az uralkodó rendelkezésének megfelelően – nem tartoztak az osztályos atyafiak vagyonához, nem vonatkoztak rájuk a magánjogi törvények azokban az országokban, amelyekben a Miksa-féle bányarendtartás törvényként elfogadásra került. Így Magyarországon az ősiség szabályai sem vonatkoztak rájuk. Ennek megfelelően a bányatárs teljesen szabadon rendelkezhetett bányarészeivel, azokat elajándékozhatta, eladhatta, végrendelezhetett róluk, hitelt is vehetett fel rájuk. Amint azt az előbb láttuk, a bányarészes társak is csak akkor tarthattak rá igényt, ha a bányarészes hátralékba került. Egyébként, ha a bányarészes felhagyott a bányarésszel, és nem kért rá a bányabíróságnál időztetést, azt újra fel lehetett kérni a bányabíróságon, és a felkérőnek oda lehetett adományozni minden kötöttség nélkül.

A rendelet tehát kimondta, hogy a bányarészekre nem vonatkoznak az ország törvényei. Így a bányatárs bányatulajdona teljesen mentesült a kötöttségektől. Ebben az esetben tehát egy rendelet szüntette meg a törvények hatályát. A jogforrási ellentmondást a rendelet azzal oldotta fel, hogy a bányarészeseket az uralkodó hűbéreseinek nevezte, akikre nem vonatkoztak a törvények. Így a lényegében hűbéri – magánjogi – viszonyban csak az uralkodónak állt jogában a bányarészesekre vonatkozó szabályokat alkotni, tulajdonukra nézve sem volt alkalmazható semmilyen előjog vagy rendi szabály.

Ebből is láthatjuk, hogy az uralkodó a nagyobb bevétel érdekében a bányarészesek vállalkozási kedvét ösztönző rendelkezésekkel próbálta a magánvagyonot is bevonni a bányászati tevékenységbe. Tehát a király elérte, hogy a montángazdaság irányításában a külföldi, hűbéri jellegű jogviszonynak megfelelően kizárólag a saját érdekei érvényesüljenek.

1.6. A bányanyitás szabályai

Egy bánya nyitásakor sokféle szempontnak megfelelően, körültekintően kellett eljárni. A megfelelő felszerelés és szaktudás mellett figyelemmel kellett lenni nemcsak a hatósági előírásokra, közjogi szabályokra, hanem más magán személyek, bányászattal foglalkozó vállalkozók jogaira is. A bányanyitással kapcsol-

---

⁵⁸⁷ Udvari Kamara dekrétuma, 1779. december 24. SCHMIDT 1832–1839, XIV, 292. Bár a rendelet bányarészekről (Bergteile) rendelkezik, azok alatt a kuxokat is érteni lehet. Valójában a kuxok is ingatlanrészeket megtestesítő papírok voltak, amelyek mintegy az uralkodótól való adományozással kerültek a bányarészeshez. Ezért, ha ezek a bányarészek osztályra lettek bocsátva, vagy öröklésen átmentek, mint ősinek minősülő dolgokra, az ősiség szabályai is vonatkoztak volna rájuk. Ezért a rendelet a bányarészeket kivette a *ius condivisionis* alól.

latos kérdéseket négy nagyobb csoportra lehet osztani: 1) kinek volt jogosultsága bányát nyitni; 2) mely hivatalok foglalkoztak a bányanyitás engedélyezésével; 3) milyen helyi szabályok érvényesültek az adott országrészben; 4) milyen szabályok szerint történt a bányanyitási eljárás?

- 1) A bányanyitáshoz való jogosultság a bányaregálé gyakorlásának a bányaur részéről való átengedésén alapult. Mint azt fentebb láthattuk, az átengedés történhetett törvény vagy privilégiumlevél útján. A bányaszabadság törvényi kihirdetése után (1523: XXXIX. törvénycikk) a Miksa-féle bányarendtartás sem korlátozta a bányászathoz való jogosultságot, csak az ahhoz szükséges engedélyek beszerzését követelte meg (MBO I. 1. §).

Mindezek ellenére voltak olyan személyek, akik nem kérhettek fel bányát. Faber Antal szerint a bányaművelésből való kizárást vagy a természetjog, vagy a jogszabályok alapozhatták meg. A természetjog szerint nem kérhettek fel bányákat a cselekvőképtelenek, azok, akik természetszerűleg nem voltak képesek kötelemet létesíteni, mint a serdületlenek gyámjuk hozzájárulása nélkül, az örültek és az elmebetegek. A jogszabályok a zsidókat,⁵⁸⁸ a hivatalnokokat a saját hivatali körzetükben,⁵⁸⁹ és a katonákat⁵⁹⁰ zárták ki a bányaművelésből.

- 2) Az 1. pontban már olvashattuk, hogy valamely bánya nyitásához engedélyt kellett szerezni. Ezt kimondja a Miksa-féle bányarendtartás is: „Ha valaki a Magyar Királyságban bányát akar bérelni, igényelni, feltárni, és bányászni, annak ezt először a bányamesterünknél vagy bányabíróknál, ahogy az adott területen nevezik, jelenteni kell. Ha valaki azonban saját maga, engedély nélkül, titokban vagy nyíltan bányászni kezd, fémet felhoz, vagy szokatlan helyen olvasztani kezd, a helyzet és a bűncselekmény megítélése szerint az elkövetőt el kell fogni és az esküdtek megítélése szerint a kezeinkhez kell szolgáltatni büntetés céljából” (MBO II. 1. §).

A bányaigazgatási szervezeten belül a bányászati és kutatási engedélyek kiadása szempontjából a bányamesternek, azaz a Bergmeisternek volt központi jelentősége. A Miksa-féle bányarendtartás előbbieken említett szakasza szerint, aki bányát akart nyitni, annak a bányamesternél kellett jelentkeznie. Ezért egy másik helyen azt is előírja a rendtartás, hogy minden bányavárosban régi szokásuk szerint bányamestert kell választani (MBO I. 4. §).

---

⁵⁸⁸ A zsidóknak halálbüntetés terhe mellett már 1693-ban megtiltották, hogy a bányavárosok hétmérföldes körzetében tartózkodjanak (ld. Udvari Kamara dekrétuma, 1693. január 24. SCHMIDT 1832–1839, V, 423.

⁵⁸⁹ Erről ld. bővebben a hivatalnokokról szóló részt (III. 2. 2).

⁵⁹⁰ FABER 1824, 61–63.

Ha a bányamesteri hivatalt közelebről tanulmányozzuk, észrevehetjük, hogy a kezdeti időkben, a bányamester a bányavárost alapító közösség embere volt, aki a bányászati vállalkozók érdekeit tartotta szem előtt.⁵⁹¹ A központosítási törekvéseknek megfelelően azonban a bányamesterből is a királyt szolgáló hivatalnok lett, aki a főkamaragrófnak tartozott esküt tenni.⁵⁹² A Miksa-féle bányarendtartásban unser Bergmeister oder Bergrichter, azaz a mi bányamesterünk vagy bányabírónk kifejezések szerepelnek, ezzel is hangsúlyozván, hogy ezek a tisztségviselők már a király érdekeit képviselték.⁵⁹³ A bányamesternek döntő szerepe volt a bányanyitási eljárás során. Az eljárás menete attól függött, hogy hol akartak bányát nyitni, hiszen az meghatározta az alkalmazandó jogot is.

- 3) A bányajog még Mária Terézia korában sem volt országosan egységes. Bár, amint láthattuk, a Miksa-féle bányarendtartást már az egész országban figyelembe kellett venni.

A törvénycikk azonban egyúttal a helyi jogokat is megerősítette. A selmecbányai és körmöcbányai szabályok már a bányarendtartás kihirdetésekor függelékként a rendtartás részét képezték, amelynek az egyik paragrafusa meg is állapította saját maga szubszidiárius jellegét. Eszerint a rendtartást csak akkor kellett alkalmazni, ha a felvilágosító szabályok nem rendelkeztek az adott kérdésben (MBO I. 5. §). Emellett Wenzel Gusztáv szerint Felső-Magyarországon a 18. század elején még 14-féle partikuláris bányajog volt hatályban (lényegében minden bányaváros saját joggal rendelkezett), külön Felsőbányán, a bánsági területeken és Erdélyben. A felsőmagyarországi Rozsnyón és Dobsinán pedig éppen a bányanyitási eljárást az 1683-as bányas- és hámorrend szabályozta (továbbiakban DBH).⁵⁹⁴

- 4) A különböző helyi részletszabályokat leegyszerűsítve, a bányanyitási eljárást a következőképpen lehet összegezni. Ha valaki bányát akart nyitni, először természetesen tájékozódott a kiválasztott területen. Ebben a korban egyébként már leegyszerűbben a régi, elhagyatott bányahelyeken lehetett még új lelőhelyekre bukkanni.

Ha a kutató bányaművelésre alkalmasnak vélt helyet fedezett fel, egy darab talált érccel el kellett mennie az adott területen illetékes bányamesterhez (MBO

---

⁵⁹¹ Vö. PAULINYI 1980, 4–5; Selmecbánya jogkönyve szerint (2. §) a bányamestert a bányavállalkozókból álló városi tanács választotta.

⁵⁹² A Miksa-féle bányarendtartásban szerepel az esküminta is: ld. MBO XLVI. 1. §.

⁵⁹³ A bányamesteri hivatalról ld. bővebben: IZSÓ 2019, 11–22; EISELE 1907, 470–476.

⁵⁹⁴ A bányas- és hámorrend szövegét ld. MIKULIK 1880, 67–78.

II. 5. §). A bányamester, miután a városi esküdtelkekkel megtekintette a helyet, és úgy találta, hogy a felnyitandó bánya megfelelő haszonnal kecsegtet (Schemn. Erläut. III), előbb egy meghatározott időre – ez a selmeci felvilágosító szabályok és dobsinai bányarend szerint 14 (Schemn. Erläut. IV; DBH 25), a körmöci felvilágosító szabályok szerint 3 nap volt (Cremn. Erläut. III. 3. §) – kutatási engedélyt adott ki. A bányamester a napot, órát és a helyet, ahol a kutatójáratot meg akarták nyitni, bevezette a bányakönyvbe (Schemn. Erläut. III).⁵⁹⁵

A bányahivatalok sokasodása és a bányamesterek teendőinek növekedése miatt a kutatók valószínűleg nem tudták, melyik hivatalhoz kell fordulniuk bejelentéseikkel, és ezért sokan az udvari szervekhez fordultak. 1770-ben az Udvari Kamara ugyanis arról rendelkezett, hogy aki bányahelyet talál, az a legközelebbi bányahivatalnoknak jelentse, hogy bányát szeretne nyitni, és ne az udvari szervekhez forduljon. A bányahivatalnokoknak pedig kötelessége a helyet azonnal megtekinteni, hogy a bányászati tevékenység minél hamarabb elkezdődhessen.⁵⁹⁶

Ha a kutató ez alatt az idő alatt az adott helyet alaposabban megvizsgálta, és azt bányanyitás szempontjából megfelelőnek találta, újra jelentkeznie kellett a bányamesternél (MBO II. 7. §). Erre a dobsinai bányarend hat hetet adott, különben a kutató elvesztette elsőbbségi jogát arra a területre (DBH 25). A bányamester az illeték⁵⁹⁷ megfizetése után bejegyezte a bányakönyvbe a vállalkozó jogosultságát, amellyel a bányászni kívánó személy a bejegyzett területre kizárólagos bányászati jogosultságot szerzett, és kijelölték számára a helyet (Schemn. Erläut. IV). Ennek értelmében, ha valaki később erre a területre be akart jelentkezni, már nem kaphatott kutatási engedélyt. A dobsinai bányarend alapján minden évben Szt. Mihály napján cövekeltek ki a bányákat (DBH 26). A bánya kijelölése a Gang (telér, a meddő kőzet közt fekvő, nemes ércet tartalmazó, vagy ahhoz vezető kőzetréteg) méretéhez igazodott. A selmeci felvilágosító szabályok szerint a kicövekelte terület a Gang minden oldalán 2 Lehen, öszszességében 28 Berglachter volt (Schemn. Erläut. IV).⁵⁹⁸ A bányának valamilyen nevet is kellett adni, általában valamelyik szent nevét választották.

---

⁵⁹⁵ A bányakönyvi bejegyzések végén szokásos formula szerint a bányamester a kutatómunkájához Isten áldását kérte. A dobsinai bányakönyvben egy 1752. szeptember 20-án kelt felkérés bejegyzése végén a következő formula szerepel: „Worzu ihnen der Liebe Gott Seinen reichen Seegen schenken undt verleihen wolle” (Amihez nekik a Jóisten gazdag áldását adja. Ld. MIKULIK 1880, 65).

⁵⁹⁶ Udvari Kamara dekrétuma, 1770. március 30. SCHMIDT 1832–1839, XIII, 152.

⁵⁹⁷ Az illeték mértéke Eisele szerint 40 dénár volt (EISELE 1907, 479).

⁵⁹⁸ A selmeci bányajog bevezető részében a következőket olvashatjuk: „a művelések és a tárnák bányáölekben (Berglachter) kimérendők és a bányamértékek (lehen) száma

A körmöci és selmeci felvilágosító szabályok szerint egyszerre csak 9 kutatójáratot lehetett felkérni. Ha az adott területen több járatot is lehetett volna nyitni, azokat a később jelentkező kérvényezőknek kellett kiadni (Cremn. Erläut. III; Schemn. Erläut. IV). Ennek az lehetett az indoka, hogy élelmes vállalkozók egyszerre több helyet felkértek, így lefoglalva maguknak a helyet, utána pedig csak azokat művelték, amelyek a legjövedelmezőbbek voltak, a többi helyen pedig más már nem kutatható. A dobsinai bányarend szerint, ha valaki három évig nem művelte a bányát, elvesztette a kizárólagos művelési jogosultságát. Ha mégis folytatni akarta a bányászást, az illeték ismételt megfizetése mellett újból fel kellett kérnie a bányát (DBH 27). A Miksa-féle rendtartás azt is előírta, hogy karácsony, húsvét, pünkösd előtt és után nyolc nappal nem lehetett bányát felkérni (MBO II. 9. §).

A bányahelyeket természetesen úgy kellett kiutalni, hogy az ne sértse más bányászati vállalkozók jogait (Cremn. Erlät. III. 4. §). Erre a bányamesternek figyelmeztetnie kellett a kérelmezőt. Ha valaki a figyelmeztetés ellenére mégis a már másnak kijelölt helyen bányászni kezdett, büntetést fizetett (MBO II. 3. §). Előfordulhatott azonban az is, hogy a bányamester számára nem volt egyértelmű, hogy valaki másnak meddig terjed a kimért bányája. Ilyen esetben, ha engedélyt kértek a kérdéses területre, a bányamesternek először tájékozódnia kellett az adott helyen, majd a város esküdtjeivel való tanácskozás után dönthetett az új bánya helyéről. Ez lényegében egy bányabírószági döntés volt (MBO II. 2. §).⁵⁹⁹

A bányanyitási eljárásra gyakorlati példát Fazola Henrik⁶⁰⁰ emlékiratában⁶⁰¹ találunk: „Fassolla, hogy köszönet és más hasznos bányaterméket tudjon fel-
lelni,⁶⁰² az említett vadonban többet csúszkált, mint ment. Széltében-hosszában, alvás nélkül, csupasz földön éjszakázva sok-sok éhezéssel és szomjazással, többször egészen összetörve, szétszakadozott ruházatban, félig mezítláb talált rá

---

is meghatározandó. Tudni való, hogy a bányaöl városunk rőfjének háromszorosát teszi ki, és hét bányaöl kitesz egy bányamértéket.” Lábjegyzetben: „Az alsó-magyarországi bányakerületben 1 bányaöl kb. 2,022 m volt. A 'lehn' (lehen) kifejezés jelenthetett bányamértéket, bányatelket (területmérték), de láncot vagy kötelet (hosszmérték) is” (ld. Selmecbánya bányajogi kódexe, FUCHS 2009, 39, 12. l.).

⁵⁹⁹ A Miksa-féle bányarendtartás e szakaszához 1787-ben külön magyarázatot fűztek (ld. Udvari Kamara dekrétuma, 1787. július 20. SCHMIDT 1832–1839, XVII, 362).

⁶⁰⁰ Fazola Henrik würzburgi lakatosmester 1758-ban Barkóczy Ferenc egeri püspök és főispán hívására költözött Egerbe különféle kovácsoltvasból készítendő munkák elvégzésére. A vashiány értelelőhelyek felkutatására és a későbbi Diósgyőri Vasmű megalapítására sarkallták (vö. PORKOLÁB 2003, 15).

⁶⁰¹ Ld. PORKOLÁB 2003, 31–37.

⁶⁰² A kutatási tevékenységre Fazolát valószínűleg a királynő által kitűzött jutalom is ösztönözte.

köszénre, timsóra, ezüst- és réznyomokra, valamint a vasércre.⁶⁰³ [...] Fassolla 1769. június 15-én a magastekintetű cs. és kir. főkamagrófi hivatalnál Selmecbányán a bányakutatási engedély kiváltásáért jelentkezett és mihelyt ő valamit felfedezett, a legközelebbi bányabíróságon kérelmezte, hogy az engedélyt részére megadassék.”

A kutatási engedélyért Fazola valószínűleg azért a főkamagrófhhoz folyamodott, mert egyszerre több területen, a Bükkben és a Mátrában egyaránt folytatott kutatási tevékenységet. A bányanyitási engedélyeket azonban már a bányabíróságoktól – ami alatt a bányamestereket is érteni kellett – kérte a kutató. Így például a Miskolchoz közeli felfedezéseit a „legközelebbi bányabíróságon”, Jászón jelentette be: „1769. november 2-án (tehát már a kutatási engedély birtokában végzett kutatások eredményei alapján) – Jászó bányaváros bányajegyzőkönyvének bizonyosága szerint – három köszénlelőhelyet is bejelentett. A bejelentésekről szóló szó szerinti jegyzőkönyvi bejegyzések: »Faszolla János (Henrik) felvállalja az általa felfedezett köszéntellért Tardonánál, Schicha Mihály telkén, a Szentpéterre vezető út mentén.« »Faszolla felkéri az általa felfedezett köszéntellért Parasznya falu mellett, azon régi út mellett, mely Diósgyőrbe vezet.« »Faszolla János Henrik felvállalja az általa felfedezett köszéntellért Mályinka mellett, a Gabora hegyen.«”⁶⁰⁴

A Magyarországon nyitott bányák hasznából központosítási törekvéseinek eredményeképpen elsősorban az udvar részesedett. A lelkes kutató, Fazola Henrik, aki négy év alatt számos bányát fedezett fel, szegénységben, tetemes adósságot felhalmozva hunyt el.

1.7. Az Andrássy család „bányapere”

A magánszemélyek privilégium útján elnyert bányászati jogosítványára, valamint az uralkodó bányászattal kapcsolatos jogaira és a bányabíráskodásra nézve érdekes adalékul szolgál az Andrássy család bányászati privilégiumával kapcsolatos jogvita. Mint láthattuk, a bányászattal kapcsolatos jogokat – a kutatást, bányanyitást, bányaművelést – csak a legfőbb bányász, a király felhatalmazása alapján lehetett gyakorolni. A felhatalmazás történhetett törvények mellett privilégiumlevél útján is, amit az uralkodó a bányavárosoknak vagy

---

⁶⁰³ Először tehát meg kellett találni a bányászati termékek nyomait, és az abból vett mintával lehetett kutatási engedélyért folyamodni.

⁶⁰⁴ Ld. BERTALANFY 1986, 18.

egyres magánszemélyeknek adott. 1669-ben Andrassy Miklós is bányászati privilégiumot kapott az uralkodótól.⁶⁰⁵

Az általános bányászabadság 1523-ban történő kihirdetése ellenére ugyanis egyes földesurak továbbra is kértek és kaptak az uralkodótól bányászati kiváltságleveleket, pedig erre a törvények értelmében nem lett volna szükségük, a szabályokat betartva szabadon kutathattak és bányászhattak volna birtokaikon. Ember Győző szerint ez a törvények gyengeségét, és a kiváltságokon alapuló középkori jogrendszer újkori érvényesülését tanúsítja.⁶⁰⁶ Véleményem szerint azonban a földesurak ezekkel a privilégiumokkal azt akarták elérni, hogy az általános bányászabadság kihirdetése után egyedül ők bányászhasznanak a saját földjükön, tehát elkerüljék, hogy valaki kutatási, majd bányaművelési engedélyt kapjon a földjeiken, amelyek ezáltal kikerültek volna gazdálkodásukból. Ezt a nézetet támasztja alá az Andrassy Miklósnak adott privilégium is. Erről Eisele Gusztáv a következőket írja: „Hogy az Andrassy nemzetség az 1669-ben I. Lipóttól elnyert kizárólagos bányaművelési jogot mennyire igyekezett kihasználni, és milyen eredménnyel, arra nézve nem találunk írott bizonyítékot. Azt hisszük, hogy helyesen ítéljük meg a helyzetet, midőn azt mondjuk, hogy az Andrassyak ezen szabadalmat nem annyira a bányászat, kohászat emelésére, mint inkább birtokuk integritásának fenntartására használták fel. Ha itt-ott a régi munkálatok folytatására akadunk is, ezt az uradalommal történt megegyezés alapján idegen bányaművelők eszközlik.”⁶⁰⁷ Andrassy Miklós tehát el szeretne volna kerülni, hogy amíg ő a törökök ellen harcol, távollétében idegenek túrják fel birtokait. Félelme nem volt alaptalan, hiszen a krasznahorkai uradalom területén még számos nyoma volt a korábbi bányaművelésnek. I. Lipót Andrassy Miklóst szolgálataiért 1676-ban báróságra emelte.

Volny József szerint – aki 1872–74-ig Andrassy Manó⁶⁰⁸ kérésére a Salgótarjáni Vasfinomító vezérigazgatója volt – ezekkel a privilégiumokkal az uralkodók

---

⁶⁰⁵ Andrassy I. Miklós a császár híveként harcolt a törökök ellen. Szolgálataiért I. Lipót a jászkunok bírájává tette, 1676-tól Gömör vármegye adminisztrátora, 1678-ban főispánja és királyi tanácsos lett (ld. SOÓS 2005, 23).

⁶⁰⁶ EMBER 1946, 287.

⁶⁰⁷ EISELE 1907, 325–326.

⁶⁰⁸ Andrassy Manó 1858-tól az MTA levelező, majd 1860-tól rendes tagja, az apjától örökölt „Gömör és Torna vármegyei bányákat jövedelmezőkké tette, vasgyárainak számát megkétszerezte, és megvásárolta a berzétei, a gombaszögi és a vígtelki kohókat, valamint Borsod vármegyében a rudabányai vasérctelepet. Az ő kezdeményezésére jöttek létre a salgótarjáni és a borsodi vastársulatok. Felekezeti különbség nélkül támogatta az egyházakat és az iskolákat, a jótékony intézeteket, a károsultakat” (ld. SOÓS 2005, 36). Andrassy Manó grófot Kerpely Antal is követendő példaként emelte ki nagyúri vasiparosaink közül. Bővebben ld. KATUS 2005, 251–252.

a későbbi súrlódásokat és vitákat is meg akarták előzni, amelyek a földbirtokosok és a kutatók között keletkeztek. „Erre ugyanis főleg II. Mátyás idejéből számos példát találunk.” Szerinte ezzel az uralkodók is biztosítani kívánták saját jogukat. Volny ezen a helyen tévesen állítja, hogy az uralkodó tulajdonjogát a bányatermékekre csak a Miksa-féle bányarendtartás alapozta meg 1573-ban. A fentebb tárgyaltak értelmében, a bányakincsek már azelőtt is az uralkodót illették.⁶⁰⁹

Az Andrassy Miklósnak adott privilégiumlevelet teljes egészében Wenzel Gusztáv ismerteti, ennek legfőbb pontja a következő: „Andrassy Miklós a saját területén aranyat, ezüstöt, vasat, ólmot és más fémhányákat művelhet.” Eisele Gusztáv szerint a privilégiumlevélben a kizárólagos bányaművelési jog nincs megemlítve.⁶¹⁰ Ez azonban nem igaz. A privilégiumlevél ugyanis úgy folytatódik, hogy ezek a bányák az „Andrassyak birtokától soha el nem választhatóak, hanem azok örökre a birtok részét képezik, és állandóan ahhoz fognak tartozni”.⁶¹¹ Ezzel a megfogalmazással a privilégiumlevél nemcsak Andrassy I. Miklós számára engedte át a bányászat jogát, hanem az örököseinek is, mindaddig, amíg a nevezett területek az Andrassyak kezén maradtak. Ennek következtében, ha még valaki más talált volna bányákat a birtokon, az nem az ő tulajdonát képezte volna, hanem a földbirtokosét. A kutató nem jegyeztethette volna be saját jogát a bányamesternél. Ezzel azt is elérték, hogy előre elvegyék valakinek a kutatástól a kedvét, hiszen a fáradozás nem érte volna meg, mert a hasznok az Andrassyakat illették volna.

A többi pontban a bányavám fizetésével kapcsolatos kiváltságokról van szó. Az Andrassyak ezt a privilégiumukat majdnem 100 éven keresztül háborítatlanul élvezték. Egy 1724-es Andrassy gróf által a csetneki várnagynak címzett levél szerint azonban az uradalom engedélye nélkül selmeci és körmöci bányászok kezdtek az uradalom területén bányaművelésbe. Andrassy úgy gondolta, hogy azok a dobsinai bányamestertől nyertek erre engedélyt, és kérte a várnagyot, hogy büntesse meg őket. A kutatók azonban az engedélyt a szomolnokai főbányahivaltól kapták, akik azt írták, hogy az ún. Miksa-féle új bányarendtartás szerint adták

---

⁶⁰⁹ VOLNY 2003, 6.

⁶¹⁰ EISELE 1907, 467.

⁶¹¹ „Primo Ut ipse Nicolaus Andrassy de praelibata Krasznahurka praementionatiquae heredes, posteritates et successores ejusdem utriusque sexus universi, quemadmodum et legatarii in omnibus (uti praemissum est) suis bonis intra ambitum Regni nostri Hungariae existentibus auri, argenti, cupri, ferri, plumbi, metalli aliorumque mineralium fodinas extruere, erigere et colere possint ac valeant. Ita tamen, ut omnes illae fodinae a bonis Andrassyanis nunquam separari queant, sed iis in perpetuum incorporatae et coniunctim permanere debeant” (ld. WENZEL 1880, 394).

ki az engedélyt.⁶¹² Megjegyzendő, hogy az 1723-ban a bányabíróságok magán-törvényei közé emelt bányarendtartás nem törölkötte el a privilégiumot, mert arra a törvénynek kifejezetten utalnia kellett volna. A Hármaskönyv szerint ugyanis egy privilégiumot, mint *lex specialist* egy *lex generalis* csak abban az esetben helyezhet hatályon kívül, ha ezt kifejezetten tartalmazza: „Privilegium autem, cui non fuerit expresse derogatum per legem contrariam, vel generale decretum, non invalidatur.”⁶¹³ Ennek alapján a privilégiumban részesített földbirtokosok akár a törvényként kihirdetett bányarendtartás ellenében is megtarthaták jogaikat.

Münnich Adolf, aki a felső-magyarországi bányapolgárság történetét a bányapolgárok üléseinek jegyzőkönyvei alapján ismertette,⁶¹⁴ a következőket írta: „Részletes gyűlés Lőcsén 1759. július 23-án és augusztus 3-án. Nézeteltérések keletkeznek Báró Andrassy és a Babinai társulat között. A szolgabírói hivatal egy kiadott parancsban letiltja a bányapolgárokat attól, hogy a báró Andrassy-féle területen továbbra is műveljék a bányákat.”⁶¹⁵ Ebben az időben a krasznahorkai birtokokon már Andrassy I. Károly gazdálkodott, aki a bányászatra is gondot fordított, főleg a vasipar fejlesztésében jeleskedett, emellett Mária Terézia seregében szolgált, majdnem minden háborújában részt vett, ezért a királynőtől 1780-ban grófi rangot kapott. Eisele Gusztáv szerint, aki az Andrassy levéltárban kutatott, a krasznahorkai birtokokon szomolnoki bányapolgárok kaptak kutatási engedélyt, akik Andrassy úriszéke előtt sem akartak megjelenni, hanem a királynőhöz folyamodtak oltalomért. Eisele szerint a királynő oltalomban részesítette a kutatókat. Ha azonban elolvassuk a királynő vármegyéhez intézett leiratát, abban nem erről van szó.⁶¹⁶

A leirat megértéséhez a Münnich Adolf által kivonatolt jegyzőkönyvekbe is bele kell pillantanunk. Abban ugyanis az szerepel, hogy Andrassy 1764 áprilisában nem engedte meg a Babinai társulat egyik bányájába vezető vízvezeték megépítését, amely a birtokain vezetett volna keresztül.⁶¹⁷ Mária Terézia pedig arra szólította fel a vármegye nemeseit, hogy ha kell, pénzzel is támogassák a társulatot, hogy Andrassynak megfizessék a beruházásokból adódó károkat. A királynő az uradalom területén bányákat nyitó polgárokat úgy akarta támogatni, hogy Andrassynak cserebirtokot ajánlott fel, de ő azt nem fogadta el.⁶¹⁸ Mivel Mária

---

⁶¹² EISELE 1907, 465.

⁶¹³ HK II. 8. 4. § (294–295), vö. ZLINSZKY 1993, 375, részletesen ld. I. 2. 3. fejezetet.

⁶¹⁴ MÜNNICH 2003.

⁶¹⁵ MÜNNICH 2003, 19.

⁶¹⁶ EISELE 1907, 467.

⁶¹⁷ MÜNNICH 2003, 23.

⁶¹⁸ Mária Terézia „Gömör megyéhez intézet királyi kegyes rendelete” 1765. május 15-én (ld. EISELE 1907, 468).

Terézia a katonai szolgálatot is teljesítő Károlyt nem akarta jogaitól megfosztani, az ügyet halála előtt nem zárta le.

II. József azonban elismerte a bányapolgárok bányaművelési jogát, a privilégiumot azonban nem vonta vissza és meg sem erősítette. Halála után Andrássy Károly az 1790-es országgyűléshez folyamodott II. József kijelentései ellen.⁶¹⁹ A kérelem hatása nem ismert, de a későbbiekből kiderül, hogy az Andrássyak már maguk sem bíztak annyira a privilégium erejében, mert a feltárt bányatelepek tulajdonát igyekeztek a bányahatóságnál bejelenteni és maguk részére biztosítani. Ha ugyanis valaki a bányatulajdonát bejelentette, mindenkinek tartózkodnia kellett a bejegyzett területen a kutatási és a bányászati tevékenységtől.

A bányaművelő Andrássyak közül kiemelkedik Andrássy György.⁶²⁰ A vasipar felvirágoztatása érdekében végzett tevékenysége miatt el tudta érni, hogy uradalmának területén zárt kutatásokkal⁶²¹ és adományozásokkal magának tartsa fenn a bányászati tevékenységet.⁶²² Az időközben életbe léptetett 1854-es osztrák bányatörvény átmeneti rendelkezései alapján szabadalmát a bányahatóságnál is

---

⁶¹⁹ Andrassy Comitum Caroli, ad inlytos status et ordines Hungariae partium eidem annexarum, diaetaliter congregatos. In merito suae ad usum privil. repositionis, quoad jus cum exclusione aliorum in dominio suo Krasznahorka cultivandi fodinas... (Pozsonii, 1790.)

⁶²⁰ Andrassy György Széchenyi reformterveinek lelkes támogatója volt. A dernői kohót egy angol mesterrel modernizáltatta, Porosz-Sziléziából pedig hengerfűvókat is hozatott hozzá. 1844-ben Andrassy itt készítette el a Lánchíd talpazatának három darabját. A dernői vasmű termékei az 1855. évi párizsi világiállításon II. osztályú érmet kaptak (ld. KATUS 2005, 250).

⁶²¹ Zártkutatmány: a kérelmező által bejelentett területen csak a kérelmező végezhet kutatásokat.

⁶²² Eisele Gusztáv részletesen ismerteti Andrassy gróf bányászati szabadalmának ügyében hozott határozatokat. A kereskedelemügyi miniszter a bányakapitánysághoz intézett rendeletében kifejti, hogy a törvényi előírások szerint Andrassy György nem részesülhetne szabadalomban. A miniszter azonban e megjegyzéséhez hozzáteszi: „[...] miután félreismerni nem lehet, hogy gr. Andrassy Györgynek a bányaipar terén szerzett érdemei őt különös figyelemre és arra, hogy bányaművelésében oltalmazassék érdemessék teszik, méltányosnak találok, miszerint neki ezen oltalom, a bányatörvény határain belül, még egy időre t. i. a bányaadományok kinyeréséig adassék, mely oltalom egyedül csak az ált. bányatörvény 272. §-ban foglalt elvek alapján nyújtható” (EISELE 1907, 469). A bányatörvény hivatkozott szakasza szerint a szabadalomban részesült bányaművelőnek az engedély elnyerésétől számított két éven belül fel kellett térképeztetnie, méretnie és jelöltetnie a bányaművelésbe vont területet (ld. ABG 1854, 272. §, 1854, 87).

bejelentette.⁶²³ Ezt a szabadalmat a király 1860-ban 10 évre kiterjesztette, majd a kereskedelemügyi miniszter 1875. július 17-ig meghosszabbította, amely ellen többek között Kerpely Antal⁶²⁴ is felszólalt. A bejelentett szabadalmak alapján a bányatulajdon 1918-ig az Andrássyaké volt, majd azt 1918-ban a Rimamurány–Salgótarjáni Vasmű Részvénytársaság vásárolta meg.⁶²⁵

---

⁶²³ „[...] bizonyos területekre és nem meghatározott ásványokra adott zártkutatási engedélyek az eredeti tartalmukkal fenntartatnak, de e törvény hatálybalépésétől számított hat hónapon belül be kell jelenteni a bányahatóságnál, amihez az adományozási iratokat és pontos térképet kell mellékelni, és a Pénzügyminisztérium jóváhagyását meg kell hozzá szerezni” (ld. ABG 1854, 270. §, 86, ford. G. M.).

⁶²⁴ Kerpely Antal (1837–1907), „kohómérnök, a selmeci akadémia tanára, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, a legnevesebb, világszerte ismert és elismert magyar kohász” (ld. LENGYELNÉ 2007, 2–5).

⁶²⁵ HLOBIL 2006, 125.

2. A BÁNYÁSZATI HIVATALOKBAN ALKALMAZOTT TISZTVISELŐK

Az anyagi érdekek biztosítása miatt – mint láthattuk – a bányagazgatásban hamarabb jelentkeztek a központi törekvések, mint a közigazgatás egyéb területein, amely a rendektől elszakadó, bürokratikus hivatali szervezet felállítását tette szükségessé. A hivatalokban ezért ezen a területen jelentek meg először azok a hivatalnokok, akikről Ember Győző a következőket írta: „Míg a közigazgatás más ágaiban a hűbéri jellegű familiáris szolgálat a középkor örökségeképp a 16. és 17. században is továbbél, a bányatisztviselők szinte kivétel nélkül hivatásos hivatalnokok, akik pályájukra rendszeresen készülnek és azon életük végéig vagy ameddig erejük engedi, megmaradnak, s közben semmi mással nem foglalkoznak.”⁶²⁶

2.1. A tisztviselők kinevezésére vonatkozó szabályok

A hierarchikus bürokratikus szervezet kialakulása a montanisztika igazgatásában a hivatalokban dolgozóakra vonatkozó előírások megalkotását is szükségessé tette. A hivatalnokok feladatainak leírását a részükre főként az Udvari Kamara által kiadott instrukciók tartalmazták. Ezek az instrukciók koronként és helyenként is változatos képet mutattak. A feladatok leírása mellett az utasítások részletezték a hivatalnokokat megillető fizetés összegét és a nekik járó természetbeni juttatásokat is. Ezekre nézve számos példát találunk a Schmidt-féle jogszabálygyűjteményben, amelyben az egyes hivatalok felállításakor részletesen szabályozták, melyik hivatalnoknak mennyi lesz a fizetése, hol lakhat, milyen természetbeni juttatásokat kap, például mennyi fát kap fűteni, és fagyút világitani.⁶²⁷ A személyekhez kötődő, elismerési jelleggel történő kinevezésekre is találunk példát.⁶²⁸

---

⁶²⁶ EMBER 1946, 364.

⁶²⁷ Ezért téved Ember Győző, mikor azt állítja, hogy a kinevezett tisztviselők „terményekben csak ritkán” kapták juttatásaikat (EMBER 1946, 364).

⁶²⁸ Péch Antal a következőkről számol be: „A hivatalok betöltésére nézve egy jellemző eset van feljegyezve ez évből. 1602. augusztus 22-én jóváhagyta az alsóausztriai kamara, hogy mivel Rosenauer Péter néhai aranyvátató a hivatalát sok ideig jól viselte, a válatói hivatal az ő fiára, Rosenauer Pálra szálljon, és minthogy ez még kiskorú, helyette Hörl Boldizsár vétessék fel 16 évre a válatói hivatal ellátása végett azon kötelezettséggel, hogy ez idő alatt az épületeket és készülékeket jó karban tartsa, és a fiatal Rosenauert megtanítsa mindenre, a mit ő az öreg Rosenauertól tanult.” Ebből

A 18. században az állás betöltéséhez alapvető feltételt képezett a katolikus vallás és a tisztességes életvitel. Az egyes hivatalnokoknak adott instrukciók ezzel a feltétellel kezdődtek. A Miksa-féle bányarendtartás azt is előírta, hogy a hivatalnokok egymással szemben is tisztességet tanúsítsanak (MBO XLIII. 1. §). Egy rendelet általános jelleggel megtiltotta, hogy a bányászati hivatalokra nem katolikus személyt válasszanak.⁶²⁹ A hivatalnokok vallásgyakorlását pedig azzal is elő kívánták segíteni, hogy csak egy vagy két tisztviselőnek kellett vásárnap és nem parancsolt ünnepnapokon a mise után a hivatalban tartózkodnia, parancsolt ünnepeken azonban a mise után csak tíz órától volt köteles az összes hivatalnok a hivatalban dolgozni.⁶³⁰ Ezzel a katolikus Habsburgok tovább kívánták erősíteni a hivatalnokok hozzájuk való hűségét.

Az egyes hivatalokra, esetenként személyekre szabott instrukciók mellett általános szabályokat is találunk a forrásokban a tisztségek betöltésére vonatkozóan, amelyekből kiderül, hogy az uralkodó saját maga kívánta a kiválasztásukat ellenőrizni. Az uralkodó 1626 októberében a Bécsben tartózkodó főkamagróft is arra figyelmeztette, hogy a kinevezések joga minden esetben a királyt illetik, a javaslatokat ezért mindig hozzá kell felterjeszteni.⁶³¹ Így I. Ferdinánd már 1627-ben királyi leiratban rendelte el, hogy a főkamagróf sem nevezhet ki tisztviselőket csak ideiglenes jelleggel, és eskütétel nélkül. Az uralkodó maga így ebben a leiratban több tisztviselőt is kinevezett az újonnan felállított kohóüzemekbe.⁶³²

1652-ben III. Ferdinánd magának akarta a kinevezési jogkört fenntartani, ezért azt is megtiltotta, hogy a királyi biztos vagy a főtisztek akár a legalacsonyabb tisztségek vonatkozásában gyakorolják a kinevezést.⁶³³ Majd az Udvari

---

az esetből arra is következtethetünk, hogy a tisztségek betöltésére vonatkozóan a helyi javaslatokat figyelembe vették (ld. PÉCH 1887, II, 24).

⁶²⁹ Udvari Kamara dekrétuma, 1631. szeptember 20. SCHMIDT 1832–1839, IV, 582. Péch Antal beszámolója szerint 1601-ben a selmeci pénztárnoki állásra Vischer Erasmust nevezte ki az uralkodó. Bár a tisztviselőt Rudolf nevezte ki, a kinevezés Mátyás főherceg ajánlatára történt, aki nem vette figyelembe, hogy Vischer Erasmus lutheránus volt. Mikor rájöttek a hibára, Rudolf azt írta Mátyás főhercegnek, hogy Vischer Erasmust mondassák le, hiszen kinevezése nem az Udvari Kamara hozzájárulásával történt, sőt az országból is utasítsák ki lutheránus pap testvérével együtt. A pénztárnoki állást pedig egy katolikus személlyel kell betölteni. Bár a tisztviselő megbízható, jó munkaeő volt, két év után mégis elbocsátották (ld. PÉCH 1887, II, 14–17).

⁶³⁰ Udvari Kamara dekrétuma, 1766. december 17. SCHMIDT 1832–1839, XII, 473.

⁶³¹ Királyi leirat, 1626. október 16. SCHMIDT 1832–1839, IV, 457, PÉCH 1887, II, 210.

⁶³² Királyi leirat, 1627. augusztus 13. SCHMIDT 1832–1839, IV, 459, PÉCH 1887, II, 233, EMBER 1946, 364.

⁶³³ Királyi leirat, 1652. március 20. SCHMIDT 1832–1839, IV, 749.

Kamara előírta, hogy még a főkamagróf is köteles a kamarai kinevezéseket először a király elé terjeszteni. A dekrétum megszövegezéséből kiderül, hogy a király egyetértésére azért is szükség lehetett, mert a kinevezendő hivatalnokkal járó újabb kiadásokat az uralkodóval jóvá kellett hagyatni.⁶³⁴ Az Udvari Kamara azt is előírta, hogy a tisztségek betöltése előtt a főkamagróf kérje ki a főtisztek véleményét, és ezzel együtt terjessze fel javaslatait úgy, hogy mindig három személy közül lehessen választani.⁶³⁵ A vélemények kikérése azért is nagyon fontos lehetett, mert a bányatisztek az ügyesebb vājárok közül kerültek ki.⁶³⁶

A 18. században, mikor a hierarchikusan kiépített bürokrácia megjelent és a központi kormányzat vonatkozásában változások következtek be, a tisztviselők alkalmazására is újabb utasítások kerültek kiadásra. 1747-ben a tisztjelöltek és gyakornokok alkalmasságának vizsgálatát és alkalmazásának jóváhagyását a Pénzverés- és Bányagazgatási Udvari Kollégium hatáskörébe vonták. A kollégiumhoz való felterjesztésbe bele kellett foglalni a jelentkező nevét, életkorát, milyen tisztségeket töltött be korábban, honnan származott, milyen nemzetben, milyen státuszban állt, milyen volt a származása, milyen alkalmazásba szeretett volna kerülni, az eddigi praxisait és funkcióit. A kollégium pedig eldöntötte, hogy a főkamagróf alá tartozó hivatalnokok közé ki, milyen fizetéssel és ellátással nyerjen felvételt. A kollégium annak eldöntését is magának tartotta fenn, hogy a tisztjelöltek és gyakornokok milyen tudást sajátítsanak el.⁶³⁷ Az Udvari Kamara

---

⁶³⁴ Udvari Kamara dekrétuma, 1661. július 16. SCHMIDT, 1832–1839, V, 34. Péch Antal például beszámol arról, hogy 1680. november 26-án a főkamagróf arról értesítette a főtiszteket, hogy „ő Felsege Ethaesius Mátyás eddigi bányamérnököt segédbányatiszté kinevezte hetenkint 2 frt fizetéssel” (PÉCH 1967, III, 64).

⁶³⁵ PÉCH 1967, III, 64.

⁶³⁶ MIHALOVITS 1934, 111. Mihalovits megállapítását teljességgel alátámasztja Hechengarten alkamagróf életrajza (ld. 411. l.). Egy 1749-ben kiadott királyi leiratból pedig kiderül, hogy azokat a személyeket látták szívesen a bányatisztnak jelentkezők között, akik vājárok voltak, hiszen ők értettek a szakmához, és a munkások is szívesebben elfogadták az utasításaikat: „A bányatiszti és a bányaadjunktsi állásokat a jövőben csak oly egyének számára tartjuk fenn, akik farbőrös bányászok, vagyis, akik a bányában ék és kalapáccsal a kezükben, jól és szorgalmasan, reális értelemben dolgoztak, s ezután a felőri teendőket kitűnően látták el” (Királyi leirat, 1749. július 27. SCHMIDT 1832–1839, VIII, 99, ford. MIHALOVITS 1931, 74). A leiratban az is olvasható, hogy a királynő egy vājár fiát felvette a gyakornokok közé, mivel annak az apja, és maga a fiú is szorgalmasan dolgoztak a bányákban, és a fiú esetében még attól is eltekintettek, hogy nem volt katolikus.

⁶³⁷ Udvari Bizottság dekrétuma, 1747. január 7., SCHMIDT 1832–1839, VII, 140. Ez a rendelet a pénzverési és bányaugyekben eljáró bizottságnak nevezi a kinevezések

később arról rendelkezett, hogy az előléptetésekre való felterjesztés esetén arról is nyilatkozni kell, hogy a hivatalnoknak milyen képzettsége volt korábban, illetőleg milyen képzettség és rang megszerzésére számíthatott a jövőben.⁶³⁸

A rokonsági kapcsolat csak az alkalmazott hivatalnokok esetében volt kizáró ok, a gyakornokoknál nem.⁶³⁹ Az állások meghirdetésébe pontosan bele kellett foglalni a fizetés összegét, az elnyerhető előnyöket, és azt, hogy milyen rangú hivatalnok válik abból, aki betölti az állást.⁶⁴⁰

2.2. A hivatalnokok jogviszonyával és összeférhetetlenségével kapcsolatos szabályok

A hivatalnokokat nemcsak a kinevezés során, hanem a hivatali idejük alatt is az udvar centralizált felügyelete alatt kívánták tartani. A hivatalnokok ezért teljesen elkülönültek az országban szokásos hivataloktól, az összes rendtől és közigazgatási szervtől függetlenül működtek. Ezzel kapcsolatban már a 17. században is születtek rendeletek. Így azoknak a hivatalnokoknak, akiknek Selmecbányán volt házuk, az általános városi adón kívül más illetéket nem kellett fizetniük, és a város joghatósága helyett a központi kamara alá tartoztak,⁶⁴¹ még tanúként sem voltak kötelesek a városi bíróság előtt megjelenni.⁶⁴² Ez utóbbi rendelkezést később úgy módosították, hogy ha egy bányatisztviselő idézést kapott polgári bíróságtól, a vallomását a bányabíróság vette fel, és az erről felvett jegyzéket küldték meg az ügy elbírálásához.⁶⁴³

Ezt a rendelkezést később Mária Terézia Selmecbányának írt rescriptumában is megismételte, és előírta, hogy azoknak a tisztviselőknek, akik a bányavárosban laktak, hitlevelet kellett aláírniuk, melyben megfogadták, hogy a birtokukra

---

során eljáró szervet. Ez alatt azonban a terminusok változatos használata miatt, a bányaugyekben eljáró kollégium értendő.

⁶³⁸ Udvari Kamara dekrétuma, 1776. június 7. SCHMIDT 1832–1839, XIV, 73.

⁶³⁹ Udvari Kamara dekrétuma, 1769. április 29. SCHMIDT 1832–1839, XIII, 140.

⁶⁴⁰ Udvari Kamara dekrétuma, 1773. július 30. SCHMIDT 1832–1839, XIII, 385.

⁶⁴¹ Az Alsó-ausztriai Kamara rendelete a selmecbányai bíró és tanács számára, 1605. április 22. SCHMIDT 1832–1839, III, 535, vö. PÉCH 1887, II, 51. 1605-ben az Alsó-ausztriai Kamara gyakorolta a hivatalnokok felett joghatóságot. A Kamara a rendeletet Selmecbánya bírójának és tanácsának címezte, így lényegében azokat utasította arra, hogy a bányászati hivatalnokoktól akkor sem követelhetik városi kötelezettségek teljesítését, ha a tisztviselők ott laktak.

⁶⁴² Kamarai rendelet a körmöci alkamaragróf számára, 1608. június 30. SCHMIDT 1832–1839, IV, 112, vö. PÉCH 1887, II, 82. A rendeletben a hivatalnokot egy gyilkossági ügyben való tanúskodás alól mentették fel.

⁶⁴³ Udvari Kamara dekrétuma, 1764. október 29. SCHMIDT 1832–1839, XII, 92.

eső városi terheket viselik, szükség esetén segítik a városi elöljárókat, a városi szabadalmakat tiszteletben tartják, de a kamara joghatósága alá tartoznak.⁶⁴⁴ Azok a kincstári tisztviselők azonban, akik egyúttal polgárok is voltak, polgári birtokkal is rendelkeztek, vagy polgári hivatalt is viseltek,⁶⁴⁵ személyes ügyeikben a bányabíróság, polgári birtokaikra vonatkozó ügyeikben viszont a polgári hatóság alá tartoztak.⁶⁴⁶ Maguk a bányavárosok is az alsó-ausztriai kamara alá tartoztak.⁶⁴⁷

A selmeci pénztárnok számára Rudolf által kiadott instrukcióból megtudhatjuk, hogy a tisztviselőknek hivatalba lépésükkor azonnal esküt kellett tenniük, és feltétlen engedelmességgel tartoztak a hivatal vezetőjének. Az instrukció szerint a hivatalnokoknak reggel 6-tól 10-ig, és délután 1-től 5-ig kellett a hivatalban tartózkodniuk. Ha távozni akartak, szintén ki kellett kérniük a vezető beleegyezését, három napnál hosszabb távolléthez azonban az Alsó-ausztriai Kamara hozzájárulására volt szükségük.⁶⁴⁸

A tisztviselők közötti rangsor a külsőségekben is megnyilvánult. A bányavárosokba az udvar által kiküldött és a helybéli tisztviselők közötti rangsornak megfelelően kellett haladniuk, és a tanácskozásokon az asztalnál helyet foglalniuk. Egy rendelet szerint a bányavárosokba küldött udvari kamarai számtanácsosoknak a helybéli pénztárnok előtt kellett menniük, a pénztárnok után pedig az udvari számtisztek következtek, majd utánuk a többi helybéli tisztviselő. Az udvarból küldött hivatalnokoknak nem kellett a tanácskozásokon az asztalnál helyet biztosítani, mert nem volt tanácskozási joguk; ők mint vendégek foglaltak helyet a többi tiszt között. Az udvari küldöttek élelmezésére a helyiek személyenként 50 krajcárt számolhattak el.⁶⁴⁹

Mária Terézia rescriptuma szerint a hivatalnokoknak nyilvános ünnepek alkalmával is a rangjuk szerint megfelelő helyen kellett haladniuk. Így a kincstári főbb tisztviselőknek lovas kíséretükkel a jobb oldalon kellett haladniuk a

---

⁶⁴⁴ Királyi leirat, 1747. június 16. 10. pont, SCHMIDT 1832–1839, VII, 238, PÉCH 1967, III, 226.

⁶⁴⁵ Ilyenek voltak a bányabírók, akik egyúttal a városi tanácsnak is tagjai voltak. Egy rendelet szerint azonban a bányatisztek csak az Udvari Kollégium engedélye alapján vállalhattak tisztséget a bányavárosok tanácsaiban (ld. Pénzverés- és Bányagazgatási Udvari Kollégium dekrétuma, 1752. március 21. SCHMIDT 1832–1839, X, 71).

⁶⁴⁶ Királyi leirat, 1747. június 16. 8. pont, SCHMIDT 1832–1839, VII, 238, PÉCH 1887, III, 225–226.

⁶⁴⁷ Udvari Kamara rendelete, 1612. október 22. SCHMIDT 1832–1839, IV, 304.

⁶⁴⁸ A selmecebányai pénztárnok részére kiadott királyi instrukció, 1601. november 13. SCHMIDT 1832–1839, III, 348, PÉCH 1887, II, 14.

⁶⁴⁹ Pénzverés- és Bányagazgatási Udvari Kollégium dekrétuma, 1747. április 21. SCHMIDT 1832–1839, VII, 155.

kamara zászlója alatt. Körmenetek alkalmával a kamarai főtisztviselők, a főpénztárnok és a könyvelő a városi hatóságok előtt ment, a bányabíró pedig a városi bíró előtt haladt. A többi tiszt a tanácsbeliekkel koruknak megfelelő sorrendben követték őket.⁶⁵⁰

A hivatalok többszöri átszervezése és a tisztviselők feladatainak változásával egyes esetekben egyértelművé kellett tenni a hivatalnokok közötti rangsort. Amikor a körmői pénzverde pénzvizsgálója a főhivatalnokok közé emelkedett, rögzítették, hogy a bányamester rangban mégis felette áll.⁶⁵¹

Az Udvari Kamara valószínűleg a hivatalnokok szakértelmének megőrzésére törekedve, és az egységes szabályozás veszélyeztetésének elkerülése érdekében, felügyelni kívánta a tisztviselők tudományos tevékenységét. Így az Udvari Kamara előírta, hogy engedélye nélkül egy hivatalnok sem jelentethet meg nyomtatásban közleményt a bányakezelésre, bányagépekre, a bányarendtartásra vagy a bányajogra vonatkozóan. Aki ezt a rendelkezést nem tartotta be, azt elbocsátották állásából.⁶⁵² Az Udvari Kamara engedélye nélkül – büntetés terhe mellett – tilos volt a tisztviselőknek mások számára gépmodelleket vagy leírásokat készíteni, vagy ezeket nyomtatásban megjelentetni.⁶⁵³ Ugyanígy tilos volt ásványtani vagy tűzzel végzett kísérletekről szóló tanulmányt közzétenni a Főkamaragrófi Hivatal engedélye nélkül.⁶⁵⁴

A tisztviselőkre vonatkozó összeférhetlenségi szabályok egyrészt a bányaművelés tilalmára, másrészt egyéb foglalkozástól való eltiltásra vonatkoztak. A bányászati adminisztrációban részt vevő hivatalnokoknak már a Miksa-féle bányarendtartás is megtiltotta, hogy bányaműveléssel foglalkozzanak a hozzájuk tartozó területeken.⁶⁵⁵ A kamarai tisztviselők nem vehettek részt sem közvetlenül,

---

⁶⁵⁰ Királyi leirat, 1747. június 16. 32. pont, SCHMIDT 1832–1839, VII, 238, PÉCH 1887, III, 230.

⁶⁵¹ Udvari Kamara dekrétuma, 1774. június 14. SCHMIDT 1832–1839, XIII, 403.

⁶⁵² Udvari Kamara dekrétuma, 1772. március 20. SCHMIDT 1832–1839, XIII, 348.

⁶⁵³ Udvari Kamara dekrétuma, 1772. április 4. SCHMIDT 1832–1839, XIII, 352.

⁶⁵⁴ Udvari Kamara dekrétuma, 1772. április 18. SCHMIDT 1832–1839, XIII, 354. A rendelet szövege szerint ezeket a tanulmányokat előbb megvizsgáltatták Professzor Scopolival. Giovanni Antonia Cavalese Scopoli 1769 és 1779 között, tehát a rendelet kiadásának időpontjában a selmeci akadémia kémia-kohászat-ásványtan tanszékének tanára és vezetője volt.

⁶⁵⁵ MBO I. 2. §; XXVII. 1. §. A bányarendtartás felsorolja, mely tisztviselők tartoztak a tilalom alá. Ezek a következők: főkamaragróf, rézkereskedelem gondnoka, alkamaragrófok, ezeknek alárendelt tisztviselők, bányamester, bányabíró, bányatiszt, bányamérnök, ércosztó, bányabírószági írnök, esküdtek, bírósági szolgák.

sem közvetve a bányaművelésben, bányászattal összefüggő üzleti vállalkozásban,⁶⁵⁶ nem foglalkozhattak fémbeváltással,⁶⁵⁷ ügynökösködéssel.⁶⁵⁸

Egy udvari kamarai rendeletből azonban kiderül, hogy a tisztviselőknek a tilalom ellenére részesedésük volt bányatársaságokban, sőt a főkamagrófi is bányarészeket kívánt szerezni. Az Udvari Kamara azonban ezt továbbra sem engedélyezte, és előírta, hogy jegyzéket kell összeállítani a bányarésszel rendelkezőkről, és meg kell találni a módját ezeknek a részeknek az értékesítésére.⁶⁵⁹ A szomolnoki főbányahivatal átszervezésére kiadott királyi leiratban konkrétan is szerepel, hogy a hivatalnokoknak mindenféle bányarészesedés megszerzése tiltott volt, akik ilyenrel rendelkeztek, azoknak el kellett idegeníteniük részeiket, vagy azt a kincstár bevonta, különben elvesztették az állásukat.⁶⁶⁰ A Temesi Bánság területén azonban az alacsonyabb rangú tisztviselőknek megengedték, hogy szolgálati helyükön kívül fekvő bányaművekben részesedést szerezzenek, a főtisztviselőknek azonban ezt mindenütt megtiltották.⁶⁶¹

A bányaművekben való részesedés tilalmát a Bánya- és Pénzverésügyi Igazgatóság a tisztviselő feleségére, gyermekeire, fiatalkorú testvéreire is kiterjesztette, abban a körzetben, ahol a tisztviselő az állást betöltötte.⁶⁶² Ezeket a tilalmakat később is fenntartották azzal, hogy nemcsak a bányamesterek, bányamérők, kémlészek, hanem a bányasáfárok sem folytathattak bányászati tevékenységet, csak a kisebb bányahivatalnokoknak engedték ezt meg. Ez azonban nem jelentette azt, hogy az utóbbiak a bányatársaságoknál tisztséget viseljenek. Így a jegyzőkönyvvezetők sem vállalhattak megbízást a társaságoknál.⁶⁶³

---

⁶⁵⁶ Királyi leirat, 1626. október 16. SCHMIDT 1832–1839, IV, 458.

⁶⁵⁷ Királyi leirat, 1602. október 8. SCHMIDT 1832–1839, III, 362.

⁶⁵⁸ Királyi leirat, 1626. október 16. SCHMIDT 1832–1839, IV, 457, PÉCH 1887, II, 210.

⁶⁵⁹ Udvari Kamara dekrétuma, 1724. június 15. SCHMIDT 1832–1839, VI, 223, PÉCH 1967, III, 131.

⁶⁶⁰ Királyi leirat, 1749. február 11. SCHMIDT 1832–1839, VIII, 3. 3. 22. pont. Ezt az előírást 1751-ben megismételték, mert a tisztviselők továbbra is rendelkeztek bányarészekkel (ld. Pénzverés- és Bányaignazgatási Udvari Kollégium dekrétuma, 1751. április 29. SCHMIDT 1832–1839, X, 3).

⁶⁶¹ Pénzverés- és Bányaignazgatási Udvari Kollégium dekrétuma, 1751. november 29. SCHMIDT 1832–1839, X, 34.

⁶⁶² Bánya- és Pénzverésügyi Udvari Igazgatóság dekrétuma, 1759. július 11. SCHMIDT 1832–1839, XI, 11. A rendelet kiadására egy konkrét esettel kapcsolatosan került sor, melyben egy tisztviselő a tilalmat kijátszva saját gyerekére íratta át a bányarészeit.

⁶⁶³ Udvari Kamara dekrétuma, 1775. április 21. SCHMIDT 1832–1839, XIV, 6. A rendelet konkrétan is megnevezi, hogy a dognácskai ezüstbánya-társaságnál nem vállalhatott tisztséget az ottani hivatalnál dolgozó jegyzőkönyvvezető, Anton Untergutsch.

Azt a területet, ahol teljesen tilos volt a részesedés szerzése, a bányakerülettel azonosították. Így például a selmecebányai bányamérnökök nem szerezhettek részesedést a bélabányai bányaműnél, mivel mindkét város az alsó-magyarországi bányakörzetben a Főkamaragrófi Hivatal alá tartozott.⁶⁶⁴ Ugyanezen elv szerint a Temesi Bánságban a tisztviselőknek el kellett adniuk a bányarészüket, hiába szolgáltak más helyen, mint ahol a bánya volt, mivel mindkettő egy bányakerülethez tartozott.⁶⁶⁵ A Temesi Bánságban a magánbányászatban alkalmazott tisztviselők, akik számlázással foglalkoztak, így a faktorok, bánya-, kohó-, és szertárírnokok sem rendelkeztek bányarészekkel a saját működési területükön.⁶⁶⁶ A bányüzemeknél alkalmazott orvosoknak azonban még a saját szolgálati helyükön is lehetett részesedésük a bányában, mivel ők a gyógyítást végezték, nem a bányákkal kapcsolatos ügyleteket intézték.⁶⁶⁷

A hivatalnokoknak magánüzemekben, bérleményekben, kereskedésekben, kereskedőtársaságokban sem lehetett részesedésük. Saját birtokon a saját ellátásuk érdekében felállíthattak üzemeket, de idegen birtokon nem. Ha azonban egy hivatalnok rendelkezett ilyen részesedéssel, azt be kellett jelentenie; az erről szóló feljegyzést a főkamaragróf őrizte.⁶⁶⁸

A szigorú összeférhetlenségi szabályokat II. József idején enyhítette az Udvari Kamara. Így azoknak a volt tisztviselőknek, illetve azok feleségének és gyermekének, akik már nem töltötték be ténylegesen hivatalt, megengedték, hogy részesedésük legyen a bányákban, és általános engedélyt adtak a bányakörzeten kívüli részesedés megtartásához a tisztviselőknek, s azok feleségének és gyermekének is.⁶⁶⁹ Abban a kerületben, ahol a tisztviselő működött, engedélyt kellett kérni a bányarészek birtoklásához a főbányahivaltól, különben a kincstár elvette a részeket.⁶⁷⁰ A későbbiekben hozott rendeletek is ezt az elvet követték.

1792-ben az Udvari Kamara a bányabírószágok alkalmazottainak kivételével megengedte az erdélyi hivatalnokoknak, hogy a rézbányászatban részt vegyenek. Erre az engedményre a bányavállalkozók fogyatkozása miatt volt szükség.⁶⁷¹

---

⁶⁶⁴ Udvari Kamara dekrétuma, 1760. október 29. SCHMIDT 1832–1839, XI, 190.

⁶⁶⁵ Udvari Kamara dekrétuma, 1761. december 16. SCHMIDT 1832–1839, XI, 478.

⁶⁶⁶ Udvari Kamara dekrétuma, 1760. szeptember 30. SCHMIDT 1832–1839, XI, 25.

⁶⁶⁷ Udvari Kamara dekrétuma, 1777. január 24. SCHMIDT 1832–1839, XI, 129.

⁶⁶⁸ Udvari Kamara dekrétuma, 1776. április 20. SCHMIDT 1832–1839, XIV, 61.

⁶⁶⁹ Udvari Kamara dekrétuma, 1782. február 13. SCHMIDT 1832–1839, XV, 262.

⁶⁷⁰ Udvari Kamara dekrétuma, 1784. július 10. SCHMIDT 1832–1839, XVI, 325.

⁶⁷¹ Udvari Kamara dekrétuma, 1792. október 9. SCHMIDT 1832–1839, XVIII, 378.

2.3. A hivatalnokok anyagi és büntetőjogi felelőssége

A hivatalokban dolgozó tisztviselők jelentős összegekkel gazdálkodtak, ezen felül szakértelmüktől függtek a montángazdaság bevételei is. A főkamagróf ezért 1703-ban utasította a tisztviselőit, hogy a kincstár érdekeit a legnagyobb szorgalommal, hűséggel és jó gazdálkodással lássák el.⁶⁷² A hivatalnokoknak mindenképpen megfelelő képzettséggel kellett rendelkezniük, hiszen ellenkező esetben veszteséget okoztak volna a kincstárnak. A hanyag, szakszerűtlen eljárásokat, illetőleg a szándékos károkozásokat a Habsburg-udvar a leendő hivatalnok részéről történő óvadék fizetetésével és reverzálisok aláíratásával is igyekezett megelőzni.

2.3.1. A reverzálisok

A reverzálisok olyan nyilatkozatok voltak, amelyekben a tisztviselők egyrészt megfogadták, hogy a kincstári érdekeket hűségesen szolgálni fogják, másrészt lemondtak olyan jogaikról, amelyek a magyar szabályok alapján megakadályozhatták volna a felelősségre vonásukat a bányászati jogszolgáltatás által.

I. Lipót már a főkamagrófnak 1660. június 14-én küldött rendeletében leírta, hogy a kamarai elszámolásokban a szabálytalanságok megszüntetése érdekében a hivatalnokok adjanak kauciót és reverzalist. A kaució összegéről nem rendelkezett az uralkodó, de a rendelet felsorolja, hogy melyek azok a hivatalnokok, akiktől ezt a főkamagrófnak be kell szedni. Ez a felsorolás azért is érdekes, mert így képet kaphatunk arról, mely hivatalnokok foglalkoztak pénzkezeléssel is. A rendeletből azonban hiányzik, hogy a reverzálisnak mit kellett tartalmaznia.⁶⁷³

---

⁶⁷² Tanácsi dekrétum, 1703. április 20. SCHMIDT 1832–1839, V, 792. Ezt a rendeletet azért bocsátotta ki a főkamagróf, mert a selmecbányai kamara ügyeinek vizsgálata során arra jutottak, hogy a termelés apadt, a költségek pedig növekedtek. A rendelet az elszámolásra vonatkozóan is tartalmazott szabályokat.

⁶⁷³ Királyi leirat, 1660. június 14. SCHMIDT 1832–1839, V, 23, PÉCH 1967, III, 35. A rendelet által felsorolt hivatalnokok: a körmöci kamaránál: alkamagróf, könyvelő, Goldkunsthdlgung gondnoka, pénzbecsőr, főcimentező, szertárnok. Selmeci kamaránál: főpénztárnok, könyvelő, ellenőr, kohótiszt, szertárnok, főaranyváltó. A besztercebányai kamaránál: praefectus, pénztárnok, könyvelő, ellenőr, bánya- és szertárimok. Úrvölgyön a sáfár és az írnök az új kohóban; a sáfár Óhegyen, a sáfár és az írnök Mostenitzen, a sáfár Tajován, a sáfár a rézhámorban, a sáfár Rónitzon, az építész és a gereblyeírnök, a sáfár Libetbányán, a sáfár az új vaspörölydében, az esküdtkmélsz és az ezüstégető a kamaraházban, a bányaszertárnok és a fő tizedszedő Turczon.

A reverzálisokra 1776-ban adtak ki egységesen formulát, amelyben a következőket fogadták meg a tisztviselők: „Reverzális: Miután a pénzverés- és bányáügyekben eljáró Udvari Kamara nekem, alulírottnak, ... állást juttatta, és a hivattal járó díjazást ... kaució lefizetése mellett biztosította, fogadom írásban, jogi helytállást vállalva, hogy a megjelölt hivatalt hűségesen, szorgalmasan és igyekvően, a hivatali instrukcióknak megfelelően fogom ellátni. Lehetőleg a kincstár hasznát növelem, amelynek kárát és hátrányait teljes erőmből próbálok elhárítani, az egész rám bízott, pénzbeli és természetbeni javakról, időről időre, elszámolást adok, amelyek a könyvelési hiányosságokat és kintlévőségeket megvilágítják. Egyúttal az én hibámból, hanyagságomból és hűtlenségemből eredő rövid vagy hosszú ideig tartó veszteségekért vagy károkért felelek. A császári és királyi Pénzverés- és Bányáügyi Kamarának – amelynek a jurisdictiója alá tartozom, amíg a számadásait vezetem, és amíg az elszámolásaimról az absolutóriumot átveszi, akkor is, ha már kiléptem a kamarai hivatalból és egy másik hivatást választottam – teljes hatalmában áll, hogy az én hibámból a kincstárnak okozott kárért, a kártalanítást a letétbe helyezett hivatali kauciómból, vagy ha az nem lenne elég, a birtokaimból és ingóságaimból kivétel nélkül kielégítse. Ez a jog akkor is megilleti, ha a bizonyítható veszteséget és hátrányt magasabb parancsnak engedve eredményeztem. Akkor is, ha az ilyen parancsok teljesítése rendi állásba ütközne, ha a személyemet a nemesi és más előjogok miatt bírósági eljárás nélkül nem lehetne letartóztatni, engem mégis minden időben és helyen le lehet tartóztatni, ahol ez alkalmas. Egyúttal minden nemesi és egyéb előjogomról az előbbi esetekre lemondok, hogy amíg a számlákért felelek, és veszteséget okozhatok, azok nem menthetnek fel, hanem minden esetben az Udvari Kamara pénzverés- és bányáügyi esetekben való jurisdictiójánál kérhetek segítséget. Amint más esetekben is, ha megszegvén eskümet, a pénztárat károsítom vagy más hűtlenséget követek el, az osztrák örökös tartományokban 1753-ban kihirdetett, és ebben az országban is bevezetett, elolvasott és megértett büntető pátensnek⁶⁷⁴ és a kamarai judikatúrának alávetem magam. Az itt lévő okiratot saját kezűleg aláírom.”⁶⁷⁵

Ebből a formulából megtudhatjuk, hogy nemesek is vállaltak hivatali tisztséget, a nemesi előjogok azonban nem érvényesültek az anyagi felelősséget vállalók esetén. Míg az egyik nemesi előjog szerint a nemeseket csak bírói eljárás alapján lehetett letartóztatni,⁶⁷⁶ a tisztviselő lemondott erről az előjogról. A Tripartitum

---

⁶⁷⁴ A pátens a hivatalnokok büntetőjogi felelősségét alapozta meg, ld. lentebb.

⁶⁷⁵ Udvari Kamara dekrétuma, 1776. november 22. SCHMIDT 1832–1839, XIV, 114, (ford. G. M.).

⁶⁷⁶ A vonatkozó szabályok: „1222. évi Aranybulla 2. cikkely: Ezt is akarjuk, hogy a nemes embert sem mi, sem az utánunk való királyok soha meg ne fogják, vagy meg ne nyomorítsák valamely hatalmas kedvéért, hanem ha előbb perbe hivatott és rendes

szerint a nemest megfelelő eljárás nélkül senki, sehol le nem tartóztathatta, a reverzális azonban éppen azt fogalmazza meg, hogy valószínűleg a bányáknál szolgálatot teljesítő hajdúk bárhol, bármikor elfoghatták a nemesi ranggal rendelkező hivatalnokot. Werbőczy felsorol olyan eseteket is, amikor a nemesi kiváltság nem mentesített a letartóztatás alól, ilyen volt a szándékos emberölés, gyűjtogatás, lopás, rablás, útonállás, erőszakos paráznság. Az Udvari Kamara így a legsúlyosabb bűncselekményekkel azonos jogkövetkezményeket fűzött a kincstár megkárosításához, bár ebben az esetben a hivatalnok lemondása volt szükséges a nemesi előjog mellőzéséhez. A nemesi ranggal rendelkező tisztviselő arról az előjogáról is lemondott, hogy felette csak a király vagy a nevében eljáró nádor ítélkezhetett, alávetette magát a bányabírósi eljárásnak.⁶⁷⁷

A nemesi ranggal járó jogosultságokkal szemben azonban nemcsak a lemondó nyilatkozatok által, hanem rendeleti úton is védekezni próbált a Habsburg-udvar. A Pénzverés- és Bányagazgatási Udvari Kollégium már 1753-ban kiadott egy rendeletet, amelyben előírták, hogy ha a Főkamaragrófi Hivatalban vagy az alárendelt hivatalnokok közül valaki nemesi rangot kíván szerezni, ahhoz előbb be kell szereznie a hivatal egyetértését, ellenkező esetben felmentették szolgálata alól. A rendelet azt is előírta, hogy a már nemesi rangban lévők adjanak reverzalist arról, hogy lemondanak nemesi előjogaikról.⁶⁷⁸ Az Udvari Kamara óvatossága a nemesi rang megszerzésével kapcsolatban azzal is magyarázható, hogy a magyar nemesség örömmel vette, ha az általában idegen származású hivatalnokok nemesi rangot szereztek, mert ezzel rendi, nemzeti hatás alá kerültek.⁶⁷⁹ Egy 1779-ben kiadott rendelet szerint, abban az esetben,

---

úton törvényt láttak reá” (CJH I, 1899, 133). A Tripartitum a négy sarkalatos nemesi jog között ezt a privilégiumot az első helyen rögzíti, ld. HK. I. 9, 1. §: „Az első abban áll, hogy őket, ha csak előbb megidézve vagy pörbe híva és a törvénykezési rend útján elmarasztalva nem lettek, bárkinek folyamodására, vádaskodására vagy kérésére személyökben senki és sehol le nem tartóztathatja” (72).

⁶⁷⁷ A vonatkozó szabályok: „1222. évi Aranybulla 8. cikkely: A nádorispán minden ember dolgában, ki országunkbeli, különbség nélkül ítéljen. 1. § De nemesek perét, ha fejük vesztébe vagy birtokuk veszedelmébe jár, a király híre nélkül el ne végezhesse” (CJH I, 1899, 135); HK I. 9. 4. §: „A második szabadság abban áll, hogy az egész ország nemesi a törvényesen megkoronázott királyon kívül senkinek másnak hatalma alatt nem állanak; sőt maga fejedelmünk is valakinek pusztá panaszára vagy rosszakaratú beségására, közülük senkit a törvény rendes útján kívül és a másik fél meghallgatása nélkül, személyében vagy vagyonában a maga rendes hatalmánál fogva nem háboríthat” (73).

⁶⁷⁸ Pénzverés- és Bányagazgatási Udvari Kollégium dekrétuma, 1753. október 21. SCHMIDT 1832–1839, X, 184.

⁶⁷⁹ Vö. FALLENBÜCHL 1970, 280.

ha a tisztviselőt áthelyezték, sem neki, sem feleségének nem kellett új reverzalista adnia.⁶⁸⁰

A magyar szokásjog és a törvények számos előjogot biztosítottak a feleségnek. A feleségnek járó juttatásokat mindenképpen ki kellett adni a házastárs vagyonából, még az örökösöket is terhelte ez a kötelezettség. Annak megakadályozására, hogy a feleség követeléseivel veszélyeztessék a kincstárnak járó kártérítési kötelezettség kielégítését, a hivatalnok feleségének is ki kellett töltenie egy reverzalista, amelyben lemondott előjogairól, és a kincstárnak adta át az első helyet a tisztviselő vagyonával szembeni követelések rangsorában. A feleség által kiállítandó nyilatkozatra is kiadott a kamara formulát, mely a következőképpen szólt:

„A feleség reverzalista: Nyilatkozom és kötelezem magam, hogy azokban az esetekben, amikor a házastársam kegyelmesen rábízott hivatalában elszámolási rendellenességeket találtak, vagy az ő hibája, hanyagsága vagy hűtlensége miatt, vagy ha a rábízott javakban veszteséget okozott, a pénzverés- és bányaugyekben eljáró Udvari Kamara a kincstár kártalanítását az ő birtokaiból és ingóságaiból – megelőzve a vagyonban lévő, engem házassági szerződés, pactis dotalitiis, vagy más, nőket megillető igényeket – teljes mértékben kielégítse. Az előbb említett esetekben az országos törvényekben biztosított női előjogokról is teljes mértékben lemondok. Ezek alapján soha semmilyen módon nem fogok kártérítést követelni. Az itt lévő reverzális okiratot a kincstár biztosítása érdekében önként és jól átgondoltan aláírom.”⁶⁸¹

A feleségnek férje halála után ugyanis ki kellett adni a hozományát és a hitbérét,⁶⁸² megillette a jegyajándék, férje életében pedig megfelelő tartásra volt jogosult.⁶⁸³ A nőknek lehetett különvagyon is, amelyet a házasság alatt, de a házasságra tekintet nélkül szereztek, például királyi adomány, öröklés, vagy valamilyen jogügylet útján. A nőt a közösen szerzett vagyon fele is megillette. Egy 1768-ban kiadott rendeletben megadott mintá szerint a nő a következőket nyilatkozta: „Megígérem, hogy a házassági és más női igényeimet, amelyek a fér-

---

⁶⁸⁰ Udvari Kamara dekrétuma, 1779. február 5. SCHMIDT 1832–1839, XIV, 257.

⁶⁸¹ Udvari Kamara rendelete, 1768. március 29. SCHMIDT 1832–1839, XIII, 98, (ford. G. M.).

⁶⁸² A vonatkozó szabályok: „1222. évi Aranybulla 12. cikkely: Ha valaki meghal, vagy törvény szerint halálra ítéltetett, vagy perdőntő bajon esik el, vagy akármilyen más ok miatt, annak felesége az ő hitbérében kárt ne valljon” (CJH I. 1899, 137). Ezt II. Ulászló megerősítette 1492-ben (ld. 1492: LXIV. tc. CJH I, 1899, 523). A feleség követeléseit még a magszakadás miatt az uralkodóra visszazálló adománybirtokból is ki kellett elégíteni (ld. 1492: LXIII. tc. CJH I, 1899, 522–523).

⁶⁸³ Ld. HOMOKI NAGY 2001, 33–35.

jemmel szemben, akinek vagyonával szemben kincstári követelések is fennállnak, elsőbbségi és különjogokat nem érvényesíttek. Azon leszek, hogy hivatalát kötelességtudóan ellássa, és elhanyagolása esetén ne maradjon adósa a kincstárnak.”⁶⁸⁴

E formula alapján úgy tűnik, hogy a feleség saját vagyonával is felelt a férje kincstár felé fennálló tartozásaiért. Mindez valószínűleg az érintettek tiltakozását is kiváltotta, és a bányahivatalok nem tudták, hogyan kell alkalmazni a rendeletet, ezért kérdést intéztek az Udvari Kamarához. Az Udvari Kamara a szomolnoki Felügyeleti Főhivatalnak címzett dekrétumban pontosította a rendeletét: „A házastárs lemondásáról szóló formulát úgy kell értelmezni, hogy a feleség nyilatkozata semmi esetre sem terjed ki a saját tulajdonában álló vagyona, csak azokra az igényekre, amelyeket a férje vagyonával szemben házassági szerződés vagy más megegyezések alapján érvényesíthet.”⁶⁸⁵

Egy rendelet szerint a feleség nem volt kényszeríthető lemondó nyilatkozat adására, de ha nem adott, férje halála után nem kapott nyugdíjat.⁶⁸⁶ Ebben az esetben a feleségnek érdemes volt mérlegelnie, hogy az elhunyt férje után megillető követelései vagy a nyugdíj folyósítása kifizetődőbb-e számára. A Magyar Udvari Kamara 1829-ben kiadott dekrétumából arra lehet következtetni, hogy a feleség nyilatkozatának meglétére a férje után járó nyugdíjjogosultság megállapításakor volt szükség, a feleségnek a nyilatkozatot azonban még a férje életében meg kellett tennie. A tisztviselőknek nemcsak az első, hanem a többi feleségének is reverzálist kellett nyújtania.⁶⁸⁷

2.3.2. *A kaució*

A hivatalra lépő tisztviselőnek megfelelő vagyonnal kellett rendelkeznie, hogy a kauciót le tudja tenni. A kérdéssel foglalkozó rendeletek nem tartalmazzák, mekkora volt ez az összeg, egyéb tisztségek viselőinek általában egyhavi fizetésük négyszeresét kellett letenniük. Egy kimutatás szerint a hivatali kaució a pénztárnokok esetében 1250, bányabíró esetében pedig 500 gulden volt. Péch Antal szerint azonban az 1601-ben Selmecebányára kinevezett pénztárnok, Vischer Erasmus, 4000 forintot tett le.⁶⁸⁸

---

⁶⁸⁴ Udvari Kamara dekrétuma, 1768. március 29. SCHMIDT 1832–1839, XIII, 98, (ford. G. M.).

⁶⁸⁵ Udvari Kamara dekrétuma, 1769. január 21. SCHMIDT 1832–1839, XIII, 134, (ford. G. M.).

⁶⁸⁶ Udvari Kamara dekrétuma, 1770. április 20. SCHMIDT 1832–1839, XIII, 180.

⁶⁸⁷ Magyar Udvari Kamara dekrétuma, 1829. december 16. SCHMIDT 1832–1839, XXV, 131.

⁶⁸⁸ PÉCH 1887, II, 17.

Mivel a kauciót a hivatalba lépéskor kellett letenni, a magasabb hivatalok elérése lehetetlenné vált a kevés pénzzel rendelkező személyek számára. A kauciót szolgáltatni lehetett készpénzben, ingatlanra feljegyzett zálogjogként, adósságlevél, kezességvállalás formájában, készpénz és zálogjog összekapcsolásával. A szerényebb anyagi eszközökkel rendelkezők számára esetlegesen hitelezők adták össze a pénzt. A kauciót egyszer kellett letenni, ha a hivatalnok megváltoztatta a helyét, nem kellett még egyszer kauciót szolgáltatnia. A hivatal elhagyása vagy halála esetén a kaució neki vagy az örökösének visszajárt, addig kamatot fizetett utána a kamara.⁶⁸⁹

A reverzálisok és óvadékok nyújtásának módjára vonatkozóan még a 19. században is számos rendeletet találunk. Ezek a szabályok az időközben kiadott pénzügyi szabályokkal hozták összhangba a pénzkezeléssel megbízott tisztviselőkkel szembeni biztosítékokat, így a kincstár anyagi helyzetének változásai nyomon követhetők bennük.

2.3.3. Büntetőjogi felelősség

A Habsburg-udvar azonban nemcsak a reverzálisok és óvadékok segítségével kívánta biztosítani a hivatalnokok hűségét. A kincstár szándékos megkárosításától a tisztviselőket szigorú büntetésekkel igyekeztek elrettenteni.

Az előbbieket szerint az elszámolással tartozó tisztviselők csak akkor kapták meg kinevezésüket, ha reverzalist adtak arról, hogy a büntetőjogi felelősségre vonásukkal kapcsolatos nemesi előjogaikról lemondanak és a kamarai joghatóság illetékességét elismerik, és alávetik magukat az 1753. április 2-án kihirdetett pátensnek. A pátens szerint azok a hivatalnokok, akik a kamarák pénzét vagy a nyugdíjakat elsikkasztották, az összegtől függő büntetésre számíthattak. Ha az elsikkasztott összeg a 10 gulden nem haladta meg, először történt és más súlyosbító körülmény nem forgott fenn, akkor csak elbocsátották a hivatalnokot, és a feljebbvalója magánjogi úton vonhatta felelősségre, azaz meg kellett fizetnie az eltulajdonított pénzt. Ha az összeg 10 és 150 gulden között volt, akkor büntetésként egy színpadra állították, majd nehéz közmunkára osztották be. Ha ilyen munkára alkalmatlan volt, börtönbüntetést kapott: ha az elsikkasztott összeg 10–30 gulden között volt 1 év börtönre, 30–60 gulden esetén 2 évre, 60–100 gulden esetén 4 évre, 100–150 gulden esetén 8 évre ítélték a hivatalnokot.

---

⁶⁸⁹ Egy tanulmány megjegyzi, hogy a 18. század első felében 130 és 150 gulden között mozgott a kaució összege, de hivatalonként jelentős eltérések lehettek (ld. AMMERER 1986, 162). A kaució adásának felsorolt módjai a későbbi rendeletekben megtalálhatóak, amelyekben főként a kezési és az adósságlevél útján történő kaució biztosítását szabályozták. Ezekből a rendeletekből kiderül, hogy a kincstár számára legkedvezőbb természetesen a készpénzben szolgáltatott kaució volt.

Emellett örökre eltiltották a hivatalviseléstől. 150 vagy több gulden elsikkasztása esetén kötéllel vagy karddal végezték ki a hűtlen tisztviselőt. A nem befejezett és részben vagy egészben megtérített kár esetén a meg nem térült mérték büntetését kellett alkalmazni. Ha azonban az elérte a 150 guldent, az elkövetőt ki kellett végezni.⁶⁹⁰

Ha a hivatalnokot büntetésből felfüggesztették az állásából, arra az időre nem járt neki fizetés. Az állás fenntartásával azonban a Hofstelle utalhatott neki öszszegeket, amelyeket a hivatalnoknak fel kellett jegyeznie, ezt a jegyzéket pedig év végén a Hofstellébe kellett küldenie, amely azt az uralkodó elé terjesztette.⁶⁹¹

1771-ben az Udvari Kamara előírta, hogy Magyarországon és Erdélyben a tisztviselőkkel szemben indított büntetőeljárásokra az 1769-ben kiadott Kriminallordnung szabályait kell alkalmazni.⁶⁹²

2.4. A tisztviselők képzése

A Habsburg-udvar korán felismerte, hogy csak akkor lesz elegendő számú olyan hivatalnok, aki az érdekeit szolgálja, ha maga gondoskodik az utánpótlásáról. Ezért külön gondot fordítottak a gyakornokok megfelelő képzésére. A bányahivatalok felállításáról szóló rendeletekben többször kiemelik a gyakornokok foglalkoztatását. Ezekben az esetekben „bizonyos célszerű képzési formáról van szó, amelyben a kiszemelt, alkalmas ifjú (Expectant) a tapasztalt műszaki szakember mellé beosztva a napi munka során sajátítja el a szükséges ismereteket. Egy 1676-os rendelet a bányamérést, a kohászatot és a bányaművelést jelöli meg, mint megismerendő főszakterületet.”⁶⁹³

A gyakorlati képzés támogatását az Udvari Kamara úgy is elő kívánta mozdítani, hogy a bányahivataloknál fizetett helyeket biztosított a gyakornokoknak. Így például 1761-ben a Selmecebányán végzett gyakornokok pótlására 11, Körmöcse

---

⁶⁹⁰ Udvari Kamara dekrétuma, 1776. április 26. SCHMIDT 1832–1839, XIV, 63. A Schmidt-féle gyűjtemény a reverzális adását előíró rendelet mellett a paténs szövegét is ismerteti. A paténs Kasseveruntreuungen címen került 1753-ban kiadásra (ld. *Supplementum Codicis Austriaci*, oder Chronologische Sammlung aller vom 20-ten Oktober 1740, vom Anbeginne der angetretenen glorreichsten Regierung der Allerdurchlaustigst Großmüchtigsten Römischen Kaiserinn zu Hungarn und Böheim Königin, Erzherzogin zu Oesterreich Mar. Theresiae bis letzten Dezember 1758, Fünfter Theil, Wien, Trattner, 1777, 749).

⁶⁹¹ Udvari Kamara dekrétuma, 1773. július 2. SCHMIDT 1832–1839, XIII, 384.

⁶⁹² Udvari Kamara dekrétuma, 1771. március 2. SCHMIDT 1832–1839, XIII, 308. Ez a Kriminallordnung a Constitutio Criminalia Theresiana volt.

⁶⁹³ ZSÁMBOKI 2005f, 218–219, (vö. instrukció, 1676. szeptember 22. SCHMIDT 1832–1839, VI, 237).

4, Besztercebányára 3 gyakornokot lehetett felvenni.⁶⁹⁴ Szomolnokon 5 gyakornoknak biztosítottak helyet, akiknek félévente vizsgát kellett tenniük.⁶⁹⁵ A nagybányai inspektori hivatalban a képzett hivatalnokok pótlása céljából 2 gyakornoknak biztosítottak fizetést.⁶⁹⁶ A főbányahivatalokba kiküldött rendeletekből látszik, hogy a bányakerületek méretének megfelelően osztották szét a gyakornoki helyeket. A végzett gyakornokok alkalmazását is nyomon kívánta követni az Udvari Kamara, ezért előírta, hogy jelenteni kell, hol, mire alkalmazzák őket, és milyen előmenetelt biztosítanak a számukra. Mivel a zúzóművekben és a kohóknál kevés szakember volt, a Kamara arra is felhívta a főkamagróf figyelmét, hogy ügyeljen arra, hogy ezeken a helyeken mindig legyen legalább egy gyakornok.⁶⁹⁷ Az Udvari Kamara a gyakornokoknak a házasságkötést is megtiltotta.⁶⁹⁸ Ezt valószínűleg azért tette, mert a gyermekeknek külön ellátást kellett volna biztosítani apjuk halálakor. Az is előfordult, hogy az Udvari Kamara azzal a kéréssel fordult a főkamagrófhoz, hogy az ismeretségi körében kutasson megfelelő személyek után, akik a tisztviselői teendőket ellátnák.⁶⁹⁹

A 18. században bányatisztképző iskolák felállításával próbálták a hivatalnokok megfelelő képzettségét elérni. A Selmecbányán meginduló oktatásról és annak állandó továbbfejlesztéséről a Zsámboki László szerkesztésében megjelent *Selmectől Miskolcig* (1735–1985) című kötetben részletes beszámolót olvashatunk. A műnek igen értékes része az, amely az iskolákkal kapcsolatos rendeleteket teljes terjedelmükben, magyarra fordítva tartalmazza.⁷⁰⁰ Az 1735-ben Selmecbányán alapított Bergschule számára kiadott instrukció szerint az ott tanulóknak a bányajogban és a bányahivatali eljárásban kellett jártasságot szerezniük, hogy a vitás ügyeket is el tudják intézni. Ezenkívül alapvetőnek tartották a bányamérnöki, bányamérési ismeretek elsajátítását, valamint az ércelőkészítés, a kémlészet és a kohászat technikájának megismerését.⁷⁰¹

---

⁶⁹⁴ Udvari Kamara dekrétuma, 1761. szeptember 19. SCHMIDT 1832–1839, XI, 472.

⁶⁹⁵ Udvari Kamara dekrétuma, 1761. szeptember 19. SCHMIDT 1832–1839, XI, 474.

⁶⁹⁶ Udvari Kamara dekrétuma, 1761. szeptember 19. SCHMIDT 1832–1839, XI, 475.

⁶⁹⁷ Udvari Kamara dekrétuma, 1779. augusztus 20. SCHMIDT 1832–1839, XIV, 284.

⁶⁹⁸ Péch Antal közlése szerint a főkamagróf 1739. február 1-jén megemlítette, hogy egy Klein nevű őrnök házasságot kívánt kötni az özvegy Stegernével. Mivel azonban az expectansok általában az őrnökök közül kerültek ki, ezért az őrnökök sem köthettek házasságot. Ezért értesítették Kleint, hogy ha házasságot köt, az ő fizetését és az özvegy ellátását is megszüntetik büntetésből (ld. PÉCH 1967, III, 189).

⁶⁹⁹ Udvari Kamara rendelete, 1724. december 20. SCHMIDT 1832–1839, VI, 230.

⁷⁰⁰ ZSÁMBOKI 1985.

⁷⁰¹ Instrukció, 1735. június 22. SCHMIDT 1832–1839, VI, 476. Az instrukció fordítását ld. ZSÁMBOKI 2010, 27–33. A selmecbányai Bergschule és a kincstár egyéb megoldásait a szükséges bányatisztek pótlására ld. bővebben: MIHALOVITS 1938.

Mihalovits János 1931-ben megjelent művében⁷⁰² a Schmidt-féle jogszabálygyűjteményben található rendeletek bemutatásával foglalja össze, milyen iskolákat állítottak fel, és azokban milyen tanrend szerint folyt a tanítás. Az 1735-ben Selmecebányán felállított bányászati iskola mellett ugyanis más tanintézetek is létesültek. 1747-ben Szomolnokon és Oravicán is alapítottak a bányatisztek képzésére szolgáló iskolákat. Ezekben a tanintézetekben közös volt, hogy a bányakerület főbányahivatala alá tartoztak, és nagy súlyt helyeztek a gyakorlati képzésre. Az ott tanulóknak mind a hivatalokban, mind a bányák bejárásában részt kellett venniük a munkában.

A 18. század közepén azonban a bányászattal és kohászattal kapcsolatos természettudományok olyan rohamos fejlődésnek indultak, amellyel az eddigi képzési formák és a gyakornoki rendszer nem tudtak lépést tartani. Ezért 1762. október 22-én Mária Terézia aláírta az Udvari Kamara kibővített bizottságának jegyzőkönyvét, amely „új típusú bányászati-kohászati tanintézet Selmecebányán történő felállításáról rendelkezett”. Ez volt az Academia Montanistica, k.k. Bergakademie, amely a Főkamaragrófi Hivatal keretein belül működött. Igazgatója a főkamaragróf volt, professzorai egyben a kamara tanácsosaiként is eljártak. Az akadémia megalakulásától kezdve a bányászati-kohászati ismeretek, és az azokhoz kapcsolódó természettudományok Európa-szerte híres műhelye volt.⁷⁰³ 1770-ben, az akadémia teljes felállításakor a selmeci, szomolnoki és bányászati iskolák megszűntek.⁷⁰⁴ Az addig két évfolyamból álló akadémia 1770-ben három évfolyamra bővült. Az átalakításról szóló rendeletben meghatározták, hogy elsősorban azokat veszik fel, akik gyakornokok voltak, vagy a családjuk kötődött a bányaműveléshez, és valamilyen egyetemi szintű filozófiai képzésben már részesültek. Ha nem volt előképzettségük, felvételi vizsgát kellett tenniük.⁷⁰⁵

A tervezet meghatározta az egyes években tanulandó teoretikus és gyakorlati tárgyakat, így abban a mai duális képzés előképét fedezhetjük fel. Az első évben a matematika tanulását írták elő, amelyhez gyakorlati tudnivalóként a földmérés, a rajz társult, emellett kéthetenként a tanulóknak ki kellett menniük a bányákba. A második évben az ásványtan és a kohászat volt a tananyag. A gyakorlati részben a professzoroknak az ásványgyűjtemények segítségével kellett megismertetniük a gyakornokokat a különféle kőzetekkel és ásványokkal, a kohászat elsajátításához pedig a kohászati üzemekben való tartózkodást írták elő. A harmadik évben a tulajdonképpeni bányaműveléstanra oktatták a hallgatókat,

---

⁷⁰² MIHALOVITS 1931.

⁷⁰³ ZSÁMBOKI 2005e, 170.

⁷⁰⁴ MIHALOVITS 1931, 23.

⁷⁰⁵ Udvari Kamara dekrétuma, 1770. április 3. SCHMIDT 1832–1839, XIII, 156. A rendelet teljes szövegét magyarul ld. ZSÁMBOKI 1985, 69–85.

a gyakorlati részt ennél fogva a bányákban töltötték. Mária Terézia azzal írta alá ezt a tervezetet, hogy az erdészet tanítására is gondot kell fordítani az Akadémián.

Az 1777-ben kiadott *Ratio Educationis* is tartalmazott a bányászati oktatással kapcsolatos előírásokat. A 145. szakasz elrendelte, hogy – mivel a selmecebányai akadémián az oktatás németül folyt – a központi tanügyi pénzalap terhére alkalmazzanak tanárt, aki a németül nem tudó diákok részére latinul vagy más általuk értett nyelven a bányászattal kapcsolatos tudományokat közvetíti, hiszen nem minden, a bányászati területen haszonnal alkalmazható ifjú tud németül. A rendelet értelmében „senki sem bocsátható e tudományok tanulására, ha előtte megfelelőképpen nem sajátította el az algebra, geometria, fizika, mechanika és – amennyire lehetséges – az ásványtan elemeit”. A *Ratio Educationis* azt is elrendelte, hogy a szorgalmas diákoknak a „bányászati kamarai kincstár” biztosítson ösztöndíjat.⁷⁰⁶

Mindebből látszik, hogy a tisztviselőkkel szemben támasztott szigorú követelmények mellett az uralkodó és a kincstár azon fáradozott, hogy a hivatalnokok a munkájukhoz szükséges szakértelmet megfelelő módon elsajátíthassák. Azokban az erőfeszítésekben, melyeket Mária Terézia uralkodása idején a szakemberek pótlása érdekében tettek, a kétkezi munkások szintjéről induló és a legelőkelőbb hivatalnokok rangjára jutó személyek támogatásában a mai életpálya-modellek előképét fedezhetjük fel.

2.5. A tisztviselők javadalmazása

2.5.1. Fizetés

A hivatalnokok fizetésére vonatkozóan számos információt találhatunk a hivatalokra vonatkozó rendeletekben, hiszen azokban az ott működő tisztviselőknek járó juttatásokat is szabályozták.

A Schmidt-féle jogszabálygyűjteményben egy egész kötetet tesz ki az alsó-magyarországi, a selmeci, körmöci és besztercebányai hivatalokra vonatkozó, 1751-ben hozott rendelet. Ebben szerepel egy táblázat, amelyben az összes tisztviselőt és a nekik járó juttatásokat is felsorolják. Ebből megtudhatjuk, hogy a hivatalnokok az éves fizetésük mellé természetbeni juttatásokat is kaptak. A főkamagróf a királyi leirat szerint 12 000 gulden évi fizetést kapott. Ebből 6000 gulden a bányakerületben való utazásainak a finanszírozására szolgált, amelyekre nem kérhetett további összegeket. A főkamagrófnak a rendelet értelmében évente legalább egyszer el kellett Körmöcbányára vagy Besztercebá-

---

⁷⁰⁶ Ld. *Ratio Educationis* 1981, 289.

nyára utaznia. Természetbeni juttatásként a főkamagróf kapott 240 mérő gabonát, 20 szekér szénát, 2 mázsa tiszta faggyút, szükség szerinti tűzifát, két besztercebányai kamarai kert használatát, regáliákat a besztercebányai kamarai falvak és halasvizek után. A bányafőgondnoknak Szélaknán, a kamarai házban lakhatást is biztosítottak.⁷⁰⁷ Az 1751-ben kiadott, a három alsó-magyarországi bányahivatal személyzetét meghatározó rendeletet 1765-ben módosították. Az ekkor kiadott táblázatban összehasonlító adatokat is találunk az 1751-ben fennálló helyzethez képest bekövetkezett változásokról.⁷⁰⁸

Ebből a szempontból a Temesi Bánságban működő hivatalok személyzetéről készített összefoglalás is igen érdekes, amelyből nemcsak a tisztviselők fizetése derül ki, hanem az is, hogy a szorgalmas, tapasztalt munkaerőt még idősebb korában is nagy becsben tartották, amit anyagilag is honoráltak. Így a dognácskai bányászati hivatal élén álló bányamesterről, Ferdinand Onich-ról a következőket olvashatjuk: „E személy ellen soha vádat nem emeltek, se valamilyen más eljárást nem indítottak. A bányászati tudásában azonban szilárd, fiatalon, mint vájár ezekben a bányákban szerzett tapasztalatot, tisztiségéhez tehát bőségesen volt alkalma a tudást megszerezni. Most azonban már idősebb kort ért el, ezért beteges, főként a lába, ennél fogva a bányák bejárásában nem tud részt venni. Pártoskodásba nem bocsátkozott, ezért dicséret illeti.”⁷⁰⁹ A bányamester, bár munkabírásában akadályozott volt, 800 forint éves fizetésben részesült. A személyi állományról szóló listában több hasonló leírást olvashatunk. Az előbbieken ellenkezőjére is találunk példát, amelyben a tisztviselő nem kellő szorgalmát emelik ki. A rendelet szerint több tisztviselőnek ingyenes lakhatást biztosítottak, ezen kívül természetbeni juttatásokat, így szénát, fát és gabonát is kaphattak. Egyes gyakornokoknak a tanulmányait is finanszírozták.⁷¹⁰

Ha egy tisztviselő új állásba került, a fizetése megállapításánál figyelembe kellett venni, hogy az előző helyén mennyit keresett, ahhoz képest mennyivel nőtt a terhelése, és az új helyén magasabb besorolást ért-e el.⁷¹¹ A tisztviselőt jó munkájáért ugyanis előléptethették. Így a fent említett, 1765-ben kiadott rendeletben azt olvashatjuk, hogy a selmeci bánya- és erdőmestert, Anton Körmendit, 29 év hű szolgálat után bányatanácsossá, főkamagrófi ülnökké és második fő gazdasági és erdőfelügyelővé nevezték ki. Ezért az új munkakörében 1200 forint

---

⁷⁰⁷ Királyi leirat, 1751. február 12. SCHMIDT 1832–1839, IX, 9.

⁷⁰⁸ Udvari Kamara dekrétuma, 1765. szeptember 17. SCHMIDT 1832–1839, XII, 107.

⁷⁰⁹ Udvari Kamara dekrétuma, 1760. szeptember 30. SCHMIDT 1832–1839, XI, 142–189. Ez a rendelet 1761. január 1-jén lépett hatályba (ford. G. M.).

⁷¹⁰ Udvari Kamara dekrétuma, 1760. szeptember 30. SCHMIDT 1832–1839, XI, 142–189.

⁷¹¹ Udvari Kamara dekrétuma, 1773. július 30. SCHMIDT 1832–1839, XIII, 385.

fizetést, 300 forint utazási költségtérítést, 36 köbméter fát, 160 mérő takarmányt, 8 szekér szénát és 2 mázsa faggyút kapott.

Bár a jó munkát és hű szolgálatot az udvar igyekezett anyagilag is honorálni, egy 1769-ben kiadott rendelet szerint a távollévő tisztviselőket helyettesítő hivatalnokok nem kaphattak ezért a tevékenységükért külön juttatásokat. Ha egy tisztviselő meghalt vagy egyéb módon megüresedett a helye, amíg az állást be nem töltötték, az őt helyettesítő alacsonyabb rangú hivatalnok nem kaphatta a magasabb bért. Ha azonban a helyettesített tisztviselői állás nagy felelősséggel járt, a tevékenységet ellátó személy 10 százalékát megkaphatta a magasabb fizetésnek. Ha a helyettesnek nem járt fizetés, a helyettesített hivatalnok bérének 60 százalékát, ha a helyettes fizetése a magasabb tisztviselő fizetésének a felét tette ki, a magasabb bér 30 százalékát kapta. Ha azonban a helyettesítő hivatalnok végül megkapta az állást, amelyet átmenetileg betöltött, és különleges körülmények nem forogtak fenn, nem kapott külön díjazást. Ha másik helyen kellett valakinek helyettesítenie, mint ahol szolgált, az ezzel járó költségeket megtérítették számára.⁷¹²

Arra is találunk azonban adatot, hogy a Kamara nem fizette ki a tisztviselőket és számontartotta a feléjük törlesztendő adósságot.⁷¹³

2.5.2. Nyugdíj

Amint arról a reverzálisok aláírásánál már szó volt, a tisztviselő, halála után pedig annak házasátása nyugellátásban részesült. A Schmidt-féle gyűjteményben a tisztviselők nyugdíjára vonatkozóan alig találunk adatot. Míg a bányaművekben dolgozó munkások esetében a fizetéshez hasonlóan a nyugdíjakat is összegszerűen meghatározták, a hivatalnokokkal kapcsolatban csak az elhunytak özvegyeinek és gyermekeinek járó juttatásokra találunk rendeleteket, a hivatalnokok nyugdíjára vonatkozóan csak elvétve fedezhetők fel utalások.⁷¹⁴ Így a selmeci, körmöci, besztercebányai bányahivatal személyzeti állományáról kiadott rendelet végén csak összesítést találunk arról, hogy a hivatalokban milyen összeget költöttek

---

⁷¹² Udvari Kamara dekrétuma, 1769. szeptember 2. SCHMIDT 1832–1839, XIII, 146.

⁷¹³ Így 1739. február 26-án kimutatták, hogy a tisztviselőknek 2032 forint 45 krajcár járt (ld. PÉCH 1887, III, 189).

⁷¹⁴ I. Lipót 1675-ben kiadott leiratában, amelyben a selmecbányai bányabíróság összetételéről rendelkezett, előírta, hogy a bányabírósági írnok, Johann Zweig, élete végéig kapjon hetente 1 gulden és 50 dénárt. A helyére lépő fia keresete pedig 1 gulden és 80 dénár legyen. Királyi leirat, 1675. július 15. SCHMIDT 1832–1839, V, 234. Az uralkodó e rendelkezése azonban csak egyedi juttatás volt.

nyugdíjak kifizetésére. A kiadások csökkentése miatt az Udvari Kamara azt is elrendelte, hogy a bányahatóságok készítsenek arról kimutatást, mely nyugdíjasok alkalmazásával lehetne megoldani egyes állások betöltését.⁷¹⁵

A nyugellátásokra vonatkozó rendeletekben a „Pension” és a „Provision” terminusokat találjuk. Míg a „Pension” a tisztviselők és özvegyeik nyugellátásának jelölésére, a „Provision” az üzemekben dolgozó munkások ellátásának jelölésére szolgált. Pensionra jogosultak voltak azok a tisztviselők, akiket a helyükre kineveztek, esküt tettek és legalább 200 gulden éves fizetéssel ellátott posztot töltöttek be. Provisiont azok kaptak, akiknek a feladatuk ellátásához inkább testi erejükre, és nem szellemi tevékenységre volt szükség.⁷¹⁶

A nagybányai felügyeleti hivatal alá tartozó üzemekben betöltött munkahelyekre vonatkozó táblázat csak a közvetlenül a dolgozókkal érintkező tisztviselőt megillető Provisionról közöl adatokat. A táblázatban szerepel, hogy maga a volt dolgozó mennyi nyugdíjat kapott hetenként, halála után pedig az özvegye mekkora összegű nyugdíjban részesült. Így a bányafelügyelő hetenként 1 forint 30 krajcár nyugdíjat kapott, az özvegye 1 forintot. A rendelet azt is megjegyzi, hogy a férfiak csak akkor kaphattak nyugdíjat, ha 8 éven keresztül feladatukat megfelelően látták el. Ha azonban az özvegy még fiatal volt, aki eltarthatta magát, az elhunyt férjének járó juttatás egy éves összegének felével nyert kielégítést. A gyermekeknek, akiknek se anyjuk, se apjuk nem volt, az özvegyi nyugdíj járt.⁷¹⁷

1749-ben a királynő a kincstár kiadásainak csökkentése érdekében elrendelte, hogy a titkárok özvegyeinek és árváinak nem jár nyugdíj (Pension). Ehelyett az elhunyt alkalmazott egy éves fizetését és azt a havi bérét kapják a hátramaradtak, amikor a haláleset bekövetkezett. Ezt a juttatást is negyedévenként kifizetve, részletekben kapta meg az özvegy.⁷¹⁸

1762-ben az Udvari Kamara előírta, hogy át kell vizsgálni a nyugdíjak mértékét, és jelentést kell róluk készíteni. A bányamunkások mellett a tisztviselők özvegyeinek és gyerekeinek járó nyugdíjajknál is bevezették azt az elvet, hogy a természetes halállal eltávozottak hátramaradtjai a tisztviselő egy évi fizetésével nyerjenek kielégítést, akit azonban szolgálatteljesítés közben ért szerencsétlenség, annak az özvegye rendszeresen kapja meg az elhunyt fizetésének a harmadát. A 12 év feletti árváknak már nem járt nyugdíj.⁷¹⁹

---

⁷¹⁵ Udvari Kamara dekrétuma, 1762. szeptember 30. SCHMIDT 1832–1839, XI, 499.

⁷¹⁶ KUBISKA 2013, 42, 43.

⁷¹⁷ Udvari Kamara rendelete, 1766. január 27. SCHMIDT 1832–1839, XII, 411.

⁷¹⁸ Királyi leirat, 1749. július 2. SCHMIDT 1832–1839, VIII, 58.

⁷¹⁹ Udvari Kamara dekrétuma, 1762. március 9. SCHMIDT 1832–1839, XI, 481.

A nyugdíj megállapításánál pedig azt is figyelembe kellett venni, hogy az özvegynek vagy az árvának volt-e saját vagy örökölt vagyona.⁷²⁰ Az az özvegy, akinek nem volt gyermeke, csak akkor kapott nyugdíjat, ha legalább négy éve volt házas. Ellenkező esetben csak végkielégítést kapott.⁷²¹ Az árváknak járó nyugdíjaknál a gyermekek életkorát külön-külön kellett vizsgálni.⁷²² Az Udvari Kamara azt is elrendelte, hogy évenként felül kell vizsgálni, hogy az árváknak a koruknál fogva, vagy egyéb vagyonosodás miatt jogosan jár-e még a nyugdíj.⁷²³

1771-ben az Udvari Kamara egységes szabályokat állapított meg a tisztviselők özvegyeinek és gyermekeinek folyósított ellátással (Pensionnal) kapcsolatban. A rendelet szerint a gyermekes özvegyeknek az elhunyt férj fizetésének a harmada járt. Az özvegy halálával a gyermekek az elhunyt apjuk fizetésének a felét kapták. Ha a gyermekek elérték a serdültséget, vagy meghaltak, az özvegynek akkor is járt az egész ellátás. A gyermekek azonban, ha elérték a serdültséget, vagy adomány, örökség folytán megváltozott az anyagi helyzetük, nem kapták tovább az ellátást. Ha azonban az özvegy és a gyermek nem rászorultsági alapon, hanem az elhunyt tisztviselő kimagasló munkája miatt kapta az ellátást, azt haláláig folyósították számukra.⁷²⁴ Az özvegyeknek és gyermekeknek akkor is járt a nyugdíj, ha az elhunyt tisztviselő jubilált fizetést kapott.⁷²⁵ Később azonban ehhez a rendelethez azt a magyarázatot fűzték, hogy az özvegyeknek és gyermekeknek járó juttatást nem a jubilált, hanem az azt megelőző fizetés alapján kell meghatározni.⁷²⁶ A „Jubilation” azokat a tisztviselőket illette, akik 40, 55 év hű szolgálat után tényleges munkavégzés nélkül továbbra is megkapták a teljes fizetésüket.⁷²⁷ Az 1749-ben kiadott nagybányai főbányahatóság személyzetéről szóló rendeletben például azt az adatot találjuk, hogy a főbányaintéző 300 forint nyugdíjat (Pensiont) kap.⁷²⁸ A rendelkezés megszövegezéséből – a tisztviselő kegy alapján és továbbra is kapja ezt a pénzt – arra lehet következtetni, hogy egy Jubilatióról volt szó.

---

⁷²⁰ Udvari Kamara dekrétuma, 1777. április 12. SCHMIDT 1832–1839, XIII, 310.

⁷²¹ Udvari Kamara dekrétuma, 1778. október 9. SCHMIDT 1832–1839, XIV, 251.

⁷²² Udvari Kamara dekrétuma, 1764. május 1. SCHMIDT 1832–1839, XII, 6.

⁷²³ Udvari Kamara dekrétuma, 1765. november 25. SCHMIDT 1832–1839, XII, 409.

⁷²⁴ Udvari Kamara dekrétuma, 1771. január 11. SCHMIDT 1832–1839, XIII, 299.

⁷²⁵ Udvari Kamara dekrétuma, 1771. március 1. SCHMIDT 1832–1839, XIII, 307.

⁷²⁶ Udvari Kamara dekrétuma, 1771. szeptember 28. SCHMIDT 1832–1839, XIII, 344.

⁷²⁷ KUBISKA 2013, 42.

⁷²⁸ Királyi leirat, 1749. július 23. SCHMIDT 1832–1839, VIII, 67.

II. József vezetett be a tisztviselők számára egységesített nyugdíjrendszert. A fizetése harmadát kapta nyugdíjként az, aki tíz éve tisztségviselő volt. 25 év után a fizetés fele, 40 után az egész fizetés járt.⁷²⁹

2.5.3. *Egyéb juttatások*

Az elhunyt tisztviselő után özvegye és gyermekei a nyugdíjon kívül további juttatásokban részesülhettek. Ilyen juttatás volt a temetési támogatás vagy kegydíj.⁷³⁰ A temetési támogatás azonban nem járt automatikusan, azt csak méltányosságból lehetett megítélni.⁷³¹ Egy rendeletben előírták, hogy az elhunyt tisztviselő özvegyének vagy gyermekének járó temetési vagy kegydíj kiszámításánál csak a hivatalnok fizetését kell figyelembe venni, tehát a természetben járó juttatásokat nem.⁷³² Bár az uralkodó korábban eltörölte a temetési támogatást, ha a hivatalnok olyan szegény volt, hogy nem lehetett számára tisztességes temetést biztosítani, a temetési segély érdekében a hivatalhoz kellett kérelmet terjeszteni, amelynek teljesítését az Udvari Kamara támogatta.⁷³³ Az Udvari Kamara már korábban is arra az álláspontra helyezkedett, hogy a segélyre való jogosultságot mindig egyénileg kell elbírálni.⁷³⁴

Az egészségkárosodásnak kitett kohászati tisztviselőknek a felsőbányai olombányászatban a gyógyszerköltséget a kincstár megtérítette, ha azt az orvos javasolta. Ezt a kedvezményt azonban nem terjesztették ki a tisztviselő feleségére és gyermekeire.⁷³⁵

A tisztviselőknek a kamara lakhatást is biztosíthatott. Az épületek karbantartására és a takarítására költendő összegeket is a kamara nyújtotta. Így a kamara fizette azokat a kiadásokat, amelyek az idő múlásával következtek be, így a régi, használhatatlan kályhák, szobák, padlók, ajtók, záruk, ablakkeretek kicserélését, illetve felújítását, viharkárok vagy egyéb véletlen sérülések kijavítását. A kamara

---

⁷²⁹ SPORSCHIL 1845, 461.

⁷³⁰ A Péch Antal által összegyűjtött selmeci bányai igazgatósági adatokból például arról értesülhetünk, hogy 1688. október 6-án Dedda János kohóírmok özvegyének 500 forint kegydíjat engedélyeztek (ld. PÉCH 1967, III, 83).

⁷³¹ Udvari Kamara dekrétuma, 1730. május 12. SCHMIDT 1832–1839, VI, 408. A rendeletből kiderül, hogy egy gyakornok özvegye szeretett volna temetési támogatást kapni, ami 21 gulden, 40 forint volt.

⁷³² Pénzverés- és Bányai igazgatási Udvari Kollégium dekrétuma, 1755. június 7. SCHMIDT 1832–1839, X, 257.

⁷³³ Mária Terézia rendelete, 1773. december 4. SCHMIDT 1832–1839, XIII, 397.

⁷³⁴ Udvari Kamara dekrétuma, 1764. augusztus 14. SCHMIDT 1832–1839, XII, 15.

⁷³⁵ Udvari Kamara dekrétuma, 1780. február 4. SCHMIDT 1832–1839, XIV, 325.

fizette a házakhoz járuló költségeket, így az adókat, világítást, kéményseprőt, házmestert, takarítókat, kutak karbantartását. A lakóknak kellett azonban gondoskodniuk a szobákban lévő berendezések fenntartásáról és tisztításáról, mindarról, ami nem volt szükségszerű, és ami csak kényelmüket szolgálta. A lakóknak kellett kimeszelnük a szobákat, a tanácstermet és a könyvelő irodát azonban a kincstár költségére festették ki. Az ajtók és ablakok saját igény szerint történő átalakítását saját költségre lehetett elvégezni, ehhez azonban a hivatal egyetértését is be kellett szerezni.⁷³⁶

---

⁷³⁶ Udvari Kamara dekrétuma, 1780. február 18. SCHMIDT 1832–1839, XIV, 326.

3. A MUNKÁSOK

3.1. A munkásokra vonatkozó jogforrások

Wenzel Gusztáv szerint a bányászat számára tökélet, és értelmiséget szolgáltató „egyéni személyek” mellett a harmadik csoportot azok a magánszemélyek képezik, akik a bányászatot saját munkaerejükkel végzik. A munkaerőt „a bányász nép nyújtja, melynek fő részét az ún. hevérek (Bergknappen) képezik”.⁷³⁷

Amint arról a bányatársulatokkal kapcsolatban már szó esett, a bányamunkások voltak azok, akik mind a bányavárosok, mind a bányaművek létrejöttét megalapozták. A bányák művelése mindenütt bányatelepek formájában kezdődött, ahol mindazok laktak, akik a bányaművelésben részt vettek.⁷³⁸ A bányamunkások a bányatársulatok és a kincstári bányák létrejötte után is megbecsülésben részesültek, hiszen szaktudásuk nélkülözhetetlen volt a bányaművek fenntartásában. Ahogyan a bányatisztviselőkről szóló részben láthattuk, a bányatisztek többsége a bányamunkások közül került ki. A szorgalmas, jó szakemberek – amint azt Hechengarten életrajza jól mutatja – akár az alkamaragrófi szintig bejárhatták a hivatali ranglétrát, és a bányászati iskolákba való felvételnél is előnyt jelentett a bányászatban való jártasság.

A tisztviselők mellett a munkásokra is számos szabály vonatkozott. A tevékenységük veszélyes volta, a foglalkoztatás ingadozása, a pénzhiány leginkább a bányában dolgozó munkásokat érinthette hátrányosan, ezért a bányaművelés területén igen korán megjelentek a munkajogi, egészségbiztosítási szabályok. A bányajoggal kapcsolatos kutatásoknak éppen ezért ez a legjobban feldolgozott része. E terület kutatásában élen járt Mihalovits János. Mihalovits *Munkásjog az 1573. évi Miksa-féle bányarendtartásban*⁷³⁹ című művében részletesen ismerteti

---

⁷³⁷ WENZEL 1866, 87. Erről Wenzel a következőket írja: „A bányamunkások (hevérek) testületei, vagyis a bányászlegénységek avagy hevérségek (Knappschaft, Heuerschaft), amennyiben közös érdekeik tekintetéből a törvények értelmében fennállnak. Ezeknek jelentősége a bányatestületek általános rendszerével lévén összefüggésben, azelőtt a bányászat kiváltságos állásának folytán, sokkal nagyobb volt, mint jelenleg, hol jogi személyeknek csak a bányász nép gazdasági érdekei, s különösen a társládák (Bruderlade) szempontjából tekintendők, melyeknek élén a bányalegénységek önválasztott kebelbéli képviselői (Knappschaftsälteste) állnak” (uo. 90).

⁷³⁸ HORVÁTH 1937, 81.

⁷³⁹ MIHALOVITS 1934.

a rendtartás munkásokra vonatkozó szabályait. Mihalovits igen fontos megállapítása, hogy még a magánbányákban foglalkoztatott munkások is – mivel ezek a bányák az uralkodó engedélye alapján működhettek – lényegében a király szolgáinak tekinthetők: „Miként a bányatulajdonos a bányászattal kapcsolatos közérdeknek privilégiummal felruházott képviselője, aki a király nevében és mintegy meghagyásából kezdi és folytatja vállalatát: úgy a bányamunkás is nem egyszerű termelési munkaerő a spekuláló tőkés kezében, hanem elsősorban a király szolgája, aki az állam részére dolgozik. Innen van, hogy szerződtetése bizonyos közjogi alakításokhoz van kötve, amelyeknek fontos momentuma a hűség- eskü letétele.” Ennélfogva a munkások hatósági felügyelet alatt dolgoztak.⁷⁴⁰

Mihalovits részletesen ismerteti a munkások jogait és kötelezettségeit. A munkások privilégiumai közé tartozott: személyes szabadság, sérthetlenség, szabad költözködés, fegyverviselési jog, a bányatársuladékkal kapcsolatosan a szabad egyesülési és gyülekezési jog, adómentesség, hadmentesség, vámmentesség, a *privilegium fori*, a királyhoz való panaszkodás joga, egyenruha és bányászjelvények viselése, kedvezményes árú dohánnyra való jogosultság.

A bányarendtartáshoz fűzött selmeci és körmöci felvilágosító szabályok is tartalmazzák a munkásokra vonatkozó szakaszokat. A rendtartás mellett a bányatársulatok saját szabályzatot is alkalmazhattak. Mikulik József *A bánya- és vasipar története Dobsinán* című művében leírja, hogy a dobsinai bánya- és háromrend⁷⁴¹ még a 18. században is hatályban volt, azt 1778-ban megerősítették.⁷⁴² 1743-ban egy másik társulat is alakult a schwarzenberg-gapeli és más, a réztermelésben részt vevő munkások részvételével. E társulat alapszabályzatát a bányabíróóság 1743. február 10-én erősítette meg és 1772. április 2-án módosította. Mikulik szerint ezek az alapszabályzatok még munkája megírásakor, 1880-ban is hatályban voltak.⁷⁴³ A Mikulik által bemutatott szabályzatok léte

---

⁷⁴⁰ MIHALOVITS 1934, 153.

⁷⁴¹ Mikulik József beszámolója szerint Dobsinára számos idegen munkás települt, főleg az 1654/55-ös pestisjárvány után. A legrátermettebb bányamunkások 1683-ban bányatársulatot alapítottak „a jó rend fenntartása érdekében”, amelyet a bányabíróóság megerősített, és kiadták a dobsinai bánya- és háromrendet (MIKULIK 1880, 43). Ezek a társulatok által kiadott és bányabíróósági megerősítést nyert szabályzatok a mai kollektív szerződésekkel mutatnak hasonlóságot.

⁷⁴² „Hiteles pecsét alatt, Gömör Simon bányamester, Heutschy Sámuel bíró és Schablig György jegyző sajátkezű aláírásával 1778. április 13-án kiadott példányát az utolsó – nemrég elhunyt – czéhmaster, Gömör Andrásnál találtam, ki nekem az 1683. évszámmal és egy dombormű képpel ellátott – rézből készült – czéhjegyet is készséggel átadta” – írja Mikulik (MIKULIK 1880, 44).

⁷⁴³ MIKULIK 1880, 44.

szintén megfelelően bizonyítja a bányászok önszerveződésének lehetőségét, a Direktionsprinzip hiányát, a bányászati munkaerő megbecsült voltát.

A Miksa-féle bányarendtartás és az egyes bányatársaságok számára kiadott szabályzatok mellett a bányamunkások vonatkozásában is számos rendeletet adott ki a 18. században az Udvari Kamara. Ezek a rendeletek azonban főleg a kincstári bányákban és üzemekben dolgozó munkásokra vonatkoztak.

3.2. A munkások rangsora és bérezése

Mihalovits szerint a bányamunkások legelőkelőbb rétegét a hűbéres vájárok (Lehenhäuer) képezték, akik lényegében alvállalkozók, illetve bérlők voltak, és a bányamező egy bizonyos részének kibányászására szerződtek, a termelt érc meghatározott hányadéért. Utánuk következtek a szakmánybéres vájárok (Gedinghäuer), akik nem időbért kaptak, hanem bányaölenként vagy a kitermelt érc mennyisége után kapták a bérüket, amelynél olykor az érc tartalmat is figyelembe vették.⁷⁴⁴ A Bánya- és Pénzverésügyi Udvari Kollégium 1758-ban kiadott dekrétuma szerint a nem eléggé szorgalmas hűbéres vájárokat büntetésből egy időre a szakmánybéres vájárok közé lehetett sorolni.⁷⁴⁵ A szakmányvájárok után következtek a műszakok után fizetett vájárok, a legalsó szintet pedig a napszámosságok képezték.⁷⁴⁶

A szakmánybéres vájárok bérének kiszámítása nehézkes volt, hiszen az ő feladatukat elsősorban a bányajáratok kialakítása képezte. Ezért ezek a vájárok a kitermelt járatok hossza után kapták bérüket. Ferber szerint Selmecbányán a szakmányt minden 14 nap után számolták ki az Überreiternek, a számvevők. Őket negyedévenként más-más bányákhoz osztották be a visszaélések elkerülése végett. A vájárok heti bérét úgy állapították meg, hogy 2 guldennél ne legyen több, és 1 forint 30 krajcárnál ne legyen kevesebb.⁷⁴⁷ Ezért a bérért a vájárok kötelesek voltak a járatok meghatározott méretét kialakítani (7 láb magas, a földem 2 és ½ láb, az aljzat 4 és ½ láb széles). A járatok takarítása és az ezzel járó költségek is őket terhelték. Ha munkájuk során ércet találtak, 1 Rümpellat⁷⁴⁸ ezüstért 2 krajcárt kaptak a szakmánybérükön felül.

---

⁷⁴⁴ MIHALOVITS 1934, 114.

⁷⁴⁵ Bánya- és Pénzverésügyi Udvari Kollégium dekrétuma, 1758. január 10. SCHMIDT 1832–1839, X, 470.

⁷⁴⁶ MIHALOVITS 1934, 129–130.

⁷⁴⁷ Ferber leírását megfelelően alátámasztják a selmecbányai személyzetet felsoroló rendeletek is (FERBER 1780, 75–79; SCHMIDT 1832–1839, IX. kötet).

⁷⁴⁸ Általában 3 Rümpel tett ki egy mázsa ércet (vö. FERBER 1780, 77).

A szakmánybéres vájárok nyolcfős csapatokban végezték a tevékenységüket, melyeket számokkal jelöltek. Ha az egész csapat együtt dolgozott, a műszakuk hatórás volt, ha kettéosztották őket, nyolcórás műszakban dolgoztak. Ha a munkálatok nem voltak sürgősek, két műszakban dolgoztak, egy korai és egy napközbeni műszakban. A korai 4-től 12 óráig tartott, a napközbeni 12-től 20 óráig. Éjszaka csak kivételesen dolgoztak, ekkor a műszak este 8-tól reggel 4 óráig tartott. Ha a munka sürgős volt, a műszakok hatórásak voltak, mivel a rövidebb műszakban dolgozók megállás nélkül végezték a munkájukat, a nyolcórások viszont válthatták egymást.

A kialakított járatokban dolgozó ércvájárok a kitermelt érc után kapták a fizetésüket, minden Rumpellat után 3 krajcárt. Hetenként is kaptak fizetést, egy fél guldent. 14 napra meghatározták, hogy mennyit kell minimálisan kitermelniük, ha ez nem sikerült, levonták a bérükből, ha túlteljesítették a tervet, több pénzt kaptak. A Ferber által bemutatott fizetési rendszer valószínűleg általános lehetett a bányászatban, az összegek azonban – főleg a magántársulatoknál – ettől el is térhettek.

A bányaművekhez közvetlenül kapcsolódó tevékenységekre alkalmazott munkások tekintetében a dobsinai bánya- és hámorrend nyújt tájékoztatást.⁷⁴⁹ Eszerint a rend fenntartása végett a bányászok és egyéb munkások között bizonyos osztályozást kellett bevezetni, amelyet minden szabályozásnál figyelembe kellett venni: 1. vájárok (Berghäuer), 2. kovácsok (Hammer-Schmiede), 3. kohászok (Eisenbläser), 4. fűtők (Heitzer), 5. ügyelők, a kohászok segédei, akik a kemencéket gondozták (Zuwarter), 6. szénégetők (Köler) (DBH 7).

A 18. században a kincstári kezelésben álló bányák és a hozzájuk kapcsolódó kohók, kovácsműhelyek, egyéb üzemek személyzete tekintetében az Udvari Kamara által kiadott rendeletek tartalmazzák a munkások rangsorát és a számukra kifizetett béreket. Erre jó példa az alsó-magyarországi kamarák személyzetére vonatkozó rendeletet. A rendelet felsorolja, hogy melyik bányában kik dolgoztak és hetente mennyi fizetést kaptak.⁷⁵⁰ A dekrétumból kiderül, hogy a selmecbányai bányákban szakmányvájárokat alkalmaztak, akiknek hetenként költségtérítést is biztosítottak négyhetes ciklusokban. A táblázat szerint az Udvari Kamara a bányászok kifizetésében költségcsökkentésre törekedett. A vájárokon kívül a bányákban dolgoztak asztalosok, csillelölők, vitlások, takarítók,

---

⁷⁴⁹ A dobsinai bánya- és hámorrend eredeti német nyelvű szövegét Mikulík József művének függelékében teljes egészében közli (a továbbiakban DBH).

⁷⁵⁰ A rendelet a Schmidt-féle gyűjteményben egy egész kötetet tesz ki (SCHMIDT 1832–1839, IX. kötet).

csatlósok, csatornatakarítók.⁷⁵¹ Felettük álltak a felőrök (Huttmann) és alőrök (Kratzenfüller), az ő segédek, akik a munkásokra éjjel-nappal felvigyáztak. És mindezek felett álltak a számvevők (Überreiter), a bányagondnokok (Bergverwalter) és segédek.⁷⁵² A bányák legfelső vezetését – ahogy az alsó-magyarországi bányászati igazgatásról szóló fejezetben láthattuk – a főbányagondnok látta el, aki egyúttal bányatanácsos is volt a Főkamaragrófi Hivatalban.⁷⁵³

A bányákon kívül a kohóüzemek munkásait is feltünteti a rendelet. Ebből kiderül, hogy közöttük is voltak olyan munkások, akik a bérüket a ledolgozott műszak szerint kapták, nyáron 12 krajcárt, télen 11-et. A dekrétum felsorolja, hogy melyik kohónál, milyen munkásokat alkalmaztak. Minden kohónál dolgoztak olvasztárok, akik mellé segédeket, pörkölőket, porítókat, szérelőket, ülepítőket, éjjeli őroket, szénhordókat, asztalosokat, ezüstválasztókat.

A zúzműveknél⁷⁵⁴ a legtöbben a szérelők, az iszapolók voltak. Mellettük zúzólegények, lisztemelők, szérelősegédek, asztalosok dolgoztak. Őket rangban megelőzték a zúzmű intézői és fűtői, a gépügyelő, a gépkezelő, a gépészlegények és a géptisztítók. A kohó-zúzműveknek a legfelső irányítója a főkohó- és zúzműgondnok volt, szintén tanácsosi ranggal a Főkamaragrófi Hivatalban.⁷⁵⁵

A dekrétum kiemeli, hogy a kohó- és zúzművek munkásait a körülményeknek megfelelően a víz- és ércellátás szerint egyik kohótól a másikhoz át lehetett helyezni. A zúzművekben dolgozók pedig, ha a vízhiány miatt nem tudtak dolgozni, a bányákban való ásáshoz, vagy más munkákhoz kerültek beosztásra.

A dekrétumban külön szerepel az a személyezt, melyet a selmecebányai bányákban a vízemeléshez beállított gőzgépek működtetésére alkalmaztak. A gőzgép üzemeltetéséhez kellett két intéző, két fűtő, és végül két munkás, akik a fát hordták és szükség esetén felaprították.

A bányaművek fával való ellátásához a közeli falvakban vagy az erdőkben élő favágókat alkalmazták. Selmecebányán mintegy 800-an termelték a szükséges fát. A faszenet 300 szénégető állította elő.⁷⁵⁶ Az is előfordult, hogy a selmeci

---

⁷⁵¹ A takarítófiúk (Sauberjungen) az érceket és köveket elszállították azokról a helyekről ahol nem volt csille, a csatlósok (Anschläger) ezeket bődönökbe vagy zsákokba kötötték és kötéllel felhúzták, a csatornatisztítók (Rinnenfeger) a vízelvezetést oldották meg, a csatornákat takarították (ld. FERBER 1780, 81).

⁷⁵² FERBER 1780, 81.

⁷⁵³ FERBER 1780, 95, 97.

⁷⁵⁴ A zúzművekben a kevés érc tartalommal bíró kőzeteket lisztté zúzták, majd víz segítségével az érceket kimosták a kőzetből. A zúzművekről és iszapolókról ld. bővebben KASKOVICS 2005, 126–134.

⁷⁵⁵ FERBER 1780, 98.

⁷⁵⁶ FERBER 1780, 100.

bányákba a környező megyékből rendeltek 200 lovat és 500 munkást a jobbágyok közül.⁷⁵⁷

A Diósgyőri Vasművekről szóló forrásokban is találunk az üzemekben fennálló munkarendre vonatkozóan utalásokat. A vasgyári kovácsoknál a munkaidő 11 óra volt, reggel négytől délután ötig dolgoztak. Reggel 8 és 9 között a reggelihez, majd 12 és 13 között az ebédhez szünetet tartottak.⁷⁵⁸ Egy rendelet szerint azonban ez a munkarend azt eredményezte, hogy „a reggelizés közeledtére a munkások kevesebb szorgalommal végezték munkájukat, az egy óras szünet után ismét egy másik órába telt, míg a vasat a kovácsoláshoz előkészítették, közben valamennyi tűzhelyen egy egész órán át sok tüzelészen fogyott el haszontalanul”. A beosztást ezért úgy módosították, hogy a kovácsok reggel 5-től délután 5-ig dolgozzanak egyórás szünetet tartva délben.⁷⁵⁹

Az Udvari Kamara által kiadott, a kincstár által foglalkoztatott munkásokra vonatkozó rendeletek jól tükrözik, hogy az udvar nem tudott spórolni a személyzeten, hiszen az a termelésben rögtön megmutatkozott volna. A munkásoknak 1 és 3 forint közötti összeget fizettek hetenként. A lázongások elkerülése végett az udvar igyekezett a dolgozók megfelelő ellátásáról gondoskodni. Mária Terézia például elrendelte, hogy „meg kell szüntetni a kereseti különbséget a jó és a silány telérben dolgozó vajúrók között. A keveset keresőket mellékmunkákkal kell foglalkoztatni.”⁷⁶⁰ A nem időbéres bányászok ugyanis a rosszabb érchával rendelkező bányákban értelemszerűen kevesebbet tudtak termelni.

A magántársulatoknál a munkások bérezése még ingatagabb alapokon állott, mint a kincstári üzemeknél, hiszen kifizetésük a részjegyek hozamától függött. A tulajdonosok részjegyeik és saját vagyonuk terhére kölcsönöket is felvettek, hogy a béreket ki tudják fizetni. Így a Diósgyőri Vasműveknél Fazola Henrik sokszor került pénzsűkébe a munkások kifizetésénél. A munkások pedig vagy munkamegtagadással, vagy szökéssel tiltakoztak a bérfizetés elmaradása miatt.⁷⁶¹

---

⁷⁵⁷ Udvari Kamara rendelete, 1712. június 13. SCHMIDT 1832–1839, VI, 28.

⁷⁵⁸ PORKOLÁB 2003, 26.

⁷⁵⁹ Instrukció a nagybányai vashámor-sáfár részére, 1785. január 3. SCHMIDT XVI, 332, 13. pont, magyarul ld. PORKOLÁB 2003, 48–49.

⁷⁶⁰ GERGELY 1986, 235.

⁷⁶¹ Vö. PORKOLÁB 2003, 27–28. Porkoláb szerint „Az éhbér miatt jogosan elégedetlenkedő munkásság és a bécsi udvar között Fazola Henrik személye lett az ütköző. Úgy érezte, ő a felelős munkásainak emberibb életéért. Ő hívta ide őket Mecenzéfről, Stószról, Svedlerről, Dobsináról és a többi gömőri, zólyomi és szepességi vashámorokból. Az ő lelkes biztatására vállalták az ósvadonban való letelepedést, a keserves küszködést a természet kietlen zordonságával. Tudta, hogy ezek az ő társai abban a harcban, amelyet a vasgyár életre hívásáért, majd pedig fennmaradásáért vívott a pusztán profitra éhes bécsi udvarral szemben” (uo. 31). Ez is bizonyítja, hogy a

3.3. Munkabéren kívüli juttatások

3.3.1. A társládák (*Bruderladen*)

A munkaképtelenné vált dolgozók ellátásának szükségessége a bányászat területén és az azokkal összefüggő üzemekben jelentkezett a legkorábban. „A mind bonyolultabbá váló vízemelő szerkezetek, a kitermelt ércek zúzása, előkészítése és kohósítása olyan szakembereket kívántak, akik mind e műveletekhez, mind az ezekhez alkalmazott szerkezetekhez is jól értettek; tehát azok üzemeltetésében is, de szükség esetén a szerkezetek javításában is kellően gyakorlottak voltak. Ezért az ilyen szakembereket meg kellett becsülni, számukra olyan kedvezményeket, előnyöket kellett biztosítani, amelyekkel a munkavégzés veszélyeit ellensúlyozni lehetett, azaz a szaktudás- és gyakorlat megszerzését kívánatosnak kellett tenni” – írja Szalai.⁷⁶² A munkavállalás vonzóbbá tételét a különféle kedvezmények, így például a szabad költözködés jogának biztosítása mellett a veszélyes és egészségre káros tevékenység miatt bekövetkezett munkaképtelenség esetére való ellátással is elő lehetett mozdítani.

Ennek az ellátásnak központi elemét jelentették a bányatársládák, amelyek a társadalombiztosítás korai formáinak tekinthetők. Mihalovits János a bányatársládák történetét teljes körűen igyekszik bemutatni *A hazai bányatársládák eredete és fejlődésük főbb mozzanatai 1854-ig* című munkájában. A bányatársládák a 15. századtól kezdve a bányamunkások ellátását szolgálták munkaképtelenségük esetére. A bányatársládákra vonatkozó szabályok bányánként is eltérőek voltak, mind a befizetések, mind a juttatások tekintetében jelentős eltérések mutatkoztak, ezért általános, valamennyi bányatársládjára vonatkozó szabályozási elv nem szűrhető le belőlük.

A 18. században ezen a területen is megjelentek a központosítási törekvések, s ahogy Mihalovits írja, „kifejlődött az az elv, hogy a monarchia összes császári és királyi bányaműveinek társládái egymással viszonyosságban állanak s az egyik helyen befizetett társpénztári járulék a másik helyen történt provizionálásnál kölcsönösen figyelembe vétetett, az intézmény a két állam országai és tartományai területén bizonyos fokig internacionális jelleget öltött magára”.⁷⁶³ Mihalovits szerint a kincstár „meleg szívvel” igyekezett a társládák fenntartását és működését

---

Habsburg-udvar a nagyobb bevétel érdekében a magántársulatok esetében is csak saját befektetéseinek megtérülésére vigyázott, egyébként a költségeket igyekezett a magánvállalkozókra hárítani.

⁷⁶² SZALAI 2007, 63.

⁷⁶³ MIHALOVITS 1925, 287. Ennek az állításnak megfelelően a Diósgyőri Bányatárs-pénztárról a Bányakapitányság számára 1902-ben írt összefoglalóban a következő

elősegíteni. E megállapításnak azonban ellentmondanak a diósgyőri társládával kapcsolatos feljegyzések. Ezek szerint a hámosi társládába a munkás fizetésének minden forintja után két krajcárt fizetett be, ami néhány évtized alatt jelentős összeget tett ki. A pénzzel azonban a kincstár saját belátása szerint rendelkezett, ebből fizették a tanítót, építették a templomot és az iskolát. A társládák bevételeit „felhasználták gyári adósságok törlesztésére, kiadták tőkéseknek kamatozó kölcsönként”.⁷⁶⁴

A társládák bevételeiből való kölcsönzés ugyanis szokásos eljárásnak számított, azonban nem volt veszélytelen. A társládák vagyonának ilyen módon való veszélyeztetése miatt az udvari bizottság 1777-ben az alsó-magyarországi bányakamaráknak címezve elrendelte, hogy a társládák ne adjanak olyan személyeknek kölcsönt, akiktől csak pereskedés útján lehet azt visszaszerezni. A rendelet azt is előírta, hogy kölcsönt csak a főkamagróf beleegyezésével lehet

---

szerepel: „Társpénztárunk a magyar Szent Korona országai területén létező bányakincstári közös bányapénztárak kötelékébe tartozik.” A társpénztárak funkcióira is jó példa ez az irat, ezért érdemes hosszabban idézni: „Keletkezése összeesik a Diósgyőr-hámosi volt kincstári és társulati vasmű létesítésével. Ezen vashámor Mária Terézia Magyar királyasszony uralkodása alatt és az ő magas támogatásával létesített az 1779. évben. Üzembe helyezése alkalmával más kincstári művektől letelepítettek szakismeretekkel bíró munkásokat az általuk benépesített Hámos és Massa községekbe. Ezen munkásnép ide települése folytán merült fel és valósult is meg egyidejűleg az ilyféle bányaműveknél már régebben ismert társláda (Bruderlade), mely intézmény akkoriban természetesen még nem volt hivatva a munkások segítése tekintetében oly sok irányú intézkedéseket tenni, mint a minők a társpénztár jelenlegi szervezetében számára megjelöltek. Akkoriban ugyanis csak arra szolgált a társláda, hogy az államkincstár által a betegek és munkaképtelen munkásoknak nyújtott betegsegélyezési díjak és nyugbérjárandóságok csekély összegét némileg kiegészítse és a munkások anyagi helyzetét valamennyire megjavítsa. Tagadhatatlan azonban, hogy éppen a társládák voltak azon intézmények, melyek mint elsők rejtették már magukban az oly célból való társulás magvát, hogy a munkásoknál beálló betegség és munkaképtelenség esetén bizonyos pénzalapok képzése által a jövőben gondoskodni kell. Azon kívül szerepet játszott a társláda a munkások számára szükségelt főbb élelmiszerek (gabonafélék, szalonna és só) beszerzésénél, ő adta hozzá a pénzt és az árak kiszolgáltatását bizalmi férfiakra bízta” (ld. ZELENÁKNÉ 2007, 201).

⁷⁶⁴ PORKOLÁB 2003, 28. A tanítót és a papot szabály szerint valószínűleg a kincstárnak kellett volna fizetnie, hiszen az egyes bányahivatalok személyzetét felsoroló rendeletekben ők is szerepelnek a nekik járó fizetéssel együtt. A besztércébányai hivatal személyzetéről szóló rendelet szerint például a pap ingyenes lakhatás mellett a parókia pénztárából 200 forintot, a kincstártól évente 100 forintot kapott. A tanítót hetente 1 forint vagy ingyenes lakhatás illette meg (ld. Udvari Kamara dekrétuma, 1765. szeptember 17. SCHMIDT 1832–1839, XII, 107).

nyújtani, és csak jelzálog létesítése esetén. A munkások által vissza nem fizetett kölcsönök behajtása érdekében pert kellett indítani, és adóskönyvet vezetni, amelyben a fizetendő kamatokat is feltüntették. A rendelet azt is előírta, hogy a társláda vezessen gabonabeszerzési számadási könyvet, amiben fel kell tüntetni az év elején és az év végén mutatkozó gabonakészletet napi áron.⁷⁶⁵

A dobsinai társládák működtetésével kapcsolatban Mikulik József megjegyzi, hogy – bár volt alapszabályzatuk, amely a befizetések és juttatások mértékét is rögzítette – a kifizetések nem álltak arányban a befizetésekkel. Ezért a társládák a „hiányos kezelés mellett hosszabban fenn nem állhattak, többnyire pénz nélkül voltak és a célnak meg nem feleltek”. 1859-ben a bányafelügyelő támogatásával új társláda alakult, amely a tisztviselő felügyelete alatt felvirágzott és a továbbiakban hatékonyan működött.⁷⁶⁶ Mindez jól mutatja, hogy a bányatársládák működtetéséhez is megfelelő szaktudásra volt szükség, és csak akkor tudták funkciójukat megfelelően betölteni, ha azokat egy olyan személy felügyelte, aki hivatalnokként is helyt tudott állni, és kizárólag a munkások ellátását tartotta szem előtt.

A magánbányatársulatok maguk működtették a bányatársládaikat, felügyeletüket a bányamesterek és a bányabíróságok látták el. A 18. században azonban a kincstári bányák társládaik felügyelete az ekkor létrehozott főbányahatóságokhoz tartozott.⁷⁶⁷ A felső-magyarországi társládák felügyeletét például az inspektor látta el, akinek a bevételeket és kiadásokat pontosan vezetnie kellett, a tudta nélkül nem lehetett kifizetéseket eszközölni.⁷⁶⁸ Az inspektornak ezt a feladatát a szomolnoki főbányahatóságról szóló rendelet is megerősítette. A rendelet arra is felhívta a felügyelő figyelmét, hogy a társpénztárból ne adjanak kölcsönöket és csak azok a szegény munkások kapjanak belőle, akik öregség vagy betegség miatt rászorultak, haláluk után pedig az özvegyeiknek és árváiknak juttassanak belőle.⁷⁶⁹

---

⁷⁶⁵ Udvari Bizottság rendelete, 1777. június 19. SCHMIDT 1832–1839, XIV, 164. A rendelet a *Társláda-rendtartás (Bruderladens-Ordnung) az alsó-magyarországi bányavárosok számára* címen szerepel a Schmidt-féle gyűjteményben, amely a központi szervek egységesítő és központosító törekvéseire utal a kincstári üzemeknél működtetett társládák esetében.

⁷⁶⁶ MIKULIK 1880, 46–47.

⁷⁶⁷ MIHALOVITS 1925, 370–371.

⁷⁶⁸ Instrukció a felső-magyarországi bányainspektor részére, 1746. november 9. SCHMIDT 1832–1839, VII, 131.

⁷⁶⁹ Pénzverés- és Bányai igazgatási Udvari Kollégium dekrétuma, 1747. május 9. SCHMIDT 1832–1839, VII, 160.

3.3.2. *A nyugdíj (Provízió)*

Amint azt a hivatalnokok esetében láthattuk, a kincstári bányákban és üzemekben foglalkoztatottak nyugdíját a személyzetről szóló rendeletek pontosan rögzítették. Ezek a tételek a munkásokat felügyelők és a mesterek szintjén határozzák meg a nyugdíjak összegét. A kétkezi munkásoknak járó juttatásokra vonatkozóan azonban nem részletezték, hogy melyik munkásnak, mennyi provízió jár, hanem egyszerűen szerepelnek a számukra kifizetett tételek. Így például a kapnikbányai üzemekben dolgozókra vonatkozó rendelet megállapította, hogy a provízió mértéke az üzemekben havonta 3 forint 15 krajcár, évente 39 forint.⁷⁷⁰ Ezek az összegek ugyanis csak egy részét képezhették a kincstári üzemekben dolgozó munkások nyugdíjának, amit a bányatársulástól kellett kiegészíteni, amiről a társláda működtetői döntöttek. A 18. század legvégén jelentek meg azok a rendeletek, amelyekben már a munkában letöltött évek után meghatározott összeg szerepelt nyugdíjként.⁷⁷¹

A hivatalnokokhoz hasonlóan a munkások is csak akkor részesülhettek nyugdíjban, ha nyolc teljes évet ledolgoztak a kincstári üzemekben. Ez alól kivételt képezett, ha a munkaképtelenséget a kincstári bányákban végzett munka során bekövetkezett szerencsétlenség eredményezte. Egyébként a társulástárakból sem kaphattak a munkások províziót. Az özvegy azonban az elhunyt befizetéseivel arányosan végkielégítést kaphatott.⁷⁷²

3.3.3. *Orvosi ellátás*

A kincstári személyzetet felsoroló rendeletekben az orvos is szerepel a fizetett tisztviselők között, akik ingyenesen látták el a betegeket. Mihalovits János alapkonceptiója – amelyet a társládaokról írt művében bizonyítani kíván – az, hogy a kincstár bizonyos szociális érzékenységgel rendelkezett a bányamunkások irányában, és ezért áldozatokat is hajlandó volt hozni, például orvosokat alkalmazott, akik mind a tisztviselőket, mind a munkásokat ellátták. Mihalovits erre példának hozza azt a királyi leiratot, amely Selmecebányán egy fizetett orvos foglalkoztatását rendelte el a tisztviselők kezelésére.⁷⁷³ Ezekből a rendeletekből azonban nem lehet általános következtetéseket levonni. Más helyeken ugyanis, főleg ott, ahol a kincstár a magántársulatokkal összefogva végezte a bányaművelést, a költségeket

---

⁷⁷⁰ Királyi leirat, 1749. július 23. SCHMIDT 1832–1839, VIII, 67.

⁷⁷¹ MIHALOVITS 1925, 303–305, ld. pl. Udvari Kamara rendelete, 1791. február 18. SCHMIDT 1832–1839, XVIII, 303.

⁷⁷² Udvari Kamara rendelete, 1769. április 29. SCHMIDT 1832–1839, XIII, 137.

⁷⁷³ Királyi leirat, 1601. március 31. SCHMIDT 1832–1839, III, 336, MIHALOVITS 1925, 289.

igyekeztek a magánvállalkozókra áthárítani. Így a Bánságban a felcserek fizetését a magántársulatoknak kellett állniuk.⁷⁷⁴

A Diósgyőri Vasmű esetében, ahol a kincstár szintén csak a részvények egy hányadával rendelkezett, 1783-ban felmerült a kérdés, hogy a bányakamarai, illetve gyári orvos ingyenesen kezelje és lássa el gyógyszerekkel a társládai tagsági díjak terhére azokat a tisztviselőket is, akiknek évi fizetése a 300 forintot meghaladta. A kincstári munkások ugyanis, akik a társládjába fizetésük minden forintja után 2 krajcárt befizettek, családjukkal együtt ingyenes orvosi és gyógyszerellátásban részesültek. A kérdésre „legfelsőbb helyről” az a válasz érkezett, hogy az évi 300 forinton felül kereső tisztviselők, mivel ők társládai befizetéseket sem teljesítenek, ingyenes orvosi ellátásban sem részesülhetnek.⁷⁷⁵ Itt ugyanis az orvos nem a kamarától kapta a fizetést, hanem a társládjából utalták ki számára az ellátás költségeit. A diósgyőri felcser a főkamagrófsághoz folyamodott, hogy rendszeresítsenek számára évi 20 forintos státuszt a vasműnél. Ebben az esetben 9 helyett csak 6 krajcárt fog kérni az érvágásért. A Mihalovits szerint „melegszívű” kamara azonban ezt sokallta.⁷⁷⁶

A társládákra vonatkozó szakirodalom két végletet tükröz. Az egyik a bányagazgatási szerveknek a munkások irányában tanúsított gondoskodását hangsúlyozza, a másik véglet ennek az ellenkezőjét sugallja. A fent említett példák azt mutatják, hogy az igazság a kettő között lehetett. Az e területen működő hivatalnokok személye azonban döntő tényezőnek számított, hiszen tőlük függött, hogy a rendelkezésre álló pénzeszegeket valóban a munkások életkörülményeinek javítására fordítják-e. A kincstári hivatalok pedig a szociális területen is csak az összegeket és a befolyó hasznot figyelték.

3.3.4. A munkások ételmezése

A munkások megfelelő ellátását azonban szem előtt tartotta a Habsburg-udvar. A piacoktól, üzletektől távol dolgozó munkásoknak ugyanis munkabeosztásuk sem tette volna lehetővé, hogy ellátásukról maguk gondoskodjanak. A Miksa-féle bányarendtartásban is találunk erre vonatkozó előírást (MBO XXIX). A Bergordnung előírta a bányavállalkozóknak, hogy ha élelmiszerüzletet (Pfennerhandel)

---

⁷⁷⁴ Udvari Kamara dekrétuma, 1742. február 6. SCHMIDT 1832–1839, VII, 41.

⁷⁷⁵ PORKOLÁB 2003, 45.

⁷⁷⁶ Vö. PORKOLÁB 2003, 43: „1783-ban már tanult orvos, a miskolci Christoph Kammer is kijár a vasmű betegeihez. Az általános előírás szerint a kijáró orvos a kezeléstről ún. sebészi kivonatokat terjeszt be, amelyeket a kamarai főkönyvelőség jóváhagyása után a társládjából egyenlítenek ki. Rendszeresített orvosi státusz még 1786-ban sincs, ezért még primitív megoldások fordulnak elő. A diósgyőri chirurgus általában 9-6 krajcárt szokott elkérni egy érvágásért. Ha azt a gyárban hajtja végre, 1 frt-ot.”

tartottak fenn a dolgozóiknak, az ott árusított élelmiszerekért ne kérjenek jóval többet, mint amennyiért ők beszerezték. Az élelmiszerárak felügyelete a bányamesterhez vagy bányabíróhoz tartozott, akik a főkamagróffal egyetértésben szabályzatot készíthettek a munkások védelme érdekében. A Waldbürger által megveendő legfőbb termékekre – így például a zsírra, gabonára, faggyúra, húsrá, kenyérré – a főkamagróf által kiadott okirat ellenében nem vetettek ki vámot. A vámmentességgel üzletelő bányavállalkozók viszont büntetésre számíthattak. A mérlegek és súlyok ellenőrzése is a bányamesterek és a főkamagróf feladatát képezte.

A bányászok és egyéb munkások azonban nem voltak kötelezhetőek arra, hogy a fizetésük helyett a bányatársak által fenntartott élelmiszerraktárakból kapják az ellátást. Ha a hivatalnokok ezt tapasztalták, az elkövetőt 50 forintra büntették. Ha azonban a munkásnak nem volt pénze, innen kellett ellátást kapnia, aminek az árát a későbbi fizetéséből levonták.⁷⁷⁷

A kincstári bányaművek személyzetét részletező rendeletekből kiderül, hogy a bányahivatalokhoz tartozott az élelmiszerraktárak (Provisorat) fenntartása. A Diósgyőri Vasművek gyárvezetőjének címzett instrukció szerint a faktor kötelessége volt a munkások lisztel, hússal és más élelmiszerral való olcsó ellátása.⁷⁷⁸ A társulat számadója számára kibocsátott instrukció⁷⁷⁹ részletesen tartalmazta a számadó – aki egyben az élelmiszerraktár gondnoka is volt – feladatait: „idejekorán és amennyire lehetséges olcsó áron a szükséges élelmiszereket beszerezze, azokat kellő mennyiségben, jó minőségben a munkások között kiosszza, de csak annyit adjon nekik ételben és italban, amennyit egy havi szabadkeresetükből meg tudnak fizetni. Az élelmiszerüzletből senki más ne vásárolhasson, csak a munkás. Az üzlet minél olcsóbb legyen, egészen mérsékelt haszonnal dolgozzon. Senkit sem szabad kényszeríteni, hogy élelmiszerszükségletét ott fedezze, mindenki oda mehet vásárolni, ahova akar.”

3.4. Bányamunkára ítélt bűnözők

Míg a bányamunkások szociális helyzetére vonatkozóan számos tanulmány született, az elítéltek bányákban való foglalkoztatása kívül maradt a kutatók érdeklődési körén. Pedig az elítéltek dolgoztatása a történelem folyamán központi szerepet játszott a büntetés-végrehajtásban. A munkabüntetésekkel kapcsolatos fő kérdések közé tartozik a büntetés jellegének meghatározása: vajon testi vagy

---

⁷⁷⁷ Udvari Kamara dekrétuma, 1773. szeptember 10. SCHMIDT 1832–1839, XIII, 387.

⁷⁷⁸ Instrukció a Diósgyőri Vasművek számadója részére, 1775. augusztus 25. SCHMIDT 1832–1839, XIV, 23.

⁷⁷⁹ Instrukció a Diósgyőri Vasművek számadója részére, 1775. augusztus 25. SCHMIDT 1832–1839, XIV, 27, magyarul ld. PORKOLÁB 2003, 26.

szabadságvesztés-büntetésnek minősül-e? A büntetési elméletek másik központi kérdése a büntetés célja. A büntetés főbb céljai között a megtorlást, elretentést, megelőzést, elszigetelést és nem utolsósorban a nevelést szokásos megjelölni.⁷⁸⁰ A kérdések megválaszolását megkönnyítheti a bányamunkára ítélt 18. századi szabályainak bemutatása.

A 18. században az iparosodás kibontakozásával a munkaerő is felértékelődött.⁷⁸¹ Nem volt ez másként a bányászat területén sem. A Habsburg uralkodók mindent elkövettek azért, hogy a bányászatból befolyó jövedelmüket növelni tudják, ebben a korban ugyanis már egyre költségesebbé vált a bányakincsek kitermelése a föld alsóbb rétegeiből. A bányászatra vonatkozó szabályok áttekintéséből jól látszik, hogy az udvar a bányászat folyamatosságának, és ezáltal a bevételek növelésének biztosítását minden eszközzel el akarta érni. A termelés és a munkaerőpiac egyenetlenségei miatt azonban ezen a területen hol munkanélküliség jelentkezett, hol munkaerőhiány lépett fel, főleg a bányák víztelenítésénél, ahol a víztelenítő berendezéseket sokszor kézzel kellett működtetni. A szakképzetlen munkaerő pótlását olykor a katonaság vagy a jobbágyság ki rendelésével próbálták megoldani.⁷⁸²

A költségek csökkentésére is alkalmas eszköznek mutatkozott a rabok dolgoztatása, hiszen a szabad munkaerő megfizetése helyett a rabokat olcsóbban tudták foglalkoztatni. Fennmaradt levéltári adatok szerint a bányamunka büntetesként való alkalmazására Joseph Freiherr von Sternbach főkamagróf tett először javaslatot. Véleményében kifejtette, hogy míg egy szabad munkásnak 6 garas napidíjat kell fizetni, egy rab csak 2 garast kapna.⁷⁸³ A főkamagróf ezt a büntetést saját maga először 1726-ban a bányászattal kapcsolatos bűncselekmények miatt elítéltekre szabta ki.

Mivel a hajózási technika fejlődésével egyre kevesebb gályarabra volt szükség, praktikus megoldásnak mutatkozott a gályarabságra elítélt gonosztevők bányákba való áthelyezése.⁷⁸⁴ Egy 1727. június 4-én kelt és a főkamagrófnak címzett rendelet szerint a gályarabságra ítélt bűnözők büntetését bányamunkára változtatták.⁷⁸⁵

---

⁷⁸⁰ A büntetés céljával foglalkozó elméletek összefoglalását ld. FINKEY 1922; SIPOS 2019, 33–38.

⁷⁸¹ Vö. MEZEY 2009, 30.

⁷⁸² Vö. MIHALOVITS 1934, 132.

⁷⁸³ MAASBURG 1885, 11.

⁷⁸⁴ A gályarabságra vonatkozó szabályok változásairól ld. bővebben SIPOS 2019, 52–53.

⁷⁸⁵ Az Alsó-ausztriai Kamara rendelete a főkamagrófnak, 1727. június 4. SCHMIDT 1832–1839, VI, 294.

Ezt a rendeletet III. Károly 1728. november 10-én kelt pátense pontosította.⁷⁸⁶ A pátens bevezetője szerint a gályarabság és a bányamunka testi büntetésnek számít, amelynek célja elégtétel nyújtása a társadalom számára, az elrettentés, továbbá a bűnöző jó útra térítése. A bevezető tartalmazza azt is, hogy nagyszámú gályarabra már nincs szükség, az eddig *opus publicum* körében alkalmazott fenyítőházban és „Granitzhaus”-ban⁷⁸⁷ letöltendő büntetések pedig nem minden esetben célravezetők. Ezért a régi római „*ad metalla*” büntetés mintájára (nach dem Beispiel deren altrömischen Gesetzen)⁷⁸⁸ a gályarabságra ítélt foglyok büntetését bányamunka végeztetésével hajtják végre. Az ókori szabályozásra való utalás nem véletlen. A rómaiakhoz hasonlóan⁷⁸⁹ ugyanis a pátens a büntetés három fokozatát különbözteti meg: „*harte, mittere und geringe*.”

A „*harte*” bányamunka azokra a gályarabságra ítéltre várt, akiket emellett nem sújtottak száműzetéssel. Akiket azonban a főbüntetés mellett az egész Osztrák Birodalomból kitiltottak, azoknak gályarabként kellett büntetésüket kitölteniük (P/1728.1). Ez utóbbi büntetésben az elrettentés és az elszigetelés jelenik meg célként, hiszen a birodalom társadalmát végleg meg akarták szabadítani a gonosztevénytől.⁷⁹⁰ Egy 1727. szeptember 13-án kiadott császári *rescriptum* szerint a társadalomra igen veszélyes bűnözőket, akiket „*in crimine qualificati furti et rapinae*” és hasonló súlyos bűncselekmények miatt *extraordinaria poenával* lehetett sújtani, továbbra is gályarabságra kellett küldeni.⁷⁹¹

A pátens szerint nemcsak a gályarabsággal büntetettekre várt bányamunka, hanem azokra is, akiket enyhébb, legkevesebb egyévi munkabüntetésre, például árokásásra vagy magyarországi Granitzhausra ítélték, de akiket ez a büntetés nem javított meg, azok visszaesők voltak. Ezeket a bűnelkövetőket minimum egy évre, a középső fokozatú bányamunkával kellett sújtani (P/1728.2).

Az előbbi fokozat mellett a legenyhébb fokozatú büntetéstől várták a nevelési célzat betöltését, mivel ezt csavargók, koldusok büntetésére alkalmazhatták,

---

⁷⁸⁶ A pátens szövegét ld. SCHMIDT 1832–1839, VI, 381 (a továbbiakban P/1728).

⁷⁸⁷ Több forrásban előfordul az „*ungarisches Granitzhaus*”-ban letöltendő büntetés. Granitzhausnak a magyar- horvát határőrvidéken, a törökök elleni védelemre épített erődítményeket nevezték, amelyek karbantartására alkalmazták a rabokat (vö. WINKELBAUER 1999, 235).

⁷⁸⁸ A bányamunkára ítéltés római jogi szabályait ld. SÁRY 2004.

⁷⁸⁹ Ld. SÁRY 2004, 310–311.

⁷⁹⁰ A testi büntetést gyakran kapcsolták össze száműzetéssel. Mindkettő a *poena extraordinaria* körébe tartozott, azaz a bíróság akkor szabhatta ki, ha a törvény nem határozott meg konkrét büntetést a bűncselekményre. A bányákban és az erődítményekben végzett kényszermunka is ilyen büntetésnek számított (ld. MAASBURG 1885, 4).

⁷⁹¹ A *rescriptum* szövegét ld. MAASBURG 1885, 11.

hogy hozzászokjanak a munkához és a tisztességes életvitelhez. Ezek az elítéltek fizetést is kaptak munkájukért. A főkamagróf évenként felülvizsgálta magatartásukat, és ha megfelelőnek találta, elengedhette őket, hacsak maguk nem akartak továbbra is a bányában dolgozni (P/1728.3).

Az elítéltek javulását nem véletlenül várták a bányamunkától. A bányákban végzett veszélyekkel teli munka ugyanis nagy fegyelmet követelt az ott dolgozóktól, a munkaidő-beosztást is jogszabályi szinten írták elő. Aki nem a megadott időpontban ment dolgozni, vagy idő előtt távozott a munkahelyéről, azt pénzbüntetéssel sújtották. A felügyelőknek arra is figyelniük kellett, hogy a munkások a műszak után nehogy a kocsmákban kössenek ki, ha valakit mégis rajtakaptak ezen, arra pénzbüntetést szabtak ki.⁷⁹² A Miksa-féle bányarendtartás⁷⁹³ mellett az 1683-as dobsinai bánya- és hámorrend is istenfélő életet követelt meg a bányákban dolgozóktól.⁷⁹⁴

A páténs joggal sorolja a bányamunkát a testi büntetések közé. Péch Antal munkáiból⁷⁹⁵ ugyanis megtudhatjuk, hogy az így elítélteket a járatok víztelenítésénél alkalmazták. Ez történhetett a víz bődönökben történő kihordásával vagy

---

⁷⁹² Ld. MBO, XV.

⁷⁹³ MBO XXX. 2. §: „Hogy pedig a nagy bűnözések, mint a mértéktelen és túlságos italozás, amelyből istenkáromlás, zavargás és egyéb sok baj és gonoszság keletkezik, továbbá a házasságon kívüli érintkezés, házasságtörés és paráznaság annál inkább elháríttassék és kiküszöböltessék s az általános jólét emelése végett a közbéke és egyetértés ápolassák és fenntartassák, és ne csak az öregek, hanem a köznép ifiúsága is istenfélő, tisztos életmódra szoktattassék: meghagyjuk, hogy a bányamester vagy bányabíró és a tisztviselők minden bányaműnél, a városi bíróság pedig a város területén, szorgalmasan ügyeljenek arra, hogy az ilyen rakoncátlanok, bárhol találtnak és éretnek, a szolgálatba fel ne vétessenek, hanem vétségük súlyához képest testi és vagyoni büntetéssel (Leib und Gut) sújtassanak” (ford. MIHALOVITS 1934, 453).

⁷⁹⁴ A bánya- és hámorrend szövegét ld. MIKULIK 1880, 67–78.

⁷⁹⁵ A bányabíró már 1728. július 24-én jelentette, hogy „Zólyom vármegye két erős embert megvasalva ide küldött, hogy az egyik másfél évig, a másik pedig egy évig nehéz bányamunkában dolgozzon. Mind a kettőt vízemeléshez alkalmazták, hol már több ilyen elítélt gonosztevő dolgozik.” Az 1729. február 5-i jelentés szerint pedig „már egy egész vízemelő gépet gonosztevőkkel lehet hajtani, annyian vannak” (ld. PÉCH 1967, III, 141–142). Mihalovits szerint a bányamunkára ítélest kimondó rendeletek, mint „a tisztelettel övezett bányászat szempontjából megszégyenítő intézkedések azonban nálunk sohasem mentek foganatba” (MIHALOVITS 1934, 132). Ez a megállapítás látszólag ellentmondásban áll Péch Antal előbbi beszámolójával, de a későbbi történések ezt igazolják. Péch Antal egyik beszámolója szerint, amit Mihalovits is átvett, már 1636-ban felvetődött a gondolat, hogy a selmeci bányák víztelenítése céljából rabokat alkalmazzanak. A bányatisztek azonban a tervet elle-

kézzel hajtott vízemelőgépek segítségével, ami a dugattyúk súrlódása miatt nagy erőkifejtést igényelt.⁷⁹⁶ A bányák víztelenítéséhez sok emberre volt szükség, de a munka – a gályákon történő evezéshez hasonlóan – olyan erőkifejtést igényelt, hogy a bérek emelésével sem tudták a kellő létszámú vízhúzókat előteremteni, gépek alkalmazására pedig nem volt mindig lehetőség. A pátens végrehajtása során nehézséget okozott, hogy mit jelent a „harte, mittere und geringe” munka, ezért azt később az uralkodó pontosította.⁷⁹⁷

Ebből is látszik, hogy a bányamunka büntetési nemként való bevezetésének elsősorban az volt a célja, hogy nagy számban álljanak rendelkezésre munkások olyan területeken, ahol nem volt szükség szakképzettségre, és a szabad munkaerő hiánya a termelés leállításával fenyegetett. Valamely bánya bezárása igen érzékenyen érintette volna a kincstárat, hiszen pl. az 1720-as években a besztecebányai kamara a réztermelésből évente 100–130 ezer forint tiszta nyereséget fizetett be a bécsi pénztárnak, az 1730-as években pedig csak a selmecbányai ezüsttermelésből 25 ezer forint folyt be az államkasszába.⁷⁹⁸ Ezek az adatok teljesen ellentétben állnak Bónis György megállapításával, amely szerint a bünte-

---

nezték, mert tartottak a fogolyszökéstől és attól, hogy a szabad munkások nem akarnának a rabokkal együtt dolgozni. Ugyanezen a helyen hosszú beszámoló olvashatunk a vízhúzás nehézségeiről, melyek miatt a víztelenítésre rendelt jobbágyok kijelentették, hogy „készebbek örökös fogságot szenvedni, vagy pedig mindenket elhagyni, és kivándorolni a világba, mintsem hogy a selmeczi bányákba vizet húzni menjenek” (PÉCH 1887, II, 332–342).

⁷⁹⁶ A korabeli víztelenítési eljárásokat ld. DELIUS 1972a, 273–336.

⁷⁹⁷ A rendeletet ld. Udvari Kamara dekrétuma, 1729. augusztus 10. SCHMIDT 1832–1839, VI, 400, magyarul PÉCH 1967, III, 144.: „A kényszermunka háromféle legyen: a legnehezebb munkára ítélték a vízemelésre használtassanak, s ha 8 gonosztévő áll rendelkezésre, mind a 8 együtt dolgozzék 24 óráig, azután pedig 24 óráig pihenhetnek, a dolgozást 3 óráig húzzák a vizet s 2 óráig pihenhetnek; ha pedig szabadok is vannak köztük akkor csak 2 óráig húzzanak és 2 óráig pihenjenek; egy ilyen napi munkáért kapjanak 6 krt. A 2. osztályba vagy könnyebb munkára ítéltettek 2 órai vízemeléssel és 2 órai pihenéssel töltsék a napot, melyért 9 krt kapnak. A legkönnyebb munkára ítélték naponként csak annyit dolgozzanak, mint a szabad emberek, és 9 krt. kapjanak érte. Csak erős és egészséges emberek, gonosztévők, és csavarókat ítéltessenek bányamunkára. Betegeket és gyengéket vissza kell küldeni a törvényszék költségén. Akik a büntetés ideje alatt meghalnak, keresztény módra eltemetendők. A rabok magaviseletéről minden évben jelentés teendő.” Bár Péch nem fordította le, de a rendeletben szerepel, hogy a csavargóknál azt is meg kellett vizsgálni, hogy jó útra tértek-e.

⁷⁹⁸ ZSÁMBOKI 1997c, 206.

tésként kiszabott munka nem „a fogoly kapitalista jellegű dolgoztatása és – elvben – hasznos polgárrá nevelése, hanem brutális bánásmóddal és csekély ellátással kapcsolatos testi büntetés, valójában hosszabb időre elnyújtott halálbüntetés volt”.⁷⁹⁹ Az államhatalom éppen saját „kapitalista” gazdasági érdekeinek megfelelően a rabokat a költséges börtönbüntetés helyett⁸⁰⁰ olyan területeken alkalmazta ingyenes munkaerőként, ahol éppen szükség volt rájuk. Ha a hajózásnál mutatkozott munkaerőhiány, ott használták ki őket, ha a bányászatban volt szükség a munkások pótlására, oda csoportosították át az elítélteket.⁸⁰¹

A 18. század elején a bányákban a mélyebb rétegekből egyre több vizet kellett kiemelni, ezért ezen a területen alkalmazták a foglyokat. A termelés ingadozása és a kézi szivattyúk leállítása miatt azonban a foglyok teherré váltak a bányákban, ezért már „1730. november 2-án körirat intéztetett a szomszédos megyékhez, hogy bányamunkára ítélt gonosztevőket ide többé ne küldjenek, mert Bécsből már nagy számmal érkeztek ide olyanok”.⁸⁰² Egy 1732-es bányabírói jelentés szerint kényszermegoldásként a zúzócerc feltörésére osztották be őket. Egy évvel később hatvan fogoly dolgozott ezen a területen, de már az ellátásuk is nehézségekbe ütközött.⁸⁰³ 1733-tól 1740-ig hiányoznak a bányabírói jegyzőkönyvek, ezért csak valószínűsíteni lehet, hogy az 1730-as körrendelethez hasonló intézkedések nyomán – a Schmidt-féle jogszabálygyűjteményben nincs adat arról, hogy ez ügyben központi intézkedés történt volna – felszámolták a rabmunkát Selmecebányán. Végül „1736. július 27-én átadták a selmeci bányamunkára ítélt utolsó 3 rabot a katonaságnak, hogy őket a budai várépítéshez elszállítsák”.⁸⁰⁴

Mivel nem volt mindenütt bánya, ahol az ítéletet végre lehetett volna hajtani, az elítéltek összegyűjtését és elszállítását is pontosan szabályozni kellett. A pápens szerint minden negyedév első napján Bécsben történt a foglyok átadása egy

---

⁷⁹⁹ BÓNIS 1962, 180.

⁸⁰⁰ A gályarabságra való ítéletet éppen a börtönök, dologházak hiánya és fenntartási költségük miatt kezdték Ausztriában a 17. századtól alkalmazni (vö. MAASBURG 1885, 6).

⁸⁰¹ Ez a tendencia már az ókorban is megfigyelhető volt. A gladiátorviadatok népszerűvé válásával egyre több gladiátorra volt szükség. Veszélyessége miatt csak kevesen jelentkeztek önként küzdelemre (ők voltak az auctoratusok), ezért a hiányt szintén elítéltek alkalmazásával próbálták pótolni (Coll. 11,7,4). Amikor pedig I. Constantinus (306–337) a gladiátorviadatok megszüntetéséről intézkedett, elrendelte, hogy a bűnelkövetőket gladiátorviadatok helyett bányamunkára ítéljék (C.Th. 15,12,1). Vö. GEDEON 2004. Mezey a bűnözők gladiatori életre való ítéletét is „kis megengedéssel sajátos „munka-büntetésnek” tekinti (MEZEY 2009, 37).

⁸⁰² PÉCH 1967, III, 316.

⁸⁰³ PÉCH 1967, III, 159–160, 163.

⁸⁰⁴ PÉCH 1967, III, 182.

Bergheiducken, azaz a bányáknál alkalmazott hajdú részére, aki hajón Pozsonyba, majd onnan kocsin a bányavárosokba szállította őket. Ezért az ítéletet kiszabó bíróságnak gondoskodnia kellett arról, hogy az elszállítás előtt nem több mint két nappal az ítélet egy példányával Bécsben legyenek a rabok. A csavargókat az alsó-ausztriai kormányzat rendeletére kellett a fegyházakból elszállításra előállítani (P/1728.4).⁸⁰⁵ Amint az a fent említett 1730-as bányabíróági körrendeletből kitűnik, a selmeci bányákhoz közel eső megyékből természetesen nem szállították előzetesen Bécsbe, majd onnan vissza a foglyokat.

Eredetileg a bányamunka-büntetést csak magyarországi bányákban lehetett végrehajtani (P/1728. preamb.), de az uralkodó megengedte, hogy Alsó-Ausztriából a rabokat tiroli bányákban alkalmazzák, vagy szükség esetén egyéb, például erődítményekben végzett közmunkára osszák be őket.⁸⁰⁶

Ha valaki az elszállítása közben vagy a bányából megszökött, elfogása esetén, a hátralévő büntetésének kétszeresét kellett letöltenie (P/1728.5). Ennek ellenére többször előfordultak szökések. A bányatiszteknek gondot okozott a rabok őrizete és ellátása, ezért a selmeci bányabíró már 1728 őszén javasolta a főkamagrófnak börtön felállítását, örök külön e célra való alkalmazásával. A következő évben a főkamagróf felszólította a szomszédos megyéket, hogy ha a bányákból szökött rabokat fognak el, küldjék őket a selmeci kamarához, amely az elfogással járó költségeket is megtéríti.⁸⁰⁷

Bár a beszámolók nem utalnak arra, hogy milyen gonosztevők kerültek a selmeci bányákba, a bányamunkára ítélelssel kapcsolatos adatokból kitűnik, hogy a bíróságok ennek a büntetésnek még a legsúlyosabb formáját sem halálbüntetésnek szánták (Bónis fentebb idézett állításával szintén ellentétben). Amint láttuk, az elítéltek munkájukért díjazásban részesültek, a bányatiszteknek pedig gondot okozott a megfelelő ellátásuk. A bányamunka halálbüntetéstől való elválasztására utal az is, hogy egy 1726-os főkamagrófi rendelet szerint a bányászattal kapcsolatos bűncselekmények elkövetői „pénz vagy botbüntetés helyett bányamunkára és különösen vízemelésre ítéltessenek, és az ítélet jóváhagyása után megvasalva Selmeczre küldessenek. A halálos ítéletre való gonosztevőkön azonban a halálos ítélet ott helyben végrehajtsák.” Egy bányamunkára ítélt feljelentette magát gyűjtogatásért, hogy inkább halálra ítéljék,

---

⁸⁰⁵ Az ókori párhuzamot itt is meg lehet találni, hiszen a forrásokban szerepel, hogy a bányamunkára ítélték megfelelő elszállításáról gondoskodni kellett (ld. SÁRY 2004, 323).

⁸⁰⁶ Ld. az 1727. szeptember 13-i rescriptumot, 775. lj.

⁸⁰⁷ PÉCH 1967, III, 142, 143.

majd öngyilkos lett.⁸⁰⁸ Ebből is arra következtethetünk, hogy a rab eredetileg nem halálbüntetéssel sújtható bűncselekmény miatt került a bányába.

Arra is találunk adatot, hogy a közmunkára ítélteteket dolgoztatták a bányákban. 1763-ban a Helytartótanács valamennyi vármegyénél levélben érdeklődött arról, hogy lenne-e, és hol lenne alkalmas hely egy fenyítőház felállítására, ugyanis minden vár és fenyítőház megtelt, ahol a szabadságvesztés-büntetés letölthető lenne. Selmezbányáról a következő válasz érkezett: „E városnak annál kevésbé van szüksége f. ház építésére, mivel a hazai pozitív törvények bőven gondoskodnak bármilyen kihágást elkövetők fenyítéséről és úgy ennek, mint a többi bányavárosnak alkalma van arra, hogy a közmunkára ítélteteket bányamunkára alkalmazza. Egyébként az adó- és házipénztár nagyon meg van terhelve.”⁸⁰⁹

A bevezetőben feltett kérdésekre tehát összegezve azt a választ lehet adni, hogy a bányamunkára ítéltést a 18. század elején a halálbüntetést nem indokoló esetekben, testi büntetésként szabták ki a bíróságok. A bányászatban megkövetelt szigorú fegyelem miatt pedig e büntetés legfőbb célja a tisztességes életvitelre és a munkára való nevelés volt.

---

⁸⁰⁸ PÉCH 1967, III, 138, 160. Ezek főleg a kamarai bevételek ellen vagy a bányászati előírások megszegésével elkövetett bűncselekmények voltak. Pl. akik bejelentés nélkül, titokban akartak bányát nyitni, azt testi és pénzbüntetésre ítélték (MBO II. 1. §).

⁸⁰⁹ VAJNA 1906, I, 20, vö. SIPOS 2019, 58.

IV. FEJEZET

BÁNYAJOGI KODIFIKÁCIÓS TÖREKVÉSEK A 18. SZÁZAD VÉGÉTŐL

Az eddigiek megfelelően tükrözik azt, hogy a 18. században a centralizáció teljessé vált, a magyar rendeket kiszorították a bányászatból befolyó bevételek felhasználásának ellenőrzéséből. A bányászati-kohászati igazgatást a bányabíráskodással együtt a Habsburg uralkodóknak sikerült teljesen a hatalmuk alá vonniuk a saját hivatalnokaikkal feltöltött bürokrácia kiépítésével. Mária Terézia után az Udvari Kamara továbbvitte a királynő által elkezdett abszolutisztikus folyamatot, hatalmát teljesen kiterjesztette a montángazdaság területére. II. József hatalmát szintén a rendek mellőzésével, rendeletek útján gyakorolta. Halála után ezt az eljárást a magyar rendek a jog eszközével, pontosabban a bányajog kodifikációjával próbálták megváltoztatni. A magyar nemesi elit ugyanis ekkor az egész magyar jogrendszer reformját és modernizációját határozta el.⁸¹⁰

Ennél fogva a kodifikációs törekvések az 1790/91-es országgyűlésen már a bányászat területén is elkezdődtek. A XXII. törvénycikk⁸¹¹ alapján a LXVII. törvénycikk elrendelte, hogy egy Deputatio Montanisticát nevezzenek ki, amelynek a törvény a magyar bányatörvény megalkotását tűzte feladatul. Bár a bizottság összeállított egy 53 szakaszból álló tervezetet, azt nem fogadták el törvényként. Az 1827. évi IX. törvénycikk új bizottságot nevezett ki,⁸¹² amely az addigi szabályokat szisztematikusan rendszerezte és egy 189 szakaszból álló tervezetet állított össze. Ezt azonban az országgyűlés meg sem tárgyalta.⁸¹³

Az első, valódi magyar bányatörvény-tervezetet 1844-ben terjesztették az országgyűlés elé. Az Udvari Kamara egy bizottságot küldött ki a törvénytervezet megvizsgálására. A bizottság jelentéséből kiderül, hogy az új bányatörvény éppen

---

⁸¹⁰ Erről bővebben ld. HORVÁTH 2014, 30–31.

⁸¹¹ A magyar rendek törekvése befolyásuk visszaszerzésére a bányászat területén ebben a törvénycikkben is tükröződik. A törvénycikkben ugyanis a király megígérte a rendeknek, hogy a bányászatot a Magyar Udvari Kamara irányítása alá helyezi, és a bányászati törvényeket az országgyűléssel együtt reformálja meg. A törvénycikk azonban a következőképpen fejeződik be: „[...] a bányaugy gazdasági szabályozását Ő királyi felsége, mint királyi jogköréhez tartozót, saját elhatározásának tartván fönne” (CJH 1901, VII, 166–167). Ez azt jelentette, hogy a király, mint legfőbb bányauúr, a bevételekről továbbra is egyedül akart rendelkezni, és a jogviszonyokat egy maga, rendeletekkel kívánta szabályozni.

⁸¹² CJH 1901, VII, 442–443.

⁸¹³ BALKAY 1904, 464; WENZEL 1872, 60.

a király, az oberster Bergherr jogait korlátozta volna, ezért a montángazdaság területén az országgyűlést több jogosítvánnyal ruházta fel. Ez a törvénytervezet az idegen udvari kamarai hivatalnokok teljhatalmának kívánt gátat szabni. Az Udvari Kamara felelőtlen gazdasági irányításának megszüntetése ugyanis a nemzeti, alkotmányos szempontokat figyelembe vevő viszonyok kialakulását eredményezte volna, így a bányászatból származó bevételek nem egyedül az uralkodót, hanem az egész országot gazdagították volna. E jelentés miatt a törvényt az uralkodó nem szentesítette. Wenzel Gusztáv a következőket jegyzi meg a törvénytervezetről: „az 1844-ki javaslat igen helyesen nem többé azt szabályozza, ami a bányaeregále, hanem azt, ami a királyi bányaadományozás és bányaengedély tárgya, azaz a kérdést a bányaeregále magánjogilag meddő abstract fogalma köréből, a bányaszabadság által gyakorlatilag rendezett jogélet terére helyezi által.”⁸¹⁴

A szabadságharc leverése és az utána bevezetett neoabszolutizmus lehetővé tette – mivel a magyar országgyűlést az uralkodó nem hívta össze, – hogy 1854-ben az osztrák Általános Bányatörvényt vezessék be az országban. Ez a törvény megszilárdította a Habsburgok teljhatalmát a bányászat területén. Az 1844-es tervezettől eltérően tartalmazta az uralkodó regáléjogát, amelynek értelmében egyedül a király rendelkezhetett a bányajövedelmekkel. A törvény azonban felszámolta a feudális kötöttségeket, és a technikai fejlődés is erőteljesebb ösztönzést nyert.⁸¹⁵ A harmadik szakaszban szerepel a bányaeregále fogalma. Az uralkodónak fenntartott bányászati termékek között a törvény a szenet is említi. Ez azt jelentette, hogy a szén nem képezte tartozékát a földtulajdonnak, hanem az a többi fenntartott ásvánnyal együtt az uralkodót illette meg.

Az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok⁸¹⁶ (továbbiakban: ITSZ) 1861-ben elrendelték, hogy az osztrák Általános Bányatörvény a magyar bányatörvény megalkotásáig hatályban marad, kivéve a szénre vonatkozó szakaszokat. Amint az előbb láthattuk, az osztrák bányatörvény a szenet az uralkodónak fenntartott ásványok közé sorolta, azaz a szén is elvált a földbirtok tulajdonától, és egyedül az uralkodó rendelkezhetett vele, a másnak átengedett szénbányászati jogosítvány ellenében beszedhette utána az urburát. Az ITSZ szerint azonban a szén nem tartozott a fenntartott ásványok közé, hanem a földbirtok részét képezte,⁸¹⁷

---

⁸¹⁴ WENZEL 1872, 86.

⁸¹⁵ IZSÓ 2004, 16.

⁸¹⁶ Az 1861-es Országbírói Értekezlet határozatai 1861-ben a korábbi magyar szabályokhoz való visszatérést rendelték el, az 1848-as változtatásoknak megfelelően, egyúttal kimondták az osztrák törvények hatályon kívül helyezését.

⁸¹⁷ Ideiglenes Törvénykezési Szabályok VII. Bányaugy, I. fejezet a köszénről 1. § (ld. CJH 1896, VIII, 307).

ennek megfelelően a földtulajdonos rendelkezhetett vele. Az ITSZ szénre vonatkozó szabályai ezzel II. József rendeletéhez tértek vissza. A magyar bányatörvény megalkotását mintegy száz éven keresztül az egyik legfontosabb természeti erőforrással kapcsolatos szabályozás körüli vita akadályozta meg.

A vízemelő gőzgépek számára szükséges fűtőanyag előteremtésének a fa mellett a másik útját a szénhasználat növelése jelentette. Bár a szén alkalmazása Angliában már elterjedt, ezt a fűtőanyagot a 18. században Magyarországon még alig ismerték. Az Udvari Kamara több rendeletet bocsátott ki, amelyek a szén után való kutatást díjak kifizetésével próbálták ösztönözni.⁸¹⁸ 1782-ben a Helytartótanács elrendelte, hogy a megyék a területükön található tőzeg- és szénbányákat jelentsék be. Erre a rendeletre tíz város és tíz megye jelentkezett.⁸¹⁹

A probléma a következő volt: az ásványok a bányaregálénál fogva a királyt illették, tehát nem képezték a földbirtok részét. Az általános bányaszabadság alapján az, aki a bányamestertől engedélyt kapott, bárkinek a földjén szén után is szabadon kutathatott. A földesurak természetesen nem akarták földjüket bányászati célokra átengedni. Ez oda vezetett, hogy 1788-ban az Udvari Kamara kiadott egy dekrétumot, amely kivette a szenet a bányászati jurisdikció alól, ezáltal a szén a földbirtok részét képezte, így a földtulajdonos szabadon rendelkezhetett vele.⁸²⁰ E rendelet hatályát az osztrák Általános Bányatörvény szüntette meg 1854-ben, majd az ITSZ ezt a szabályt újra bevezette, ami a későbbi anomáliákhoz vezetett a bányatörvény megalkotásában.

A bányatörvény tervezeteiben ugyanis nem tudták eldönteni, mi legyen a szén jogi sorsa. Erre a kérdésre nézve három variációt dolgoztak ki: az egyik elképzelés a szenet a fenntartott bányatermékek közé sorolta. Ez a felfogás elválasztotta a szenet a földtulajdontól, a regálészabályok alapján bárki bányászhatta a földtulajdonos engedélye nélkül. A másik tervezet nem választotta el a szenet a földtől, azonban lehetővé tette volna, hogy a földtulajdonos engedélye nélkül lehessen bányászni, és a törvény írta volna elő, hogyan kapjon a földtulajdonos megváltást a kibányászott szénért. A földművelési szempont szerint a szén a föld részének számított, csak a földtulajdonos engedélyével lehetett kutatni és bányászni, a földtulajdonosok szabadon kereskedhettek a szénrel, és egyezkedhettek a bányászati vállalkozókkal. A bányatörvény-tervezetek a következőképpen választottak az előbb ismertetett lehetőségek közül:

---

⁸¹⁸ Udvari Kamara dekrétuma, 1766. szeptember 9, SCHMIDT 1832–1839, XII, 444.: „[...] annak, aki egy tőzegebányát talál olyan helyen, ahol eddig még nem volt ismert, 24 dukát prémiumot kap, és aki az érceket szénrel olvasztja, 100 dukát jutalmat kap” (ford. G. M.).

⁸¹⁹ ZSÁMBOKI 2005d, 144.

⁸²⁰ Udvari Kamara dekrétuma, 1788. június 20. SCHMIDT 1832–1839, XVII, 446, ld. 39. lj.

- 1791: ez a tervezet nem említi külön a szenet, csak általában szól az ásványokról,⁸²¹
- 1827: a szénről a földesúr és a bányász szabadon egyezkedhet;
- 1844: megváltási díj;
- 1870: a szén fenntartott ásvány;
- 1872: a szén fenntartott ásvány;
- 1875: a szén fenntartott ásvány;
- 1884: megváltási díj;
- 1890: megváltási díj;
- 1903: a szén fenntartott ásvány.

A vonatkozó szakirodalomból kitűnik, hogy a bányászati vállalkozók ellenezték a szénnek a fenntartott ásványok közé való sorolását. Ahogy azt Baross János országgyűlési képviselő előadta, a vállalkozók a földtulajdonosokkal 1903-ig megkötötték a szükséges szerződéseket, amelyek a gyakorlatban jól működtek, ezért szerinte kedvezőbb lett volna olyan törvényt alkotni, amely szerint a szén a föld részét képezi, és az „akié a telek azé a szén” elvét tartalmazná.⁸²²

Bár a 20. század elején nem sikerült megalkotni a magyar bányatörvényt, a bányászat egyes részterületeinek szabályozására születtek törvények. Így megszületett az 1911. évi VI. törvénycikk az ásványolajfélékről és a földgázokról, valamint az 1911. évi VII. törvénycikk a káliumsókról. Ezek a törvénycikkek a 1854-es osztrák bányatörvényben megfogalmazott regáléjogoknak megfelelően előírták, hogy az általuk meghatározott ásványok felkutatása és kiaknázása csak engedély birtokában lehetséges.⁸²³ Az 1911. évi VI. törvénycikk kimondja, az állami monopóliumot az ásványolajfélékre, tehát ezeket az ásványokat csak az állam kutathatta és bányászhatta, de még az államnak is engedélyt kellett erre kérnie, hiszen regáléjogosultságánál fogva ez a természeti erőforrás az uralkodót illette (3. §).⁸²⁴ E monopólium lehetővé tette az olaj tervszerű kutatását, ami 1937-ben az ásványi olaj kitermeléséhez vezetett Budafapusztán.⁸²⁵

---

⁸²¹ LÁNYI 1897, 87.

⁸²² BAROSS 1904, 4.

⁸²³ „A bányaregáléból következik, hogy az uralkodónak fenntartott ásványok után csak azok kutathatnak és csak azok bányászhatják ki azokat, akik arra az ezzel megbízott bányahivattaltól engedélyt szereznek” (ford. G. M.) (ABG 1854, 86).

⁸²⁴ CJH, 1912, 405.

⁸²⁵ Vö. IZSÓ 2004, 17.

A bányajog kodifikációjára irányuló kísérletek az I. világháború után félbemaradtak. A trianoni békeszerződés után Magyarországon csak egy bányakapitányság maradt, ezért a legfőbb feladatot a bányai igazgatás újjászervezése jelentette.⁸²⁶ A II. világháború után a bányászatot is államosították, a bányák a bányatermékekkel együtt – a szénét is beleértve – állami tulajdonba kerültek. Ebben az időszakban a bányászati tevékenységet központi utasításokkal szabályozták.⁸²⁷

Ha a bányajogi források történetét áttekintjük, felismerhetjük, hogy a régi bányavárosok, így Selmecebánya és Kőrmöcbánya 13. századbéli bányajogi szabályai lényegében 1961-ig megőrizték hatályukat. A Miksa-féle bányarendtartást, mint láttuk, a bányavárosok ellenállása miatt csak úgy tudták a hét alsó-magyarországi bányavárosban kihirdetni, hogy a bányajogukból összeállított felvilágosító szabályokat (Erläuterungen) függelékként a bányarendtartáshoz csatolták.⁸²⁸ A bányarendtartás rendelkezése szerint pedig szabályait csak abban az esetben lehetett alkalmazni, ha a felvilágosító szabályokban nem volt megfelelő szabály az adott esetre.²⁶ Ezek szerint a bányarendtartás csak szubszidiáriusan érvényesült a függelékben összeállított városi bányajogi szabályok mellett. Az 1723. évi CVIII. törvénycikk a Maximilianische Bergordnungot mint a bányabíróságokon alkalmazott lex privata-t törvényerőre emelte.⁸²⁹ A felvilágosító szabályokat pedig az Udvari Kamara 1801-ben egy rendelettel – mint általánosan érvényes bányajogi normákat – az egész országban kötelezővé tette.⁸³⁰

Az 1723. évi CVIII. törvénycikk segítségével a Miksa-féle bányarendtartás 1854-ig, az osztrák bányatörvény bevezetéséig hatályban maradt. A bányavárosok szabályai azonban továbbéltek, mivel ez a törvény előírta, hogy a bányá-

---

⁸²⁶ A hét városból, ahol a trianoni békediktátum előtt bányakapitányság működött – Besztercebánya (Banská Bystrica), Igló (Spisská Nová Ves), Nagybánya (Baia Mare), Zalatna (Zlatna), Oravica (Oravita), Zágráb (Zagreb), Budapest – csak Budapest maradt Magyarország területén.

⁸²⁷ Izsó 2004, 17.

⁸²⁸ MBO I. 5. §.

⁸²⁹ CJH 1900, IV, 646, 1723. évi CVIII. (II.) tc.

⁸³⁰ Udvari Kamara dekrétuma, 1801. április 18. SCHMIDT 1832–1839, XIX, 343: „A felvilágosító szabályokat nem mint státutumokat – mivel azok egykori régi rendtartások voltak és csak egyik-másik bányakerületre vonatkoztak – hanem mint írott, pozitív és általánosan kötelező törvényeket kell figyelembe venni, amint azt régebbi oklevelek a kezdetektől bizonyítják” (ford. G. M.).

vidékek rendtartásait egy meghatározott határidőn belül a bányatörvényhez lehet igazítani.⁸³¹ Az ITSZ szabályai pedig a helyi rendtartások érvényességét biztosították, ha azok nem voltak ellentmondásosak a hatályos törvényekkel.⁸³²

Mivel a kodifikációs törekvések az érintettek akarata ellenére mindig megfeneklettek, a bányászatot lényegében a különféle érdekköröknek és technikai fejlődésnek megfelelő szokásjogi szabályok uralták. A bányajog kodifikációjának szükségességét 1957-ben vetették fel újra. Az országgyűlés 1960. december 1-jén fogadta el a bányászatról szóló 1960. évi III. törvényt, amely 1961. július 1-jén lépett hatályba. Ez a törvény kimondja, hogy „a bányászat joga az államot illeti” (3. §),⁸³³ az állam pedig „bányászati jogát erre a célra alakított gazdálkodó szervek (vállalat, bányatröszt a továbbiakban bányavállalat) útján gyakorolja” (7. §). Ez a megoldás az uralkodónak a tatárjárás előtti korszakban gyakorolt bányászati tevékenységéhez hasonlatos, hiszen akkor a király a tulajdonában álló bányákat a saját embereivel műveltette.

A rendszerváltás után született a bányászatról szóló 1993. évi XLVIII. törvény. A törvény értelmében a benne felsorolt természeti erőforrások az állam tulajdonában állnak, kitermelésükkel azonban a bányavállalkozóké lesznek, amiért az állam részére bányajáradékot kell fizetniük (3. §).⁸³⁴ Így a hatályos bányatörvény lényegében a bányaregálé elve alapján áll, az ebből eredő jogosultságok ma az államot illetik.

---

⁸³¹ ABG 1854, 16, Hauptstück, Übergangs-Bestimmungen §§ 274f, vö. BALKAY – SZEŐKE 1901, 8.

⁸³² ITSZ VII. IV. fejezet, Bányai és bányászati tárgyakat illető jogról, 16. § (CJH 1899, VIII, 309).

⁸³³ A törvény szövegét ld. KISS 1976, 8–71.

⁸³⁴ A törvényt ld. https://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99300048.TV (2017. november 12.)

ÖSSZEGRZÉS

Az elöszóban már idéztük Wenzel Gusztáv megállapítását, mely találóan foglalja össze az abszolutisztikus törekvések lényegét: „A bányaigazgatás alsó, vagyis localis és vidéki organumai hivatalos hatalmukból nagyobbára kivetköztek, s e hatalom királyi tisztekre lett ruházva.”

Mindennek célja pedig a bányakincsekből elérhető nyereség megszerzése volt a Habsburg uralkodók részéről. Míg Erdélyben a Diploma Leopoldinum rendelkezései miatt a bányaigazgatás idegen kézre való átjársását leplezni próbálták, addig Magyarország egyéb területein az uralkodó és a központi szervek a rendekkel, a bányavárosok privilégiumaival, a bányavállalkozókkal is nyíltan szembe fordultak.

A Habsburg uralkodók a regalitás elvét a magyar felfogástól eltérően kívánták alkalmazni. A hazai elv ugyanis az volt, hogy a bányászatból eredő bevételek a Szent Koronát gazdagították, így azok felhasználásába a rendeknek beleszólási joguk volt, az uralkodót ezen a területen törvényekkel tudták korlátozni. A nyugati, hűbéri elv alapján azonban a bányavállalkozók és az uralkodó közötti magánviszonyba a rendeknek nincs beleszólási jogosultsága, a király saját belátása szerint dönthet ezekben a kérdésekben. A Miksa-féle bányarendtartás bevezetésének a célja ennek a felfogásnak a meghonosítása volt, és – egyes véleményekkel ellentétben – nem számolta fel a bányaszabadság elvét.

E jogi alappal a Habsburg-udvar elérte, hogy az országban a bányaigazgatás területén kiépüljön egy hierarchikusan felépített, a magyar szervektől elkülönülő, zárt szervezet. Ennek élén az uralkodó állt, akinek minden rendelkezése a vajúrok szintjéig kifejtette hatását. A bányaigazgatás zárt rendszerének kiépítésével való esetleges szembenállást általában a szakértelmre való hivatkozással hártották el. Eljárásukat megkönnyítette az a körülmény, hogy a bányászattal és kohászattal kapcsolatos szakkifejezések német nyelven terjedtek el, hiszen kezdetben a bányászati tevékenységet a hazánkba telepített német hospesek végezték, akik német nyelven megfogalmazott jogkönyveiket is magukkal hozták. Ennek megfelelően a hivatalokban is a német volt a szaknyelv, a rendeleteket is németül fogalmazták meg, s az idegen tisztségviselőknek nem kellett nyelvi nehézségekkel küzdeniük. A bevétel növelése érdekében kiadott rendeletek megfogalmazásán az a kétségbeesés is érződik, amellyel az udvar a hadsereg finanszírozásához szükséges pénzt minél gyorsabban próbálta megszerezni. A szakértelem valódi megteremtésének érdekében a Habsburg-udvar a hivatalnokok és

munkások képzésére is gondot fordított, erőfeszítéseiket – ha csekély mértékben is – különféle kedvezményekkel honorálta.

A Habsburgok mindezzel elérték, hogy a bányakincsekkel egyedül ők rendelkeztek. Így a bányaregáléból eredő jövedelem nem a Szent Koronát, hanem a nyugati típusú hűbériség alapján a király személyét illette meg. Bár II. József idején a magyar bíróságok némi befolyást szereztek a bányabíráskodás felsőbb fórumain, az Udvari Kamara mesterkedése megakadályozta, hogy a hazai befolyás az alsóbb szinteken növekedni tudjon. A rendek II. József halála után törvényhozás útján igyekeztek befolyásukat visszaszerezni ezen a területen, azonban az 1844-ben született törvényjavaslatot – mely ezt lehetővé tette volna – az uralkodó nem szentesítette.

A fordulat 1867-ben következett be, amikor Ferenc József elrendelte a magyar minisztériumok visszaállítását. A Diósgyőri Vasművel kapcsolatban Soós Imre kutatási naplójában erről a következőket olvashatjuk: „Az osztrák beamterek napja leáldozik, s felvirrad az alkotmányos élet gyönyörű hajnala, mit százerek örömrivallgása köszönt. A nemzet megbékél uralkodójával, a hős honvédek vérével öntözött földből kihajt a szabadság pálmája. 1867. év március havának 18. napján érkezik le az a rendelet, mely tudatja, hogy az alárendeltségi és szolgálati viszony a bécsi pénzügyminisztérium irányában megszűnt, s a művek ezentúl a Magyar királyi pénzügyminisztérium alá tartoznak. A hivatalos iratok lehetőleg magyarul irandók. Ebből elől jár a főkamaragrófság, melynek iratai innét számítva magyar nyelvűek. Még évi május hó 6-án értesítik a műveket, hogy Mednyánszky Dénes bárót, Trencsén főispánját alsó-magyarországi főkamaragróffá nevezték ki.” A kutatási naplóban szereplő másik forrás szerint: „A német pecsétnyomók használaton kívül kerülnek, s helyüket a magyar köriratú pecsétnyomók foglalják el. Ezen rendeletre akkori tiszték hatalmas »Éljen«-t írtak.”⁸³⁵

Nagy jelentőséggel bírt, hogy a fenti beszámoló szerint, az uralkodó akaratát megtestesítő főkamaragróftól 1867-ben már a magyar nemesek közül választották, és levelezésében a magyar nyelv használatát követelték meg. A beszámoló azt is megfelelően tükrözi, hogy a bányaregálé kisajátítását a Habsburg uralkodók részéről a magyar hivatalnokok sem nézték jó szemmel. A változásoktól valószínűleg azt várták, hogy Magyarország is profitálhat a bányászati tevékenységből.

Az ércbányászattal és kohászattal kapcsolatos joganyag és igazgatás 18. századi változásainak bemutatása hozzájárulhat az abszolutizmus működésének, elveinek, és céljainak a megértéséhez is.

---

⁸³⁵ PORKOLÁB 2003, 27.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- [1] AGRICOLA, Georgius (1985): *Tizenkét könyv a bányászatról és kohászatról* (ford. Becht Rezső), OMBKE, Budapest.
- [2] ABG (1854): *Allgemeines Berggesetz für das Kaiserthum Österreich vom 23. Mai 1854*, Amtliche Handausgabe, Wien.
- [3] AMMERER, Gerhard (1986): Funktionen, Finanzen und Fortschritt. Zur Regionalverwaltung im Spätabolutismus am Beispiel des Geistlichen Fürstentums Salzburg, in: *Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde*, (126), 341–518.
- [4] Approbatae (1815): *Erdély országának Három Könyvekre osztatott törvényes könyve*, Melly approbata, compilata constitutiókból és novelláris articulusokból áll, Királyi Líceum, Kolosvár.
- [5] ASRIH, Lena (2012): Zur Problematik des Bergregalbegriffs und zu den Anfängen des Bergregals, in der Markgrafschaft Meißen, in: *ArcheoMontan*, Internationale Fachtagung, Dippoldiswalde 18. bis 20. Oktober 2012, Landesamt für Archäologie, Freistaat Sachsen, 153–162.
- [6] BALKAY Béla – SZEŐKE Imre (1901): *Magyar bányajog*, Apollo Irodalmi és Nyomdai Rt. Budapest.
- [7] BALKAY Béla (1902): *Bíráskodásunk bányáügyekben*, Apolló Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest.
- [8] BALKAY Béla (1904): Bányatörvényünk reformálásának első kísérletei, *Bányászati és Kohászati Lapok*, (38), 462–469.
- [9] BÁNKI Imre – MOLNÁR László (1997a): Magyarország nemesércbányászatának virágkora (1301–1550), in: Zsámboki László (szerk.): *A magyar bányászat évezredes története I.*, OMBKE, Budapest, 72–135.
- [10] BÁNKI Imre – MOLNÁR László (1997b): A Thurzó-Fugger vállalkozás, in: Zsámboki László (szerk.): *A magyar bányászat évezredes története*, OMBKE, Budapest, 123–127.
- [11] BAROSS János (1904): *A szénkérdés a magyar bányajog reformjában*, előadói jelentés, Pátria, Budapest.

- [12] BARTAL Antal (1901): *Glossarium Mediae et Infimae Latinitatis Regni Hungariae*, Franklin, Budapest.
- [13] BARTHA Dénes – OROSZI Sándor (2003): Szép kis város Selmecebánya, *Erdészettörténeti Közlemények* (55).
- [14] BEER, Adolf (1895): Die Staatsschulden und die Ordnung des Staatshaushaltes unter Maria Theresia, I, in: *Archiv für österreichische Geschichte*, (82), Wien, 1–136.
- [15] BENEDEK Ferenc – PÓKECZ KOVÁCS Attila (2019): *Római magánjog*, Dialóg Campus Kiadó, Budapest.
- [16] BERTALANFY Béla (1986): *200 éves a borsodi szénbányászat: 1786–1986*, Borsodi Szénbányák, Miskolc.
- [17] BÍRÓ Vencel (1935): *Altorjai Gróf Apor István és kora*, Erdélyi Katolikus Akadémia, Kolozsvár.
- [18] BISCHOFF, Ferdinand (1857): *Österreichische Stadtrechte und Privilegien*, Braumüller, Wien.
- [19] BÓNIS György (1962): *Buda és Pest bírósági gyakorlata a török kiűzése után 1686–1708*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- [20] BOROVSKY Samu (szerk.) (1908): *Magyarország vármegyéi és városai*, 17. kötet, Szatmár Vármegye, Országos Monográfia Társaság, Budapest.
- [21] BRUCKNER Győző (1913): *Közintézményeink fejlődése és történelmi összefoglalások. Érettségi segédkönyv középiskolák számára*, Kókai L. bizománya, Budapest.
- [22] BRUCKNER Győző (1935): *A középkori partikuláris jogfejlődés és a selmeci városi és bányajog*, Ludvig Nyomda, Miskolc.
- [23] ČELKOVÁ, Mária – GRAUS, Igor – ČELKO, Mikulás (2007): *Porträts der Kammergrafen und Persönlichkeiten des Berg- und Hüttenwesens auf dem Gebiet der Slowakei im 17–19. Jahrhundert*, Banská Agentúra, Koice.
- [24] CJH (1896–1901): *Corpus Juris Hungarici*, I–VIII, Márkus Dezső (szerk.), Franklin, Budapest.
- [25] DAMA, Hans (2016): *Gewaltiger Fortschrittsschub im Banater Bergland*, <https://www.banater-schwaben.org/nachrichten/dokumentation/detail/16>

02-gewaltiger-fortschrittsschub-im-banater-bergländ/?cHash=e6fde1cd79d83286365024387c8794ea&type=98 (2019. április 22.)

- [26] DELIUS, Christoph Traugott (1972a): *Bevezetés a bányatan elméletébe és gyakorlásába valamint a bányakincstári tudományok alaptételeinek ismertetésébe* (ford. Bódai Gábor), OMBKE, Bányászati Szakosztály, Budapest.
- [27] DELIUS, Christoph Traugott (1972b): *Értekezés a bányászati kamarális tudomány alapelveiről* (ford. Mihalovits János), in: *Bevezetés a bányatan elméletébe és gyakorlásába valamint a bányakincstári tudományok alaptételeinek ismertetésébe*, OMBKE, Bányászati Szakosztály, Budapest.
- [28] DELIUS, Cristoph Traugott (1773): *Anleitung zu der Bergbaukunst*, Kaiserl. königl. Buchdruckerei, Wien.
- [29] DEMKO Károly (1890): *A felső-magyarországi városok életéről a XV–XVII. században*, MTA, Budapest.
- [30] ECKHART Ferenc (1914): A főbányagrófi hivatal szervezése, *Századok*, (48), 1, 197–213.
- [31] ECKHART Ferenc (1922): *A bécsi udvar gazdaságpolitikája Magyarországon Mária Terézia korában*, Budavári Tudományos Társaság, Budapest.
- [32] EISELE Gusztáv (szerk., 1907): *Gömör és Borsod vármegyék bányászati és kohászati monográfiája*, OMBKE, Borsod-Gömöri Osztálya, Selmecbánya.
- [33] EMBER Győző (1946): *Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig*, Irodalmi, Művészeti és Tudományos Intézet, Budapest.
- [34] EMBER Győző (1975): A Habsburg-birodalom központi kormányszervei 1711–1765, *Történelmi Szemle*, (18), 445–488.
- [35] Erklärendes Wörterbuch (1869): *Erklärendes Wörterbuch der im Bergbau, in der Hüttenkunde und in Salinenwerken vorkommenden technischen Kunstausdrücke und Fremdwörter*, Falkenberg, Burgsteinfurt.
- [36] FABER Antal (1824): *Principia Juris Metallici Hungarici*, Typis Caroli C. Snischer, Pozsony.
- [37] FALLENBÜCHL Zoltán (1970): A Magyar Kamara tisztviselői a XVIII. században, *Levéltári Közlemények*, (41), 259–336.

- [38] FALLER Jenő (1939): Szent István szerepe a magyar bányászat és kohászat történetében, *Bányászati és Kohászati Lapok*, (72), 36–41.
- [39] FARKAS Jenő (1908): Felsőbánya, in: Borovszky Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai*, 17. kötet, Szatmár Vármegye, Országos Monográfia Társaság, Budapest, 220–255.
- [40] FEJÉR György (1829): *Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, III/1, Typis Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, Buda.
- [41] FÉNYES Elek (1851): *Magyarország geográfiai szótára*, Nyomtatott Kozma Vazulnál, Pest.
- [42] FERBER, Johann Jakob (1780): *Physikalisch-metallurgische Abhandlungen über die Gebirge und Bergwerke in Ungarn*, Nicolai, Berlin und Stettin.
- [43] FINKEY Ferenc (1922): *Büntetés és nevelés* (Értekezések a philosophiai és társadalmi tudományok köréből), MTA, Budapest.
- [44] FUCHS Péter (ford., 2009): *Das Rechtsbuch von Schemnitz – Selmecebánya város középkori jogkönyve*, Montan-Press, Budapest.
- [45] GEDEON Magdolna (2004): A gladiátorviadatok büntetőjogi szabályai az antik Rómában, in: Tanulmányok dr. Molnár Imre egyetemi tanár 70. születésnapjára, *Acta Universitatis Szegediensis, Acta Juridica et Politica*, (65) 171–182.
- [46] GERGELY Ernő (1986): *A magyarországi bányásztársadalom története 1867-ig*, Műszaki Könyvkiadó, Budapest.
- [47] GRÄNZENTSTEIN, Gustav von (erl., 1855): *Das Allgemeine Österreichische Berggesetz vom 23. Mai 1854*, Friedrich Mainz, Wien.
- [48] GYÉMÁNT Richárd (2015): A Bánság újratelepítése, különös tekintettel a 18. századi telepítési folyamatokra, *Forum, Acta Juridica et Politica Acta Universitatis Szegediensis*, (5), 1, 31–48.
- [49] HAJNÓCZI József (1931): *A szepesi bányavárosok története*, Szepesi Szövetség, Budapest.
- [50] HAMZA Gábor (2014): Entwicklung und Kodifikation des österreichischen Privatrechts im Spiegel der Tradition des römischen Rechts, *Acta Universitatis Szegediensis, Acta Juridica et Politica*, (76), 183–193.

- [51] HECKENAST Gusztáv (1991): *A Habsburgok gazdaságpolitikája a 17–18. században*, előadások a Történettudományi Intézetben, (17), MTA Történettudományi Intézet, Budapest.
- [52] Werbőczy István: *Hármaskönyv, Tripartitum* (ford. Csiky Kálmán, 1894) (1990), Téka, Budapest.
- [53] HOMOKI NAGY Mária (2001): *A magyar magánjog történetének vázlata 1848-ig*, JATEPress, Szeged.
- [54] HLOBIL, Ján (2006): A vasérc bányászatának és feldolgozásának története Krasznahorkaváralja és Dernő körzetében, in: Hadobás Sándor (szerk.): *Az Érc- és Ásványbányászati Múzeum Közleményei*, III, 124–129.
- [55] HÓMAN Bálint (2002): A XIV. századi aranyválság, in: *A történelem útja. Válogatott tanulmányok*, Osiris, Budapest, 269–288.
- [56] HÓMAN Bálint (2003): *A Magyar Királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában*, Nap Kiadó, Budapest.
- [57] HÓMAN Bálint (2012): *Szent István*, Attraktor, Máriabesnyő-Gödöllő.
- [58] HÓMAN Bálint (1916): *Magyar pénztörténet*, MTA, Budapest.
- [59] HORVÁTH Attila (2014): A magyar történeti alkotmány tradíciói, in: Horváth Attila (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet*, NKE, Budapest, 23–34.
- [60] HORVÁTH László – BODRY László (szerk.) (1937): *A bánya*, Székely és Társa könyvnyomdája, Sopron.
- [61] ILLÉS János (szerk., 1899): *Igló korona- és bányaváros levéltára*, Athenaeum, Budapest.
- [62] IZSÓ István (2001): *A 90 éves Miskolci Bányakapitányság a bányászati szakigazgatás évezredes története tükrében*, Miskolci Bányakapitányság, Miskolc.
- [63] IZSÓ, István (2004): The introduction and influence of the Austrian Common Mining Law in Hungary, in: *The 150th anniversary of issue of the Common Mining Law* (Konference, Hradec nad Moravici, Czech Republic, 9), Montanex, Ostrava.
- [64] IZSÓ István (2005): A selmeci bányajogról egy jeles évforduló alkalmából, *Bányászati és Kohászati Lapok*, (138), 3, 29–34.

- [65] IZSÓ István (2006): *Szemelvények a középkori montanisztika magyarországi történetének írott forrásaiból (1000–1526)*, Érc- és Ásványbányászati Múzeum Alapítvány, Rudabánya.
- [66] IZSÓ István (2009): *A montanisztika magyarországi történetének levéltári forrásai*, II, Központi Bányászati Múzeum Alapítvány, Sopron.
- [67] IZSÓ István (2014): *A magyar bányászat kronológiája 1000–2000* (A magyar bányászat évezredek története V. kötet), Magyar Olaj- és Gázipari Múzeum, Zalaegerszeg – Érc- és Ásványbányászati Múzeum Alapítvány, Rudabánya.
- [68] IZSÓ István (2019): *A bányahatóság története Magyarországon*, Magyar Bányászati és Földtani Szolgálat, Budapest.
- [69] JACOB, Leupold (1725): *Theatrum machinarum hydraulicum*, Bd. II. Christoph Zunkel, Leipzig.
- [70] JAKAB Elek (1879): Magyarország törvényhozási és közkormányzati erdőügyi intézkedéseinek történeti áttekintése, *Erdészeti Lapok*, (18), 173–190.
- [71] JAKAB Éva (2013): Földtulajdon és társadalom, *Acta Universitatis Szegediensis, Acta juridica et politica*, (75), 1, 309–319.
- [72] JUGEL, Johann Gottfried (1772): *Bergwerkskunst oder der Bergmann vom Leder und Bergmann vom Feuer*, zweiter Teil, auf Kosten des Verfassers, Berlin.
- [73] Justizgesetzsammlung (1817): *Joseph des Zweyten Römischen Kaisers Gesetze und Verfassungen im Justizsache, in den ersten vier Jahren seiner Regierung*, k.k. Hof- und Staats-Aerarial-Druckerey, Wien.
- [74] KACHELMANN, Johann (1853): *Geschichte der ungarischen Bergstädte und ihrer Umgebung*, Franz Lorber, Schemnitz.
- [75] KACSKOVICS Lajos (2005): *Az alsó-magyarországi ércművelésről*, Érc- és Ásványbányászati Múzeum, Rudabánya.
- [76] KARSTEN, Carl (1844): *Über den Ursprung des Bergregals in Deutschland*, G. Reimer, Berlin.
- [77] KATUS László (2005): Az Andrásnyak mint ipari vállalkozók, in: Rácz Árpád (szerk.): *Betlér és Krasznahorka. Az Andrásnyak világa*, Rubicon, Budapest, 247–253.

- [78] KLADIVA Ottmár (2016): A hegyi Bánság ipartörténete, *Régi(j)óvilág*, (10), 12, 14–25.
- [79] KOVÁCS KISS Gyöngy (2000): *A Habsburg-uralom erdélyi kiteljesedésének folyamata a korabeli magyar emlékirodalom láttatásában, (17. sz. vége – 19. sz. eleje)*, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.
- [80] KÖLESÉRI Sámuel (2015): *Erdély aranybányászata* (ford. Magyar László), SZTE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskolája, Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár–Szeged.
- [81] KRIZSKÓ Pál (1880): *A körmöczi régi kamara és grófjai*, MTA, Budapest.
- [82] KUBISKA, Irene (2013): „Zwischen Anspruch und Gnade” – der Altersversorgung Wiener Hofbediensteter und ihrer Witwen und Waisen im 18. Jahrhundert, in: Fazekas, István et al. (Hrsg.): *Frühneuzeitforschung in der Habsburgermonarchie, Adel und Wiener Hof – Konfessionalisierung – Siebenbürgen*, Institut für Ungarische Geschichtsforschung, Wien, 33–50.
- [83] LACKO, Miroslav (2016): Das Verwaltungs- und Wirtschaftssystem in den ungarischen und deutschen frühneuetlichen Bergbaugebieten aus vergleichender Perspektive, *Das Anschnitt* (68), 4–5, 156–166.
- [84] LÁNYI Bertalan (1897): *A bányajog alapelvei*, Grill Károly Könyvkereskedés, Budapest.
- [85] LENGYELNÉ KISS Katalin (2007): Kerpely Antal élete és munkássága, *Bányászati és Kohászati Lapok*, *Bányászat*, (140), 1, 2–5.
- [86] LUKÁCS Béla (1901): Az erdélyi aranybányászat, in: Rudolf Trónörökös Főherceg (védnöksége): *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képeiben*, 23/2, Magyar Királyi Államnyomda, Budapest, 524–578.
- [87] LUKÁCS László (1879): *Az erdélyi nemesfém-bányászat jelene és jövője*, Athenaeum, Budapest.
- [88] LÜCK, Heiner (2015): Die Entwicklung des deutschen Bergrechts und der Bergbaudirektion bis zum Allgemeinen (preußischen) Berggesetz 1865, in: Weber, Wolfhard (Hrsg.): *Geschichte des deutschen Bergbaus*, Bd. 2: Salze, Erden und Kohlen. Der Aufbruch in die Moderne im 18. und frühen 19. Jahrhundert, Aschendorff Verlag, Münster, 111–216.
- [89] MAASBURG, M. Fridrich von (1885): *Die Galeerenstrafe in den deutschen und böhmischen Erbländern Österreichs*, Manz'sche k. k. Hof-Verlags- und Universitäts-Buchhandlung, Wien.

- [90] MARJANUCZ László (2013): A Temesi Bánság, mint modernizációs kísérleti telep, 1716–1778, in: Karlovitz János Tibor (szerk.): *Társadalomtudományi gondolatok a harmadik évezred elején*, Intern, Research Inst. Komárno.
- [91] MARJANUCZ László (2017): *A Temesi Bánság vázlatos történeti útja 1716–1848*, Makói Múzeumért és Kultúráért Alapítvány, Makó.
- [92] MARQUARDT, Friedrich – FÜLEPP, Alexander (1848): *Geschichte des gewerkschaftlichen Metallbergbaues im Banate*, Carl Gerold, Wien.
- [93] MASTALIR Ernőné (1994): Erdőgazdálkodás Agricola korában, in: Zsamboki László (szerk.): *Agricola évszázada*, Közlemények a magyarországi ásványi nyersanyagok történetéből IV, Miskolci Egyetem, Miskolc, 61–66.
- [94] MÁTÉ Gábor (2007): Az alsó-magyarországi bányavárosok etnikai képének történeti és földrajzi vizsgálata, *Földrajzi Értesítő*, (56), 3–4, 181–204.
- [95] MBO (1805): *Neue Berg-Ordnung des Königreichs Ungarn, und solcher Cron einverleibten Gold, Silber, Kupfer, und anderer Metall-Bergwerken*, Sammt denen Erläuterungen zweyer Alten Berg-Ordnungen Der sieben königl. Freyen Berg-Städte 1. Chemnitz u. Königsberg 2. Schemnitz, Neusohl, Bugganz, Dülln und Libeten, Aus der k. auch k. Hof- und Staats Druckerey, Wien.
- [96] MEO I. (1896): *Magyar erdészeti oklevéltár I. 1015–1742* (szerk.: TAGÁNYI Károly), Pátria, Budapest.
- [97] MEO II. (1896): *Magyar erdészeti oklevéltár II. 1743–1807*, (szerk.: TAGÁNYI Károly), Pátria, Budapest.
- [98] MEO III. (1896): *Magyar erdészeti oklevéltár III. 1808–1867*, (szerk.: TAGÁNYI Károly), Pátria, Budapest.
- [99] MEZEY Barna (2009): *A munkáltatás szerepe a büntetés-végrehajtás történetében (A fenyítőházi modelltől a rabdolgoztató házakig)*, Akadémiai doktori értekezés, Budapest.
- [100] MIHALOVITS János (1925): A hazai bányatársulások eredete és fejlődésük főbb mozzanatai 1894-ig, *Bányászati és Kohászati Lapok*, (58), 1–7, 253–258, 272–277, 286–291, 302–307, 318–321.
- [101] MIHALOVITS János (1931): Az első magyar bányatisztképző iskolák alapítása, *Bányászati és Kohászati Lapok*, (64), 3–4, 49–54, 73–78.

- [102] MIHALOVITS János (1934): Munkásjog az 1573. évi Miksa-féle bányarendtartásban, *Bányászati és Kohászati Lapok*, (67).
- [103] MIHALOVITS János (1938): *Az első bányatisztképző iskola alapítása Magyarországon*, M. kir. József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Bánya-, Kohó- és Erdőmérnöki Karának Könyvkiadó Alapja, Sopron.
- [104] MIKULIK József (1880): *A bánya- és vasipar története Dobsinán*, Athenaeum R. Társulat Könyvnyomdája, Budapest.
- [105] MMLO (1959): Művelődésügyi Minisztérium Levéltári Osztálya (szerk.): *A magyarországi és erdélyi központi kormányzervek szervezetének és működésének története*, Levéltári szakmai továbbképzés, (7), Levéltárak Országos Központja, Budapest.
- [106] MOLNÁR László (1982): Mária Terézia rendeletei és azok hatása a magyar bányászatra, *Bányászati és Kohászati Lapok*, (115), 5, 336–340.
- [107] MRAZ, Henrike (1988): A kamarai igazgatás kezdetei a Bánátban, *Levéltári Szemle*, (38), 2, 28–42.
- [108] MURARIK Antal (1938): *Az ősiség alapintézményeinek eredete*, Sárkány Ny., Budapest.
- [109] MÜNNICH Adolf (2003): *A felsőmagyarországi bányapolgárság története*, Érc- és Ásványbányászati Múzeum, Rudabánya.
- [110] NAGY, István (1976): Die ungarische Kammer und die Wiener zentrale Finanzverwaltung, *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*, (22), 291–327.
- [111] NORTH, Michael (2014): *Kommunikation, Handel, Geld und Banken in der frühen Neuzeit*, Oldenbourg Wissenschaftsverlag, München.
- [112] ÓVÁRI Kelemen – KOLOSVÁRI Sándor (1890): *A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye*, 2, 2. fele, MTA, Budapest.
- [113] PALMER Kálmán (szerk.) (1896): *Nagybánya és környéke*, Molnár Mihály, Nagybánya.
- [114] PAULINYI Oszkár (1980): A bányajoghatóság centralizációjának első kísérlete Magyarországon, *Századok*, (114), 1, 3–25.

- [115] PAULINYI Oszkár (2005a): A sóregálé kialakulása Magyarországon, in: Buza János – Draskóczy István (szerk.): *Gazdag föld, szegény ország*, Corvinus Egyetem, Budapest, 11–26.
- [116] PAULINYI Oszkár (2005b): A középkori magyar réztermelés gazdasági jelentősége, in: Buza János – Draskóczy István (szerk.): *Gazdag föld, szegény ország*, Corvinus Egyetem, Budapest, 27–56.
- [117] PAULINYI Oszkár (2005c): Magyarország aranytermelése a XV. század végén és a XVI. század derekán, in: Buza János – Draskóczy István (szerk.): *Gazdag föld, szegény ország*, Corvinus Egyetem, Budapest, 57–104.
- [118] PAULINYI Oszkár (2005d): A körmöci kamara 1434–1435. évi számadása, in: Buza János – Draskóczy István (szerk.): *Gazdag föld, szegény ország*, Corvinus Egyetem, Budapest, 171–182.
- [119] PAULINYI Oszkár (2005e): Bányagazdálkodás Magyarországon a fejlett feudalizmus időszakában, in: Buza János – Draskóczy István (szerk.): *Gazdag föld, szegény ország*, Corvinus Egyetem, Budapest, 335–350.
- [120] PÉCH Antal (1879): *Magyar és német bányászati szótár*, II, német–magyar rész, Joerges A., Selmeecz.
- [121] PÉCH Antal (1884): *A selmecezi bányavállalatok története*, Jorges Ágost özvegye, Selmecebánya.
- [122] PÉCH Antal (1884): *Alsó-Magyarország bányamívelésének története*, I, MTA, Budapest.
- [123] PÉCH Antal (1887): *Alsó-Magyarország bányamívelésének története*, II, MTA, Budapest.
- [124] PÉCH Antal (1967): *Alsó-Magyarország bányamívelésének története*, III, MTESZ Házi NY., Budapest.
- [125] PESTY Frigyes (1868): *A Temesi Bánság elnevezésének jogosulatlansága*, Emich G. Magyar Akadémiai Nyomda, Budapest.
- [126] PESTY Frigyes (1884): *Krassó vármegye története*, II/2, Athenaeum, Budapest.
- [127] PETHE Lajos (1929): *Fémányászatunk technikai fejlődése*, Stádium Sajtóvállalat Rt., Budapest.
- [128] PIIRAINEN, Ilpo Tapani (1986): *Das Stadt- und Bergrecht von Banska Stiavnica/Schemnitz*, Univ. Oulu, Oulu.

- [129] PORKOLÁB László (2003): *Források Diósgyőr-Vasgyár történetéhez 1770–1919*, (Tanulmányok Diósgyőr történetéhez, 12.), B.-A.-Z. Megyei Levéltár, Országos Műszaki Múzeum, Központi Kohászati Múzeuma, Miskolc.
- [130] PÜRSTL, Ludwig (1991): Bartholomäus Ludwig von Hechengarten – ein grosser Oberndorfer, in: *Chronik von Oberndorf*, http://www.sagen.at/doku/bergbau/Edler_von_Hechengarten.html.
- [131] RÁCZ Lajos (2008): *Magyarország környezettörténete az újkorig*, MTA Történettudományi Intézete, Budapest.
- [132] RAINER, Paul (1987): *Vorstudien für ein Wörterbuch zur Bergmannssprache in den sieben niederungarischen Bergstädten während der frühneuhochdeutschen Sprachperiode*, Max Niemeyer Verlag, Tübingen.
- [133] Ratio Educationis (1981): *Az 1777-i és az 1806-i kiadás magyar nyelvű fordítása*, (ford., jegyzetekkel és mutatókkal ellátta Mészáros István), Akadémiai Kiadó, Budapest.
- [134] Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Oesterreich, 19 März 1857, XII. Stück.
- [135] RICHTER Ede (1894): Selmecbánya 1710-ig, in: Borovszky Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai*, 9. kötet, Hont Vármegye és Selmecbánya, Országos Monografia Társaság, Budapest.
- [136] RÖSSLER, Emil (1852): *Die Stadtrechte von Brünn aus dem XIII. u. XIV. Jahrhundert*, J. G. Calve, Prag.
- [137] SALI Emil (1969): Kétszáz éves a Magyarország számára kiadott erdőrendtartás, *Erdészeti Lapok*, (12), 529–533.
- [138] SÁRY Pál (2004): A bányamunkára ítéles szabályai a császárkori Rómában, in: *Tanulmányok Dr. Molnár Imre egyetemi tanár 70. születésnapjára*, *Acta Universitatis Szegediensis, Acta Juridica et Politica*, (65), 309–332.
- [139] SCHMIDT, Franz Anton (1832–1839): *Chronologisch Systematische Sammlung der Berggesetze der Österreichischen Monarchie. II. Abtheilung: Chronologisch Systematische Sammlung der Berggesetze der Königreiche: Ungarn, Kroatien, Dalmatien, Slavonien und des Grossfürstenthums Siebenbürgen*, Wien, J. P. Sollinger, Band I–XXV.
- [140] SCHNEIDER, Franz (1870): *Lehrbuch des Bergrechts*, Mercy, Prag.

- [141] SCHWICKER, Johann Heinrich (1861): *Geschichte des Temeser Banats*, Verlag von Fr. P. Bettelheim, Grosz-Becskerek, Budapest.
- [142] SIPOS Ferenc (2019): *Munkával kapcsolatos szankciók a magyar büntetőjogban*, HVG-Orac Lap- és Könyvkiadó, Budapest.
- [143] SÍPOS Árpád (1872): *Magyar bányajog, tekintettel a francia, száz, porosz bányajogokra, a magyar bányatörvényjavaslatra és az újabb igazságügyi reformtervekre*, Hügel Ottó, Nagyvárad.
- [144] SOÓS István (2005): A csikszetntkirályi és krasznahorkai gróf Andrassy család, in: Rácz Árpád (szerk.): *Bettler és Krasznahorka, Az Andrassyak világa*, Rubicon, Budapest.
- [145] SPORSCHIL, Johann (1845): *Neueste Geschichte der Österreichische Monarchie I.*, Friedrich Volkmar, Leipzig.
- [146] STIPTA István (1997): *A magyar bírósági rendszer története*, Multiplex Media–Debrecen U. P.; Debrecen.
- [147] Supplementum Codicis Austriaci (1758): *Supplementum Codicis Austriaci oder Chronologische Sammlung aller vom 20-ten Oktober 1740, vom Anbeginne der angetretenen glorreichsten Regierung der Alerdurchlaustigst Großmächtigsten Römischen Kaiserinn zu Hungarn und Böheim Königin, Erzherzogin zu Oesterreich Mar. Theresiae bis letzten Dezember, Fünfter Theil*, Trattner, Wien.
- [148] SZABÓ Béla (1994): A bányajog forrásai és szabályozásának tárgya a 16. századi Magyarországon, in: Zsámboki László (szerk.): *Agricola évszázada*, Miskolci Egyetem, Miskolc, 67–88.
- [149] SZALAI László (2007): A bányatársládák és bányatárspénztárak kialakulásának indokai és áttekintése az 1496–1900. évek között, in: Ungváry György – Varga József (szerk.): *A magyar bányaegészségügy története*, Argumentum, Budapest, 61–93.
- [150] SZEKERNYÉS János (2017): A 300 éves Oravicabánya 200 esztendőös közsínháza (1.), Bányatelep alapítása a Bánsági Érchegeységben, *Művelődés*, (70), 4, 21–24.
- [151] SZEMÁN Attila (1997): A bányászat az ország három részre szakadása idején, a 16. század közepétől 1711-ig, in: Zsámboki László (szerk.): *A magyar bányászat évezredes története I*, OMBKE, Budapest, 136–197.

- [152] SZILÁGYI Sándor (szerk., 1879): *Erdélyi országgyűlési emlékek*, V. kötet (1601–1607), MTA, Budapest.
- [153] SZŐKEFALVI NAGY Zoltán (1963): A 18. századi magyarországi hamuszírfőzés, *Technikatörténeti Szemle*, 1–2, 110–116.
- [154] SZÜCS Jenő (1990): *A szepesi kamarai levéltár 1567–1831*, (7), Akadémiai Kiadó, Budapest.
- [155] TAKÁCS Sándor (1903): Két világkereskedelmi cikkünk a 18. században, *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*, (10), 97–152.
- [156] TELEKI Domokos (1796): *Egynehány hazai utazások leírása Tót és Horvát országoknak rövid esmertetésével együtt*, Bécs.
- [157] TIMON Ákos (1919): *Magyar alkotmány- és jogtörténet*, Grill Károly Könyvkiadóhivatala, Budapest.
- [158] TOMASCHEK, Johann Adolf (1859): *Deutsches Recht in Österreich im XIII. Jahrhundert auf Grundlage des Stadtrechts von Iglau*, Verlag von Tendler & Comp., Wien.
- [159] TOMASCHEK, Johann Adolf (1868): *Der Oberhof Iglau in Mähren und seine Schöffensprüche aus dem XIII. u. XIV. Jahrhundert*, Scientia Verlag, Innsbruck.
- [160] TOMASCHEK, Johann Adolf (1877): *Die Rechte und Freiheiten der Stadt Wien*, Alfred Hölder k.k. Hof- und Universitäts-Buchhändler, Wien.
- [161] TOMCSÁNYI Gyula (1895): A garam-menti kincstári erdőkben alkalmazott szállítási rendszer ismertetése III, *Erdészeti lapok*, (34), 11, 1175–1205.
- [162] TÓTH Pál (szerk.) (1983): *Erdőrendtartás 1770, Az 1770. évi Erdőrendtartás*, „Péché Antal” Miniaturkönyv Gyűjtők Klubja, Miskolc.
- [163] TÓTH Zoltán József (2008): *Magyar közjogi hagyományok és nemzeti öntudat a 19. század végétől napjainkig*, Szent István Társulat, Budapest.
- [164] TRINGLI István (1989): A Habsburg-monarchia központi bánya- és pénzverésügyi igazgatása 1713-1848, *Technikatörténeti Szemle*, (17), 9–28.
- [165] TRÓCSÁNYI Zsolt (1962): Az erdélyi központi bányaigazgatási szervezet története 1691–1848, *NME Közleményei*, (8), Miskolc.
- [166] ÚJVÁRI Péter (szerk., 1929): *Magyar Zsidó Lexikon*, Pallas, Budapest.

- [167] VAJNA Károly (1906): *Hazai régi büntetések*, I, Lőrincz János „Univer” Könyvnyomdája, Budapest.
- [168] VARGA Endre (1974): Magyarország bányabírószági szervezete (1686–1854), in: *Jogtörténeti Tanulmányok 3*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 213–236.
- [169] VEITH, Heinrich (1871): *Deutsches Bergwörterbuch mit Belegen*, Wilh. Gottl. Korn, Breslau.
- [170] VOLNY József (2003): *Gömör megye bányaipara (1867)*, Érc- és Ásványbányászati Múzeum, Rudabánya.
- [171] WALTER, Friedrich (1958): *Die thesesianische Staatsreform von 1749*, R. Oldenburg, München.
- [172] WALTER, Friedrich (1972): *Österreichische Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte von 1500–1855*, Böhlau, Wien–Köln–Graz.
- [173] WEISZ Tádé (1891): Az erdélyrészi bányászat rövid ismertetése, in: *Földtani Intézet évkönyve IX*, Magyar Állami Földtani Intézet, Budapest, 99–171.
- [174] WEISZ Boglárka (2008): A nemesérc-bányászathoz kötődő privilégiumok az Árpád- és Anjou-korban, *Bányászattörténeti közlemények*, (3), 6, 13–43.
- [175] WEISZ Boglárka (2015a): Az urbura, *Bányászattörténeti közlemények*, (10), 2, 3–23.
- [176] WEISZ Boglárka (2015b): A bányaváros, mint önálló várostípus a 14. században, *Bányászattörténeti közlemények*, (10), 1, (19), 31–57.
- [177] WENZEL Gusztáv (1843): Das alte Stadt- und Bergrecht der königlichen Frey- und Bergstadt Schemnitz in Ungarn aus dem dreyzehnten Jahrhunderte, *Jahrbücher der Literatur, Anzeigeblatt für Wissenschaft und Kunst*, (104), 1–21.
- [178] WENZEL Gusztáv (1862): *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus – Árpádkori új okmánytár, III*, MTA, Pest.
- [179] WENZEL Gusztáv (1866): *A magyar és erdélyi bányajog rendszere*, Kir. Magyar Egyetemi Nyomda, Buda.
- [180] WENZEL Gusztáv (1874): *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus – Árpádkori új okmánytár, XII*, MTA, Pest.

- [181] WENZEL Gusztáv (1877): *Magyarország városai és városjogai a múltban és jelenben*, MTA, Budapest.
- [182] WENZEL Gusztáv (1880): *Magyarország bányászatának kritikai története*, MTA, Budapest.
- [183] WENZEL Gusztáv (1882): *A Fuggerek jelentősége Magyarország történetében*, MTA, Budapest.
- [184] WINKELBAUER, Thomas (2006): Nervus rerum Austriacarum. Zur Finanzgeschichte der Habsburgermonarchie um 1700, in: Thomas Winkelbauer (Hrsg.): *Der Habsburgermonarchie 1620 bis 1740*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 179–216.
- [185] WINKELBAUER, Thomas (2011): *Österreichische Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte in der Neuzeit*, Universität Wien, Wien.
- [186] WODITSKA István (1896): *A nagybányai m. kir. bányai igazgatósági kerület monográfiája*, Molnár Mihály Könyvnyomtató Intézet, Nagybánya.
- [187] ZELENÁKNÉ Kovács Gabriella – ZELENÁK Katalin (2007): A Diósgyőri Bányatárspénztár kórháza. A Diósgyőr-Vasgyári kórház, in: Ungváry György – Varga József (szerk.): *A magyar bányaegészségügy története*, Argumentum, Budapest, 200–231.
- [188] ZLINSZKY János (1993): Werbőczy jogforrástana, *Jogtudományi Közlemény*, (48), 10, 374–376.
- [189] ZLINSZKY János (2008): Arbeit im archaischen Rom, in: El Beheiri, Nadja – Zlinszky, János (Hrsg.): *Durch das römische Recht, aber über dasselbe hinaus*, PAN, Budapest.
- [190] ZSÁMBOKI László (szerk.) (1985): *Selmectől Miskolcig (1735–1985)*, NME, Miskolc.
- [191] ZSÁMBOKI László (1997a): Bányászat az Árpádok korában (896–1301), in: Zsámboki László (szerk.): *A magyar bányászat évezredes története I*, OMBKE, Budapest, 29–71.
- [192] ZSÁMBOKI László (1997b): Az országos bányajog és bányai igazgatás fejlődési iránya, in: Zsámboki László (szerk.): *A magyar bányászat évezredes története I*, OMBKE, Budapest, 56–60.
- [193] ZSÁMBOKI László (1997c): Bányászat a szatmári béke és a kiegyezés között (1711–1867), in: Zsámboki László (szerk.): *A magyar bányászat évezredes története I*, OMBKE, Budapest, 198–250.

- [194] ZSÁMBOKI László (2005a): Magyarország ércbányászata a honfoglalástól az I. világháború végéig (topográfiai és gazdasági áttekintés), in: Zsámboki László (szerk.): *Selmeci ezüst, körmöci arany*, Érc- és Ásványbányászati Múzeum, MTA MAB, Rudabánya–Miskolc, 9–30.
- [195] ZSÁMBOKI László (2005b): A Kárpát-medence bányászatának és kohászatának fénykora, in: Zsámboki László (szerk.): *Selmeci ezüst, körmöci arany*, Érc- és Ásványbányászati Múzeum, MTA MAB, Rudabánya–Miskolc, 57–64.
- [196] ZSÁMBOKI László (2005c): Bányászat az Árpádok korában (896–1301), in: Zsámboki László (szerk.): *Selmeci ezüst, körmöci arany*, Érc- és Ásványbányászati Múzeum, MTA MAB, Rudabánya–Miskolc, 71–86.
- [197] ZSÁMBOKI László (2005d): A köszénbányászat, köszénhasznosítás első évszázada, in: Zsámboki László (szerk.): *Selmeci ezüst, körmöci arany*, Érc- és Ásványbányászati Múzeum, MTA MAB, Rudabánya–Miskolc, 138–148.
- [198] ZSÁMBOKI László (2005e): A Miskolci Egyetem történeti fejlődésének vázlata, in: Zsámboki László (szerk.): *Selmeci ezüst, körmöci arany*, Érc- és Ásványbányászati Múzeum, MTA MAB, Rudabánya–Miskolc, 169–184.
- [199] ZSÁMBOKI László (2005f): A földtan oktatásának kezdete (A földtan oktatása a selmeci bányászati-kohászati iskolában), in: Zsámboki László (szerk.): *Selmeci ezüst, körmöci arany*, Érc- és Ásványbányászati Múzeum, MTA MAB, Rudabánya–Miskolc, 215–234.
- [200] ZSÁMBOKI László (2010): 275 éve kezdődött Selmecebányán a bányászati-kohászati felsőoktatás, *Bányászati és Kohászati Lapok*, (143), 4, 27–33.
- [201] ZSEMLEY Oszkár (1904): Az alsó-magyarországi hét szab. kir. bányaváros fő-kamaragrófjai (Obrist-Kammer-Grafen) 1478-tól, *Bányászati és Kohászati Lapok*, (37), 7, 483–484.

Megjelent a Miskolci Egyetemi Kiadó gondozásában
A kiadó felelős vezetője: Szendi Attila
Tördelés, tipográfia és szöveggondozás: Gramantik Csilla
Korrektúra: Juhász Zoltán
Készült a Serenity Solution Nyomdaipari Kft. üzemében, Miskolcon
A sokszorosításért felelős: Herczeg Péter